

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

**Osmanlı
İmparatorluğu
Tarihi
VIII**

Zuhuri Danışman

Bu cilt:

Üçüncü Murad, Üçüncü Mehmed,
Birinci Ahmed devirlerini, kahraman
Özdemir-oğlu Osman paşanın Kafkas
harekâtı, Meş'ale savaşı, Muhteşem Haç-
Ova meydan muharebesi ve zaferi, Tır-
yâki-Hasan Paşanın Kaniye müdafaası,
Zitva-toruk muahedesi... Bahislerini ve
üç pâdişah devrine âit vezîriâzamlar,
Şeyhülislâmlar, diğer devlet erkânının
biyografilerini ve mufassal indeksleri
ihtiva etmektedir.

Zuhuri Danışman Yayınevi

P. K. 458 - Büyük Postane
İstanbul

YENİ MATBAA

İstanbul — 1965

Üçüncü Murad
(Onikinci Osmanlı
Padişâhı)

ÜÇÜNCÜ MURAD

(ON İKİNCİ OSMANLI PÂDİŞAHI)

(M. 1574 — 1595)

(H. 982 — 1003)

Babası: İkinci Selim.

Annesi: Nûr-Bânû Sultan.

Doğduğu Tarih: (H. 5. Cemâziyelevvel. 953) = (M.4. Temmuz.1546)

Hükümdar olduğu tarih: (8 Ramazan 982) = (M. 22 Aralık 1574)

Hükümdar olduğu sırada yaşı: 28 sene, 5 ay, 19 gün

Hükümdarlık müddeti: 20 sene, 15 gün.

Vefatı tarihi: (H. 4/5 Cemâziyelevvel.1003) = (M.15/16.Ocak.1595)

Vefatı sırasında yaşı: 48 sene, 6 ay, 2 gün.



Taht'a cülûs ve ilk günler :

(15 Aralık 1574) de İkinci Selim vefat etmişti. Cesedi, zevcesi Nûr-Bânû Sultan'ın arzusu üzerine sarayın buzluğunda muhafaza edildi. O sırada 28 yaşında olan ve takriben 14 senedir (Manisa - Saruhan) valiliğinde bulunan veliaht Şehzâde Murad'a, Sokullu tarafından alelâcele (Hasan - Çavuş)

vasıtasıyla bir dâvetnâme gönderildi. Bu Hasan - Çavuş, Kanunî'nin vefâtı sırasında, Veliaht Şehzâde Selim'e gönderilen kimsedir. Üçüncü Murad, İstanbul'a gelip taht'a çıktıktan sonra bu Hasan - Çavuşu, Çavuş-başılığa tâyin etmiştir.

Saltanat müjdesini alan Üçüncü Murad, derhal Manisa'dan yola çıkmış ve (21 Aralık 1574 = 7 Ramazan 982) salı günü Marmara kıyısında (Mudanya) ya vâsıl olmuştur. Tesadüfen Mudanya'da, meşhur, münşeât sahibi Feridun Bey'in onsekiz kürekçi çeker bir zahire veya buz gemisi bulunmakta idi. Şiddetli bir lodos fırtınası mevcuttu. Buna rağmen yeni padişah, İstanbul'da mevcut şehzâdelerden birisinin taht'a çıkarılıvermesi ihtimaliyle vehim içinde olduğu için fırtınaya rağmen bu küçük gemiye binmekte tereddüt etmedi. Halbuki, İstanbul'dan Mudanya'ya, yeni padişahı almak üzere Kılıç - Ali Paşa'nın başardası gönderilmişti. Fakat bu gemi, vaktinde Mudanya'ya yetişememiş ve yolda da Feridun Beyin gemisine rastgelmemişti.

Padişahın bu deniz seyahati 7 - 8 saat sürmüş ve İstanbul'a gece yarısı vâsıl olmuştur. Padişahın yanında silâhdarı, çuhadarı rikâbdarı ve muallimi de bulunmakta idi.

Yeni hükümdar Bahçe - Kapısına geldi. Hasan - Çavuş ile, kadirganın kılavuzu Ahmed, Padişahın gelişini haber vermek üzere Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa'nın sarayına gittiler. Sokullu önde fener tutan adamlarını takibederek yeni hükümdarı karşılamak üzere alelacele koştu. Sahile seccade serdirerek hükümdarın sahile çıkmasını temin etti.

Sultan Murad'ın kendi kardeşlerinden birisinin taht'a çıkarılması ihtimaliyle fevkalâde kuşkuda olduğu anlaşılıyor. Bu husus, Peçevi tarafından, Padişahın yanında bulunan Tir-yaki Hasan Paşa'dan naklen şöyle anlatılır :

«... Saâdetlû Padişahın kalb-i şerifleri mutmain değil idi. Gayri karındaşı mebâda iclâs olunmuş ola deyü mütereddit idi. Kayıktan çıktıktan sonra veziriâzamın elini öpmek mertebesi inhina ile, musafahaya ikdam idicek veziriâzam merhum menedip eğilüp destbus etti...»

Rivâyete nazran, Padişah, sonradan, Sokullu'ya karşı gösterdiği bu fazla hürmetinden dolayı çok üzüntü ve pişmanlık duymuştur.

Padişahı deniz tutmuştu, çok yorgun ve bitkin görünüyordu. Sahile çıkar çıkmaz yüzünü yıkamak üzere su istedi. Su bulunamadığı için mecburen deniz suyu ile yıkandı. Sonradan bu noktaya bir çeşme yapılmıştır.

Bundan sonra atlara binilip ve fenerler çekilerek saraya varıldı. Padişah, has-odaya vâsıl olarak tahta oturdu ve Sokullu da yanına diz çöküp bir müddet gizlice konuştular. Gece yarısından sonra Padişahla vezirîâzâmın neler konuştuğu bilinmemekte ise de, daha sabah olmadan Murad'ın beş kardeşinin boğdurulması emrinin verilmesi, konuşulan mevzu hakkında biraz ışık tutmaktadır.

Ölen Padişah İkinci Selim'in oğulları olup, yeni Padişah Murad'ın da kardeşleri olan bu beş şehzadenin isimleri «Süleyman, Mustafa, Cihangir, Abdullah ve Osman» dır. Hiçbir kabahateri olmayan bu mâsum beş şehzadenin boğdurulmasını tarihçi Selânikî şöyle anlatır :

«Saâdetlû padişah hazretleri dahi leyle-i mezburede beş adet şehzâdenin livâ-i hayatların sernigûn idüp» (Selânikî, Sayfa 126)

Seher vakti vükelâ ve devlet erkânı siyah kavuklar giymiş olduğu halde Ayasofya câmiinde toplanarak sabah namazını kıldıktan sonra saraya geldiler. Biat merasimi sarayın giriş kapısı olan (Bâb-ı Humâyun) dan sonra gelen iki avludan birinde kurulan taht önünde vâki oldu.

«Sabahın saat yedisinde, yeni hükümdar Üçüncü Murad harem-den çıktı ve tahtın kurulduğu avluya siyah tezyinat ile süslü mor atlas dolama ve başına siyah kavuk giymiş olduğu, sağında ve solunda ağalar, çaşnigirler bulunduğu halde vezirlere selâm vererek taht'a oturdu. Evvelâ sadrâzam selâm yerine durup halife-i rûy-i zemini tâzim etti. Sadrâzam dâmenine yüz sürünceye kadar padişah ayak üzeri bulunarak ihtiram gösterdi.» (1).

(1) Selânikî, sayfa 127

Cülûs tebriki şu suretle oldu:

«Veziriâzam Sokullu Mehmed Paşa, ikinci vezir Piyâle Paşa, üçüncü vezir Ahmed Paşa, dördüncü vezir Zal - Mahmud Paşa, beşinci vezir Lala Mustafa Paşa, altıncı vezir Koca - Sinan Paşa... Bunlardan sonra Rumeli Beylerbeyi Siyavuş Paşa, Kaptan Kılıç - Ali Paşa, Rumeli Kazaskeri Abdürrahman ve Anadolu Kazaskeri Mehmed Efendiler, Lala Cafer Bey, Defterdar Lâlezâr - zâde, Anadolu Defterdarı Mehmed Çelebi, Şıkk-ı sâni defterdarı Sünbül Efendi, Şehremini, Reis Efendi, Cebeci - başı, bunlardan sonra Şeyhülislâm Hâmid Efendi, İstanbul Kadısı, diğer ülemâ... Rikâb ağaları, bölük ağaları, çaşnigirler, müteferikalar, çavuşlar, bölük kethüdaları, bölük halkı ile yeniçeri ağaları, Sekbanbaşı, Kul kethüdası, yeniçeri kâtibi, muhasebecisi, cümle erkânı ile tertip üzere hasekiler, yayabaşılar, solaklar, yeniçeriler, kapucular...» (1).

Pâdişah, biat merasiminden sonra hareme çekildi. Hâdım ağaları, elleri göğüslerinde, pâdişahın kendilerine hitap etmesini bekliyorlardı. Ddeniz tutmasından sonra iştihası açılan pâdişahın ilk sözü «Karnım aç, yiyecek veriniz!» demek oldu. Cülûs sırasında pâdişahların ilk sözlerinden tefe'ül olunurdu. İslâm dininde bunun menedilmiş olmasına rağmen sarayda bu an'ane mevcuttu. Pâdişahın ilk sözünün «karnım aç...» kelimesi olmasından, saraylılar, o sene bir kıtlık olacağına hükmettiler.

Üçüncü Murad hareme çekildikten bir müddet sonra, İkinci Selim'in cenazesi çıkarıldı. Tabut, Bâb-üs-selâm ile Bâb-üs-saâde arasındaki servili yol üzerine konuldu. Namazı, Şeyhülislâm Hâmid Efendi kıldırdı. Sağında pâdişah, solunda veziriâzam durmuştu. Namazdan sonra tabut, Ayasofya'da inşâ edilmekte olan makbereye götürüldü. Namazdan sonra pâdişah tekrar hareme döndü.

Daha sonra, devlet erkânı tekrar saraya dâvet edildi. Bu defa da, gece boğdurulmuş olan mâsum beş şehzâdenin na-

(1) Selâniki, sayfa 127.

mazı kılındı ve beş tabut, halkın gözyaşları ve feryatları arasında Ayasofyaya götürüldü ve üçü babalarının mezarının sağına, ikisi de soluna gömüldü. (23 Aralık 1574)

Fâtih Kanunnâmesinde mevcut olduğu rivâyetine dayanarak ve gûya nizâm-ı âlem için bahanesiyle beş mâsum şehzâdenin idamı, haklı olarak bütün İstanbul halkını günlerce mâteme garketmiştir.

Cülûs bahşîşi: (25 Aralık 1574 = 11 Ramazan 982)

Cülûsunun üçüncü günü Sultan Murad, cülûs bahşîşini çıkardı. Bu bahşîş, bugünün râyicine vurulursa korkunç bir miktarı bulur. Dağıtılan bahşîş ve terakki yani zam, her biri on bin dukalık 110 kese altındı ki ceman (1.100.000) altın eder. Bu paranın en büyük kısmı, adetleri 13599 olan Yeniçerilere dağıtılmıştır. Yeniçerilere dağıtılan miktar 700.000 altın idi. Bu hesaba göre her Yeniçeri neferi 50 altın almış oluyordu.

İhsân-ı şâhâne, tâyinler ve kılıç alayı:

İkinci Selim'in vefâtı günü, sarayda beş günlük bir mâtem ilân edilmişti. Nitekim 22 Aralıkta vukua gelen biat merasimi siyah şemleler ve elbiselerle yapılmıştı. 27 Aralıkta mâtem sona erdi. O gün devlet erkânı siyah elbiseleriyle huzura kabul edildiler, ve pâdişah mâtem elbiselerinin değiştirilmesi için kürkler, hil'atler ihsan ettiği gibi kıymetli hediyeler de dağıttı. Sadrâzam Sokullu Mehmed Paşaya 50.000 altın, beyaz atlas kaplı bir samur kürk, serâsere kaplı iki kürk, çok kıymetli taşlarla bezenmiş murassa bir kılıç verdi. Geride kalan beş vezirin her birine 4000 er altın ve ikişer hil'at, nişancı ile defterdara kaftansız olarak yalnız 500 er altın ihsan edildi.

Bundan sonra Saray erkânından bazıları tekaüde sevkedildiği gibi bir kısmının da terfileri yapıldı. Sultan Murad'a cülûs müjdesini götüren Hasan Çavuşa, Çavuşbaşılık verildi. Fakat bu adam kaba ve haşin tabiatli olduğu için, saray âdabının öğretilmesi hususu Kapıcılar kethüdası Ferhad Ağaya

havale edildi. Biraz evvel tekaüde sevk edilmiş olan sabık Rumeli Kadıaskeri (Kadı-zâde) nin tahsisatı arttırıldı.

Pâdişah, cülûs şerefine, Karakulede mahpus olan 400 mahpusu ve bunlar arasında Zerbeluni'yi serbest bıraktı.

Sultan Murad, 31 Aralık = 17 Ramazan Cuma günü, namazı Ayasofya camiinde kıldı. (5 Ocak = 22 Ramazan) Çarşamba günü bütün saray halkı ile birlikte ve deniz yoluyle «Ebû-Eyyûb-il-Ensârî» nin türbesini ziyaret etti ve orada kılıç kuşandı. Bundan sonra sırasıyle Yavuz Selim'in, Fâtih'in, Şehzâde Mehmed'in, Bayezid'in ve Kanûnî Süleyman ile babası İkinci Selim'in ve idam ettirdiği beş kardeşinin türbelerini ziyaret ederek duâ etti.

27 Ramazanda mevâcib dağıtıldı. Yeniçerilerle birlikte Sipahilerin de mevâcibi verilmişti. Bu husus itirazları mucip oldu. «Bu âdet değildi, Sipahilere bir gün sonra verilir» diye mırıldanmalar oldu ise de «Bayram ulûfesi böyle verilir» denilerek dedikoduların önü alındı.

28 Ramazan günü Pâdişah, kafes arkasından divan müzakerelerine nezaret etti, sonra arz odasına geçerek vezirlerin arzlarını dinledi. İşte bu sırada dışarıda bir gürültü koptu. Dört bölük halkı, ulûfelerinden geri kalan akçelerle, cülûslarda âdet olan terakkinin bakiyesini istiyorlar ve «Ağalarımız bize ulûfelerimizi kusur üzere ve terakkilerimizi eksik vermek isterler» diye şikâyet ediyorlardı. Veziriâzam askerın arasına girerek gayet mütevaziane konuştu. Aşağı bölüklüleri «Bizim, bahşisi diğer bölüklerle beraber alıp ta terakkiyi eksik almamıza sebep nedir?» diye bağıştılar. Sadrâzam bunlara: «İki baş-bölük beşer, diğer ikisi dörder, son iki bölük üçer alır. Sultan Mehmed Gazinin defterlerine bakınız!» cevabını vererek gürültüyü bastırdı (1).

(1) Selânîki, sayfa 135.

**Feridun Beyin «Münşeât-üs-salâtın» adlı eserinin
Pâdişaha takdimi:**

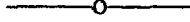
Feridun Bey (Paşa), 1553 senesinde Sokullu'ya intisap ederek, uzun zaman onunla birlikte seferlere iştirâk etmiş, liyakati ile şûr'atle terakki ederek 1570 te Reis-ül-Küttab «Hariciye Umumi Kâtibi» olmuş, 1573 te Hariciye Nazırlığı demek olan «Tevkîlik = Nişancılık» vazifesine tâyin olunmuştur.

Feridun beyin, büyük bir sabır ve emekle hazırladığı «Münşeât-üs-salâtın» adlı eseri, en mühim siyasi vesikaların bir araya toplanmasından meydana getirilmiş fevkalâde değerli bir eserdir. Bu eser hükümdar, vezirler, ümerâ ve ulemanın elkabına ait bir fasıl ile başlar, «Miftâh-ı cennet» isimli bir risâleden sonra peygamber ve ashabının nâmelerini sıralar ve nihayet Osmanlı devrine gelir ve Osman Gazi'den itibaren kendi yaşadığı asra kadar siyasi ve askerî muhâberat ile Menzîlnâmeleri ihtivâ eder. İki defa tabedilmiştir. Kitabın adı, ebced hesabıyla, ikmalî tarihi olan «H. 982» senesini gösterir. İlk pâdişahlara ait gösterilen muharrerat ve muhâberatın, hakikî olmayıp, Feridun bey tarafından tertip edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Fakat sonraki vesikalar tamamen hakikidir ve fevkalâde kıymetlidir.

Feridun bey bu vesikalar mecmuasını, kendi el yazısı ile on bir cilt halinde beyazâ çekerek, tamamını müzeyyen bir kapak içinde Sokullu Mehmed Paşa vasıtasıyla Üçüncü Murad'a takdim etmiştir. Rivâyete göre, eser büyük değer taşımakta olmasına rağmen, hükümdar tarafından lâzım gelen iltifata mazhar olamamıştır. Buna sebep olarak ta, Pâdişah tarafından sevilmiyen Sokullu vasıtasıyla takdim edilmiş olması ve Feridun beyin de Sokullu'nun yetiştirmelerinden bulunması gösterilebilir.

Nitekim bu yüzden Feridun bey 1576 ta Nişancılıktan azledilerek, Semendire ve daha sonra Köstendil Sancak beylikleri vazifesiyle İstanbul'dan da uzaklaştırılmıştır. Feridun bey ancak Sokullu'nun ölümünden sonra ve 1581 senesinde tekrar Nişancılığa tâyin olunmuştur.

1582 senesi 6 Nisan günü Kanûni Süleyman'ın torunu ve meşhur Rüstem Paşa ile Mihrimah Sultanın kızları olan Ayşe Sultanla evlenmiş, fakat aradan bir sene geçtikten sonra «16 Mart 1583» tarihinde Ayşe Sultanın sarayında sabaha karşı «kan istifrağ ederek» vefat etmiştir.



ÜÇÜNCÜ MURAD DEVRİNİN

SİYASÎ HÂDİSELERİ

Üçüncü Murad devri siyâsî ve askerî vukuatını iki fasıl-
da mütalâa etmek icabeder.

1 — Avrupa devletleriyle olan münasebetler,

2 — Asya devletleri olan olan münasebetler (İran sa-
vaşları).

1 — Üçüncü Murad devrinde, Avrupa devletleriyle olan münasebetler daha ziyade ticarî ve iktisadî münasebetler şeklinde cereyan etmiştir. Avusturya ile vukua gelen muharebenin dışında büyük hâdiseler vukua gelmemiştir. Bunun sebebi, pek uzun süren Osmanlı - İran savaşları dolayısıyla devletin Şark hudutlarında pek fazla meşgul olması, aynı zamanda Avrupada mezhep mücadelelerinin devamı, Katolik ve Protestan mezhepleri arasındaki çekişmeler yüzünden de Avrupalıların Osmanlı devleti ile silâhlı bir mücadeleye girişmekte fayda görmemelerinden ileri gelmektedir.

AVRUPA DEVLETLERİYLE MÜNASEBETLER

I

Osmanlı - Venedik münasebetleri:

Üçüncü Murad devrinde Venedik'le olan münasebetler sulh içinde ve dostane olmuştur. Bilhassa Venediklilerin, Osmanlılarla yeni bir harp çıkmasından çekinmeleri ve daha ziyade Osmanlı deniz kuvvetlerinin Akdeniz sularında yeniden görünmesini arzu etmedikleri için ufak tefek vekalar da müzakere yoluyla bertaraf edilmiştir. Esasen Osmanlı devleti de, bütün dikkatini İran savaşlarına atfettiği için Venidik'le bir harbi arzu etmemiştir. Üçüncü Murad zamanında Venedikle

bu şekilde sulh halinde bulunmanın başlıca sebeplerinden biri de, Üçüncü Murad'ın Hasekisi olan Safiye Sultanın (Bafa) bir Venedikli olmasıdır. Venedikli (Bafa) ailesine mensup olan Safiye Sultan, esir edilerek Türkiye'ye getirilmiş ve Sultan Murad'ın şehzâdeliği zamanında kendisine takdim edilmişti. Sultan Murad, hayatının sonuna kadar Safiye Sultan'a sadık kalmış ve onun nüfuzu altında bulunmuştur. Safiye Sultan, pâdişah üzerindeki bu nüfuzunu daima Venedik lehine kullanmıştır.

Üçüncü Murad hükümdar olur olmaz, vilâyetlere cülûs haberi mektuplarla gönderilirken, Divan-ı Hümâyûn tercümanı Mustafa Çavuş ta, Venedikle daha evvelce aktedilmiş olan 56 maddelik ahitnamenin yenilenerek yazılan bir nüshasını Venedik Senatosuna götürmüştür. Venedik Doj'u da, cülûs tebriki ile birlikte sulh ahitnamesinin Senatodan tasdikli suretini Şövalye Jak Sorenzo eliyle İstanbul'a gönderdi. Sorenzo aynı zamanda Divan-ı Hümâyûna 50.000 duka, sadrâzama 4000 duka altını takdim ettikten sonra Osmanlı - Venedik memleketleri hududunun tâyinde hazır bulunmak üzere Dalmaçya'ya döndü. O sırada Venedik'in İstanbul'daki mukim elçisi Giovanni Corer idi. Her ikisi de bu hudut tesbiti işinde bilhassa Safiye Sultanın, aslen bir Yahudi olan valide Sultan Nûr-Bânû'nun ve valide Sultanın sarayda ve saray dışındaki gizli işlerinde mahremi olan zeki ve kurnaz yahudi kadını Kira'nın ve sarayda nüfuzu olan yahudi tabib Salomon Natan Eskinazi'nin yardımlarını görmüşlerdir.

Safiye Sultanın, Venedik elçisi ile olan münasebetlerini açıklayan ve Venedik lisaniyle yazılmış olan şu mektubu şayan-ı dikkattir:

«Malûmunuz olsun ki Kira cariyemiz ile gönderdiğiniz hediye Kadife vâsıl olmuştur. Bundan dolayı size müteşekkirimiz. İnşallah bu hediyeniz zâyî olmayacaktır.»

«Şehinşah ve Hafız-ı din Sultan

Mehmed Hânın validesi»

Venedikle olan münasebetlerin dostane olduğuna bir misal de, pâdişahın, oğullarının sünnet düğünü dolayısıyla Divan-ı Hümâyûn tercümanlarından Ali Çavuş eliyle Venedik

Dojunu sünnet düğününe dâveti mütaazammın 26 kasım 1581 tarihli bir mektup göndermesidir. Venedik Doj'u, ihtiyarlığından bahisle itizar etti. Fakat düğünde kullanılmak üzere Sultan Murad tarafından istenilen bin dukalık yün kumaşı göndermemelik edemedi. Venedik balyozu Pol Cantarenonun İstanbul'a gelişinden biraz sonra da, sünnet düğününde hazır bulunmak üzere fevkalâde elçi Sorenzo İstanbul'a geldi.

Osmanlı - Venedik münasebetleri 1584 yılında birdenbire bozuldu. Sebep şu idi: Trablusgarp vâlisi Ramazan Paşa, Yenicilerin bir isyanı sırasında maktul düşmüştü. Bunun üzerine zevcesi, 400 hristiyan köle, 40 genç kız ve 800.000 dukalık serveti ile bir gemiye binerek İstanbul'a doğru açılmıştı. Gemi, Zanta'ya uğrayarak orada hürmet ve itibar gördü. Buradan hareketinden sonra Kefalonya açıklarında gemi, Venedikli Amiral Emmo'nun hücumuna uğradı. Venedikli Amiral, geminin içindeki servete göz koymuştu. Gemide bulunan 250 Türk askeri, büyük bir kahramanlıkla çarpışarak şehit oldu. Ramazan paşanın oğlu, anasının göğsü üzerinde parçalandı. Kırk kızın ırzına geçilerek ve memeleri kesilerek denize atıldı. Bunların içinde fevkalâde güzel olan biri, amiralin kardeşinden, ırzına dokunulmaması için gözyaşlarıyla yalvardı. Fakat gözü dönmüş olan Venedikli, bu istirhamlara kulaklarını tıkayarak kızın ırzına geçtikten sonra denize attı. Bu işitilmemiş vahşetler İstanbul'da duyulduğu vakit büyük bir nefret ve hiddet baş gösterdi. Venedik Balyozu Yedikule zindanlarına atılmak üzere idi. Fakat Haseki Venedikli Safiye Sultanın tavassutu Venedik elçisini hapisten kurtardı. Divan-ı Hümayûn, ağır, tehdit dolu bir mektubu, Hasan Çavuş eliyle Venedik'e gönderdi. Venedik Senatosu, bir muharebenin çıkmak üzere oluşundan telâşa düşerek, Osmanlı devletinin bütün isteklerine boyun eğdi. Amiral Emmo derhal idam edildi. Ramazan Paşanın zevcesinin kadırgası ve içindeki bütün servet, Preveze kadısına teslim edildi. Serbest bırakılmış olan 400 hristiyan köle yerine yenileri verildi.

Bundan sonra, Uskuk'lar denilen haydutların, Dalmaçya sınırlarındaki yağmagerlikleri bir kere daha iki hükûmet arasındaki münasebetleri bozacak bir hal alır gibi oldu ise

de, yine Safiye Sultanın müdahalesiyle Venedikliler bunu da atlattılar.

Bu uskuk denilen haydutlar, Türkler tarafından Arnavutluk ve Dalmaçya sahilleri işgal edildiği sırada Venedik topraklarına kaçarak, Adiryatik sahillerinde yakalanmaları güç yerlere yerleşerek sık sık Türk topraklarına hücumu âdet edinen serserilerdi. Bu haydutların işi azıtmaları üzerine Divan-ı Hümayûn Venedik'e bir elçi göndererek bu haydutluklar önlenmediği takdirde Adiryatik denizine donanma sevkedileceği bildirildi.

Vaziyetin vehamet kesbettiğini gören Venedik Senatosu alelâcele ve birbiri ardı sıra İstanbul'a üç elçi göndererek, Safiye Sultanın da müzaheretıyla bu bâdireyi de atlattı. Esasen bir Venedikli dönme olan Kaptan-ı Derya Hasan Paşa da pâdişaha, uskukların haydutluklarından Venedik'in değil, Avusturyalıların mes'ul olduğunu telkin etmişti.

Daha sonra Bosna valisi Hasan Paşa, şahsen sevkettiği kuvvetlerle bu haydut yuvalarını tahrip etmek mecburiyetinde kaldı.

Osmanlı - İngiliz münasebetleri:

Osmanlı devleti ile İngiltere arasındaki münasebetler çok geç başlamış ve ilk defa bu münasebetler ticarî mahiyette olmuştur. Siyasî münasebetler çok daha geç başlamıştır.

Üçüncü Murad zamanında İngiltere kraliçesi Elisabeth idi. Elisabeth, iki bakımdan Türkiye ile dostane münasebetlere girişmeği arzu ediyordu. Biri ticarî, biri de siyasî. Siyasî bakımdan münasebet tesis etmek istemesinin sebebi, İngiliz-İspanyol rekabeti idi. İngiltere kraliçesi, mezhep bakımından protestan idi. Katolikliğin mümessili olan İspanya ile arası açıktı. İspanya donanmasının hâkimiyeti devam ettiği müddetçe İngiliz gemileri, Cebelitarık boğazından geçerek Akdenize girmekte zorluk çekiyorlardı. O sıralarda Osmanlı devleti ile İspanya hükûmeti harp halinde idi. Bu bakımdan İspanya, Osmanlı ve İngiliz devletlerince müşterek düşman sayılırdı. İngilterenin bu teşebbüsü, İspanyolları da kuşkulandırdığından, İspanyollar da İstanbul'da sarfettikleri siya-

sî teşebbüslerle, Osmanlı devleti ile bir sulh akdine çalışmaktadırlar.

İngiltere, Osmanlı devleti ile dostane münasebet tesisi-ne muvaffak olursa ticarî bakımdan da büyük istifadeler sağlayacağına emindir. Çünkü bu sırada İngiliz ticareti sür'atle inkişaf etmektedir. Akdeniz ve Osmanlı limanları İngilizler için geniş bir pazar olabilirdi. Aynı zamanda Akdenizde, Türk hâkimiyeti altında olan Şimalî Afrika korsan gemilerinin tecavüzlerinden de emin olabilirdi. Bundan başka, İngiliz tüccar gemileri, o zamana kadar, Türklerin Fransızlara ihsan ettiği kapitülasyonlar yüzünden, Türk limanlarına, Fransız bayrağı çekerek girebiliyorlardı.

İlk teşebbüs, İngiliz tüccarları tarafından vukua geldi. Eduard Osborne ve Richard Staper adında iki İngiliz tüccarı, Osmanlı idarî makamlarıyla temas ederek vaziyeti öğrenmek üzere John Wirght ve Joseph Clements isimlerindeki iki kimseyi 1575 te Polonya üzerinden İstanbul'a gönderdiler. Bunlar İstanbul'da bir buçuk sene kaldılar. Daha sonra, aynı tüccarların vekili olarak William Harborne, 28 Ekim 1579 da İstanbul'a geldi ve rivâyete nazaran İngiltere kraliçesi Elisabeth'in bir mektubunu pâdişaha getirdi. Kraliçe bu mektubunda, Türkiye limanlarında serbestçe ticaret müsaadesi istediği gibi, Fransız bayrağıyla değil de, İngiliz bayrağı ile Türk limanlarına girme müsaadesini istiyordu. Üçüncü Murad, kraliçenin mektubuna 1580 haziran tarihli bir mektupla cevap verdi ve kraliçenin isteklerini lûtfen kabul ettiğini bildirdi.

Bundan sonra kraliçenin müsaadesiyle Eduard Osborne ve Richard Staper, 11 eylül 1581 de «Türkiye Kumpanyası» nı kurdular ve mümessil olarak ta Türkiyeye William Harborne'u gönderdiler. Bu şahsın mümessillik sıfatı kraliçe tarafından da tasdik edildiği için, 29 Şubat 1583 te İstanbul'a gelen bu şahıs, ilk İngiliz elçisi olmuştur. Kraliçe Elisabeth, bu elçi ile pâdişaha bir nâme daha göndermiş ve bu nâmesinde Katolikler hakkında «Putperestler» tâbirini kullanmıştır. İngiliz elçisi, Divan-ı Hümayûndan arzu ettiği müsaadeleri koparmış, onun bu muvaffakiyetinde, meşhur Hoca Sa-düddin Efendinin yardımı olmuştur.

Elçi 24 Nisan 1583 te huzura kabul olunmuş ve aşağıdaki hediyeleri takdim etmiştir: «12 top çuha, iki top Hollanda bezi, on parça yaldızlı tabak, büyük bir sandık dolusu şamdan, birçok gümüş kaplar, bir leğen, bir ibrik, üç adet av köpeği, üç zağar, sırmalı kumaşa sarılmış iki fino köpeği, 500 İngiliz lirası değerinde bir saat...»

Bu ilk İngiliz elçisi, 18 Mayıs 1583 te, İngilizlere serbest ticaret müsaadesini bahşeden muahedeyi akdetmeğe muvaffak oldu. O zamana kadar bu müsaade yalnız Fransa'ya verilmişti. İngilizlere de aynı müsaadelerin bahşedilmesi, Akdenizde İngiliz - Fransız ticarî rekabetinin başlamasına sebep oldu.

Yine Üçüncü Murad zamanında 1593 senesinde Eduard Barton adındaki ikinci İngiliz elçisi geldi. Elçinin geldiği gemi, çok büyüktü. İstanbul'da hayreti mucip oldu. Selânikî bu geminin gelişini ve büyüklüğünü pek mübalâğalı olarak yazdı.

Bu elçi Sultan Murad ile Safiye Sultana da kıymetli hediyeler getirmiştir. Sarayla münasebetini pek sıkılaştıran elçi, Safiye Sultanın, kraliçe Elisabeth'e bir nâme göndermesine bile muvaffak olmuştur. Bu elçi, Üçüncü Murad'dan sonra da, Üçüncü Mehmed zamanında İstanbul'da bulunmuş ve 1597 de İstanbul'da ölümlü olarak Heybeliada'daki Rum manastırı yanına gömülmüştür.

Osmanlı - Rus münasebetleri:

Bütün Üçüncü Murad devri boyunca Rusya, gayet plânlı ve programlı bir şekilde, Osmanlı devlet adamlarını kuşkulandırmadan Türkiye ve Türk milleti için meş'um neticeler verecek olan programının tahakkukuna çalışmıştır.

Osmanlı devlet adamları, şimalde durmadan genişleyen ve kuvvetlenen bir devletin, Rusyanın mevcudiyetinden haberdardı. Hattâ Rusyanın, Türkiye için tehlike olacağını da sezmişti. Fakat nedense, bu tehlike o kadar mühimsenmemiş, muvakkat tedbirlerle daha fazla mütearrız olmasının önüne geçilmekle iktifa edilerek Rusya meselesi ikinci plânda bir

mesele telâkki edilmiştir. Öyle görünüyor ki daha doğuşu sırasında Rusyanın, Türk milletinin istikbali için en büyük tehlike olabileceğini esaslı olarak kavrayan, Fâtih Sultan Mehmed olmuştur. Karadenizi bir Türk gölü haline getirmesi, Kırım'ı himayeye alarak Kazan ve Astarhan Türk Hânlıkları gibi Ruslar tarafından istilâsının önüne geçmesi, Fâtih'in bu tehlikeyi en iyi gören hükümdarlardan biri olduğuna bizi inandırmaktadır. Fakat ne yazık ki bu millî siyaset, Fâtih'ten sonra terkedilmiştir.

Kanûnî Süleyman devri gibi, imparatorluğun hudutsuz kaynaklara ve kuvvetlere mâlik olduğu bir devirde, Rusya'dan gelecek tehlikeye pek ehemmiyet verilmemiştir. Avusturya hududunda vukua gelen bir çapul hareketi için, düşman tarafından zaptedilen bir kale için yüz veya iki yüz bin kişilik muhteşem ordularıyla Orta Avrupaya doğru on, on bir sefer yapan Kanûnî Süleyman ve o devrin devlet adamları, başlarını kaldırıp bir kerecik olsun Rus ovalarında neler cereyan ettiğini anlamağa lüzum görmemişler ve bu muhteşem seferlerden birini olsun Rusyaya karşı yapmak lüzumunu hissetmemişlerdir.

İkinci Selim devrinde Don - Volga kanalının açılması teşebbüsü, Rus tehlikesini önlemeğe matuf en mes'ut bir teşebbüstü. Osmanlı tarihinin, en büyük ve değerli devlet adamı olarak tanıdığı Sokullu da bu mühim ve hayatî teşebbüstü ikinci plânda bir mesele olarak mühimsememiş, ne pâdişah, ne de kendisi sefere çıkmağa bile lüzum görmedikleri gibi, böyle mühim bir seferin başına, askerlikten anlamıyan, ordu sevk ve idaresinden haberi olmyan bir kimseyi geçirmekle bu hayatî teşebbüsün sönüp gitmesine sebep olmuşlardır.

Üçüncü Murad devrinde de aynı alâkasızlık devam etmiştir. Yalnız Rusyanın Lehistan tarafında genişlemesinin önüne geçilmek için Lehistan tahtına, Rus tesirine kapılmıyacak biri, yâni Bathory İstvan'ın getirilmesiyle iktifa edilmiştir.

Daha doğrudan doğruya Türkiye ile bir harbi göze alacak kadar kendini kuvvetli görmiyen Rus Çarı Feodor İvanoviç, Şimalî Kafkasya ve Sibirya taraflarında hudutlarını genişletmeğe ehemmiyet vermiştir.

Sokullu'nun mâni olmak istediği İran seferi sayesinde Türk ordularının Şirvan ve Dağıstan taraflarını Türk hudutları içine almakla, Rusyanın Kafkaslarda daha fazla ilerlemesinin önüne geçilmiştir. (Bu husus, İran harpleri sırasında izah edilecektir.)

Türk hudutlarının Hazer denizi kıyısına ulaşması, Rusyanın elbette işine gelmezdi. Türk istilâsını dikkatle takip eden Rus siyaseti, Türk - İran harpleri sırasında, doğrudan doğruya olmasa bile, Osmanlı ordularının ve meselâ Özdemir oğlu Osman paşanın, kuzey Kafkasya yoluyla Dağıstan'dan Kırım'a gelişi sırasında bir takım engeller çıkarmağa gayret etmekle, Kafkasya üzerindeki müstakbel gayesini belli etmiş bulunmaktadır.

Osmanlı siyaseti, Rusya'nın bu kımıldanışlarını hoş karşılamıyordu. İki devlet arası dostane değildi. Nitekim şehzâdelerin sünnet düğününe, ekseri devletlerin elçileri iştirâk ettiği halde Rusya'dan bir elçi gelmemişti. Bununla beraber Çar Fedor İvanoviç, hakikî maksadını gizliyerek, Osmanlı devleti ile ipi koparmaktan ise, dostluk perdesi altında Türk devlet adamlarını uyutmağı daha faydalı bulduğundan, Çarın tahta geçişi bahanesiyle İstanbul'a kıymetli hediyeler, samur kürklerle Blagov adındaki elçisini göndermiştir. Bu elçi 1584 yılında huzura kabul edilerek, pâdişaha, İran Şâhının, Osmanlılar aleyhine Rusyadan talep ettiği yardımı vermemek suretiyle Rusyanın Türkiyeye karşı dostane hislerini ispata ehemmiyet vermişti. Aynı zamanda Terek boyundaki Rus kalelerinin boşaltıldığını, Astarhan müslümanlarının din hürriyetlerine riayet edildiğini de dostluğun vesikası olarak gösteriyordu.

Bir taraftan Rus Çarı, Türkiye ile bir harpten kaçınarak, dostluk perdesi altında Osmanlı devleti adamlarını hareket-siz bırakmağa çalışırken, diğer taraftan Rus orduları Sibiryâ'da ilerliyor, Türk - Sibiryâ Hânlıklarını ortadan kaldırıyor, Buhara Türk ülkesine yaklaşıyordu.

Rusların bu Türkiyeyi istilâları karşısında Buhara Hânı 1587 yılında Üçüncü Murad'a bir elçi göndererek, Rusların bu faaliyetlerinin önüne geçilmesini rica ediyordu.

Öyle görünüyor ki, Türk dünyası üzerine simsiyah bir

bulut gibi inmek istidadını gösteren Rus tehlikesine karşı bütün Türk âlemi yegâne kurtuluş ümidini, en büyük Müslüman - Türk devleti olan Osmanlı devletine bağlamıştı.

Rusyanın Türk dünyası için kötü niyetlerini anlıyan Osmanlı devlet adamları, 1588 de Kırım Hânının Rusya'ya karşı harekete geçmesine karar verdilerse de bu da bir netice vermedi, geçici bir tedbirdi. Rus Çarı yine, Osmanlı devletinin isteklerini yerine getireceğini vaadetmek suretiyle sinisi siyasetine devam etti.

Rus Çarı, aynı zamanda bir takım dinî entrikaların da peşinde idi. Ortodoks mezhebinde olan Hristiyanların dikkatini kendi üzerine çekmek, onlar üzerinde nüfuz sahibi olmak istiyordu. Bu maksatla 1588 de İstanbul Rum Ortodoks Patriği Jeremie'yi Moskova'ya getirterek kendisini ona takdis ettirdi.

Bütün şu izahat Rusların hangi yollardan Osmanlı devletini vurmak istediğini gösteren belirtilerdi. Buna karşı vaktinde esaslı tedbir alınarak Rusya'nın taazzuvunun önüne geçilmemiş olması karşısında bir Türk olarak elem duymamak mümkün değildir.

Osmanlı - İspanya Münasebetleri:

İspanya mühim deniz kuvvetlerine malik olan bir Akdeniz ülkesi idi. Şimalî Afrika üzerinde yerleşmek iddiasında idi. Aynı şekilde bir Akdeniz devleti olan ve Şimalî Afrika'da iddiası olan Osmanlı imparatorluğu ile uzun yıllardan beri mücadele halinde idi. İspanya, Atlas denizindeki kıyıları yüzünden İngiltere ile de denizlerde rekabet zorunda olduğu için, Üçüncü Murad zamanında Türkiye ile sulh akdetmeğe gayret etmiştir. 1577 de İspanya Kralı İkinci Filip İstanbul'a Milânlı Don Marigliano'yu gönderdi. 1578 de İspanya'nın sulh şartlarını Divan-ı Hümâyûna bildirdi ise de, Osmanlı devleti İspanya ile esaslı bir sulh akdine yanaşmadı, ancak üç senelik bir mütareke akdini kabul etti. Esasen Fas meselesi Türkiye ile İspanya arasında mühim bir ihtilâf mevzuu idi.

Osmanlı - Floransa münasebetleri:

Floransa, Akdenizin birinci sınıf bir devleti değildi. Askeri kuvvet bakımından ehemmiyeti yoktu. Daha ziyade tüccar bir devletti. Fâtih ve İkinci Bayezid zamanından beri Türkiye ile dost geçinerek deniz ticaretinden istifade etmek gayesini güden bir devletti. İkinci Selim zamanında, Türkiye'de konsolosluklar açma müsaadesini almıştı. Üçüncü Murad tahta geçince Don Bonciano adındaki elçisini göndererek eski anlaşmalarını yenilemek istedi. 5 Temmuz 1578 de pâdişahın huzuruna kabul edildi. Fakat bu elçiye, büyük devletler elçilerine yapılan şatafatlı teşrifat yapılmadı. Elçi Osmanlı devleti ile her iki taraf gemilerinin serbestçe ticaret yapmaları esasına dayanan bir ticaret muahedesi akdine muvaffak oldu.

Üçüncü Murad zamanında Papaların faaliyeti:

On altıncı asrın devamı müddetince papaların, hristiyan âlemi üzerindeki orta zamanlardan kalma nüfuz ve tesirlerinin gün geçtikçe azaldığı müşahade olunur. Artık, Papaların bir işareti üzerine milyonluk Haçlı sürülerinin Şarka, İslâm-Türk âlemi üzerine saldırılması günleri geçmiştir. Katoliklerin en büyük ruhanî reisi olan Papaların nüfuz mıntakasının azalmasına, papayı baş tanımayan protestanlığın zuhur ve intişarı da başlıca sebeplerden birisi olmuştur.

Bu durum karşısında Papalar, bilhassa Papa Sikist V. hiç olmazsa Şarktaki dağınık hristiyan milletlerin katolik kilisesine bağlanmasını temine gayret sarfetmenin daha doğru olacağına inanarak, Şarka muhtelif propagandacı papaslar, cizvit papasları göndermiştir.

Hammer Papanın bu yeni teşebbüsünü şöyle hülâsa etmektedir:

«... Papa V. Sikist'in, Ermeniler, Melkiler, Yâkubiler, Keldaniler gibi Asya'da intişar etmiş hristiyan cemiyetlerine sefaret heyetleri gönderdi. Papa'nın maksadı, papalık nüfuzunu bu dört kilise üzerinde tesis etmek ve mümkün ise bunları katolik mezhebine bağlamaktı. Bu vazife evvelâ Sayda piskoposuna verildi. Fakat arzu olu-

nan netice alınmadı. Ermeni kilisesi, biri Açmiyazın, diğeri Sis kasabasında olmak üzere iki patriğe bağlı idi. Dominik papazlarından Bartolomeo'nun Roma için kazanmış olduğu katolikler Nahcivan kıtasında on iki kazada ikamet ederlerdi. Papa'nın vekili, Ermeni kiliselerinin Floransa ruhanî meclisinin kararlarına tevfi kan Roma kilisesi ile birleşmesi için Sis patriğiyle müzakerelerde bulundu. Patrik, katolik mezheb itimatnâmesini imza etti ise de, bunu halka ilân edemedi.

Yine Papa'nın vekilinin Şam yakınlarında oturan Rum mezhebinde bulunan hristiyanların patriğine, Roma kilisesiyle Floransa ruhanî mezhebini ve yeni takvimi kabul ettirmek için yaptığı müraaatlar neticesiz kaldı. Hattâ bu patrik, mezhebdaşlarıncâ, Roma kilisesinin ve Floransa ruhanî meclisinin isimlerinin bile meğhul olduğunu bildirdi.

Papamın vekili Yakûbî patriğini, mahallinde ziyaret edemedi. Trablus, Hama, Şam, Kudüs, Halep, Urfa'daki Yakuubi kiliselerini ziyaretle iktifa etti. Fakat bunları da kendi inanışlarından çevirerek Roma kilisesine bağlayamadı.

Papamın vekili, Musul yakınında oturan Nestûri piskoposunu davet etti ise de bu da, Türkler tarafından takibata uğramak bahanesiyle bu davete icâbet etmedi.»

Velhasıl, Papamın, Şarktaki hristiyanları papalığın nüfuzu altına almak teşebbüsü bir netice vermedi.

Osmanlı - Fransa Münasebetleri:

Türklerle siyasî münasebetler tesisinden en fazla istifade eden Avrupa devleti Fransa'dır. Bu münasebetler bilhas sa Kanûnî Süleyman zamanında, Fransa kralı Birinci François ile başlamış, Fransa krallarının Türk dostluğuna karşı zaman zaman hiyanet etmelerine, iki yüzlü bir siyaset takip etmelerine rağmen, Türkler tarafından bu dostluğun devamına ehemmiyet verilmiştir. Fransa, Türk - Fransız ittifakı sayesinde, Charles Quint imparatorluğu tarafından mahvedilmekten kurtulmuş, fakat Türklerin bu yardımlarına karşı minnettar kalması icap eden Fransa, el altından Türkiye aleyhine çalışmaktan hâli kalmamıştır.

Fransa, Türkler sayesinde mahvolmaktan kurtulduktan

sonra, artık Türk - Fransız ittifakını ağzına almamış, buna mukabil Şarkta, Türkiye limanlarında en fazla müsaadeye mazhar devlet olarak ticarî gayelerinin tahakkukuna çalışmıştır.

Üçüncü Murad'ın ilk yıllarında Lehistan Kralı bulunan Henri D'Anjou, Fransa krallığını tercih ettiği için pâdişah memnun kalmamış, Sokullu da Fransa maslâhatgüzarı ile geçinemediği için Fransa sarayına elçi gönderilmemiştir. Bu devre, Osmanlı - Fransız münasebetlerinin nisbeten iyi olmadığı yıllardır.

Daha evvel Fransızlara biri Kanûnî zamanında 1536 da, diğeri İkinci Selim zamanında 1569 da iki kere kapitülâsyon lûtfedilmişti. Bu ikinci ahitnamede, Türk limanlarına gelecek olan Cenova, Ankona, Sicilya ticaret gemilerinin, Fransız bandırasıyla gelmeleri kabul edilmişti. Fakat bu birkaç devlete münhasır olan Fransız bayrağı meselesinin, zamanla Venedik, İngiliz ve Portekiz gemilerine de teşmili bir âdet haline gelmişti. Türk limanlarına Fransız bayrağıyla girilmesi hususuna, İngiltere Kraliçesi Elisabeth tarafından şikâyet edilmesi üzerine, İngiltere gemileri bu mecburiyetten istisna edilmişlerdi.

İngiltere Kraliçesinin bu muvaffakiyeti üzerine, o zamanki Fransız Kralı Üçüncü Henri 1579 senesinde İstanbul'a «Baron de Germales» diye anılan «Sieur de Germigny» yı göndererek, eskiden olduğu gibi İngiliz gemilerinin yine Fransız bandırasıyla Türkiye limanlarına girmeleri usulünün ipka edilmesini istemişti. Bu elçi, diğer Avrupa devletlerinin, Türkiye limanlarına Fransız bandırası ile girmelerini temin eden üçüncü bir kapitülâsyon fermanı koparabilmiş ice de, (1581) İngilterenin teşebbüsüne mâni olamamış, İngilizler, Türk limanlarına kendi bayraklarıyla gelmekte devam etmişlerdir.

Divan-ı Hümayûn tercümanı Ali Bey, bu muahedenin tasdikli sureti ile Şehzâde Mehmed'in sünnet düğünü için Fransa sarayına bir davetname götürmüştür. Bununla beraber, sadrâzam Sinan Paşa ile elçi arasında imtizaçsızlık mevcuttu.

Elçi Germigny'nin, evvelce Eflâk beyliğine tâyin ettirmiş

olduğu Pier Cercel lehindeki müdahalesi bu kere bir fayda vermedi. 1585 te Kaptan Kılıç Ali paşa Kefeden avdet ettiği sırada, Fransa'yı tehdit eden İspanya Kralı İkinci Filip'in donanması aleyhinde bir Osmanlı donanmasının yardımını talep etmesi de Osmanlı devleti tarafından kabul olunmadı. Catherin de Medici bu hususta Haseki Safiye Sultana «Bafa» kendi el yazısı ile bir mektup yazmış, Safiye Sultan da mahremi ve haremın kilârcısı Yahuci Kira vasıtasıyla bunu Venedik Balyozuna bildirmiştir.

Yine Fransız elçisi bu sırada zât-ı şâhâneye takdim ettiği bir muhtırada, kendi milleti hakkında yeni müsaadeler talep etmiş ise de, pâdişah bu muhtıranın kenarına haklı olarak:

«Şimdiye kadar size ettiğimiz inayetlere, sizin tarafınızdan da insaniyet ve mürüvvet gösterilmesi icap eder!» kaydını yazmıştır.

Germigny'den sonra İstanbul'a Lenscome adında bir Fransız elçisi geldi. Bunun zamanında, Fransız Kralı Üçüncü Henri öldürülmüş, yerine Protestan olan Dördüncü Henri geçmişti. Katolik mezhebinde olan Lenscome, yeni kralın, yani Navar kralının, Fransa kralı olarak tanınmamasını Bâb-ı Hümayûndan talep etti. Bâb-ı Hümayûn, devletlerin içişlerine karışılmıyacağını, esasen Osmanlı devletinin de İngiltere ve diğer devletlerin gösterdiği misale imtisalden başka bir şey yapmadığını bildirdi. Bu sırada yeni Fransız kralı da İstanbul'a François Savary Bréves de Sasy adında yeni bir elçi göndererek, sabık elçinin de iadesini istedi. Lenscome, İspanyol casusluğu ile itham edilerek Galata kulesine hapsedildi.

Üçüncü Murad zamanında Fransa ile olan münasebetlerimiz bundan ibaret kaldı.

Özbek Hânlığı:

Üçüncü Murad zamanında Asya Müslüman - Türk devletleriyle münasebetler olmuştur. Sünnî bir müslüman devleti olan Özbek Hânlığı, İran'la hududu olan bir devlettir. Sünnî olması yüzünden de bilhassa Şii İranlıların devamlı

olarak tazyik ve tehdidine maruz kalmaktadır. Özbeklerin Şeybânî hânedanı 16 ncı asırda kurulmuştur. Bu devletle münasebetler, Yavuz Selim zamanında başlamıştır. Özbek Hânı Mehmed Şeybânî, (1500 - 1510), İran Şâhı İsmail ile yaptığı Merv muharebesini kaybetmiş ve maktul düşmüştü. Şah İsmail, bu galibiyetten dolayı gurur duymuş ise de Çaldıran'da Yavuz'a mağlûp olmuştu. (1514). Bu tarihten itibaren Özbeklerle, Osmanlı devlet arasında siyasi münasebetler sıklaşmıştır.

Kanûnî Süleyman zamanında da bu münasebetler devam etmiş Özbek hükümdarı Abdüllâtif Hân ile (1540 - 1551) Kanûnînûnî arasında muhaberele olmuş, her iki Sünnî hükümetin Şîî İranlılar karşısında ittifak etmeleri tabii bir hal almıştır. Bu düşünce ile Osmanlı devleti, Özbek Hânlarını takviyeye ehemmiyet vermiş, onlara bir miktar Yeniçeri, top ve tüfek göndermiştir.

Üçüncü Murad zamanında Şeybânî hükümdarı İkinci Abdullah Hân idi (1583 - 1598). Bu hükümdarın gönderdiği elçi, Rusların Hazer kıyılarındaki faaliyetlerinden ve Türk âlemi için zararlarından bahsetmiş ve iki hükûmet arasında İran'a ve Rusya'ya karşı bir ittifak aktedilmiştir.

Osmanlı - İran harpleri sırasında Şeybânî hükümdarı Abdullah Hân da İranlıları doğudan sıkıştırmış, İranlıların Horasan eyaletine girmiş, Herat, Nişâbur, Sebzvar, Mahulat, Hezar şehirlerini de almıştır. Batıdan Osmanlıların, doğudan Şeybânîlerin hücumu karşısında müşkül duruma düşen İran, nihayet kurtuluşu, Osmanlılarla sulh yapmakta bulmuştu. (1590).

İkinci Abdullah Hânın vefatından sonra bu hükûmet, veraset kavgalarıyla zayıflamağa başladı, İran Şahı Abbas, Horasan'ı istirdat etti. Bununla beraber Osmanlı erkânı, zaman zaman yine Özbekleri takviye için yardımlarına devam ettiler.

Osmanlı - Portekiz münasebetleri ve Vâdi's-Sebil muharebesi ve Fas'ın Osmanlı himayesine girmesi: (1578):

Portekizliler Fas üzerinde XV. inci asırdan itibaren bir takım istilâ teşebbüslerine girişmişlerdir. On beşinci asır

boyunca Sebte'yi, El-Kasr-el-Sağır'ı, Tanca'yı, daha sonra Asila ve Kazablanka'yı ellerine geçirdiler. Bu sıralarda Fas, Meriniler denilen bir Berberî sülâlesinin elinde idi. Daha sonra Fas, kendilerini peygamber sülâlesinden addeden ve Sa'diye denilen bir Arap sülâlesinin eline geçti ki bunlara «Şerifler» de denilirdi. Şeriflerle Merini'ler arasındaki mücadele sırasında Merini'ler, 1544 te Kanûnî Süleyman'dan yardım istemişlerdir.

Cezayir Beylerbeyi Hasan Paşa, Sa'diye Sultanı Mehmed Elmehdi ile 1552 de Oran - Telemsen yolu üzerinde Rio Salada'da yaptığı kanlı bir muharebede Telemsen şehrini tekrar Faslıların elinden aldı. Hasan paşadan sonra Cezayir Beylerbeyi olan Salih Paşa da Muhammed-ül-Mehdi ile yaptığı bir muharebede Faslıları mağlûp etti (1553).

Bu suretle, Merini'lerin hâkim olduğu muntakada Türk hâkimiyeti devam etmeğe başladı. Fas, Türk hâkimiyetini tanımağa başlamıştı. Muhammed-ül-Mehdi Türk tazyiki karşısında, İspanyollarla ittifak akdetti. İspanyollar kendisine 10.000 asker vereceklerdi. Salih Paşa Becâye'yi zaptetti. Fakat bu sırada bir veba salgını sırasında vefat etti. (1556). Biraz sonra Cezayir beylerbeyliğine tekrar Barbaroszâde Hasan Paşa tâyin edildi (1557). Fas Sultanı Muhammed-ül-Mehdi bir suikast neticesinde 71 yaşında öldürüldü (1557). Yerine Abdullah-el-Galib hükümdar oldu.

Hasan Paşa 1567 de vefat etti. Biraz sonra da Cezayir beylerbeyliğine Kılıç Ali paşa tâyin edildi. Bu sırada Fasta bir saltanat kavgası başladı. 1574 te Fas sultanı Abdullah vefat etti. Yerine oğlu Muhammed-ül-Mütevekkil al'-selah geçti ise de dedesi Muhammed-ül-Mehdi'nin kardeşi Abdülmelik te saltanat iddiasında bulundu. Yeğeni ile yaptığı mücadelede Abdülmelik mağlûp olarak İstanbul'a geldi ve Sultan Murad'a iltica etti. Üçüncü Murad, Abdülmelik'in saltanatını temin için Cezayir'de Kılıç Ali Paşanın vekili olan Tunus beylerbeyi Ramazan paşaya emir verdi. Ramazan Paşa, Fas Sultanını mağlûp ederek Abdülmelik'i Fas tahtına oturttu. Abdülmelik, Sultan Murad'a 200.000 duka altını hediye takdim etti.

Fakat tahtından atılan Mülây Muhammed de boş durmadı. Portekizlilerin yardımını istedi. O sırada Portekiz kralı Don Sebastiano adında genç, ihtiraslı ve mütaassıp bir Katolikti. Fas ve Şimali Afrika üzerinde emeller beslemekte idi. Esasen bu sıralarda da Portekiz, kara ve deniz kuvveti itibariyle en parlak devrini yaşamakta idi. Fas hükümdar ailesi arasındaki ihtilâftan istifade etmekte acele etti. Derhal 360 top ve rivâyete nazaran 80.000 kişilik muazzam bir ordu ile büyük bir donanmaya binerek Afrika'ya geçti. Abdülmelik kuvvetleri de, Ramazan paşa askerleri tarafından takviye edilmişti. İki ordu Tanca'nın cenubunda Vâdi-s-sebil ovasındaki «El-Kasr-ül-Kebir = Alcazarquivir» mevkiinde karşılaştı. Müthiş ve kanlı bir boğuşma oldu. Kral Don Sebastiano harp meydanında öldü, Mülây Muhammed te maktul düştü. Osmanlı devletinin himaye ettiği Abdülmelik te sevincinden vefat etti. Portekizliler bu muharebede 20.000 ölü ve 40.000 esir vermişlerdir. (4 Ağustos 1578).

Abdülmelik'in yerine oğlu Ahmed-ül-Mansûr Fas sultanı oldu ve Üçüncü Sultan Murad'a elçilerle zafer ganimeti olarak çok kıymetli hediyelerle birlikte itaatini de arzetti. Bu suretle Fas ta Osmanlı hâkimiyetine girmiş ve Türk nüfuzu, Atlas kıyılarına ulaşmış oldu.

Portekiz Kralı Don Sebastiano'nun Vâdi-s-sebil muharebesinde ölümü, Portekiz'de bir buhranın başlamasına sebep oldu. Ölen kralın evlâdı yoktu. İki sene kadar Portekiz tahtı, kralın amcası Kardinal Henri tarafından idare edildi. Daha sonra da Portekiz tahtına, İspanya Kralı İkinci Philippe getirilerek İspanya ile Portekiz birleşti (1580).

Yeni Fas hükümdarı, Türk kuvveti ile Fas tahtına geçtiği için, Osmanlı hükûmetine karşı daima dost görünmeğe gayret etti. Avrupa devletleriyle, bilhassa İspanya ile münasebetlerinin sıklaşması, Türkleri şüpheye düşürdü ise de, her sene İstanbul'a çok kıymetli hediyeler göndererek bir Osmanlı - Fas mücadelesinin önüne geçmeğe gayret sarfetti. Osmanlı devleti ise her sene gönderilen bu hediyeleri, vergi olarak kabul etmekte ve Fas, Osmanlı hâkimiyetinde bir ülke olarak tanımakta idi.

Osmanlı - Lehistan Münasebetleri:

«Lehistan = Polonya», Avrupadaki Osmanlı arazisinin şimal tarafını işgal eden, toprakları geniş bir ülkedir. Bu krallığın, Türk hâkimiyeti altında bulunan Kırım Hanlığı ile, «Moldavya = Boğdan» ve «Transilvania = Erdel» Voyvodalıkları'le hududu vardır. Coğrafi mevkii bakımından Lehistan, Rusya ve Avusturya ile de yakın komşu idi. Evvelce küçük bir dukalık olan Lehistan milâdın 1000 yıllarından itibaren bir krallık halini almıştır. Son kral hânedanı da aslen Lituanyalı olan Jagellon hânedanıdır. Bu hânedan, 1569 tarihinde Lituanya'yı da bu krallığa ilhak etmek suretiyle Avrupanın doğusunda ve Rusya ile Avusturya arasında çok geniş araziye malik mühim bir devlet vücuda getirmiştir.

Jagellon'ların son kralı «İkinci Sigismund Auguste» 7 Temmuz 1572 de erkek evlât bırakmadan vefat edince, hemen bütün Avrupa devletlerini işgal eden «Lehistan veraseti buhranı» başlamıştır.

Osmanlı imparatorluğu, siyasi bakımdan Lehistan veraseti işi ile yakından alâkadar olmak mecburiyetini hissetmiştir. Osmanlı devleti ile Lehistan arasındaki siyasi münasebetler İkinci Bayezid zamanında başlayarak 1490 yılında üç senelik bir sulh akdiyle neticelenmiştir. Fakat bu sulhu Lehililer bozdukları için Lehistan üzerine akınlar yapılmış ve yine Bayezid zamanında 1498 de ikinci defa sulh aktedilmiştir. Bundan sonra da bu anlaşmalar zaman zaman uzatılmıştır.

Kanûnî Süleyman zamanında, yani on altıncı asırda Osmanlı - Lehistan münasebetleri birdenbire çok ehemmiyetli bir hal almıştır. Bunun sebebi, yeni doğan ve maalesef inkişafına, zamanında müdahale edilerek önlenmemiş olan Rusya ile, Avusturya'nın Lehistan üzerinde tehlikeli ihtiraslarının yarattığı vaziyettir.

Geniş Rus ovasını sistemli bir şekilde istilâ ederek, ve bilhassa buradaki Türk hânlıklarını birer birer ortadan kaldırarak, Türk unsuru ve zamanla Osmanlı imparatorluğu için büyük bir tehlike olma istidadını gösteren Rusyanın, bu tehlikeli ihtirasını sezen büyük Türk hâkanı Fâtih Sultan

Mehmed, Kırım'ı Osmanlı himayesine almak suretiyle, Rus nüfuzunun Karadenize inmesini önlemişti. Bu defa Rusya, Sibirya'da ve Lehistan üzerinde genişleme politikasını takibe başladı. Lehistan'ın Rusya tarafından istilâsı, Osmanlı devletinin Avrupa topraklarını ihata etmesi demektir ki, bu hal elbette imparatorluk için en yakın bir tehlikedir.

Lehistan üzerinde Avusturya'nın da ihtirasları mevcuttu. Eğer Lehistan Avusturya tarafından istilâ edilir veya Avusturya nüfuzuna girerse, bu defa da Türklerin Avrupa toprakları, daimî düşman olan Avusturyalılar tarafından çevrilmiş olacaktı.

Şu hale göre Lehistan'ın hakiki düşmanları Rusya ile Avusturya idi. Osmanlı imparatorluğunun da tabii düşmanları Rusya ile Avusturya olduğuna göre, iki devletin, yani Osmanlı devleti ile Lehistan'ın birbirleriyle dost olmaları, müşterek düşmanlarına karşı birleşmeleri tabii bir zaruret halini almak gerekirdi.

İki devlet bu zarureti Kanûnî Süleyman zamanında hissetmiş durumdadırlar. Kanûnî devrinde iki devlet arasında 1532 de ilk ittifak muahedesi aktedildi. Yine aynı zaruretlerle bu ittifak 1553 te ve İkinci Selim devrinde de 1568 de uzatıldı.

Jagellon'ların son kralı «İkinci Sigismund Auguste» erkek evlât bırakmadan ölünce (1572) Lehistan krallığı meselesi, bir buhran halini aldı. Çünkü yeni Lehistan kralının, Lehistan Diyet meclisi tarafından seçilmesi icap ediyordu. Diyet Meclisi kralı, Lehlilerden intihap edebileceği gibi, komşu ve başka devletler arasından da seçebilirdi. Diyet meclisi, hangi devletin namzedini seçerse, Lehistan da o devletin nüfuzu altına girecekti. Lehistan krallığı için iddia sahibi olan ve namzet gösteren devletler bilhassa Rusya, Avusturya, İsveç ve Fransa idi. Ve şüphesiz Lehistan tahtına geçecek kral hakkında en fazla alâkalı devlet de Osmanlı devleti idi.

Avusturya'nın namzedi, imparatorun oğlu «Arşidük Ernest» idi. Rusya'nın namzedi, bizzat Rus Çarı olan «Müthiş İvan» idi. İsveç'in namzedi, Kral Üçüncü Jean, Fransa'nın namzedi, bizzat Rus Çarı olan «Müthiş jou» denilen «Henri de Valois» idi.

Rus veya Avusturya namzetlerinden birinin Lehistan krallığına seçilmesi, Osmanlı devletinin şimal siyasetine uygun düşmezdi. Bilâkis, her iki surette de, Osmanlı devletinin Rumelideki toprakları ya Rusya tarafından, yahut ta Habsburglar (Avusturya hânedanı) tarafından çevrilmiş olurdu. Osmanlı devleti, Lehistan tahtına, ya Leh asılzadelerinden birinin veyahut ta hariçten Türkiye'nin göstereceği bir namzedin seçilmesinde ısrar ediyor ve bunu hayatî bir mesele sayıyordu. İkinci Selim'in Leh tahtına Lehlilerden «Gniezen» başpiskoposunu, yahut «Fırley» veya «Jazlowiecki» den birisini namzet gösteriyordu. Ve hattâ bu hususta İkinci Selim, Lehistan Diyet Meclisine (11 Mart 1573) tarihli tehdidâmiz bir ferman bile göndermiştir:

«Fermân-ı celîl-ül-Kadrîme mugaayır içinizden birinin kabûlü husûsunda gaflet tekâsül olunup mâbeyninizde ihtilâl zuhur idüp rizây-i şerîfime mugaayır hariçten kimesne getiresiz, bir vechile mahall-i kabulde vaki olmaz.»

Bu femandaki âmirane şekil cidden şayanı dikkattir. Âdeta pâdişah, tabiiyetinde bulunan bir kimseye hitap eder şekilde Leh Meclisini tehdit etmektedir.

Bu sırada Fransa'nın İstanbul elçisi bulunan «d'Acqs» adındaki piskopos da, Fransa Kırallı Dokuzuncu Charles'ın kardeşi «Henri de Valois» nin Lehistan tahtına geçirilmesi için Osmanlı devlet ricâlini iknaa çalışıyor ve bu hususta büyük bir gayret sarfediyordu. Fransa Kırallı, Lehistan tahtında en fazla söz ve nüfuz sahibi olan devletin Türkiye olduğuna kaniydi.

Fransız elçisinin bu gayreti, Osmanlı Devleti için de uygun mütalâa edilmeğe başlamıştı. Çünkü, Fransa ile Osmanlı Devletinin uzun yıllardanberi siyasî dostluk münasebetleri mevcuttu. Coğrafi mevki bakımından Fransa, Türkiye için zararlı bir devlet olamazdı. Bilâkis Fransa, Habsburgların (Avusturya hânedanının) düşmanı idi. Avusturya, Türkiye'nin de düşmanı olduğuna göre, Lehistan tahtına bir Fransız namzedinin geçmesi, Avusturya'nın, Türkiye, Fransa, Lehistan arasında sıkıştırılması neticesi doğurabilirdi ki, bu da Osmanlı Devletinin Avusturya'ya karşı olan siyasî durumunu

tahkim ederdi. Merhum Ahmet Refik Bey, hazine evrak-ı mühimme defterlerinden çıkardığı vesikalarla, Türkiye'nin Fransız namzedini seçtirmek hususundaki kat'i tesirini meydana koymuştur. Bu vesikalardan birinde İkinci Selim'in Lehistan'a gönderdiği ferman şöyledir :

«France pâdişahının karındaşı vilâyet-i mezbûreye kral nasbolunmak evlâ ve münâsib görülmüştür. Buyurdum ki vardıkta mâbeyninizde vuku' bulan tefessüd-ü-taallülü def'eyleyip Fermân-ı şerifin muktazasına müşarünileyhin karındâşın Krallığa kabul idüp ta'zîm-u-iktiran ve tefhîm-u-ihtirâmı bâbında bezl-i maktûr eyleyüp basîret-ü intibah üzere olasız, şöyle ki emr-i şerifime mugayır iş idesiz, asla özüünüz olmamak lâzım gelür. Ana göre tedarik eylesiz.»

Lehistan Diyet Meclisi, Padişâhın bu kat'i emri karşısında, diğer devletlerin namzetleri üzerinde durmağa lüzum görmeden, 11 Mayıs 1573 te Fransa Kralının kardeşi Henri de Valois'ı Leh Krallığına seçmiş, ve bu hususu pâdişaha arz etmiştir. İkinci Selim, Leh Kralının, Osmanlı Padişâhı tarafından tâyin edildiğini, Fransa Kralına şu fermanla bildirmiştir :

«Hâlâ vilâyet-i Lih beylerinden dokuzyüz seksen bir muharremnin evâsıtında Südde-i Saâdetimize ubudiyet-nameleri gelüp müşarünileyh karındâşınız emr-i şerifimiz üzere vilâyet-i Lih'e Kral nasbolunmak recâ ve istid'â eyledikleri ecilden Hak sübhânehu-ve-Teâlâ hazretlerinin ulûvv-i inâyet-i bigaayetleriyle müşarünileyh karındâşınız yüce Âstanemize olan vüfur-i müvâlât-u mahabbetiniz muktazasına vilâyet-i Lih'e nasb-u tâyin eyledik...»

Böylece Lehistan tahtına, Rusya ve Avusturya'ya rağmen, Türkiye'nin münasip gördüğü bir şahıs kiral seçilmiş ve Osmanlı Devletinin Orta Avrupa'daki nüfuz ve hâkimiyeti tanıtılmıştır. Fakat bu durum uzun müddet sürmedi. Henri Valais'nın Lehistan Krallığı ancak beş ay kadar devam edebildi. Fransa Kralı Dokuzuncu Charles'ın bu sırada vefâtı dolayısıyla, Leh Kralı olan Henri, 18/19 Haziran 1574 gecesı Krakovi şatosundan kaçarak «Üçüncü Henri» adıyla

Fransa Kırallı oldu. Bu suretle, ikinci defa olarak Lehistan veraseti meselesi ortaya çıktı.

Rusya ve Avusturya, kendi namzetlerinin seçilmesi için büyük gayretler sarfetmeğe başladılar. Hattâ Rus Çarı, Lehistan topraklarına asker sokmak suretiyle fiili müdahaleyi bile göze alacak kadar ileri gitti. Fakat Türkiye'nin kararı kat'i idi. Lehistan tahtına Türk namzedinden başkası getirilemezdi. Üçüncü Murad, bir Fransız namzedinin seçilmesinden artık vazgeçmişti. Esasen Leh asilzadeleri, Osmanlı hükmetinin tavsiye edeceği bir şahsı kiral seçmek üzere Padişâha müracaatta bulunmuşlardı. Divân-ı Hümayûn, İsveç Kırallı ile Erdel voyvodalarından birisini seçmelerini tavsiye ediyordu. Aynı zamanda Padişah, Avusturya İmparatorunu da tehdid ederek, Lehistan'a kendi namzedini seçtirmeğe çalışmamasını tavsiye ediyor ve Leh elçisi Taranowsky'yi de, Rus namzedi aleyhinde çalışmağa zorluyordu.

Lehistan Kırallığı için, Etien Bathory'nin yerine Erdel Voyvodası olmak isteyen Bekés de Leh Kırallığını arzu etmekte idi. Daha evvelinden bu husus için İstanbul'a Antalfy adında bir elçi de göndermişti. Fakat nihâyet Osmanlı Devleti, Erdel Voyvodası Etien Bathory'nin Lehistan Kralı seçilmesine karar verdi. Bu kararını kat'i olarak tatbik edebilmek için de hâlâ Rus veya Avusturya namzetleri üzerinde durdukları anlaşılan Leh idarecilerini tazyik etmek üzere Leh arazisine akın yapılmasını bile göze almıştır. Netice müsbet oldu ve Osmanlı Padişâhının istediği namzet, yâni Erdel Voyvodası Etien Bathory Lehistan Kırallığına seçildi. (Ocak 1575).

Yeni Kırall İstanbul'a derhal 10,000 dukalık haracını gönderdi. Lehistan Diyet Meclisi kiral seçiminden bir gün evvel Jagellon hânedanının son Leh Kırallı İkinci Sigismund'un kızı Anna'yı evvelâ Lehistan Kırallığına intihap etmiş, bir gün sonra da Erdel Kırallı Bathory'yi Kırallığa koca olarak vermek suretiyle Kırallığa seçmiştir.

Bathory gibi azimkâr bir şahsın Leh Kırallığına seçilmesi, Lehistan'ı taksim etmek için aralarında anlaşmış olan Rusya ve Avusturya'nın plânlarını da suya düşürmüştür.

Bu seçimden sonra Osmanlı Devleti, Lehistan'ı kendi

himayesinde bir devlet telâkki etmeğe başladı. Ve hattâ bu-
nu Avusturya İmparatoruna da hissettirdi :

«Tarafımdan Lehistan Krallığına geçirilen Bathory'yi rahatsız etmemelisin. Lehlilerin, diğer teb'am gibi muamele görmelerini arzu ederim.» Daha sonra da yine Padişah Üçüncü Murad İmparatora : «Lehistan, Osmanlı Devleti himayesindedir. Manyatlara (Leh asilzadelerine) Bathory'yi Kral intihap etmelerini emreyledim. Bunun içindir ki Lehistan, Kırım Hânlarına henüz vergi vermektedir.» (1) diye yazıyordu.

Bathory, genç, ateşli, azımkâr bir şahsiyetti. Leh kralı olunca, Rusya'nın Lehistan'dan kopardığı toprakları geri almağa yemin etti. Rusya'yı Lehistan işlerine aslâ karıştırmadı. Rus Çarı Müthiş İvan, Bathory'nin Leh kralı olmasıyle, Lehistan üzerindeki ihtiraslarının söndüğünü gördü. Avusturya da, Türk kuvvet ve nüfuzunun Lehistan'da yerleşmesiyle, Türkler karşısında daha ihtiyatlı ve ussal davranmak icap ettiğini anladı.

Bu devir, Osmanlı imparatorluğunun dış görünüşü itibariyle en şatafatlı devirlerinden biridir. Atlas kıyısındaki Fas Sultanı ile, Avrupa'nın şimalindeki Lehistan kralı, Türk sultanının emriyle yerlerine oturmuş, iki ülke de Türk hâkimiyetini tanımıştır.

Lehistan'la (14 Aralık 1576) da 24 maddelik bir muahe-
de de aktedildi. Lehistan bu talebini, Sietieski adındaki el-
çisi vasıtasıyla bildirmişti. Muahedenin yedinci maddesi, Le-
histan'ın Kırım Hânı ile oğluna vergi vermekte devam ede-
ceklerini, iki tarafın da karşılıklı olarak tecavüzlerde bulun-
mayacağını ve zararlarını tazmin olunacağını tazammun edi-
yordu. Buna rağmen Osmanlı - Lehistan hudutları üzerinde
hâdiseler eksik olmıyordu. Bu halden şikâyet etmek üzere
Lehistan birkaç kere İstanbul'a elçi göndermişti. Son gelen
elçi, Sadrazam Sokullu Mehmed Paşanın huzurundan çıkar-
ken «işinin çabuk görülmesini, efendisi krala iki at hediye
edilmesini, kendisine refakat eden çavuşa da bir timar veril-

(1) Hammer. Cilt 7. Sayfa 37.

mesni» rica etmişti. Elçinin bu uygunsuz ve yersiz taleplerine Sokullu'nun verdiği cevap pek sert olmuştur:

«Padişahın cevabı tamamen hazırdır. Sen Çavuş ile gidebilirsin. Kralına ne at hediye edilecektir, ne de eşek.. Çünkü padişahın lûtuflarına karşı Moldavya hududunda haydutluk etmek suretinde, küfran-ı nimet göstermiştir. İsterdim ki Kırım Hânının yüzü şu saat kömür gibi kara olsun.. Çünkü o kadar güzel fırsatı kaçırarak kralı da, bütün manyatları da esir etmemiştir. Bütün Lehistan'ın istilâsı, Diniestr nehrinde alınan atlar ve Baraki kardeşlerin yaptığı hasarat için tazmin kâfi değildir. Lânet olsun senin kralına ki pâdişaha böyle teşekkür ediyor!.. Bize çabuk bu haydutları teslim etsin, yahut başlarını göndersin! Olmadığı halde mutbâğınızı hazırlayın ki misafir gelecektir. İstedüğün timara gelince, senin gibi bir kimsenin arzularını is'af etmenin ve kesenin ağzını açmak lâzım gelirken senin için para vermenin bu da yeni bir şekli olacaktır.» (1)

Lehistan'ın, Kırım Tatarları tarafından vukua gelen istilâları karşısındaki şikâyetleri, Sokullu tarafından nazara alınmadığı gibi, daima, mukabil şikâyetlerle susturuldu.

Bathory, Lehistan tahtında o nbir sene kadar kaldı. Bu müddet zarfında komşu devletlerle gizli bir takım münasebetlere girdi ise de, Osmanlı devleti ile bozuşmamak için azamî gayret sarfetti. 1583 senesinde Ahmed Çavuş vasıtasıyla zât-ı şâhâne Bathory'ye gönderdiği nâmede (1200 piyâde-altı yüz atlı, kırkı altın dolu yüz araba ile Lehistan'a iltica eden Boğdan voyvodasının himaye edilmemesini) istiyordu. Bathory pâdişahın bu nâmesine kaçamaklı cevaplar verdi.

Bir müddet sonra 1588 yılında Bathory, evlât bırakmadan vefat edince, Lehistan tacı meselesi bir kere daha bütün Avrupa devletlerini işgal eden ön safta bir mesele olarak meydana çıktı.

Divan-ı Hümayûn, Lehistan tacına talip olan namzetler hakkında bir karara varabilmek üzere uzun müzakereler yaptı. Lehistan'a gönderilen Mustafa Çavuş, Kazakların tecavüz-

(1) Hammer, yedinci cilt ,sayfa 39

lerinden şikâyet ettikten sonra (eğer yeni kralın intihabı Devlet-i Osmaniye'nin arzusuna muvafık olmaz ve Manyatlar (Lehistan asilzadeleri) İsveç hükümdarını intihap etmezlerse bir Türk istilâsının vuku bulacağını) Diyet Meclisine bildirdi.

Bir Lehistan elçisi, Bathory'nin vefatını bildirmek üzere dokuz araba ve elli kişi ile İstanbul'a geldi ve Sadrâzamın huzuruna matem elbiseleriyle girdi. Bu elçi, Lehistan'ın, Transilvanya, Boğdan ve Eflâk voyvodalarından hiç birisini kral olarak intihap etmiyeceklerini söyleyince Sadrâzam hiddetini belli etmemeğe çalışarak (Lehistan büyükleri ölen kralın akrabasından, yahut memleket asilzadelerinden birini intihap edebileceklerini, fakat bu halde önceden pâdişahın muvafakatini almaları icap edeceğini, bu cihet unutulursa pâdişahın gazabını ve kılıcını davet etmiş olacaklarını) bildirdi.

Transilvanya prensi, eğer Osmanlı devletinin müdahalesiyle kral seçilirse Sadrâzama 40.000, diğer vezirlere onar bin altın vermeği taahhüt ediyordu. Floransa Grandüki bile, Lehistan tacı için Yahudi Papo vasıtasıyla bir milyon vermeği teklif ediyordu. Fakat Osmanlı devlet adamları, bu cazip para tekliflerini dikkate almadan memleketin menfaatini düşünmüşler ve Avusturya ve Rusya'nın düşmanı olabilecek olan İsveç prensinin «Üçüncü Sigismund» adıyla Lehistan krallığına seçilmesine müsaade etmişlerdir. (1587)

Lehistan üzerinde Osmanlı nüfuz ve hâkimiyetinin ne derecede kuvvetli olduğunu aşağıdaki hâdise de gösterir.

Avusturya hükûmeti, kendi namzedinin Lehistan krallığına getirilmemesi üzerine işi bir emrivâki haline getirmek için silâh kuvvetiyle Lehistan'a saldırdı ise de Dük Maksimilien krala mağlûp ve esir oldu (26 Haziran 1588). Lehistan kralı, Maksimilien'i esir ve tevkif ettiğini, hemşiresini Maksimilien ile evlendirmek istediğini elçisi Zamoiski ve Moldavya voyvodası Pier vasıtasıyla pâdişaha bildirdi. Üçüncü Murad, üçüncü defa Mustafa Çavuşu Lehistan'a gönderdi ve prensesin, daha evvel Transilvanya prensine verileceği Sigismund tarafından vaadedilmiş olduğundan başkasına verilemeyeceğini ve Osmanlı devleti tarafından hakaretle muamele gören Avusturya imparatorunun hiç bir zaman Lehis-

tan'la dost olamayacağı ve Kırım Hânlarına ait vergiden geciken akçenin derhal ödenmesi ve Kazakların zaptedilmesi bildirildi. (1588).

Bütün şu hâdiselerden, Osmanlı imparatorluğunun, birdenbire bir tehlike olarak belirivermiş olan Rus iddialarının genişlemesi ve Avusturya'nın ihtirasları karşısında şimal siyasetine esaslı bir yön verildiği, bilhassa bu iki düşman devlete karşı, Lehistan'ına Türkiyeye düşman bir krallığın bulunmamasına ehemmiyet verdiği, Lehistan'ı tabii bir müttefik olarak görmeği arzuladığı görülmektedir.

Osmanlı - Avusturya münasebetleri ve harbi: (1593-1606)

Kanûnî Sultan Süleyman zamanında birkaç defa Avusturya ile muharebeler olmuş ve nihayet Osmanlı - Avusturya ihtilâfı Selim II. zamanında (17 Şubat 1568) muahdesiyle tasfiye edilmişti. Buna rağmen Osmanlı - Avusturya hududundaki karşılıklı çatışmalar zaman zaman devam etmişti. İkinci Selim'in son yıllarında Türkiyeye gönderilen Avusturya elçisi Redit Minkuiz 1568 muahdesini sekiz sene uzatmağa muvaffak olmuştu.

Bu son muahedenin akdinden iki ay sonra ikinci Selim vefat etti. Yeni pâdişah Üçüncü Murad zamanında da aynı muahedenin devamını şiddetle arzu eden Avusturya hükûmeti 1575 temmuzunda İstanbul'a Baron Preyner adındaki elçisini gönderdi. Osmanlı devleti, cülûs hediyeleri takdim edildiği takdirde muahedenin yenileneceğini ima etmiş olduğundan elçi Preyner, saatler ve altın kadehlerden mürekkep kıymetli hediyeler getirmişti. Bunlardan başka Avusturya hükûmeti sadrâzama 9000, ikinci vezire 2000 diğer vezirlere biner, Budin vâlisine 3000, divan tercümanına 800 ekü göndermişti.

Pâdişaha takdim edilen hediyein değeri 30.000 Macar altını idi. Hediyelerin takdiminden muahedenin tasdikli sureti sefire ancak üç ay sonra verildi. Sokullu Mehmed Paşa, o zamana kadar ısrarla istediği ve Teis nehrinin öte tarafındaki başlıca müdafaa noktalarından olan Kallo kalesinin iadesini artık talep etmedi. Buna mukabil o sene içinde Türk-

ler tarafından zaptedilmiş olan Keke, Diveni, Somusku ve Funyad kalelerinin Osmanlı devletinin elinde kalacağı sarıhen zikredildi.

Yine aynı sene içinde imparator Maksimilien, Nicolas İstvanfi'yi Budin vâlisi Mustafa Paşaya göndererek sulh içinde zaptedilmiş olan kalelerin iadesini talep etti. Mustafa paşa elçiye şu cevabı verdi:

«Bunların zaptolunduğu haberi İstanbul'a kadar gitmiştir. Binaenaleyh pâdişahın emri olmadıkça iade edemem. Bekes'e yapılan yardım ile bir iki kale değil, bütün Transilvania pâdişahın elinden alınmağa çalışılıp dururken ne hak ile o kalelerin geri verilmesi talep olunuyor? Hiç bir zaman görülmüş müdür ki atmaca mecbur olmadıkça avını pençesinden bıraksın?» (1)

Bu muahedenin uzatılmasına rağmen 1575 senesinde hudut hâdiseleri yine devam etti. Türk kuvvetleri birçok çarpışmalarda Avusturyalıları büyük zayıata düçar ettiler.

1576 yılında imparator Maksimilien vefat etti. 12 Ekim 1576 da imparatorluğa Roudolf II. geçti. Her hükümdar değişmesinde muahedenamelerin yenilenmesi âdet hükmüne girmişti. Yeni imparator, hudut boyundaki Türk tecavüzlerinden şikâyet etti. İmparator 29 Mayıs 1576 da Breslau'dan gönderdiği mektubunda Gede, Szeye'ny, Hliunay, Masim, Zocol taraflarında yapılan tahribattan, Diveny, Keke, Somosku, Fonyad, Busin, Zezin, Gorsitsch, Gradatz mevkilerinin zaptından, Ostrovaz kalesinin muhasarasından, And kalesinin tahribinden şikâyet ediyordu. (2)

Bundan sonra iki hükümet arasındaki muahede (1 Ocak 1577) de sekiz sene müddetle uzatıldı. Muahedenin tasdikinden bir gün evvel Avusturya elçisi Ungand mutad hediyeleri takdim etti. Avusturya elçi heyetinin içinde İstiryalı asiller de vardı. Bunların arasında Gaspar de Herbersdorf, Arşidük Şarl'ın mâbeyincisi idi. Bunların hepsi, pâdişahın eteğini öpmek şerefine nâil oldular. İmparator, Üçüncü Murad'a gönderdiği mektubunda hediyelerin geç gönderilmiş olmasından

(1) Hammer, cilt 7, sayfa 27

(2) Hammer, cilt 7, sayfa 31

dolayı itizar beyan ediyor, ve nihayet Osmanlıların Hırvatistan'da Zezin ve Busin kalelerini zaptetmeleri yüzünden hudutta alıkonulduğunu bildiriyordu. Elçi Ungand, bu iki kalenin geri verilmesi için çok uğraştı, hattâ bu hususta Sokullu'ya 50000 duka altını vermeği bile teklif etti ise de Sadrâzamdan «Bu iki kale içinde camiler yapıldığı için iadelerine muktedir olmadığı» cevabını aldı.

Hudut hâdiseleri yüzünden karşılıklı şikâyetler devam ediyordu. İmparator, bu şikâyetler yüzünden Osmanlı devleti ile münasebetlerin kesilmesinden korktuğu için, elçisi Zinzendorf vasıtasıyla hediyeler göndermek zorunda kaldı ve bu hediyeler pâdişaha (19 Ocak 1578) de takdim edildi.

Bununla beraber Avusturya hükûmeti Zezen ve Ostroviç kalelerini kuvvet sevkıyla geri almağı tecrübe etti ise de Ferhad Bey ordusuna karşı mağlûp oldu. Bu hale rağmen sulhun bozulmasından korkan Avusturya hükûmeti Arşidük Charles'in baş Kançıları, «Ülrih Könisberg» vasıtasıyla (15 Şubat 1579) da yine mutad hediyelerini (vergi) gönderdi.

«Osmanlı devleti Avusturya'ya, Türk hâkimiyetinde ve vergi verir bir memleket muamelesi yapmaktadır. Avusturya'nın 30.000 dukası, vergi defterinde Transilvanya'nın 5000, Zanta için Venedik hükûmetinin verdiği 3000, Raguza'nın 12 bin, Moldavya'nın 15.000, altın vergileri yanına yazılırdı.» (1)

Tâbi devletler her sene, pâdişaha olduğu gibi Sadrâzama da ayrıca vergi verirlerdi. Bu sene Sokullu vergi olarak Avusturya imparatorundan 9000, Transilvanya'dan 3000, Raguza'dan 5000, Eflâk'tan 7000, Moldavya'dan 3000 duka altını aldı ki ceman 30.000 duka altını tutmaktadır.

Budin Beylerbeyi Sokullu Mustafa paşanın idamından sonra Beylerbeyliğine Kara Üveys paşa tâyin edildi. Üveys Paşa defterdarlıktan yetişme idi, bir harp adamı değildi. Onun beylerbeyliği zamanında hudut hâdiseleri nisbeten azaldı. Üveys paşa Budin eyaletinde vergi ıslâhatı yaparak daha muntazam bir şekle soktu.

Bu sırada Avusturyalıların plânlı bir şekilde hudutları-

(1) Hammer cilt 7, sayfa 35

mıza tecavüzleri başladı. (7 Nisan 1590) tarihinde Avusturyalıların Hatvan'a yaptıkları tecavüz sırasında Osmanlı kuvvetleri mühim zayıat verdi. Bunun üzerine Üveys paşa azledilerek yerine «emiralem Kalaylıkoz Ali Paşa» tayin edildi.

1580 senesinde Avusturyalıların bir hücumu dolayısıyla Solnok Sancak beyi Şehsuvar bey yaralandı, 300 Türk şehit ve 400 ü de esir oldu. Avusturyalıların hücumu devam etti. Pojeğa Sancağı Avusturya askerleri tarafından tahrip edildi. Pojeğa Sancak beyi İskender bey şehit olduğu gibi 250 kadar da Türk şehit düştü.

Bu haberler İstanbul'da heyecanı mucip oldu. Pâdişah, Avusturya'ya şikâyeti havi bir nâme gönderdi. Fakat Avusturyalılar da aynı şikâyetlerde bulunuyorlardı. Bu karşılıklı şikâyetler devam ederken 9000 kişilik bir Türk kuvveti Karniol mıntakasına girdi. İmparator, hudut hâdiseleri dolayısıyla Lihtenştayn ve Nikolsburg Senyörü Henry'yi İstanbul'a gönderdi. Bu elçi 60 kişilik maiyeti ile 1584 te İstanbul'a geldi.

O sırada sadaret kaymakamı olan Mesih Paşa Avusturya şikâyetlerini hiçe sayarak Kupan beyinin serbest bırakılması için elçiyi tazyike başladı. Osmanlı Devleti İran harpleriyle fazlaca meşgul olduğu için Avusturya ile bir harbin çıkmasını arzu etmiyordu. Elçi de hastalanmıştı. Müzakerele bir müddet tavsadı. Yeni sadrâzam Siyavuş Paşa, Kupan Beyinin serbest bırakılmasını talep etmek üzere Divan Çavuşlarından «Kanbur Çavuş» u Viyana'ya gönderdi. Aynı günlerde bir Avusturya heyeti de Füleke, Zeçeni, Ziget beylerinin tecavüzlerinden şikâyet etmek üzere İstanbul yolunda idi.

1587 de işler biraz daha kızıştı. Avusturyalı kumandan Nadasdy, Kupan üzerine saldırarak şehri yaktı ve esir alarak çekildi. Sancak beyi Recep bey de esirler arasında idi. Diğer bir Avusturya ordusu Budin ovasında müthiş bir bozguna uğradı. Avusturyalılar hücumlarına devam ettiler. Meşhur Avusturyalı kumandan Zrini mühim kuvvetlerle tecavüz etti. Türk kuvvetleri Kanije ovasında bozguna uğradılar. (Ağustos 1587)

Bir taraftan hudut boylarında bu karşılıklı mücadele de-

vam ederken Pezen adındaki Avusturya elçisi de yıllık vergiyi İstanbul'a getirmiş bulunuyordu. Bu münasebetle son muharebelerde esir olan Türklerin iadesi de temin edildi. İki hükümet arası düzelmeğe yüz tutmuş gibi görünürken Avusturyalı kumandanlardan Mişel Sereni ve Szigismund Rakoçi idaresindeki ordu, «Stülveisenberg = İstolni - Belgrad» beyi Kara Ali beyin vergi topladığı sırada hücumu geçerek Türklerden 2000 kişinin şehit olmasına ve 376 kişinin esir edilmesine sebep oldular (11 Ekim 1588). Bunun üzerine Memiş Ağa kumandasındaki bir Türk kuvveti Avusturyalıları bozdu. Fakat sonradan Türkleri gafil avlıyan Avusturyalılar anı bir hücumla Türklerin büyük bir kısmını kılıçtan geçirdiler. (14 Mart 1589).

Avusturya açıktan açığa müsalehayı bozmuş durumda idi. Arşidük Ernest Budin vâlisi Ferhad Paşaya özür dilemek üzere bir heyet gönderdi.

(29 Ekim 1591) de, Osmanlı - Avusturya muahedesi son olarak bir kere daha uzatıldı.

1592 yılında, Dalmaçya sınırlarındaki haydutlukla geçen ve Uskok denilen haydutların Osmanlı toprakları üzerine saldırarak birçok tahribata sebep olmaları üzerine Bosna Beylerbeyi «Telli Hasan Paşa» kendiliğinden 5000 kişilik bir kuvvetle Uskoklar üzerine yürüdü. Bu Uskoklar, Dalmaçyalılarla, Hırvat, Sırp, Arnavudlardan mürekkep olup Osmanlı istilâsından kaçarak geçilmesi zor yerlere sığınmış haydutlardır. Bunlar Avusturya hâkimiyetinde Veglia adasının karşısında Segna limanına sığınarak gayri resmî surette Avusturyalıların himayesine sığınarak Osmanlı topraklarına tecavüzlerde bulunurlardı. Uskokların bu saldırılarına Venedik Cumhuriyeti de göz yummaktadır. Fakat aslen Venedikli olan «Safiye = Bafa» sultan, Üçüncü Murad üzerinde tesir icra ederek bu Uskok işinde, kabahati Venedik üzerinden atarak, Avusturya'ya yüklemiştir.

Telli Hasan Paşanın Uskoklar üzerine yürüyüşü, bu haydutların Türk topraklarına karşı giriştikleri tecavüzler üzerine yapılmıştı. Telli Hasan Paşa bu harekâtı sırasında «Charstoviz, Behke, Gora» kalelerini fethetmiş, Kulpa suyunun döküldüğü noktada Osmanlıların «Yenihisar» adını ver-

dikleri «Petrina» kalesini kurmuş, Sessek kalesini muhasara etmiştir. Bu kaleyi ikinci muhasarası sırasında kale kumandanı Wikacyz, Hasan paşanın elçilerini Tuna nehrine attırmış, kalenin teslimi bahanesiyle içeriye aldığı Sipahileri barut fıçlarıyla berhava etmişti. Hasan Paşa bu hâdise üzerine Hırvatistan vâlisi meşhur Avusturyalı kumandan Nadasdy üzerine yürüyerek onu büyük bir hezimete uğratmış, 12 top, yedi bayrak alarak 2000 gülle ile birlikte bunları (7 ekim 1592) de İstanbul'a göndermiştir.

Avusturya İmparatoru, senelik vergiyi kesiyor:

Bosna vâlisi Telli Hasan Paşanın son harekâtı, Avusturya'da ve Aevrupa'da lüzumundan fazla büyütülerek, âdeti yeni bir Haçlı ruhu yaratılmıştır. Bunun üzerine Avusturya İmparatoru, İstanbuldaki elçisi Pezzen vasıtasıyla Bab-ı Hümayûna «Sulhun Türkler tarafından bozulduğunu iddia ederek o güne kadar verilegelmekte olan verginin bundan sonra verilmeyeceğini» bildirmiştir. (1592).

Üçüncü Murad, Üçüncü Mehmed ve Birinci Ahmed zamanlarında 13 sene devam edecek olan ve tarihte «Uzun Avusturya seferi» denilen harbin başlamasının sebebi bu olmuştur.

Bu sırada Telli Hasan Paşa, Avusturyalıların büyük kuvvetler toplayarak hücumu hazırlandıklarından bahisle İstanbuldan yardım istemiş, veziriâzam Siyavuş Paşa da, «Kirli-Hasan Paşa» yı Rumeli Beylerbeyi tâyin ederek, Telli Hasan Paşaya yardıma memur etmiştir. Bu sırada Siyavuş Paşa azledilerek yerine garezkârlığı ve kindarlığı ile meşhur Arnavud devşirmesi Sinan Paşa sadrâzam tâyin edilmiş, yeni sadrâzam, Kirli-Hasan Paşayı Tameşvar eyâletine naklederek, Rumeli beylerbeyliğine kendi oğlunu tâyin etmek suretiyle, şahsî garezi olduğu Telli Hasan Paşaya yapılması gereken yardımın yapılmamasına sebep olmuştur.

Telli Hasan Paşa (15 haziran 1592) de takriben (10-15) bin kişilik bir kuvvetle Kulpa nehrinin sağ sahiline geçti. Hasan paşanın maiyetinde Kilis Sancak Beyi Mustafa Paşa,

Hersek Sancak Beyi Mehmed, İzvornik Sancak Beyi «Koca Memi» Beyle üç sancak beyi daha vardı.

Telli Hasan paşa kuvvetleri (19 Haziran 1593) günü Siska kalesini muhasara etti. Telli Hasan Paşanın beklediği Türk yardımının gelmemesine mukabil, düşman kalesine, «Erdoedy, Auersberg, Eggenberg, Redern ve Paradeiser» isimli Avusturya kumandanları idaresinde mühim bir yardım kuvveti gelmiştir. Hasan Paşanın maiyetindeki kuvvetin 10 - 15 bin raddelerinde olmasına mukabil düşman kuvvetleri 40 bin kadardı.

Koca - Memi beyin hatırlatmasına rağmen Telli Hasan Paşa, düşmanın faik kuvvetlerine karşı muharebeye tutuşmak hatasında bulundu ve büyük bir kahramanlıkla harp etti. Fakat bütün kahramanlığına rağmen hem kendisi, hem maiyetindeki Sancak beyleri ve 7 - 8 bine yakın Türk askeri şehit oldu.

Bu facia dolayısıyla o seneye «Bozgun Senesi» denilmiştir.

Avusturya'ya karşı harp ilânı: (4 Temmuz 1593) (Uzun Avusturya Seferi)

Avusturya hududundaki feci bozgun İstanbul'da duyulunca umumî bir teessürü mucip oldu. Halkın bu umumî heyecanından, o sırada yeni veziriâzam olmuş bulunan seksenlik Koca - Sinan Paşa istifade ederek Avusturya'ya harp açılması için bütün gayretini sarfetti. Halbuki Üçüncü Murad, neticesi pek te iyi görülmiyen böyle bir muharebeyi istemiyordu.

Koca - Sinan paşanın böyle bir harbi istemesinin sebepleri tamamen şahsî idi. Bir defa evvelâ Bosna vâlisi Telli Hasan paşaya şahsî garezi yüzünden yardım göndermemekle en büyük hiyaneti işlemişti. Sinan paşanın Hasan Paşaya olan garezinin sebebi Sinan paşa ikinci defa sadrâzam olduğu vakit Hasan paşanın İstanbul'daki konağını ona vermesi, fakat sadrâzamlıktan ayrıldığı vakit geri alması idi.

Sinan paşanın böyle bir harbi istemesinin sebebi, Şark kaynaklarına göre, İran fütûhatı ile büyük bir şöhret kaza-

nan Ferhad paşayı kıskanması idi. Kendisi de yeni bir Avusturya seferinde serdar olarak, zaferler kazanıp şöhret sahibi olmak istiyordu.

Hammer'in rivâyetine göre ise, evvelce İstanbul'a gelmiş olan Avusturya elçisi Pezzen'den —kendisi mazul olduğu halde— diğer vezirlere verildiği gibi kendisine de para verilmesini istediği halde sefirin bunu reddetmesidir. Sinan Paşa elçiye kızgınlığından Avusturya'ya harp açmağa karar vermiştir!

Şu iki hâdise de, devletin başına bu kadar büyük bir harp açmak için aslâ bir sebep olamazdı şüphesiz.. Kindarlığı ve garezkârlığı ile kötü bir nam bırakmış olan bu devşirme vezir, şahsî kinini tatmin için Türk imparatorluğunun başına 13 sene sürecek olan, yüz binlerce Türk kanının dökülmesine sebep olacak olan bu uğursuz muharebeyi açmakta hiç tereddüt etmemiştir.

Bu sırada Avusturya imparatorı «Poppel de Lobkovitz» adındaki elçisi ile 1592 - 1593 yılları haracını göndermiş ve hediyeler Prag'dan hareketle Komorn'a vasıl olmuştu. Sinan paşa, haracın gellşini bekliyerek bu haraçtan elde edilecek 60.000 duka ile askerın ulûfesini arttırmak için harp ilânını birkaç ay geciktirmek istedi ise de artık ok yaydan çıkmıştı. Telli Hasan Paşanın ve Sancak beylerinin şehadeti haberi İstanbul'u galeyana getirmişti. Derhal Avusturya'ya harp ilân edilerek İstanbul'daki Avusturya elçisi hapsedildi. Haracı getirmekte olan Avusturya heyeti de, geri döndü.

Harp kararının alındığı vezirler toplantısında Şeyhülislâm Bostan-zâde ile, Pâdişah hocası olan ve Tâc-üt-tevârih müellifi Hoca Sadüddin efendiler, ordunun İran seferleri dolayısıyla çok yorgun olduğundan bahisle bu harbe muhalif kalmışlardır. Bilhassa Hoca Sadüddin Efendi, yazmakta olduğu tarihini bir zafer vukuatı ile süsliyerek sona erdirmeyi temenni ederek Sinan paşaya şöyle demişti:

«Paşa hazretleri, dâiniz bu devlet-i Aliyye'nin gazavât-ı fütûhatları târihin itmâma iriştirmek üzereyin.. inşaallahu-teâlâ bununla itmam ideyim ki pâdişâhımızın bir ednâ kulu (yâni Ferhad paşa) şâh-ı Acem'in bu kadar memâlikin alup âkîbet nûr-i dîdesini (yani

İran şehzâdesi Haydar Mirzâyı) rehin virmeğe sulh-u salâh oldu. Kâfirin dahî iki yıllık haracı geldi deyû ağzımız tadiyle târimimizi it-mama irişdirelim, hemen lûtfedin, yeniden bir fûrce açılmasın!»

Bu makul ve yerinde mütalâaya karşı garezkâr Sinan paşanın cevabı da şöyledir:

«Yok efendi, öyle yazma, illâ inşallahu-teâlâ böyle yazasın ki saâdetlû pâdişahımızın bir ednâ kulu (yâni Ferhad Paşa) Acem di-yârında bu kadar fütûhattan sonra oğlunu (Haydar Mirza) aldı, ge-türdü. Bir kulu (yani kendisi - Sinan paşa) dahî Beç (Avusturya) Kırallı üzerine varup memleketi gaaret-ü hasâretten sonra kralı Ke-şan-berkeşan eli bağı Astâne-i pâdişâhiye gönderdi yazasın inşaal-lahü-teâlâ!..»

Sinan Paşanın bu iddialı mütalâasının hakikatten uzak olduğuna kani olan Hoca Sadüddin Efendi ona hak ettiği şu cevabı verdi:

«Estagfirullah-i teâlâ paşa hazretleri; Bu söz kemâl-i gururdan nâşidir, ben bu sözün âkibet şeâmetinden pek korkarım!»

Yaz mevsimi ilerlemişti. Bir kısım devlet erkânı, harb ilânının gelecek seneye bırakılarak, bu müddet zarfında esas-lı şekilde harb hazırlıklarının tamamlanması mütalâasında bulunmuşlar ise de kin ve ihtirasının esiri olan Sinan Paşa buna dahi muvafakat etmemiş ve ordunun derhal sefere çık-ması kararı alınmıştır.

Ordunun Hareketi (29 Temmuz 1593) :

Avusturya seferi serdarlığına tâyin edilen Veziriâzam Si-nan Paşa, (19 Temmuz 1593) te «Rüstem-Çelebi Çayırı» n-daki ordugâha yerleşmiş ve (29 Temmuz 1593) de 12000 ye-niçeri ve dört seferli bölüğü ile ordugâhından ayrılarak hu-duda doğru harekete geçmiştir. Kırım Hânı ile, bir kısım beylerbeylerine de orduya iltihakları emri verilmiştir. Fer-had Paşa, İstanbul'da sadâret kaymakamı olarak kaldı. Türk Ordusu (4 Eylül 1593) de Belgrad'a muvasalat etti. Bu-rada on gün kalktıktan sonra, 20000 kişilik bir düşman or-dusunun «Raab = Yanık» kalesi önlerinde olduğu haber alı-

narak evvelâ Wesprim ve Paluta kalelerinin fethi kararlaştırıldı. Ordu (27 Eylül 1593) de Essek köprüsünü geçti. Rumeli Beylerbeyi Mehmed Paşa'ya, Budin'den sekiz büyük topun Stülveisenberg önüne getirilmesi, Budin Beylerbeyi Sokullu-zâde Hasan Paşa'ya da eyâlet askeriyle orduya iltihakı emri verildi. (6 Ekim 1593) de Wesprim kalesi muhafızları, serbestçe çekilip gitmek şartıyla teslim oldu. Şehrin kilisesi camie tahvil edilerek ilk cuma namâzı kılındı. (14 Ekim 1593) de Paluta kalesi Türk Ordusuna teslim oldu. Mevsimin gecikmesi dolayısıyla yenîgerilerin Budin'de kışlamasına karar verildi. Sinan Paşa Belgrad'dan muharebenin muvaffakiyetle devam ettiğine dair bir haberle Rıdvan Ağa'yı İstanbul'a gönderdi. (16 Ekim) de Sipahiler Ağası Hurrem Ağa Yakova dağında geceledi. Asker sabah namâzında iken düşmanın ânî bir hücumu vukubuldu. Hurrem Ağa seccadesi başında şehid edildi (1).

Sinan Paşa Belgrad'da kışlağa çekildiği sırada Komorn'da Avusturya kumandanlarından Nadasdy, Polffy, Zriny, Hardek ordularıyla toplanarak «Stühlweiszenburg = İstolni-Belgrad» kalesini muhasara ettiler. Sokullu-zâde Hasan Paşa derhal mukabeleye koştu. Fakat maiyetindeki kuvvet 20000 kaddı, buna mukabil düşman kuvvetleri çok daha fazla idi. Tecrübeli bir asker olan «Koca-Hüsâm» ın ikazına rağmen hücumla geçti. Kanlı bir muharebe vukubuldu. Hasan Paşa müşkül duruma düştü. Kahramanca harbetti ise de askerin bozulmasına mâni olamadı. «Bre gaziler, gayret gü-nüdüür!» diye askeri geri çevirmeğe çalıştı ise de muvaffak olamadı. Asker Budin'e doğru kaçıyordu. Hasan Paşa yaralandı ve atından düştü. Zırhlı olduğu için ölümden kurtuldu. Hisar Ağası Ahmed Ağa at yetiştirip Paşayı kurtardı. Yaralı olarak Budin'e geldi ve Belgrad'dan yardım istedi (2). Bu muharebede Türk Ordusu 6 - 7 bin şehit verdi. 46 topla bütün ağırlıklar düşman eline geçti (4 Kasım 1593). Kış mevsimi olmasına rağmen vaziyetten istifade eden İstirya vali ve kumandanı «Christophe Teuffenbach» Füleke, Kekkoc, Hollo-

(1) Nâima, cilt 1, sayfa 86

(2) Nâima, cilt 1, sayfa 87

koc kalelerini tahrip etti. Somosku, Devany, Bujak, Szeccsen, Dregely, Hajatsky ve Neograd kaleleri düşmana teslim oldu. Sinan Paşa, Neograd kalesi kumandanı Karaferiyeli - Mehmed Beyi idam ettirdi.

Şahsi ihtirası, kin ve garezi uğruna zorla açtırdığı muharebenin büyük zayiata sebep olması karşısında şaşırان Koca-Sinan paşa alelâcele İstanbul'dan para ve asker yardımını istemek zorunda kaldı. Kış mevsimi, askerin homurtuları arasında geçmişti. (6 Nisan 1594) te serdar, Belgrad'dan çıkarak «Hünkâr Tepesi» karargâhına geldi.

Ordunun «Sirem = Sirmi» Sahrasında toplanması. (5 Mayıs 1594)

Avusturya imparatorunun kardeşlerinden Arşidük Mathias tarafından «Usturgun - Gran» ve İstirya kumandanı Teuffenbach tarafından da Hatwan kalesi muhasara edildi (4 Mayıs) Yeniçeri Ağası Mehmed Ağa (Şahin oğullarından) 18.000 kişilik bir kuvvetle İstanbul'dan hududa gönderildi. Mehmed Ağa aynı zamanda harp masrafları için serdarın istediği hazineyi de getirmişti. O zamana gelinceye kadar Yeniçeri Ağaları pâdişahın maiyetinden ayrılmazlardı. İlk defa Yeniçeri Ağası, bir serdarın maiyetine verilmiş oluyordu. Kırım Hânının tekrar orduya yardım etmesi hususunda hâna haber gönderildi. Avrupa ve Asya eyâletlerinden gelen yardım kuvvetleri Sirmi sahrasında toplandı. Orduya yeni gelen bu kuvvetlerin başlarında Sivas Beylerbeyi Mahmud, Maraş Beylerbeyi Mahmud, Rakka Beylerbeyi Ali, Bosna Beylerbeyi Mihaliçli Ahmed, Budin Beylerbeyi Hasan Paşa, Anadolu Beylerbeyi Saturcu Mehmed, Rumeli Beylerbeyi Mehmed paşalar vardı. Serdar Sinan paşa, orduda vazifeleri şöyle taksim etti: Sadrâzâmın oğlu Mehmed paşa topçu kumandanlığına, Budin vâlisi Hasan paşa «Çarhacılığa = Avcı kumandanlığına, Bosna vâlisi Mihaliçli - Ahmed Paşa Karakolculuğa, yani piştar kumandanlığına, Anadolu Beylerbeyi Saturcu - Mehmed paşa sağ kol kumandanlığına, Sivas Beylerbeyi Mahmud paşa ile Rakka Beylerbeyi Ali paşa sol kol kumandanlığına tâyin edilerek, dümdarlık vazifesi de Maraş Beylerbeyi Mahmud paşaya verildi.

Ordunun «Tatan=Dotis ve «Yanık = Raab» kalelerini fethetmesine karar verildi.

Estergon ve Hatwan kaleleri Avusturya muhasarasından kurtarılıyor: (1 Haziran 1594)

Bu iki kale, yukarıda da yazdığımız gibi Arşidük Mathias ve Teuffenbach taraflarından muhasara edilmmişti. Muhâsara, rivâyete nazaran 20 veya daha fazla gündenberi devam etmekte idi. Hatwan kalesini muhasara eden Avusturya ordu-suna hücum edilirken bir ara, serdarın oğlu Mehmed paşa-nın bozularak kaçmağa başladığı sırada kale muhafızı Tir-yaki - Arslan bey kaleden kahramanca bir çıkış hareketi ya-parak düşmanın muhasara ordusuna bozguna uğratmış, kü-çük toplarını zapt ve büyük toplarını tahrip etmek suretiyle Hatwan muhasarasının Avusturyalılar tarafından kaldırıl-masını temin etmiştir. Fakat Serdar Sinan paşa, bütün mu-vaffakıyeti kendi oğlu tarafından temin edilmiş gibi İstan-bul'a arz ederek, oğluna pâdişah tarafından murassa' bir kı-lıç, hil'at ve vezirlik rütbesi verilmesini temin etmiştir.

17 Temmuzda «Tata = Dotis» ve 29 temmuzda Saint Martin kaleleri teslim alındı. Bundan sonra ordu, istihkâm-larının metanetiyle meşhur olan «Yanık = Raab» kalesini muhasara etti. (7 Ağustos 1594) Kale kumandanı Kont Hardek idi. Tuna'nın öbür yakasında rivâyete göre 100.000 kişilik bir Avusturya ordusu mevcut olduğu için kalenin her tarafı sarılamamış idi. Ertesi günü Türk ordusu Tuna'yı ceb-ren geçerek Raab nehriyle kale arasındaki köprüyü yıkarak kalenin tam muhasarasını temin etti. Büyük düşman ordusu ile yapılan kanlı bir muharebede düşman ordusu tamamen bozuldu. Arşidük Mathias yaralandı ve güçlüğüle kaçabildi. 400 ton, barut, 3000 çadır ve mühim miktarda mühimmat ve para keseleri, Tuna üzerinde bulunan on büyük, 600 küçük gemi Türklerin eline geçti.

Muhasaranın devamı sırasında Kırım hânı Gazi Giray 11 Ağustos 1594 te orduya iltihak etti. Rivâyete nazaran Kırım Hânının maiyetinde 40.000 asker mevcuttu. Hânın gelişini Nâima şöyle anlatır:

«Hân zilka'denin onunda orduya gelüp sadrâzam ile at üzerinde mütabeat ettiler ve yanyana oturdular. Taamdan sonra bir murassa' altın leğen ve ibrik gelip el yıkanıldıktan sonra Hânın silâhtarına verildi. Bir murassa' şemşir ve raht-ı zerrin, ve gaddâre ile mükemmel ve müzeyyen bir at hediye olunarak Hân bu ata bindi. Miriden 5000 altın teşrif-i kudum verildi. Bütün beylerbeyleri, bölük ağaları, müteferrikalar, çavuşlar, hânın önüne düşüp bârgâhına götürdüler.» (1)

Mağrur ve haşin Sinan paşa, Kırım Hânının üst tarafına oturmak suretiyle Sü'i edebte bulunmuştur. Halbuki Kanûnî zamanında Kırım Hânlarına pek fazla itibar edilirdi. Sadrâzamlar yaya olarak Hânın istikbaline giderler, sonra Sadrâzam Hânın koltuğuna girerek huzura çıkarırdı. Fakat şu anlattığımız yıllarda Hanların kadri kıymeti o kadar azalmıştır ki Sadrâzamanın eteğini öpmeye mecbur olurlardı. (2)

Peçevî İbrahim Efendi de Arnavud Sinan paşanın, Hâna karşı yaptığı Çirkin hareketi acı acı tenkit eder.

Raab kalesi Türklerin eline geçiyor. (27 Eylûl 1594) :

Büyük bir düşman ordusunun mağlûp edilişinden sonra, artık mukavemet imkânının kalmadığını gören Raab müdafii Kont Hardek, pek çok mühimmat bırakmak suretiyle, kaleyi teslim ederek çıkıp gitmiştir. Ele geçen mühimmat şunlardır:

«En küçüğünden en büyüğüne kadar 290 top, 200 kantar barut, 200 kantar kurşun, 20.000 zıra' lâğım fitili, irili ufaklı 8000 den fazla top güllesi..» (3)

Bundan sonra Yanık, bir eyâlet merkezi yapılmış ve içine kâfi miktarda muhafız konularak muhafız kumandanlığına Arnavud Osman Paşa tâyin edilmiştir.

3 Ekim 1594 te Papa kalesi, silâh patlatılmadan teslim alındı. 16 Ekimde Komarn kalesinin muhasarasına başlandı. Mevsimin geçmesi, kalenin de şiddetle müdafaa edilmesi yü-

(1) Nâima, cilt 1, sayfa 96

(2) Hammer, cilt 7, sayfa 282

(3) Hammer, cilt 7, sayfa 282

zünden «22 Ekim» de muhasara kaldırıldı. Serdar Sinan paşa Rumeli askerlerinin Budin, İstolni - Belgrad ile Belgrad'da kışlamalarına karar verdi, Sivas, Diyarbakır, Rakka, Halep ve Şam askerlerini gelecek bahara kadar memleketlerine gönderdi. Rıdvan Ağa, zafer haberleriyle İstanbul'a gönderildi. Pâdişah'tan, hizmetlerine mükâfaten kılıçlar, sorguçlar gönderildi.

Mukaddes ittifak :

Sadrâzam ve Serdar-ı ekrem Sinan paşanın ve İstanbul'da sadaret kaymakamı bulunan Ferhad Paşanın tedbirsizlikleri ve ihtirasları yüzünden, Osmanlı devletine karşı Erdel, Eflâk ve Boğdan voyvodalarının isyanı, devletin başına büyük bir gaile açtığı gibi, pek çok asker ve halkın da hunharca şehit edilmelerine sebep oldu. Esasen 1592 de Papalık makamına geçen Sekizinci Clément, bütün meşgalesini, Osmanlı devletine karşı bir Hıristiyan ittifakı vücuda getirmek için sarfetmekte idi.

Böyle bir ittifakın vücuda getirilmesi için Avrupa hükümdarlarına baş vurduğu gibi, Asya müslüman devletlerine bile misyonerler göndermekte idi. Papa, Erdel, Eflâk, Boğdan voyvodalarını da bu ittifaka sokarak, metbuları bulunan Osmanlı pâdişahına karşı isyan etmeleri için iknaa çalışıyordu.

O sırada «Transilvanya = Erdel» voyvodası, evvelce Osmanlı hükûmeti tarafından Lehistan krallığına intihap ettirilmiş olan «Etien Bathory» nin yeğeni, «Sigismund Bathory», Boğdan voyvodalığında «Zalim Aron», Eflâk voyvodalığında da «Mihal = Mihai» bulunmakta idi.

Transilvanya prensi Sigismund Bathory, gizliden gizliye Avusturya devleti ile muhaberele yapmakta idi. Fakat, Avusturya ile âlenen ittifaka cesaret edemiyordu. Bu sırada Pâdişah, Sadrâzam ve Tameşvar Beylerbeyi tarafından yazılmış mektupları Mustafa Çavuş prence götürünce prens, devlete sadakatini arzetti. Yine bu sırada Avusturya imparatoru da prensi sıkıştırmakta idi. İki devlet arasında mütereddit

kalan Sigismund, nihayet Klozenburg'da bir Diyet Meclisi topladı. Orada muhalefet edenleri bertaraf ederek Avusturya ile ittifaka karar verdi. Bu ittifak (28 Ocak 1595) tarihinde vukua geldi. İttifakın maddeleri:

«Transilvanya tahtı, Sigismund'un erkek evlâdına intikal edecek, eğer erkek evlât bırakmadan vefat ederse Transilvan tacı, Macaristan kralı Rudolf'a geçecek, Transilvanya Diyet meclisi bu şartları kabul edeceğine, imparator da bu memleketin hürriyetini muhafaza edeceğine and içecekler, Sigismund, Avusturya Arşidükü Charles'ın kızı ile evlenecek, eğer Osmanlı ordusu Transilvanya'da muzaffer olursa Avusturya, Sigismund ve taraftarlarının Avusturya'ya ilticalarını garanti edecek.» (1)

Sadaret kaymakamı Ferhad paşa, Boğdan voyvodaliğine genç Boğdan beyzâdesini tâyin etmişti. Asıl voyvoda Aron, bu yeni tâyini kabul etmedi. Yeni Boğdan beyini yerine yerleştirmek için birkaç bin kişi ile sabık Maraş vâlisi Mustafa Paşa gönderilmişti. Aron Mustafa Paşayı Yerköy'de Tuna'yı geçerken bir baskınla maiyeti ile birlikte şehit etti.

Eflâk voyvodası Mihai ise daha canavarca hareket etti. Mihai, Boğdan ve Erdel voyvodalariyle taarruzî ve tedafûî bir muahede akdettikten sekiz gün sonra Türkleri Bükreş'te topluyarak vahşice boğazlattı. Beş - on bin Türk bu suretle haince öldürüldükten sonra Mihai, nâip Ali Can huzurunda bütün alacaklılarıyla anlaşacağını ilân ederek Yerköy'de bütün Eflâk müslümanlarını topladı ve anî bir baskınla hepsini öldürdü. (13 Kasım - 1 Ocak 1595).

Daha sonra Eflâk ordusu Silistre'yi yaktı (6 Ocak 1595). Fakat Silistre Sancak beyi Mustafa bey, kahramanca bir taarruzda bulunarak düşmana 4000 telefat verdirdi.

Bir taraftan lüzumsuz yere açılmış bulunan Avusturya seferi devam ederken, diğer taraftan da Eflâk, Boğdan, Erdel de devlete karşı tehlikeli bir ayaklanma başlamış bulunurken (15/16 ocak 1595) te Üçüncü Murad'ın vefatı vuku buldu. Bu hâdiselerin devamı, bu yüzden daha sonraki pâdişah Üçüncü Mehmed devrinde izah olunacaktır.

(1) Hammer, cilt 7, sayfa 185

II

OSMANLI - İRAN MÜNASEBETLERİ VE MUHAREBELERİ

İran muharebelerini başından itibaren anlatabilmek için tekrar, Üçüncü Murad'ın taht'a cülûs ettiği ilk yıllara dönüyoruz. On iki sene süren bu harp, devlete büyük masraflara mal oldu ise de, stratejik bakımdan da büyük faydalar temin etti. Kanunî zamanında akdedilen Amasya muahedесinden beri (1555) iki devlet arasında sulh devam etmekte idi.

İran elçisi Tokmak - Han'ın İstanbul'a gelişı (5 Mayıs 1576) :

Üçüncü Murad'ın taht'a cülûsü münasebetiyle, mevcut sulh muahedесini yenilemek maksadiyle Tokmak - Han adındaki İran elçisi, kalabalık bir maiyet erkânı ile (4 Mayıs 1576) da Üsküdar'a geldi. Bu Tokmak - Han, İkinci Selim zamanında elçi olarak Edirne'ye gelmiş olan Şahkuli - Han'ın oğludur. Bu elçi, o zamana kadar Asya ve Avrupa devletleri tarafından gönderilen elçilerinden hiçbirisine karşı gösterilmeyen pek muhteşem bir merasimle karşılandı. Elçinin maiyetinde 250 kişi ile 500 deve vardı. Rumeli Beylerbeyi Siyavuş Paşa ile Çavuş - başı, 2500 kişilik bir çavuş, müteferrika ve sipahî alayı ile ve pek muhteşem bir şekilde Üsküdar'da karşıladı. Kaptan-ı Derya Kılıç Ali Paşa, bayraklarla süslenmiş 30 kadirga ile istikbale çıktı. Elçiye, bu kadirgaların en büyüğünde muhteşem bir sofrа hazırlandı. Elçi ilk lokmayı alırken bütün kadirgaların topları ateş edildi, buna Kızkulesinden 100 kere top ateşіyle karşılık verildi. Elçi sahile çıkınca, Yeniçeri Ağası Çığala - zâde tarafından kabul edildi,

sağında Yeniçeri Ağası ve solunda Rumeli Beylerbeyi olduğu halde İstanbul'a girdi.

10 Mayıs 1576 da Padişah 12000 kişilik muhteşem maiyeti ile avdan dönerken, elçiye Osmanlı Ordusunun ihtişamı gösterilmiş oldu.

(13 Mayıs 1596) da elçi huzura kabul edildi ve hediyelerini takdim etti. Bu hediyeler fevkalâde kıymetli idi. Bunlar «kıymeti tahmin edilemeyecek büyük bir Kur'anı Kerim, bir Şahnâme, İran şuarası divanlarından 60 cilt, dörde taksim edilmiş ve orta direği altın ve elmas kakmalarla murassa' baha biçilmez bir çadır, kırk kalıçe, elmas, zümrüt, lâ'l, firuze ve inci ile dolu kırk çekmece, murassa' kılıçlar, yaylar, yezd ve Kum kumaşları idi.

Altı vezirin her biri bir gün elçiye muhteşem ziyafetler çektiler ve hediyeler verdiler.

Bu sırada İran Şâhı Tahmasb'ın zehirlenerek İran'da öldürülmesi üzerine Tokmak - Han (21 Mayıs 1576) da İstanbul'dan İran'a hareket etti.

İran Sarayında Veraset Buhranı :

Şah Tahmasb, 1524 yılında 11 yaşında olarak taht'a çıkmış ve 52 yaşında 1526 yılında zevcesi tarafından zehirlenerek öldürülmüştür. Şah Tahmasb'ın, muhtelif zevcelerinden «Mehmed Hüdâbende, İsmail, Murad, Süleyman, Haydar, Behram, Mustafa, Mahmud, Ali, İmamkulu, Ahmed Zeynelâbidin, Musâ isimlerinde on iki oğlu olmuştı. Tahmasb'ın son senelerinde İran sarayı, Türkmen, Çerkes, Kürt ve Gürcü beylerinin nüfuzu altında idi. Bu beylerden her grup, kendi ırklarından olan bir kadının oğlunu İran tahtına geçirmek istiyorlardı. Şah Tahmsab tahtını Haydar-Mirza'ya bırakmak niyetinde idi. Fakat sarayın nüfuzlu bir şahsiyeti olan Ustacılı oğlu Hüseyin Bey, şehzâdelerden Behram'ı hükümdar yapmak istediğinden Gürcü olan Haydar-Mirza'nın annesi, tahtı kendi oğluna temin etmek için kocası Şah Tahmsab'ı hamamda zehirliyerek öldürdü. Hemen o gece Haydar-Mirza'nın saltanatı ilân edildi. Fakat Çerkes bir anadan olan prenses Perican, dayısı Çerkes prensi Şemhal ile birleşerek sarayı

bastı. Kadın kıyafetine girerek sarayın arka kapısından kaçmağa çalışan yarım günlük hükümdar Haydar-Mirza'nın başı kesildi. Haydar-Mirza'nın taraftarları da saraya hücum etmiş iseler de Haydar'ın kesilmiş başını görünce şaşırıp çıkıp gittiler. Ustaçlı oğlu Hüseyin bey Haydar-Mirza'yı kurtaramayınca şehzâdelerden Mustafa ve İmam Kulu'yu alarak Kum ve Kâşân taraflarına çekildi.

Prenses Perican, saçları yarı taranmış olarak atına atladı ve büyük bir sür'atle Kazvin ve Tebriz arasında vahşi bir kayalığın tepesindeki «Alamut = Kahkaha» kalesinde mahpus bulunan şehzâde İsmail'e, saltanatını tebşir etti.

Şehzâde İsmail, Sünnilere taraftar olduğu için babası tarafından bu korkunç kaleye kapatılmış idi. 20 senedenberi burada mahpus bulunuyordu ve 41 yaşında idi. Bu uzun mahpusiyet senelerinde İsmail devamlı olarak afyon kullanmak suretiyle, zaten tabiatinde mevcut olan zalimliği bir kat daha arttırarak tarihin tanınmış kan dökücülerinden biri olmuştu.

İsmail 22 Ağustos 1576 da Kazvin'de hükümdar ilân edildi. Tahta geçer geçmez sekiz kardeşini ve devlet büyüklerinden 17 sini idam ettirdi. Yalnız, gözleri hemen hiç görmiyen Mehmed Hüdabende ile onun iki oğlu Hamza ve Abbas'ı öldürmedi. Abbas, daha çocuk olmasına rağmen Ali Ku'lu Hân vesayetinde Horasan vâlisi idi (Bu Abbas, sonradan Büyük Abbas adıyla İran Şahı olmuştur.)

Bu korkunç zalim, kardeşi Hüdabende'nin iki oğlu Hamza ve Abbas'ın da idamı için emir verdiği gece prenses Perican tarafından kadın kıyafetine soktuğu 15 cellât vasıtasıyla öldürüldü. Bunun üzerine «Kör Mehmed Hüdabende» 1578 de hükümdar ilân edildi.

Mehmed Hüdabende zavallı ve âciz bir hükümdardı. Onun zamanında Hamza - Mirza ve şehzâde Abbas arasında taht için mücadeleler oldu. İki taraf arasındaki bu mücadele İran'ı karışıklık içinde bıraktı ve nihayet 1587 de «Abbas» İran Şahı oldu.

İran harbinin sebepleri:

1 — Saltanat buhranı yüzünden İran'da büyük karışıklıkların çıkması üzerine Van vâlisi Hüsrev paşanın İran'a sefer açılması için müteaddit raporlar göndermesi,

2 — İran istilâsı altında bulunan Dağıstan, Şirvan ve Gürcistan beylerinin İran tazyiki karşısında Osmanlı devletinden yardım istemeleri,

3 — İran'ın, Irak'a hücum ederek 1555 Amasya sulhunu bozmuş olması,

Şimdi bunları biraz daha genişleterek izah edelim:

1 — Biraz yukarıda izah ettiğimiz şekilde Şah Tahm-sab'ın ölümünden sonra İran'da bir verâset ve saltanat buhranı başlamış ve büyük karışıklıklar vukua gelmeğe başlamıştır. Van vâlisi Hüsrev paşa, İran'da vukua gelmekte olan karışıklıkları büyük bir dikkatle ve yakından takip etmektedir. Bu karışıklıklar ve aşiretlerin ihtilâlleri yüzünden İran hükûmetinin derin bir zaaf geçirmekte olduğundan bahisle İran'a sefer açılması için Hüsrev paşa İstanbul'a müteaddit raporlar göndermektedir.

2 — Osmanlı devleti için Hazer kıyıları ve Cenubi Kafkasya hâkimiyeti, hayati bir ehemmiyeti hâizdir. Ruslar, daha evvel Astarhan ve Kazan Türk Hânlıklarını ortadan kaldırarak Hazer kıyılarına inmişlerdir. Aşağıda izah edeceğimiz şekilde Cenubi ve Garbi Hazer kıyılarıyla hemen bütün Cenubi Kafkasya Safevi İranlılar tarafından istilâ edilmiştir. Böylece İranlılar ile Rusların, birleşerek Osmanlı Şark hududunu tehdit etmeleri mümkün ve kolay bir hale girmiştir.

Hazer kıyılarıyla Cenubi Kafkasya'nın vaziyeti şöyledir:

Hazer denizinin Cenubi kıyıları Gılân bölgesidir. Gılân'ın yukarısında ve Hazer'in Cenubu - Garbisi Şirvan, daha yukarısı Dağıstan ve bunlarla Karadeniz arasındaki bölge de Gürcistan'dır.

Gılân'daki İshâkiye sülâlesinden Muzaffer Şah ile, Şirvan - Şahlardan İkinci Halil, Kanûni devrinde Osmanlı devletine itaatlerini arzetmişlerdi. İran hükümdarı Şah Tahm-sap, 1535 ten itibaren kademe kademe Şirvan ve Dağıstan ülkelerini istilâ etmiştir.

Şirvan - Şahlardan Burhan Ali'nin oğlu Ebubekir - Mirza Osmanlı devletine iltica ederek bu İran seferinde Osmanlı ordusuna öncülük etmiştir.

Gürcistan'a gelince, burası uzun asırlar muhtelif devlet ve milletlerin nüfuzuna girmiş, hiç bir vakit birlik halinde bir devlet kurulmamıştır. Gürcistan'da hükûmet demeğe bile değmiyecek kadar irili ufaklı pek çok prenslikler, beylikler mevcuttur. Bunlardan mühimce olanı Şarkî Gürcistandaki merkezi Tiflis olan Karthli krallığıdır. Batı Gürcistan İmertî, Kutais havalisidir. Osmanlı tarihlerinde bu ülkeye «Açık - Baş» memleketi denilir.

Ayrıca Çoruh nehri boyunda, Kanûnî zamanında Türkiyeye ilhak edilen Samtskhé hristiyan atabeyliği vardır. Bu Atabeylik «Qwarqwaré = Gorgora» sülâlesi elindedir. Merkezi Akıska'dır. Bu hristiyan prensliği Çaldıran harbinden sonra Yavuz'a itaatini arzettiği halde sonradan itaatten çıktığı için Kanûnî devrinde Türkiyeye ilhak edilmiştir.

İran Şahı İkinci İsmail Kakhaha kalesinde esir tutulmakta olan Birinci Simon'u serbest bırakarak, Tiflis tahtında bulunan kardeşi Dawith'in yerine geçirince Dawith, Osmanlı devletinden yardım istedi. Yine bu sırada Şirvan ve Dağıstan beylerinden de, İran tazyikine karşı Türkiyeden yardım talepleri geldi.

Evvelce Osmanlı idaresindeki Kafkas ülkelerinin Safevî İran hükûmeti tarafından işgal ve istilâ edilmesi, Osmanlı imparatorluğunun bu havalideki haklarına bir tecavüz idi. Yerli hükûmetler de esasen Türkiyenin yardımını istediklerine göre Türkiyenin Kafkasyada ve Hazer kıyılarındaki menfaatlerini koruması kadar tabii bir şey olamazdı. Esasen İranlıların Cenubî Kafkasya istilâları ve Rusların Astarhan ve Kazan Hânlıklarını ortadan akldırarak Hazer kıyılarına inmiş bulunmaları, devletin Doğu ve Kuzey sınırlarını emniyet altına almak için harekete geçmesini âmirdi. Güney Kafkasya, Batı ve Güney Hazer kıyıları Türkiyenin eline geçince, Ruslarla İranlıların birleşmeleri önlenmiş olacak ve İran, Batı ve Güney yönlerinden Türkiye tarafından çevrilmiş olacağı için İran'ın Türkiye aleyhine kolay kolay harekete geçmemesi temin edilmiş olacaktı. Binaenaleyh devletin

Gürcistan ve Dağıstan fütûhatı için bir harbi göze alması hem halkı, hem de bir hayati zaruretti.

3 — Bu sırada İran devleti, 1555 Amasya muahedelerini ihlâl ederek Irak eyâletimize de tecavüzlerde bulunmakta idi. Mevcut sulhun İranlılar tarafından bozulması da, harp mesuliyetinin İranlılarda olduğunu gösterir.

Harp kararı:

Başta Lala Mustafa paşa ve Koca-Sinan paşa olduğu halde, Osmanlı devletinin hayati menfaatlerini düşünen vezirlerden bir çoğu bu harbe taraftar idiler. Buna mukabil, vezir-i âzam Sokullu Mehmed paşa, şiddetle bu harbin aleyhinde idi. Peçevi, onun itiraz sebeplerini şöyle anlatır:

«Sokullu, muharebenin mahzurlarını beyan etti. Masraf artar, teb'a ezilir, sefer masraflarına varidat yetişmez, Acem diyarı zaptedilse bile ahalisi itaat altında tutulamaz, Sultan Süleyman İran seferlerinde neler çekmiş, sulhun aktedilişine kadar ne kadar üzülmüştür! Acem seferini isteyenler attan ayrılıp ta öküze binmiyenlerdir) yolunda sözler söyledi ise de tesir ettiremedi.» (1)

Sokullu, İkinci Selim zamanında da Kıbrıs seferine muhalefet etmiş, Kıbrıs'ın Türk hudutları içine alınmasının ehemmiyetini takdir edememiş ve belki de bu ehemmiyeti takdir ettiği halde, bu sefere memur edilecek olan Lala Mustafa paşanın muvaffak olacağını düşünerek onu kıskandığı için Kıbrıs fethine muhalefet etmişti. Yine İkinci Selim zamanında, Osmanlı imparatorluğu için hayati bir ehemmiyeti hâiz o'an Volga - Don kanalının açılması işini, mühimsemi-yerek harp sanatından anlamıyan bir kimseyi kumandan tâ-yin etmek suretiyle bu mühim seferin muvaffakiyetlilikle neticelenmesine sebep olmuştu.

Bu defa da, Türkiyenin doğu hudutlarının emniyet altına alınması bakımından fevkalâde mühim ve zaruri olan bu Gürcistan seferinde, yine Lala Mustafa paşanın serdar olarak şan ve zafer kazanması ihtimaliyle ve onu kıskandığın-

dan, her sefer için vârid olabilecek sebepler dermeyeran ederek mâni olmağa çalışmıştır.

İşte bu uzun münakşalardan sonra İran üzerine sefer açılmasına karar verilmiştir. Osmanlı tarihlerinde bu sefere İran seferi adı verilmiş ise de, umumiyetle harp harekâtı Kafkasyada cereyan etmiştir.

Lala Mustafa Paşanın serdarlığı:

Harbe karar verilince sefer için bir de serdar tâyni icap etmekte idi. Lala Mustafa Paşa ile, Koca Sinan paşanın her ikisi de serdar olmak istedikleri için evvelâ her ikisinin serdar tâyni ile Sinan paşanın Bağdad taraflarına, Lala Mustafa paşanın da Erzurum tarafların serdar tâyni düşünüldü ise de, kibir ve gururu, haşinliği ile tanınmış olan Arnavud Koca - Sinan paşa ihtilâf çıkardı. Bunun üzerine ikisinden birisinin müstakilen serdar tâyni kararlaştı. Pâdişah, her ikisinin de sefer hakkında mütalâasının alınmasını emretti.

«Sokullu evvelâ Mustafa paşayı çağırıldı. Mustafa paşa (Allahın inayetine güvenerek gideriz. Hududa varınca ehl-i vukuf ile müşavere ederek icap eden şekilde hareket ederiz,) şeklinde fikrini söyledi. Ondan sonra çağrılan Sinan paşa ise yüksekte atarak (Birinci sene Tebriz ve Şirvan ülkelerini, ikinci sene Hemedan ve İsfahan taraflarının fethini taahhüt) eyledi. Pâdişaha arz edince Üçüncü Murad serdarlığı Lala Mustafa paşaya verdi.» (1)

Bunun üzerine (5 Nisan 1578) de huzura giren Lala Mustafa paşa pâdişahın ayaklarına kapanarak veda etti ve 15 kadirğa ile top sesleri arasında Üsküdüre geçti.

Kuvvetler Erzurum'da toplanıyor:

Lala Mustafa Paşa Üsküdüre, 5000 Yeniçeri, bir kısım Sipahi bölükleri ve birkaç top bataryasıyla geçmişti. Asıl ordu Anadolu'da toplanmakta idi. Karaman, Maraş, Erzurum ve Diyarbakır beylerbeylerine, ordularıyla birlikte serdara iltihakları için emirler gönderilmişti, Lala Mustafa paşa ile

(1) Peçevi, cilt 1, sayfa 38 — 39

birlikte Künh-ül-Ahbar müellifi meşhur Gelibolulu Âli de münşi sıfatıyla sefer müddetince bulunmuş ve İran harplerini anlatan (Nusretname) adlı eserini yazmıştır.

Lala Mustafa paşa (28 Nisan) da Üsküdardan Erzurum'a hareket etti. Hareketinden evvel de, iki sene evvel Sokullu tarafından Diyarbakır beylerbeyliğinden azledilmiş olan değerli harp adamı Özdemir-oğlu Osman paşanın, maiyetine verilmesi için pâdişahın muvafakatini istihsal etmişti. Sokullu ile Koca Sinan paşa, Özdemiroğlu Osman paşanın düşmanı, Lala Mustafa paşa da dostu ve müttefikidir. Sokullu, Özdemiroğlunu Diyarbakır'dan azlettikten sonra yerine kendi amcasının oğlu Derviş Paşayı tâyin etmişti.

Lala Mustafa Paşa Konya üzerinden Erzuruma giderken, Yeniçerileri de Bolu üzerinden Erzurum'a sevketmiştir. Özdemiroğlu Osman paşa, 1 Temmuz 1578 de Cinis konağında serdara iltihak etti.

2 Temmuz 1578 de Serdar Lala Mustafa paşayı, Erzurum yakınında Ilıca mevkiinde askerleriyle birlikte Diyarbakır beylerbeyi Derviş, Sivas beylerbeyi Mahmud, Maraş beylerbeyi Ahmed paşalar karşıladı.

Lala Mustafa paşanın Erzurum'a muvasalâtı sıralarında İran'ın Erivan vâlisi Tokmak Han Aras boyuna, Tebriz vâlisi Emir Han da Van hududuna gelmiş bulunuyordu. Tokmak Han, Erzurum vâlisi Behram paşaya bir mektup göndererek huduttaki asker taahhidinin sebebinin sormuş, bunun İran'a karşı olmayıp bazı Gürcistan beylerinin tedibi için olduğu cevabını almıştır.

Yine bu sırada Dağıstan ve Şirvan beylerinden, Osmanlı devletine itaatlerini bildiren mektuplar gelmiştir. Aktedilen bir harp meclisinde, önce en mühim Gürcistan hükûmeti olan Karthli krallığının merkezi olan Tiflis üzerine gidilmesi, bundan sonra da Dağıstan ve Şirvan mıntakalarının işgali kararlaştırılmıştır.

Erzurum'dan 23 Temmuz 1578 de ileri harekete devam eden ordu Soğanlı ve Allahüekber dağlarını aşarak 5 Ağustos'ta Ardahan'a vasil oldu. Burada Kars Sancak beyi Yusuf tarafından «canbaz çukuru» mevkiinde İran kumandanı Emir Hanı mağlûp ettiği haberi Van vâlisi Köse Hüsrev pa-

şa tarafından serdara bildirildi. Aynı zamanda Dağıstan beyinin, Katyak ve Komukların reisi Samhal'in, Tabseran kumandanı Gazi Reşidoğlunun, Şirvan Şahları neslinden Şahruh'un, «Başalık = İmerthi» Gürcü beyi Gregoire'in itaatnâmeleri orduya geldi. Serdar bunların hepsine iltifatnamelerle cevap verdi.

Serdar 8 Ağustosta Ardahan'dan Tiflis üzerine hareket etti.

Özdemiroğlu Osman Paşanın Çıldır zaferi:

8 Ağustos 1578 de ordu Ardahan'dan hareket etti. İran hududunu geçerek Safevî tâbiyetine girmiş olan Gürcü Beyi Mahmud Hanın eyâleti bulunan «Akça kale = Rabat» kalesini muhasara ve öğleye doğru zaptetti. Bir gün evvel yola çıkarılmış olan Türk kuvvetleri de, Ardahan Sancak beyi Abdurrahman ve Bayburt alay beyi Bekir bey kumandasında sol koldan ilerliyerek Mahmud Hana ait olan Vale kalesini zaptettiler.

Lala Mustafa Paşa Akçakaleyi muhasara ederken kırk elli kişilik bir Türk keşif kolu, İran öncüleriyle çarpışmağa başlamıştı. Bu sırada Tokmak Han 30.000 kişilik bir İran ordusu ile Gürcistan yolunu Türklere kapamağa uğraşıyordu. Türk kuvvetlerinin çarpışmağa tutuştuğunu haber alan Osmanlı piştar kumandanı Diyarbakır beylerbeyi Derviş Paşa derhal yardıma koştu. Çok üstün kuvvetlerle karşılaşınca acele yardım istedi. Fakat yardım gelinceye kadar da büyük bir kahramanlıkla düşmanın üzerine atıldı. Başlangıçta İran ordusunu dağıttı ise de kendisi de yaralanarak atından düştü. Bu sırada Özdemiroğlu Osman paşa yardıma koşmuş ve hattâ biraz sonra Erzurum beylerbeyi Behram paşa ile, Maraş beylerbeyi Muıtap-zâde Ahmed paşa da kuvvetleriyle yetiştiler. Kumandayı Osman paşa eline aldı. (9 Ağustos 1578). O gün fazla miktarda yağmur yağdığı için ateşli silâhlar kullanılamadı. Müthiş ve kanlı bir kılıç savaşı oldu. İran ordusu müthiş bir bozguna uğradı. 5000 İranlı harp meydanında kaldı. 500 esir alındı.

Osmanlı tarihinde «Çıldır zaferi» diye anılan bu kanlı

muharebe, Osman paşanın da şöhretini temin etmiştir. Bu zafer üzerine birçok Gürcü kaleleri mukavemetsiz teslim oldular. Gürcü beylerinden birçoğu, hattâ Türkleri davet eden Karthli kralı Dawith bile Tiflis'i ateşe verdikten sonra kaçmış, böylece Tiflis te kansız zaptedilmiştir. (24 Ağustos 1578)

Gürcistan arazisinin ilhakı:

Bu sırada Samtskhé hristiyan Gürcü krallığından kalma «Altın kale beyliği» nin başında son hükümdar Keyhusrev'in karısı «Dédís - İmedi Débora» ile «Qwarqwaré, menüçehr ve Beka» adındaki oğulları vardı. Çıldır zaferi üzerine bu prenses iki oğlunu, beş altı bin kişilik kuvveti ile Türk ordusuna göndererek tâbiyetini arzetti. Menüçehr müslümanlığı kabul ederek Mustafa ismini aldı. Bu prense Tiflis yo'u üzerinde «Azgur» sancağı, kardeşi «Qwarqwaré» ye de Oltu sancağı, diğer kardeşleri «Beka» ile «Dédís - İmedi Débora» isimli annesine de birkaç köy bırakıldı.

Gürcü prensi olup İran hizmetine girmiş olan Mahmud Hana ait Akçakale, Vale, Akıska, Ahılkelek, Tümük ve Hırız kaleleri de ele geçirilerek Mahmud Han eyâleti tamamen Osmanlılara intikal etti.

24 Ağustosta Tiflis işgal edildi. Şehrin iki kilisesi camie tahvil edilerek ilk cuma namazı bunlardan birinde kılınıldı. Şâir Kurt-zâde Vâlihî efendi, Üçüncü Murad namına hutbe okudu. Tiflis yeni bir beylerbeylik oldu. Beylerbeyliğine de eski Bağdad vâlisi Ferhad paşanın oğlu Kastamonu Sancak beyi Mehmed bey, paşalık ünvanı ile birlikte tâyin edildi. Memlekette âsaiş temin edildi. İdarî teşkilât yapıldı. Ve şehrin muhafazası için 2000 asker ile 100 top bırakıldı. (29 Ağustos 1578).

Osmanlı ülkesine ilhak edilen Karthli krallığının Doğu tarafında bulunan küçük Kakheti krallığının başında Osmanlı menbalarında «Levend - oğlu» denilen «Lewan - oğlu Aleksandr II.» bulunuyordu. Türk ordusunun kendi ülkesine doğru geldiğini gören Aleksandr yanındaki Aznavur denilen beylerle birlikte «Kür» nehri yakınında serdarın huzuruna geleerek tâbiyetini arzemiş, kendisine hil'atler giydirilmiş, başına bir sorguç konulmuş ve memleketi Osmanlı ülkesine il-

hak edilmekle beraber, beylerbeyliğine irsi vâililik şeklinde kendisi tâyin edilmiştir. (1 Eylûl 1578).

Koyun geçidi zaferi: (9 eylûl 1578):

(29 Ağustos 1578) de serdar Kanak nehri sahiline vasil oldu. Türk ordusu Şirvan üzerine yürümekte idi. Osmanlı ordusu Tiflis'ten hareket ettikten sonra önce «Kabur = Jora» ırmağını geçmiş ve bu su ile Kanak ırmağı arasındaki Şırak bozkırına vasil olmuştu. Bu sırada nehir taşkın bir halde olduğu için ordu burada birkaç gün bekledi. Tokmak Han, Çıldır mağlûbiyetinin acısını çıkarma için Kür nehrinin «Koyun - Geçidi» denilen mevkiinden geçerek bu bölgeye gelmişti. Bu mintakaya yayılmış bulunan hayvanları sürüp götürmeğe başlamış ve Türk müfrezeleriyle yapılan çarpışmalarda Türklere zayıat verdirmiştir. Bu haberi alan Serdar Mustafa paşa, Özdemiroğlu Osman paşa kumandasında Halep beylerbeyi Mehmed, Maraş beylerbeyi Mustafa Paşa, Diyarbakır beylerbeyi Derviş ve Erzurum beylerbeyi Behram paşalardan mürekkep bir kuvvet gönderdi. İran ordusunda Tokmak Handan başka, Tebriz vâlisi «Emir-Han», Moğan vâlisi «Murad - Sultan» Bitlis Kürt beylerinden «Şerefname» sahibi «Şeref - Han», Gence vâlisi «İmam Kulu - Han» ve Karacadağ vâlisi «Ensar - Halife» de vardı.

Kanak ve Kor nehirlerinin teşkil ettiği Koyun Geçidi mevkiinde Türk ordusu Acem ordusunu muharebeye icbar etti. (9 Eylûl 1578). İranlılar 3000 den fazla ölü vererek darma dağın kaçtılar. Türk ordusu tarafından şiddetle takip edildikleri için nehrin öte tarafına geçmek için Kanak köprüsündeki sıkışıklık yüzünden köprü kırıldı, pek çok İranlı suda boğuldu.

Bu mühim zaferin hemen akabinde, daha evvel Osmanlı tâbliyetini kabul ederek kendisine beylerbeylik verilmiş olan eski Kakheti kralı Aleksandr tarafından da Şeki kalesinin zaptı haberi gelmiştir.

«Şirvan» ın işgali ve idari teşkilât:

12 Eylûl 1578 de Ereş kalesi zaptedildi. O sırada zahire kıtlığı orduyu çok müşkül durumda bırakmıştı. Ereş'te bol

zahire ele geçirilerek ferahlık husule geldi. Ereş şehri etrafına fevkalâde müstahkem bir duvar çekildi ve bu şehir Şirvan eyâletinin merkezi yapılarak beylerbeyliğine Saruhan Sancak beyi Kaytas bey, paşalık ünvanıyla tâyin edildi.

Şirvan ülkesindeki bu muvaffakiyetler üzerine Şirvan'ın eski merkezi olan Şemâhi de işgal edildiği gibi Acemlerin «Derbent» dedikleri meşhur «Demir-Kapı» şehri de teslim oldu. Bunlardan başka Baku, Kalaba, Saylan, Mahmud Abad ve Şabran şehirleri de teslim olduklarından Şirvan tamamen Safevî İranlıların elinden çıkmış oldu. Bu eyâlet çok zengindi ve geliri çok fazla idi. Petrol, tuz, dalyan, pirinç, ipek ve gümrük varidatı o zamanın râyicine göre altmış akçe bir altın hesabıyla 420.000 altın gibi muazzam bir yekûn tutuyordu. Eyâletin defterdarlığına «Dergâh-ı Âli mukataacılarından» Gümüş-zâde Mustafa Çelebi, yeni eyâletin tahriri vazifesine de «Şecaatname» nâzımı «Dal-Mehmed Âsafî Çelebi» tâyin edildi.

Lala Mustafa paşa, Şirvan ve Dağıstan umum vâililiğine vezirlik ve serdarlık ünvanlarıyla, Çıldır ve Koyun - Geçidi zaferlerinin kahraman kumandanı «Özdemir-oğlu Osman paşayı tâyin etti. Bu çok mühim vilâyetin mes'uliyetli vâililiğini daha evvel hiç bir paşa kabul etmemiş, Özdemir-oğlu ise cesaretle atılarak «Mutat üzere âsakir ve hazine verilmek şartıyla kabul ettiğini» bildirmişti.

İran imparatorluğu ordularının hücumuna karşı bu eyâleti müdafaa ile mükellef tutulan Osman paşanın maiyetine pek az asker bırakılmıştır. Bu miktar 14000 asker olup bunların 1000 i Yeniçeri idi.

66 top, 200 sandık mühimmat ta bırakılmış ve askerinin altı aylık mevacibi verilmiştir. Bundan sonra bu kıtanın idari teşkilâtı yapılmış Şirvan 14, Dağıstan 7 sancak beyliğine taksim edilmiştir. Bu muntakada yalnız Karabağ muntakası Acemlerin elinde kalabilmiştir. Sohum kalesi kumandanlığına da Haydar paşa tâyin edilmiş, bu suretle Osmanlı ülkesinin Kırım Hanlığı ile irtibatı da temin edilmiştir.

Şu iki senelik harekât neticesinde hemen bütün Kuzey Kafkasya Osmanlı ülkesine katılmıştır. Bu suretle Türk hududu Hazer denizine dayanmış, Rusların güneye inerek İranlılarla birleşmeleri önlenmiştir.

İranlılar, Kafkasya'nın ellerinden çıkmasına tahammül edemedikleri için Şirvan ve Dağıstan'ın geri alınması için büyük hazırlıklar yaptıkları bir sırada, mevsimin ilerlemesi düşüncesiyle Lala Mustafa Paşa orduyu (8 Ekim 1578) de Erzurum'a götürmek üzere Ereş'ten ayrılmıştır. Lala Mustafa paşanın, İranlıların büyük hazırlıkları meydanda iken, Osman paşayı az bir kuvvetle bırakarak Erzurum'a çekilmesi anlaşılır bir husus değildir. Osman paşa da bu sırada serdarlık merkezi olan Samahi'ye çekildi.

Serdar Lala Mustafa paşa Ereş'ten Erzurum'a giderken «Sultancık» konağında bir gün kaldı. Bu sırada rivâyete nazaran 40 - 50 bin kişilik maiyeti, Alkaç adındaki kardeşi ve bunun oğlu olan yeğeni Tucalev Burhânüddin ile birlikte Kumuk Emiri Şamhal (16 Ekim 1578) de serdarın huzuruna gelerek itaatini azretti. Onun gelişi şerefine toplar atılmak suretiyle parlak bir karşılama yapıldı. Şamhal'e elmaslı bir sorguç, murassa' bir kılıç hediye edildi. Hattâ gece şerefine mum donanması yapıldı. Kendisine Şâburan, yeğenine Ahti sancak beylikleri verildi. Bundan sonra Şamhal, Samahi'ye giderek Özdemiroğlu Osman paşanın maiyetine iltihak etti. Yine bu arada Dağıstan beylerinden Usmi ile oğlu Han-Mehmed, Tabasaran beyliğinin hâkimi Gazi-Salih ve Zakho beyi Adı-Görklü'den de itaatnameler geldi.

Özdemiroğlu Osman paşa Şamhal'in yeğeni Tucelav beyin, güzelliği dillere destan olan kızıyla evlendi. İstanbul'a geldiği vakit bile bu kızın güzelliği bütün İstanbul'u meşgul etmiştir.

Lala Mustafa Paşa Erzurum kışlağına çekilirken «Gori» konağında, evvelce Gürcistan'ın İmerethi krallığından ayrılmış olan Guria prensliğinin başında bulunan İkinci Corci'nin kardeşiyle, Guria prensinin «Mamia» adındaki oğlu serdara tâbiyetlerini arzetteler. Böylece Gürcistan hâkimiyeti de tamamlanmış oldu.

**Özdemiroğlu Osman paşanın birinci Şamahi zaferi :
(9 — 11 Kasım 1578)**

Osmanlı ordularının Şirvan ve Dağıstan mintakalarını zapt ve ilhak etmeleri karşısında İranlılar seyirci kalmadı.

Büyük hazırlıklara başladı. İranlıların hazırlıklarını Osmanlı devleti dikkatle takip etmekte idi. Nitekim pâdişah, Kırım Hanının yardıma gelmesini emrettiği gibi, Kür suyunda da bir ince nehir filosu teşkilini emretti. Bu suretle İranlıların hücumuna açık bulunan Koyun - Geçidi muhafaza edilmiş olacaktı. Bunun için İstanbul'dan üstadlar ve kereste de sevk edilmiş olduğu halde her nedense bu, ihmal edildi.

Bu sırada İran'ın eski Şirvan vâlisi Oros - Han, 25000 kişilik kuvvet ile Kür nehri kuzeyine geçerek Şamahi üzerine yürüdü. Aynı sırada İran'ın Gence vâlisi İmamkuli - Han da 15000 kişi ile Şirvan beylerbeyliğinin merkezi olan Ereş üzerine yürüdü.

Şirvan beylerbeyi Kaytas paşa, bir taraftan Osman paşadan yardım isterken, diğer taraftan kaleye çekilip faik düşman kuvvetleri karşısında müdafaa harbi yapacağına, delice bir cesaretle maiyetindeki birkaç yüz kişi ile 15000 kişilik İran ordusu üzerine hücum etti. Tabiatıyla mağlûp olduğu gibi kendisi de şehit oldu. Tam bozgun sırasında yetişen 700 kişilik imdat kuvveti de aynı âkıbete uğradı.

Osman paşanın Oros - Han ile Şamahi muharebesi üç gün sürdü. İkinci Osmanlı ordusunun maneviyatı tamamen bozulmuştu. Tam bu sırada Kırım ordusunun gelmekte olduğu haberi Türk ordusunun cesaretini arttırdı. Nihayet 15 - 20 bin kişilik Kırım ordusu, Kırım hanının kardeşleri olan Adil - Giray, Gazi - Giray, Saadet - Giray ve oğlu Mübarek - Giray kumandasında yetişti. İran ordusu büyük bir bozguna uğradı. Hattâ Oros - Han ile oğlu Dede - Han da esir edildi. Bunlar Osman paşanın emriyle idam edilmiştir. İran ordusunun zayıfatı 10 - 15 bin, yaralı ve esirler de 10.000 olarak gösterilir.

Saylan'a kaçabilen İranlıların arkasından yetişen Adil - Giray şehri geri aldığı gibi, Oros Hanın karısı ile, çok güzel olan kızlarını, 50 kadar cariyesini ve kıymetli hazinesini zaptetmiştir. Adil - Giray, bu zafer sermestliği ile esir ettikleri ile çılgınca bir zevk âlemine dalmış, fakat bir müddet sonra İranlılar tarafından yapılan bir baskınla esir edilerek Kazvin'e sevk edilmiştir.

Erzurum'a dönüş sırasında Lala Mustafa paşa Ahıska,

Ardahan ve Çoruh havalisini ihtiva etmek üzere «Çıldır eyâleti» adıyla yeni bir beylerbeylik teşkil etmiştir.

İkinci Şamahî vak'ası:

Lala Mustafa paşanın birinci Şamahî muharebesinden sonra Yenîçerilerin söylentileri üzerine orduyu kıslamak üzere Erzurum'a götürerek Osman paşayı 14 bin kişilik az bir kuvvetle muazzam İran orduları karşısında bırakması büyük bir hata idi. Kür nehrinde bir ince donanma yapılmaması ile de bu nehir İranlıların geçmesine müsait bir halde bırakılmıştı. Ve nihayet bu harpler sırasında Lala Mustafa paşa ile Özdemiroğlu Osman paşa arasının açılması da bu havalinin müdafaasında mühim bir noksan teşkil etmiştir.

Zayıatı istirdat için İran hükûmeti dört ordu teşkil etmiştir. Birinci ordu, Şah Mehmed Hüdabende'nin Mehd-i Ulyâ denilen karısı ile sevgili oğlu ve o sırada 14 yaşında olan Hamza - Mirza'nın kumandasında olup Şirvan üzerine sevk edildi. Aslında bu ordunun hakikî kumandanı, Şahın veziriâzamı Mirza - Selman'dır. İkinci ordu da, vaktiyle babası İranlılara iltica ettiği için İran'da doğmuş olan eski Bitlis hanları sülâlesinden, İran'ın Nahcivan vâlisi Şeref Han olup bu ordu da Şirvan üzerine sevk edildi. Üçüncü ordu Tokman Han kumandasında olup, Lala Mustafa paşanın bulunduğu Erzurum üzerine, nihayet Solak - Hüseyin kumandasındaki ordu da Bağdad üzerine sevk edilmişti.

İranlıların bu müthiş taarruz hazırlıklarına karşı Lala Mustafa paşa da şu tedbirleri almıştır:

Bağdad beylerbeyi Hüseyin paşa ile Şehr-i Zor beylerbeyi Mahmud paşayı, İran üzerine akınlara memur etti. Bunlar, Solak - Hüseyin kumandasındaki İran ordusunun mukarrer harekâtına mâni oldu. Anadolu beylerbeyi Hadım - Cafer paşa da aynı maksatla Erivan üzerine sevk edilerek Tokmak Hanın zararları önlenmeğe çalışıldı. Eski Bitlis sülâlesinden Şeref - Hana mektuplar yazılarak ona da Bitlis beylerbeyliği vaadedilmek suretiyle Osmanlı tâbiyetine geçmesi temin edildi. Nihayet Lala Mustafa paşa, Anadolu beylerbeyi Hadım

Cafer paşa ile Şam beylerbeyi Sokullu - zâde Hasan paşayı da ordunun takviyesi için davet etti.

27 Kasım 1578 de Mehd-i Ulyâ ve şehzâde Hamza - Mirza, daha doğrusu Mirza - Selman kumandasındaki İran ordusu ani bir baskınla Şamahi şehrine hücum etti. Osman paşa, maiyetindeki 14 bin kişi ile şiddetli bir mukabelede bulundu ve bilhassa birinci gün toplar vasıtasıyla İran ordusuna büyük zayıat verdirdi. İkinci gün müşkül şartlarla devam etti. Üçüncü gün Mirza - Selman'ın, Şamahi'de az bir kuvvet bırakarak Adil - Giray üzerine gitmesi, Şamahi müdafilerine nefes aldırdı. Adil - Giray, evvelce esir ettiği İran'ın eski Şirvan vâlisi Oros - Hanın kızları ve cariyeleriyle sefa sürmekte iken Mirza - Selman tarafından bastırılarak esir edildi ve «Kazvin» e sevk edildi. Adil - Giray burada da rahat durmadı. Şahın karısı ve kız kardeşi ile âşıkane münasebetlerde bulunduğu için İran askerleri tarafından öldürüldü.

Bu suretle, ikinci Şamahi muharebesi muvaffakiyetsizlikle neticelenmiş oldu.

Bu sırada (3 Aralık 1578) te İran'ın Nahcivan vâlisi ve «Şerefname» müellifi Şeref - Han, 400 kişilik maiyeti ile Erzuruma gelerek serdara arzı itaat etti.

Şirvan'ın tahliyesi (7 Ocak 1579):

İkinci Şamahi muharebesindeki muvaffakiyetsizliğe rağmen Osman paşa, pek az kalan ordusuyla yine Şirvan'da bir müddet tutunabilmiş ise de, evvelce Osmanlı ordusuna iltihak etmiş olan Dağıstanlı Şamhal, asker arasında sinsi bir bozgunluk propagandasına başlamış, bu sırada da Kırım prensi Adil - Giray'ın İranlılar tarafından esir edilerek Kazvin'e sevki haberi duyulmuş, maneviyatı bozulan ordudan 2 - 3 bin kadarı kaçmış, bunun üzerine Osman paşa, artık Şirvan'da kışı geçirmenin imkânsız olduğunu görerek, Dağıstan'daki «Derbent = Demirkapı» ya çekilmek üzere (7 Ocak 1579) da hareket etmiştir.

Şirvan şehri büyük bir Safevî ordusu tarafından sarılmış olduğu için Osman paşa, yanında bulunan pek az bir askerle, büyük kahramanlıklar pahasına bu ablukayı yarmış

ve yolda, düşman tâcizleri, erzaksızlık, kışın şiddeti yüzünden büyük zorluk çekerek ve zayıat vererek «Demir-Kapı» ya gelebilmiştir.

Lala Mustafa paşa ile Özdemiroğlu Osman paşanın ihtilâfa düşmeleri yüzünden vukua gelen bu son muvaffakiyet-sizlikler üzerine Osmanlılar tarafından tahliye edilen Şirvan eyâleti İranlıların eline geçmiştir.

Sinan Paşanın serdarlığı tarihine kadar Kafkas harekâtı:

Tedbirsizlikler yüzünden elden çıkan Şirvan eyâletinden sonra İran ve Gürcü kuvvetleri tarafından Tiflis'te muhasara edilmiş (30 mart 1579) ve Gürcistan da tehlikeye düşmüştür. Büyük kuvvetlerle Tiflis'i muhasara eden İran kumandanı İmamkulu-Han ile Karthli gürcü beyi Dawid'e karşı, maiyetindeki yeniçerilerin kaçması üzerine askerinin sayısı 1800 den 700 e inen Tiflis muhafızı Solak - Ferhad Paşa - zâde Mehmed Paşa, yanındaki Anadolu askerleriyle, korkunç bir açlığa, susuzluğa, mahrumiyete rağmen emsâli görülmemiş bir kahramanlıkla kaleyi dört ay müdafaa etmiştir. Nihayet (26 Temmuz 1579) da Serdar tarafından 12000 kişilik bir imdat kuvveti, Maraş Beylerbeyi Mustafa kumandasında Tiflis'e gönderilebilmiştir. Aynı gün Kars'a vâsıl olan Serdar Lala Mustafa Paşa, yeni yapılacak olan Kars kalesinin temelini attı. Bu kalenin inşası (26 Ağustos 1579) da ikmal edilmiştir. Yine bugünlerde Rion nehrinin Karadeniz'e döküldüğü noktada, Türklerin «Faş» dedikleri Ponti kalesinin de inşaatı sona ermiştir.

1 Ağustos 1579 da, imdat kuvvetlerinin yetişmesi üzerine İranlılar Tiflis muhasarasını kaldırmak zorunda kaldılar. Bu sırada Tiflis müdafileri, açlıktan bitkin halde idiler ve günlerdenberi ağızlarına lokma koymamışlardı. Tiflis müdafası, Türk tarihinin en şanlı sayfalarından birini teşkil eder.

Özdemiroğlu Osman paşanın, Hazer denizinde bir filonun teşkili hakkında yaptığı teklifi Veziâzam Sokullu Mehmed paşanın derhal tasvip etmesi üzerine, bu Hazer filosunun amiralliğine de Kefe sancakbeyi Mehmed Bey tâyin edil-

serdarlığına tâyin edilmiştir. Lala Mustafa paşanın yerine, yeni serdar gelinceye kadar Köse Hüsrev paşa kaymakam tâyin edilerek, Lala Mustafa paşanın derhal İstanbul'a dönmesi emrolunmuştur. İstanbul'a varır varmaz yine ikinci vezir olarak vazifeye başlamıştır.

(Bütün hayatı boyunca veziriâzam olabilmek için büyük bir ihtiras besliyen Lala Mustafa paşa, Sokullu'nun ölümünden sonra bu mevkie Arnavud Ahmed paşanın getirilmesi ve bilhassa Ahmed paşanın da ölümünden sonra, ikinci vezir olmasına rağmen veziriâzamlığın kendisine verilmemesi karşısında fevkalâde üzülmüş ve bu üzüntü ile (7 Ağustos 1580) de vefat etmiştir. İç olaylar bahsinde izah edilecektir.)

25 Ağustosta sadrâzamlığa ait mührü hümâyûn, Yemişçi Hasan Ağa eliyle Koca Sinan paşaya getirildi. Böylece hem veziriâzam, hem de Serdar oldu.

Sinan paşa ordu başına geldikten sonra Gürcistanda tefişe benziyen bir gezinti yaptıktan, Kars'ta da harp manevrası şeklinde garip bir gösterişe bulunduktan sonra kışı bahane ederek Erzurum kışlağına çekildi. (9 Kasım 1580)

Bu sırada İranlılardan biri Maksud-Han, diğeri Tabut-Ağa olmak üzere, sulh teklifi için iki elçi geldi (1581). Son Osmanlı fütûhatını hiçe sayarak, Kanûnî devrindeki hududun esas alınmasını esas olarak alan bu teklifler, derhal reddedilmiştir. Bir oyalama teşebbüsünden başka bir şey olmayan bu sulh teklifinden sonra İran yeniden Kür nehrinin güneyinde büyük bir ordu toplamış, ordunun başına, Şahın eniştesi Ustaçlı-Oğlu Selman-Han getirilmişti. Bu kuvvet Şamahî üzerinde yürümekte idi. Kırım askerlerinin de yardımını temin eden Osman paşa, Osmanlı - Kırım kuvvetlerini Gazi-Giray kumandasında derhal Selman-Han'ın üzerine göndermiş, Gazi-Giray anî bir baskınla 15 -20 bin kişilik İran ordusunu hemen tamamen imha etmiştir.

Bu mağlûbiyete rağmen İranlılar yine de tecavüzlerinden vaz geçmiyerek Şahın veziriâzamı Mirza-Selman kumandasındaki bir ordu vasıtasıyla Baku'yu kırk gün muhasara ettilerse de Baku muhafızı Ahmed beyin şiddetli müdafaası karşısında muvaffak olamıyarak çekilmişlerdir.

Lala Mustafa paşayı serdarlıktan atarak, onun yerine

geçmek için pek yüksekte atıp tutan ve serdar olmak için rivâyete nazaran pâdişaha bile muazzam para takdim etmek suretiyle her çareye baş vuran, Osmanlı tarihlerinde «anut, haşin, garezkâr, mütekebbir» kelimeleriyle tavsif edilen Arnavud Koca Sinan paşa, serdar olduktan sonra hemen hiç bir iş yapmamış veya yapamamış ve Erzurum kışlağına çekilerek keyfine bakmıştır. Bu sırada bir rivâyete göre veliaht Şehzâde Mehmed'in sünnet düğününde bulunmak üzere pâdişah tarafından İstanbul'a davet edilerek 22 Temmuz 1581 de İstanbul'a gelmişti.

Bu sırada Doğu hududunda İranlıların tecavüzleri tekrar artmağa başlamıştır. İran'ın yeni Şirvan vâlisi Peyker-Han, mühim bir kuvvetle Şirvan'a girdi. Osman paşanın maiyetinde pek az asker vardı. Buna rağmen 3000 kişilik bir kuvvetle Gazi-Giray'ı gönderdi ise de faik düşman kuvveti karşısında Gazi-Giran mağlûp oldu. Kaçarken de atından düşerek İranlıların eline esir düştü ve Alamut kalesine hapsedildi. Yine Osman paşanın gönderdiği «Şecaatname» müellifi Dal - Mahmud bey de İranlılara esir oldu. Bu feci durum üzerine İran kumandanı Demir-Kapı üzerine saldırdı. Lala Mustafa ve Koca Sinan paşalar tarafından kasdî denilecek şekilde yardımsız bırakılan Osman paşa, nihayet bütün vukuatı teferruatıyla pâdişaha arzetti. Çok müteessir olan Üçüncü Murad derhal Kırım Hanı İkinci Mehmed-Giray'ı yardıma memur ettiği gibi Sivas beylerbeyi Haydar paşaya da daha bir kısım eyâlet askerleriyle Kefe'ye gitmesini emretti. Ayrıca İstanbul'dan da 3000 Yeniçeri ve 8 milyon 600 bin akçe gönderdi. Kefe'de toplanan bu kuvvetler 24 Kasım 1582 de Demir Kapı'ya ulaştı.

Sinan Paşanın azli:

Sinan paşa, İran Şahının sulh istediğine dair rivâyetler yaymakta idi. Nitekim İstanbul'a İran'ın Kum vâlisi İbrahim Hanı Türkmânî adında bir elçi gelmişti. Bu elçi sünnet düğününde bulundu. Kendisine itibar edildi. Pâdişah kendisine, Şahın ne gibi şartlarla sulh istediğini sorunca bu elçi:

miştir. Böylece Osmanlı nüfuzunun deniz yoluyla İran'ın şimalini ve Batı Türkelini kontrol edecek bir hâle geldiği anlaşılmaktadır.

Yine bu sırada da Kırım Hânı İkinci Mehmed - Giray, 10000 kişilik bir kuvvetle (bir rivâyete göre çok daha fazla bir kuvvetle), Safavilere karşı Osman Paşa ile birlikte hareket etmek üzere 27 Ağustosta hareket etmiş ve (7 Kasım 1579) da Demir - Kapı'ya muvasalat etmiştir.

Her geçen gün alınan yeni tedbirlerle Şirvanın istirdadı hareketine başlanmıştır. Evvelâ Serdar Lala Mustafa Paşa Anadolu Beylerbeyi Hadım Cafer Paşa'yı 30000 atlıdan mürekkep büyük bir kuvvetle, Sivas, Karaman ve Diyarbakır beylerbeylerini de maiyetine vererek, İran'ın Erivan vâlisi Tokmak - Han'ın üzerine gönderdi. Bu ordu 3/4 Ekim 1579 da Kars'tan hareket ederek üçüncü günü Erivan önlerine geldi. Tokmak-Han kaçtı. Tokmak-Han'ın sarayı ve bahçesi, Erivan havalisi tahrip edilerek pek çok ganimetlerle birlikte 20 bin de esir alınmıştır.

Şirvan eyâletinin Osmanlılar tarafından istirdadı:

Büyük bir süvari kuvvetiyle Kırım'dan Demir-Kapıya gelmiş bulunan Kırım Hânı Mehmed - Giray ile Özdemiroğlu Osman paşa idaresindeki Osmanlı - Kırım askerleri (11 Ekim 1579) da Demir-Kapıdan Şirvan üzerine hareket etmişlerdir. Bu ordunun bir kolu, Ali - Han ve Maksud Sultan adındaki iki İran kumandanı tarafından muhafaza edilen Baku şehrini zaptetmiş, ikinci bir kol da İran'ın Şirvan vâlisi Mehmed-Han'ın 15 bin kişilik kuvvetini büyük zayıyata uğratarak Kür nehrinin güneyine çekilmeğe icbar etmiştir.

(Bu sırada İstanbul'da (12 Ekim 1579) da veziriâzam Sokullu - Mehmed paşa öldürülmüş, yerine Arnavud Ahmed paşa veziriâzam olmuştur. Bu hususu, ileride iç meseleler bahsinde tafsîlâtıyla anlatılacaktır.)

İran ordularının mağlûbiyetinden sonra, Özdemiroğlu Osman paşa ve Kırım Hânı İkinci Mehmed - Giray kumandasındaki Türk ordusu (23 Ekim 1579) da Şamahi'ye girerek Şirvan'ı ikinci defa Osmanlı ülkesine ilhak etmişlerdir.

Gariptir ki bütün Şirvan, Dağıstan ve Gürcistan hareketlerinde Lala Mustafa paşa muharebelere hiç iştirâk etmemiş ve âdeta seyirci kalmıştır. Bunun sebebi olarak, Özdemiroğlu Osman paşanın Çıldır, Koyun - Geçidi ve Birinci Şamahi zafetlerini kazanarak bütün Türkiyede haklı bir şöhet kazanmasını çekemediği gösterilir. Entrikacı bir devlet adamı olarak tanınan, fakat iyi bir kumandan olduğu inkâr olunamıyan Lala Mustafa paşanın, şahsi ihtirasları yüzünden Kafkas hareketlerindeki çirkin durumu, cidden esefe şayandır. Hattâ Kırım Hanının Kür suyunun güneyindeki İran arazisine yapılacak büyük akın hareketine de, Kırım Hanı tarafından yapılan davete rağmen icabet etmemek suretiyle Han ile de arası açılmıştır. Buna rağmen bu büyük akın yapılmış, İran'ın Gence ve Kızılbaş'a kadar olan geniş sahası baştan başa yağma ve tahrip edilmiştir.

Kırım Hanı, bu muvaffakiyetleri, Kapıcı - başısı Lâçin Ağa vasıtasıyla Lala Mustafa paşaya bildirmiş, o da, ağanın yanına Mustafa Çavuşu katarak Şirvan fütûhatını İstanbul'a bildirmiştir.

Bundan sonra Kırım Hanı, Osman paşanın bütün rica ve istirhamına rağmen harp sahasında daha fazla durmıyarak Kırım'a avdet etmiştir.

Koca - Sinan paşanın serdarlığı:

Kafkas harekâtında Lala Mustafa paşanın tuttuğu garip tavır ve hareket, Özdemiroğlu Osman paşayı kıskanması yüzünden ona müşkül anlarında yardım etmemesi, Kırım Hanını bile gücendirmesi bir taraftan Osman paşa tarafından resen İstanbul'a arzedildiği gibi, timar defterdarı Hızır Çelebi tarafından da rapor edilmiş ve bu haller Lala Mustafa paşanın, serdarlık hususundaki rakibi Koca - Sinan paşa tarafından da istismâr edilerek ve büyük paralar sarfedilerek nihayet Lala Mustafa paşanın serdarlıktan azline sebep olmuştur.

Bu azil keyfiyeti Koca Sinan paşanın Selâm Çavuşu Kenan Ağa vasıtasıyla Erzurum kışlağında bulunan Lala Mustafa paşaya tebliğ edilmiş ve yerine Koca Sinan paşa Doğu

«Veziriâzamınız sulh umurunu görüşmek üzere Şahımızdan bir mutemet adam istemişti. Şah ta, git gör bakalım pâdişahın sulh ricası nedir? diye bu hakiri gönderdi» dedi. Pâdişah hayret içinde kaldı. Sinan paşadan Şahın mektuplarını istedi. Bunların tetkikinden Şahın sulh istediğine dair bir mâna çıkmıyordu. Sinan Paşa, pâdişahına karşı yalan söylemişti. Çok müteessir olan Üçüncü Murad, rivâyete nazaran Sinan paşayı, bu sahtekârlığı yüzünden (6 Aralık 1582) de azletmiş, azlinden sonra da, İstanbul'da tezviratta bulunmasının önüne geçmek için Malkara'da ikamete memur etmiştir.

Sinan paşanın yerine veziriâzamlığa Kaniجلي Siyavuş paşa tâyin edilmiştir. Bu sırada Rumeli beylerbeyi Ferhad Ağa, vezaret pâyesiyle Doğu serdarlığına tâyin edildi. Ferhad paşa, bir rivâyete göre 60 bin asker, 300 top ve 10.000 inşaat amelesi ve iki milyon akçe ile (28 Mart 1582) de Erzurum'a gitmek üzere Üsküdüre geçti.

Yukarıda biraz evvel kaydettiğimiz gibi Rumeliden gönderilen kuvvetler Kefe beyi Cafer paşanın kumandasında toplanmıştı. Bu yardım kuvveti Dağıstan'a gitmek üzere yola çıktı. Kuzey Kafkasya steplerini geçiş çok zahmetli oldu. Kuban ve Terek ırmaklarını geçen ordu, 80 günlük zorlu bir yürüyüşten sonra (14 Kasım 1582 de) Demir-Kapı'da Özdemiroğlu Osman paşanın yanına vâsıl oldu.

Niyâz - Âbâd vak'ası (24 Nisan 1583) :

(14 Kasım 1583) te İstanbul'dan Demir-Kapı'ya gelen yardım kuvvetleri kış mevsimini burada geçirdi. Fakat bu sırada İranlılar boş durmıyordu. Son birkaç muvafakiyetten ümitlenerek, Özdemiroğlu Osman paşayı tamamen bertaraf etmek emeliyle İran hükûmeti, «Gence = Karabağ» vâlisi İmamkuli-Han, 50000 kişilik bir kuvvetle Şirvan'dan kuzeye doğru gönderdi. Maksat Demir-Kapı idi. İmamkuli - Han, ordusundan altı veya on bin kişilik bir kuvveti ayırarak Rüstem-Han kumandasında öncü olarak ileri sürmüş ve bu ordu, Şaburan şehri yakınında «Niyâz-âzâd» ovasına gelmişti. İran kuvvetleri burada Osman paşa maiyetindeki Ru-

meli kuvvetleriyle karşılaştılar. Bu Osmanlı ordusunun başında Silistre Sancak beyi Yakup bey bulunuyordu. Osman paşanın ihtiyat tavsiyesine rağmen bu Rumeli askerleri, Osman paşayı korkaklıkla itham ederek lüzumsuz bir cesaretle harbe tutuşmak hatasını irtikâp ettiler. Bu askerler Osman paşa için: «Hem kendi korkar, kaleden çıkmaz, hem bizi harpten meneder. Kazandığı şöhret meğer boş imiş.. Biz düşmanla bir vuruşalım da yiğitlik ne olduğunu uzaktan seyretsin ve öğrensini!» diyorlardı. (24 Nisan 1583) te vuku bulan muharebede Yakup bey de dahil olmak üzere pek çok kimse şehit oldu. Safevî kılıcından kurtulabilenler Demir-Kapı'ya kadar güçlkle kendilerini atabildiler. Bu kaçanlar, Osman paşanın ihtiyatkârlığını o vakit takdir ederek, bir daha onun emrinden hariç iş görmemeğe ahdetmişlerdir.

İran'la yapılan muharebelerde en fazla üzülecek nokta, her iki taraf ordularının da Türk ırkından olmasıdır.

Özdemiroğlu Osman paşanın meşhur Meş'ale savaşı ve zaferi (11 Mayıs 1583)

Niyâz-âbâd vak'asından dört gün sonra (28 Nisan) Türk ordusu, Osman paşa kumandasında büyük bir intikam hırsıyla hareket etti, Samur çayını geçti. Nehrin cenubunda bulunan «Beş-Tepe» yakınında «Vilasa» ovasında İran'ın, Gence vâlisi İmamkuli-Han kumandasındaki 50.000 kişilik orduyla karşılaştı. Bu muharebe, üç gün sürmüştür.

Osmanlı ordusu şu tertiple savaşa girdi:

Ortada, Yeniçeriler ve Silâhtar bölükleriyle Başkumandan Özdemiroğlu Osman Paşa... Sağ cenahta Anadolu askerleriyle Sivas Beylerbeyi Haydarpaşa, sol cenahta Rumeli ve Şirvan askerleriyle Kefe Sancak beyi Cafer paşa vardır. Merkez kesiminin önünde toplar sıralanmıştı.

İran ordusu ise, merkezde, Şahın 3000 Korucusunun başında olduğu halde İmamkuli-Han, sağ cenahta Rüstem Han, sol cenahta, Osmanlı devletine itaatini arzettikten sonra ihanet ederek İran tarafına geçen, eski Şirvan Şahlar sülâlesinden Ebubekir-Mirza bulunuyordu.

Küçük çarpışmalardan sonra iki ordu arasında (9 Mayıs

1583) pazartesi günü sabahtan akşama kadar kanlı bir boğuşma oldu. Gece olunca savaşa son verilmedi. İki taraf ta meşaleler yakarak gece yarısına kadar muharebeye devam ettiği için bu muharebeye «Meşale savaşı» denilmiştir. Ertesi gün, iki taraf ta pek bitkin olduğu için esaslı bir çarpışma olmamıştır.

(11 Mayıs 1583) te, savaşın 3. günü Osman paşa sahte bir ricat hareketi yapmış, düşman ümide kapılarak süvari kuvvetlerini öne sürmüş, fakat bu kuvvet müthiş bir topçu ateşi ile perişan edildiği gibi iki taraftan ta sarılmıştır. İran Başkumandanı İmamkuli-Han, vaziyetin vehametini görünce, Cafer paşa kumandasındaki Osmanlı sol koluna şiddetli bir hücumla geçmiş, fakat Osman paşanın yetiştirdiği takviye kuvvetleriyle çekilmeğe mecbur kalmış ve artık İran ordusu bozulup kaçmağa başlamıştır. Harbin neticesinden ümit kalmadığını gören İmamkuli-Han da kaçmıştır.

Bu muhteşem zafer sonunda İran ordugâhı zaptedilerek büyük ganimetler elde edilmiş, fakat Osman paşa, kaçanların müslüman ve Türk olduklarını söyliyerek takip ettirmiştir. İran ordusu da Türklerden mürekkep olduğu için Osman paşa, daha fazla Türk kanı dökülmesini istememiştir. Bu muharebede İranlılar harp meydanında 7500 ölü bırakmışlar, kaçarken de 3000 kişi ölmüştür.

Bu muhteşem zaferle Şirvan bir kere daha Türklerin eline geçmiş, Dağıstan ve Gürcistan fütûhâtının da muhafazası temin edilmiştir. Bundan sonra Şamahî'ye muzafferane bir yürüyüşle giren Osman paşa, Şamahî kaiesini yeni baştan tahkim etmiştir.

Osman paşanın İstanbul'a gidişi ve Kırım Hanı meselesinin halli:

Beş seneden fazla bir zamandanberi Kafkas cephesinde bulunan ve kendisine büyük ve haklı bir şöhret temin eden kahramanlıklardan sonra Şirvan, Dağıstan ve Gürcistan'ın Osmanlı ülkesine iltihakını sağlayan bu şanlı kumandan, Cafer paşayı Dağıstan vâililiği kaymakamlığına bırakarak İstanbul'a gitmek üzere Demir-Kapı'dan hareket etti (21 Ekim 1583).

İncesuyu geçti, Şamhal arazisine girdi. Koyun-Suyunu geçtikten sonra Sunc suyunu geçerken Rusların taarruzuna uğradı. Ruslar bunların öte tarafındaki ormanlıklarda, İstanbuldan gönderilen hazineyi elde etmek için pusu kurmuşlardı. Osman paşa bir miktar zayıat vermekle beraber bu Rus çapulcularını perişan etti. Terek nehrini geçtikten sonra Beş-Tepe denilen mevkide ordu kurdu. Ruslar bu havaliyi o şekilde yakmışlardı ki hayvanlara yiyecek ot bile bulunamadı. Ordu iki gün susuz kaldı. Osman paşa burada, akçe nakline memur olan eski kethüdasına rastladı. Bu tesadüf ordunun maneviyatını düzeltti. Harekete devam eden ordu Koban nehrinin donmuş sularını geçti. Nihayet Kerç yolu üzerinden Kefe'ye ulaştı.

Bu sırada Kırım Hanı Mehmed-Giray idi. Mehmed-Giray, Kafkas harekâtı sırasında Osmanlı ordusuna gereği gibi yardımdan çekinmişti. Onun bu tutumu, Osman paşa tarafından birkaç kere İstanbul'a şikâyet edilmişti. Bu defa Osman paşa, Mehmed-Giray'ın Kırım Hanlığından hal'edilmesi için İstanbul'dan emir aldı. Bunu haber alan Han, birdenbire devlete karşı âlenen isyan ederek büyük bir kuvvetle gelip, Kefe'de Osman paşa ordusunu muhasara etti. Hanın maiyetindeki 40 - 50 bin kişilik kuvvete mukabil Osman paşanın maiyetinde ancak birkaç bin kişi vardı. Muhasara uzun sürdü. Osman paşanın Kefe muhasarasına mukavemeti emsalsiz bir kahramanlık eseridir. Paşa, derhal İstanbul'dan yardım istedi. İstanbul, Kılıç-Ali paşayı 30 kadirga ile Kefe'ye gönderdi. Mehmed-Giray'ın yerine 25 yaşında olup Konya'da ikamet etmekte olan İslâm-Giray, Kırım Hanlığına nasbolundu. Bu yeni Han, (25 Nisan 1584) te İstanbul'dan vezirler tarafından uğurlandı.

Yeni Kırım Hanının Kırım sahillerine ulaşması Kırımlıların fevkalâde memnun etti. Hattâ, gemiden çıkmasını bile beklemeden onu görmek için denize at sürenler oldu. Mehmed-Giray, iki oğlu ve 60 kişilik maiyeti ile güç kaçabildi ise de Kalgay (veliaht) Alp-Giray, takip ederek iki oğlu ile beraber Mehmed-Giray'ı öldürdü. Bu suretle Kırım Hanlığındaki huzursuzluk ta son buldu.

Osman paşa İstanbul'da Yeniçeri Ağası ve rikâp ağaları tarafından karşılandı. (28 Haziran 1584).

Özdemiroğlu Osman paşanın pâdişah tarafından kabulü: (5 Temmuz 1584)

Şöhreti, yaptığı işler ve muvaffakiyetleri dillere destan olan bu büyük Türk kahramanının pâdişahın huzuruna girişi, Yalı Köşkü'nde oldu. Büyük kahraman huzura girince Üçüncü Murad, saray âdetlerini bile bozarak:

— Hoş geldin Osman, otur... dedi.

Osman paşa, pâdişahın eteğini öperek ayakta durdu. Pâdişah tekrar:

— Otur Osman, dedi. Osman paşa oturdu, fakat tekrar kalktı. Dördüncü defa olarak pâdişah oturmasını ve Kafkasya'daki macerasını nakletmesini emredince oturdu ve anlatmağa başladı. Osman paşanın Kafkas macerasını anlatması dört saat sürdü. Osman Paşa Oros Hanın nasıl mağlûp edildiğini anlattığı sırada pâdişah, heyecanından onun sözünü kesti:

— Güzel hareket etmişsin Osman!..

Dedikten sonra, pâdişah, üzerinde murassa' bir iğne sokulmuş bulunan sorgucunu çıkararak kendi eliyle Osman paşanın başına taktı.

Osman paşa hikâyesine devam etti. Hamza - Mirza üzerine kazandığı galibiyeti anlattığı sırada pâdişah bir defa daha sözünü keserek:

— Bunların semerelerini toplayacaksın! diyerek, kendi belindeki murassa' hançeri çıkardı ve Osman paşanın beline taktı. Osman paşa, imam Kulu-Hanın Gence önündeki hezimetini anlatırken pâdişah, birincisinden daha kıymetli murassa' bir iğne bulunan sorgucunu çıkararak Osman paşanın başına koydu.

Nihayet Özdemiroğlu Osman paşa, Kırım Hanına karşı Kefe'de üç dört bin kişi ile nasıl müdafaa ettiğini ve Hanın öldürülmesini anlatarak sözüne son verince, memnuniyetinden gözleri yaşaran Üçüncü Murad, kendini tutamadı, ellerini havaya kaldırarak:

«İki cihanda yüzün ak olsun! Allah senden razı olsun! Her nereye gidersen muzafferiyet arkadaşın olsun, cennette, namdaşın halife Osman ile bir köşkte ve bir sofrada beraber bulun! Bu dünyada uzun müddet şeref ve iktidar ile yaşa!» dedi.

Pâdişahın bir işareti üzerine Kapı-Ağası Osman paşayı dışarı çıkararak gömleğine kadar elbisesini soydu ve pâdişahın elbiselerinden bir kat elbise giydirdi. Pâdişah tarafından ihsan edilen murassa' hançeri beline, yine pâdişahın ihsan ettiği iki murassa' iğneyi de sarığına soktu. Bu haliyle, teşekkür için Osman paşa tekrar huzura girdi.

Osman paşanın düşmanları, onu pâdişahın gözlünden düşürmek için afyon kullanmağa müptelâ olduğunu söylerlerdi. Bu defa pâdişah, bunun bir iftira olduğunu anladı ve haremeye girdiği vakit Kızlar ağasına:

«Artık Osman'ın afyona müptelâ olmadığına şüphem kalmadı. Çünkü böyle bir iptilâsı olsaydı dört saat kendini kaybetmeden konuşamazdı» dedi.

Bu mülâkattan üç hafta sonra, yani (28 Temmuz 1584) te Osman paşa sadrâzamlığa tâyin olundu. Evvelki sadrâzam Siyavuş paşa 25 temmuzda azledilmişti. Usulen sadrâzamlara mühr-ü hümayûn, konaklarında teslim edilirken, Üçüncü Murad mühr-ü sadareti Osman paşaya, Divan toplantısı sırasında göndermiştir. Bunun üzerine bütün vezirler paşayı tebrik etmişler, paşa da mühr-ü hümayunu öpüp başına koyduktan sonra koynuna sokmuştur.

Aşağıda göreceğimiz gibi biraz sonra, Serdar Ferhad paşa Gürcistan'dan çağırılarak Azerbaycan'ın merkezi olan Tebriz'in zaptı vazifesiyle Doğu serdarlığına, sadrâzamlığa ilâveten Özdemiroğlu Osman paşa tâyin edildi.

Özdemiroğlu Osman paşanın serdarlığı:

Osman paşa sadrâzam olduktan sonra Kırım yine karıştı. Öldürülen eski Kırım Hanı Mehmed-Giray'ın oğulları Saadet, Murad ve Safa Giraylar, babalarının intikamını almak için harekete geçtiler ve on bin kişilik bir kuvvetle yeni Han olan amca'arı İslâm-Giray üzerine yürüdüler. İslâm-Giray yaralanarak Kefe'ye kaçtı.

Bu haberler üzerine Kırım ihtilâfını halletmek üzere Kırım'a bir ordu sevki kararlaştı ve bu işin tesviyesine, kendi arzusu ile, sadrâzam Osman paşa tâyin edildi. Donanma hazırlandı. Kış mevsimi olmasına rağmen, mutat hilâfına Os-

man paşa karadan hareket etti. (2 Kasım 1584). Donanma Sinop'a hareket etti. Paşa Sinop'tan donanmaya binerek Kırım'a gidecekti. Osman paşa, Bolu ve Gerede arasında büyük müşkülât çekti. Kastamonu'ya vardığı sırada Kırım meselesinin de halledildiğini öğrendi. İslâm-Giray, kardeşi Kalgay (veliaht) Alp-Giray'ın yardımı ile Saadet-Giray'ı ve Nogayları Kefe yakınında Andol sahrasında mağlûp etmişti. Artık Osman paşanın Kırım'a gitmesine lüzum kalmamıştı. Osman paşa Kastamonu'da bulunduğu sırada İstanbul'dan gelen bir hatt-ı hümayûn ile doğu serdarlığına tayinini öğrendi.

Bunun üzerine Osman paşa eyâletlere bir tamim göndererek 12 beylerbeyinin, 72 sancak beyinin askerleriyle birlikte, İstanbul'dan da Sipahi ve Silâhtar bölüklerinin (400) Darbzen topu ile Sivas'ta orduya iltihakları emrini verdi.

Osman paşa yaşlanmış, ve bütün ömrü harp meydanında geçtiği için çok yorgun ve bitkin düşmüştü. Nitekim Peçevî, onun bu Tebriz seferine taht-ı revan ile gittiğini anlatır. Bu seferde Osman paşanın maiyetinde 100 binden fazla, ihtimal ki 150 bin miktarında bir asker toplanmıştır.

Osman paşa Kastamonu'dan hareketle Amasya - Tokat - Sivas - Erzincan üzerinden (1 Ağustos 1585) te Erzurum'a geldi. Yolda Tokat konağında, doğu serdarlığı kaymakamlığı vazifesi sona eren Ferhad paşa ile karşılaştı. Ferhad paşa İstanbul'a hareket etti.

Osman paşa, Erzurum ordugâhında bulunduğu sırada evvelce Safevîlerin eline esir düşmüş olan iki mühim şahsiyetin kaçarak geldiklerini gördü. Bunlardan biri, eski Kırım Hanı Mehmed-Giray ile, şimdiki Kırım Hanı İkinci İslâm-Giray'ın kardeşi olan Gazi-Giray idi. İkincisi de «Şecaatname» müellifi Dal-Mahmud beydi. Her ikisi de İran'ın meşhur Alamut kalesine hapsedilmişlerdi. Şah Mehmed Hüdabende, son Kırım karışıklıkları dolayısıyla Gazi-Giray'ı, Osmanlılara karşı kullanmak üzere hapisten çıkarmıştı. İranlıların teklifini kabul etmiş gibi görünen Gazi-Giray, itimadını kazandığı Hamza-Mirza'nın şefaati ile, aynı kalede mahpus bulunan Dal-Mahmud beyi de hapisten çıkartmağa muvaffak oldu.

Dal - Mahmud İsfahan'a gönderildi. Fırsatını bularak buradan kaçan Dal-Mahmud, evvelâ Şiraz'a, daha sonra Bağ-

dad'a gelmiş, oradan da Diyarbakır üzerinden Erzurum'a vâsıl olmuştur. Bu kaçış sırasında Dal-Mahmud bazan dilenerek, yalınayak, büyük sefaletler çekmiştir. Gazi-Giray da Hamza - Mirza'nın itimadını kazanarak Tebriz'e gitmiş ve oradan bir kolayını bulup kaçarak Van'a gelmiş, Van Beylerbeyi Cağala-zâde Yusuf Sinan paşanın serdara haber ulaştırması üzerine, hasta olmasına rağmen Osman paşa Gazi-Giray'ı bir ok atımı yerden karşılayarak kucaklamışlardır.

Tebriz üzerine hareket-

11 Ağustos 1585 te serdar Osman paşa Erzurum'dan Tebriz üzerine hareket etti. (7 Eylül) de ordu Çaldıran'a vâsıl oldu. Bu sırada Van beylerbeyi Cağale-zâde Sinan paşa rivâyete göre 40 - 50 bin kişilik ordusu ile serdarın maiyetine iltihak etti. Sinan paşa, öncü olarak ordunun önünde Tebriz'e hareket etti. Nihayet Osman paşa ordusu (20 eylül 1585) te Tebriz'in kuzey batısında bulunan «Sûfiyan» mevkiine geldi. Burada Safevi ordusunun öncüleriyle ufak çarpışmalar oldu. (21 Eylül 1585) te burada veya yakında bulunan Abvar veya Şenb-i Gazan mevkiinde Hamza-Mirza ordusuyla Türk ordusu arasında kuşluktan başlayarak ikindiye kadar devam eden çok kanlı bir muharebe olmuş, iki taraf ta büyük zayıyata uğramış, harbin kimin tarafından kazanıldığı kat'i olarak malûm olmamakla beraber İran ordusu çekilerek Tebriz yolunu Osmanlılara açık bırakmıştır.

Tebriz'in teslim oluşu-

22 eylülde Sûfiyan veya Abvar konağından kalkan Türk ordusu «Sûrab = Acı-Su» kıyılarına geldi. Burada Türk ordusu bir kere daha İran veliahtı Hamza-Mirza'nın hücumuna uğradı. İki taraftan da zayıat oldu. Tebriz yolu açılmıştı. Osman paşa, daha evvelki Osmanlı istilâlarında olduğu gibi Tebriz'in teslim olmasını bekledi.

Tebriz'in Osmanlılar tarafından işgaline kadar vuku bulan muharebeler hakkında Osmanlı müverrihlerinden, Âli Selânîki, Peçevî'nin rivâyetleri ve Safevî kaynaklarından olan İskender bey Münşî'nin «Âlem-ârây-ı Abbâsî» adlı eserlerindeki rivâyetler ya pek nâkıs, ya birbirini nâkızdır.

Bu sırada İran hükûmet merkezi bir buhran geçirmektedir. İran Şahı Mehmed Hüdabende hemen hiç görmez denilecek kadar kör ve zavallı bir şahsiyettir. Bütün iktidar, veliaht Hamza-Mirza'nın elindedir. İran saltanatı en büyük askeri kuvvet olarak Türkmen beylerine ve askerlerine istinat etmektedir. Bu Türkmen beyleri, Hamza - Mirza'ya mukabil o sırada küçük yaşta bulunan Abbas - Mirza'yı veliaht yapmağı arzu etmektedirler. Ve Kazvin'deki merkezi hükûmete karşı cephe almış haldedirler. Bu sırada Hamza - Mirza'nın, o sırada Tebriz vâlisi bulunan Türkmen oymağı beylerinden Emir - Han'ı azl ve Kahkaha kalesine hapsedmesi ve onun yerine Feth-oğlu Alikuli - Han'ı Azerbaycan vâlliliğine tâyin etmesi üzerine Türkmenler hem saraydan, hem ordudan çekilerek Hemedan'a gitmişler, Kâşan vâlisi Tekeli - Mehmed Han da bunlara iltihak etmiş ve böylece Tekeli ve Türkmen oymakları Kazvin'e karşı cephe almışlardır.

İşte bu karışıklıklar dolayısıyla İran hem içte uğraşmağa, hem dışarıda Osmanlı istilâsını önlemeğe çalışmaktadır.

Osman paşa ordusu Tebriz önüne geldiği vakit İran sarayında bir kısım devlet adamları, Tebriz halkını tahliye ederek, tahribe meydan verilmeksizin Türklere teslim olmasını, bir kısım müfritler de müdafaasını savunmakta idi. Nihayet Tebriz'in müdafaasına karar verildi. Sokaklarda barikatlar yapıldı. Bunun üzerine Türk ordusu Tebriz'e girdi. Tebriz'deki milis kuvvetlerine, Tebriz vâlisi Fteh-oğlu Hanın kardeşi Hüseyin Kuli-Han ile Ustaçlı beylerinden Pir-i Gayb-Han kumanda etmekte idi. Osmanlı ordusu şehrin yarısını işgal ederek mühim mevkilere toplarını yerleştirdi. Tebriz müdafi kumandanları şehri terkettikleri için ertesi günü Tebriz halkı, Tebriz müftüsü «Mevlânâ İnyetullah-oğlu Mevlânâ Mehmed Ali» reisliğinde bir heyeti serdara göndererek halkın mal ve canına dokunulmaması şartıyla şehrin teslimini teklif etmişler, serdar da Osmanlı tâbiyetini kabul etmek şartıyla bu teklifi kabul etmiştir.

Bunun üzerine gece yarısı ateş kesilerek şehrin tamamı işgal edilmiştir. Tebriz şehri, daha evvel Yavuz ve Kanûnî zamanlarında üç defa daha işgal edilmişti. Bu suretle Tebriz

başta olmak üzere bütün Azerbaycan'ın Türkiyeye ilhakı, dolayısıyla, Osmanlı tâbiyetinde olan Tebriz halkına ve havalisine hiç bir zarar verilmemesi askere ilân edilmiştir (23 Eylûl 1585).

Buna rağmen Yeniçeriler bu emri ve Tebriz'in teslimini hiçe sayarak şehri yağmaya ve halkı esir etmeğe başlamışlar, hasta olan serdar büyük bir üzüntü içinde bu çirkin harekete mâni olmak istemişse de, yağmaya mâni olamamış, fakat halkın canına dokunulmasının önüne geçmiştir. Serdar 25 Eylûl 1585 te Tebriz'e girmiştir.

Serdar, «Sultan Hasan = Uzun Hasan» camiinde 27 eylûlde ilk cuma namazını kılmış, Üçüncü Murad namına hutbe okunmuştur.

Evvelki Tebriz işgallerinden farklı olarak bu defa Türkler Azerbaycan'da yerleşmek niyetinde olduklarından serdar Osman paşa Tebriz'de, «Heşt-Bihîşt» sarayını da içine alacak şekilde bir kale inşasına başladı ve kale büyük bir sür'atle 35 günde ikmal edildi. Kalenin çevresi 12700 arşın kadardı. İçine de 7 - 8 bin kişilik bir muhafız kuvveti konuldu.

Neheng muharebesi: (15 Ekim 1585)

Tebriz'in işgali karşısında İranlılar boş durmadılar. Meydan muharebesinden ziyade çete harpleriyle Osmanlı ordusunu iz'aca ve yıpratmağa karar verdiler. Veliâht Hamza-Mirza kumandasındaki 20 - 30 bin kişilik bir ordu Tebriz'e dört fersah mesafede bulunan Neheng deresine kadar geldi. Serdar Osman paşa bu İran ordusuna karşı Cağale-zâde Sinan paşa ile Diyarbakır beylerbeyi Mehmed beyi bir miktar askerle gönderdi. Cağâle-zâde, düşman ordusunun esas kuvvetlerini ve tâbiyesini keşfetmeden harbe başladı. Halbuki onun harbe tutuştuğu asker, kısmı külli olmayıp Kuli Bey adında bir kumandan idaresindeki öncü kuvvetleri idi. Geride ve pusuda bekliyen Hama - Mirza birdenbire Türk ordusunu sardı. Diyarbakır beylerbeyi Mehmed bey de, her nedense yardıma koşmadı. İranlı İskender bey Münşi, «Târîh-i âlemârây-ı Abbâsî» adlı eserinde, bu muharebede Türklerin

zayıyatını 10.000 gösterirse de bunun çok mübalâğalı olduğu muhakkaktır.

Tebriz katliâmı : (16 Ekim 1585)

Bu korkunç katliâm hakkında Peçevî, Âli, Müneccimbâsı, Selânîkî, Harîmî-Çavuş ve Dal - Mahmud Çelebi'nin rivâyetleri arasında bazı tezatlar vardır. Rivâyete nazaran hamamda yıkanmakta olan birkaç Türk askeri, «eşkiya» denilen «Yetimân-ı Tebriz» tarafından intikam kastiyle kılıçtan geçirilmiştir. Bu halin ordu arasında yayılması büyük bir teessürü mucip olmuş, Osman paşa, ihtimal ki bu eşkiyanın katlini emretmiş ise de, bu emir ordu arasında «katliâm» şeklinde şâyi olmuş ve Türk askeri tarafından şehirde üç gün üç gece kıtal devam etmiştir.

Serdar Osman paşanın böyle bir katliâm için emir vermediği de, bu faciayı müteakip teessüründen büsbütün hastalanmasından anlaşılmaktadır. Osman Paşa bir müddettenberi kalb rahatsızlığından muztarıptı. Esasen bu sırada Yeniçeri'lerle Rumeli askerleri tarafından İstanbul'a dönüş için diriltılar başlamış ve bir rivâyete göre serdarın çadırına bile hücum etmişlerdir.

Hamza - Mirza'nın muvaffakıyeti: (25 Ekim 1585)

Osman paşanın hastalığının ilerlemesi, Yeniçeri askerlerinin çıkardıkları karışıklıklar İran kumandanı tarafından günü gününe haber alınmakta idi. Paşanın hastalığından cesaret alan ve esasen iyi bir kumandan olan İranlı Hamza - Mirza, Tebriz katliâmından bir hafta sonra 20 binden fazla bir kuvvetle hücumla geçti. Osman paşa harbe iştirâk edemeyecek kadar hasta olduğu için ordunun idaresini Cağalezâde Sinan paşaya havale etti. Maiyetine de Diyarbakır vâlisi Mehmed paşayı, Karaman vâlisi Murad paşayı, yeni Tebriz vâlisi Hadım - Cafer paşayı ve Trabzon vâlisi Hüseyin paşayı verdi.

Bu muharebe, Tebriz yakınında Fahusfene ırmağının kenarında vukua geldi. (25 Ekim 1585) Muharebe sabahtan akşama kadar devam ederek İranlıların muvaffakıyeti ile neti-

oelendi. Bu muharebede rivâyete göre Sinan paşa kaçmış, Trabzon vâlisi Hüseyin paşa şehit olmuş, Karaman vâlisi Murad paşa bir çukura düşmüş, onun üzerine de Diyarbakır vâlisi Mehmed paşa düşmüş, fakat sarığının ucu dışarıda kaldığı için İranlılar tarafından yakalanarak başı kesilmiştir. Murad paşa ise yaklanarak Kahkaha kalesinde hapsedilmiştir. Bu Murad paşa, ileride Anadolu isyanları sırasında pek çok Türk kanı döken kimsedir ki, bu hâdiseden sonra, «Kuyucu - Murad paşa» denilmiştir.

Şenb-i Gâzân zaferi: (28 Ekim 1585)

Bu mağlûbiyetten sonra ordunun, kış mevsimi yaklaştığı için Anadolu'ya çekilmesi kararlaştırılmıştır. Tebriz kale-i muhafızlığına maiyetine 8 bin asker bırakılarak Hadım - Cafer paşa bırakılarak hareket edilmiştir.

Serdarın, taht-ı revanla nakledilecek kadar hasta olmasından cesaret alan Hamza - Mirza Şenb-i Gâzân'da Türk ordusuna bir kere daha saldırmıştır. Fakat bilhassa Sipahilerin şiddetli mukavemeti karşısında mağlûp olarak çekilmek zorunda kalmıştır.

Büyük ve şanlı Türk kumandanı Özdemir-oğlu

Osman paşanın vefatı: (29/30 Ekim 1585)

Son Şenb-i Gâzân Türk zaferini işittikten sonra tarihin en büyük kahramanlarından Özdemir-oğlu Osman paşa, «Acı-Su» denilen nehrin kenarında gece yarısı, takriben 59 yaşında olduğu halde hayata gözlerini kapadı. Vefatı sırasında ordu tabibi Hikmetî - Çelebi de bulunuyordu. Diyarbakır'a defnedilmesini vâsiyet etti. (Hayatı hakkında Üçüncü Murad devri sadrâzamları arasında bahsedilecektir.)

Hamza - Mirza'nın son taarruzu ve mağlûbiyeti:

(30 Ekim 1585)

Serdarın vefatının ertesi günü İran kumandanı Hamza - Mirza Acı-Su boylarında Nâyân mevkiinde Osmanlı ordusuna son bir hücum daha yaptı. Harbin cereyan ettiği yer bir bataklık ve rivâyete göre İranlılar tarafından, Osmanlı or-

dusunu bataklıkta imha için sun'î olarak meydana getirilmiştir. Fakat Türk ordusunun şiddetli mukavemeti ve üstün manevrası karşısında bataklığa İran ordusu düşerek büyük bir kısmı imha edilmiştir.

Ferhad Paşanın ikinci doğu serdarlığı: (14 Ocak 1586)

Osman paşanın vefatı üzerine hem sadrâzamlık, hem doğu serdarlığı inhilâl etmişti. Pâdişah sadrâzamlık mührtünü, doksanlık bir ihtiyar olan Mesih paşaya verdi. Serdarlık için birkaç gün tereddüt etti. Bütün vezirlerin reylerini aldı. Nihayet doğu serdarlığına Üçüncü vezir Ferhad paşayı tayin etti. Ferhad paşa derhal hazırlığa başladı. Ve nihayet 5000 Yeniçeri, Sipahi ve Silâhtar, 1000 topçu, 1000 cebeci, 1000 de top arabacısı ile külliyetli mühimmat ile hareket etti. 14 Nisan'da, Mesih paşanın sadarettten istifası vâki olarak yerine Siyavuş paşa ikinci defa veziriâzam tayin edildi.

Ferhad paşa doğruca, sekiz on aydanberi Safevilerin muhasarasına şiddetle ve kahramanca mukabele eden Tebriz kalesi kumandanı Köse - Cafer paşaya yardım etmek üzere Tebriz'e gitti. Tebriz kalesi, Tokman-Han ve Ali - Han kumandasındaki İranlılar tarafından muhasara edilmiş idi ve uzun muhasara sırasında Osmanlılar ile İranlılar arasında 48 çarpışma olduğu gibi Acemler tarafından kaleye (18) tarruz ve üç defa da umumî hücum yapılmıştı. Tebriz müdafileri, erzak noksanından kaledeki köpekleri bile yiyecek hale gelmişti. Ferhad paşa kale müdafilerine 210 yük nakit, bol miktarda zahire ve 12.000 kişilik kuvvet bıraktı.

Bu sırada, Osmanlı istilâsına karşı büyük bir enerji ve kahramanlıkla mukabele eden İran şehzâdesi Hamza - Mirza, Karabağ kışlağında, bir ziyafeti müteakip sarhoş olarak uyuduğu sırada, ihtimal ki düşmanları olan Türkmen beylerinden bazılarının veya Şamlı veya Ustaçlı oymaklarının reisleri tarafından «Cudî veya Hüdaverdi» adındaki maiyeti efradından biri tarafından katledildi. Onun öldürülmesiyle İran, en büyük kumandanını kaybettiği gibi, Osmanlı orduları da korkunç bir rakipten kurtulmuş oldu.

Gürcistan harekâtı:

Bu sırada İran Şahından Ferhad paşaya, sulh teklifi ile bir elçi heyeti geldi. Şah, teminat olarak Hamza - Mirza'nın oğlu Haydar - Mirza'yı da İstanbul'a göndermeği teklif ediyordu. Ferhad paşa, bunun bir oyalama siyaseti olabileceğini tahmin etmekle beraber durumu Çanşnırbaşı Ali Ağa vasıtasıyla İstanbul'a bildirdi. Aynı zamanda İstanbul'dan cevap gelinceye kadar da İranlılar üzerine hücumu durdurarak, itaatsizliğe başlamış olan bazı Gürcistan beylerini tedip etmek üzere Erzurum'dan Kars'a geldi. (30 Temmuz 1587)

Bu senenin Ekim ayına kadar devam eden Gürcistan harekâtında:

1 — Evvelce ihtida ederek Mustafa ismini alan ve Osmanlı tâbiyetine girmiş olan, fakat sonradan irtidat edip Ahıska kalesinde Osmanlılara karşı harekete geçen Samatské hristiyan beylerinden Menûçehr (7 Ekim 1588) de tekrar itaatini arzetmiş, bunun üzerine de Ahıska kalesi Çıldır eyâletine ilhak edilmiştir.

2 — Evvelce ihtida edip Nazar paşa adı verilen, fakat sonradan tekrar irtidat eden Terekeme denilen cemaatin Borçalı kolundan Kazak - Han da ordugâha gelerek serdarın ayaklarına kapanmış ve affedilerek kendisine hediyeler verilmiş ve yine kendi ülkesine bey tâyin edilerek orduya piştarlık etmiştir.

3 — «Akçekale - Rabat» beyi olan Vardza oğlu Mahmud-Han, eski Gori beylerbeyi Potur - Ali paşa vasıtasıyla gelerek itaatini arzetmiştir.

Son Karthli kralı Dawid'in kardeşi Simon, Osmanlılar aleyhine Gori'de faaliyette bulunmakta idi. Ordu bu fesat ocağını söndürmek için 11 Eylûlde Gori'ye girdi ve bu şehirde bir kale yapıldı.

Gence'nin işgali-

1587 senesi içinde İran tahtında bir değişiklik oldu. O sırada 17 yaşında bulunan Abbas - Mirza babası Mehmed Hüdadende'nin yerine İran tahtına çıktı.

Yine bu sırada bir taraftan Osmanlı ordularıyla uğraş-

mak mecburiyetinde olan İran, diğer taraftan doğudan Özbeklerin taarruzlarını karşılamak zorunda bulunuyordu.

Biraz evvelki fıkralarda bahsettiğimiz gibi Şah Mehmed Hüdabende sulh için serdara elçi göndermiş, o da bu hususu pâdişaha arz etmişti. Pâdişah, bu sulh teklifinin bir oyalama olmasına inandığı için harekâta devam emrini vermişti. İşte bu vaziyet üzerine Ferhad paşa, Gence üzerine hareket etmiştir. (21 Temmuz 1588) Ferhad paşanın bu hareketine meşhur tarihçi Selânikî - Mustafa Efendi de «Silâhtarlar bölüğü kâtibi» olarak iştirâk etmiş ve vekayii günü gününe kaydetmiştir.

Ordu Kars'a geldiği sırada İstanbul'dan gelen Eyup Çavuşun getirdiği bir hatt-ı Hümayûn, ordunun Kazvin üzerine yürümesini emretmekte idi. Bu emir, asker arasında memnuniyetsizliği mucip oldu ve hattâ «Pâdişah hazretleri kendileri gelsin, o zaman gidelim» demek suretiyle yeni emre karşı ayak dirediğinden Ferhad paşa da «inşaallah gelecek yıl Kazvin'e gideriz» diyerek Gence üzerine yürümeğe devam etti.

Gence İran vâlisi Ziyad-oğlu Mehmed Han, Türk ordusunun gelişini duyunca halkı da tamamen alıp götürmek suretiyle Gence'yi tahliye etmişti. (1 Eylûl 1588).

Ferhad paşa Gence'de, kırk gün içinde 6000 zıra uzunluğunda bir kale yaptırdı. Surlar üzerinde 43 kule ve 7 adet te demir kapı vardı. Gence vâliliğine Hadım - Hasan paşa vezaret pâyesiyle tâyin edildi.

Böylece bu havalideki Osmanlı idaresi iyice yerleşmiş ve kuvvetlenmiş oldu. Bu kuvvetlenme o taraflardaki âsi Gürcü beylerinin itaatini de temin etti. Nitekim Karthli krallığı müddeisi olup Osmanlılara karşı harekâta bulunmakta olan Simon da itaat edenler arasında idi.

Osmanlı - Safevî sulhu: (21 Mart 1590)

Osmanlı devlet adamlarının, Rusların Hazer kıyılarına ve daha güneye doğru inmeleri karşısında, hem Rusyanın güneye inerek İran'a yaklaşmasını önlemek, hem de Hazer kıyılarına kadar Gürcistan, Dağıstan ve Şirvan ülkelerini zap-

tederek İran'ı, kuzeyden kuşatmak suretiyle devamlı teca-vüzlerine son vermek için açtıkları bu İran seferi, sulhun im-zası günü olan 21 Mart 1590 tarihine kadar 11 sene, 11 ay, 16 gün sürmüştür. Asrın en kudretli ve teşkilâtlı ordusuna sa-hip olan Osmanlı ordusu adı geçen ülkeleri zaptetmiş ise de, bu zayıyatı kabul etmiyen İranlılar da büyük gayretler sarfe-derek bu kadar uzun seneler Osmanlı ordularını uğraştır-mışlar ve her iki taraf ta insanca büyük zayıata uğramıştır. Bu uzun sefer esnasında Özdemiroğlu Osman paşanın hiz-metleri ve kahramanlıkları dillere destan olduğu gibi İranlı Hamza - Mirza da ona lâyük bir rakip kumandan olarak İra-nın menfaatlerini korumuştur.

Son günlerdeki Osmanlı muvaffakiyetleri ile birlikte, İran'ın doğu sınırındaki Türkistan Özbek Hanlığının İran'ı sıkıştırması dolayısıyla Şah Abbas, nihayet Türklerle bir sulh akdine mecbur olmuştur.

Şah Abbas İran tahtına oturmazdan biraz önce, Şah Mehmed Hüdabende tarafından serdar Ferhad paşaya bir sulh teklifi yapılmış, serdar da bunu İstanbul'a arzederken, müzakerelere başlamak üzere - Çasnigir başı Veli Ağayı Kazvin'e göndermişti. Pek ciddi olmadığı anlaşılan bu sulh teklifine rağmen Veli Ağa iki senedir Kazvin'de beklediği hal-de kendisiyle İranlılar arasında bir müzakere yapılmamıştı. Fakat son Osmanlı muvaffakiyetleri karşısında yeni hüküm-dar Şah Abbas işi ciddi tutarak ve rehine olarak ölen şehzâ-de Hamza - Mirza'nın oğlu genç şehzâde Haydar - Mirza'yı İstanbul'a göndermeğe karar verdi ve Veli Ağayı huzuruna çağırarak, Haydar - Mirza'yı maiyeti erkânıyla birlikte Veli Ağaya teslim etti.

Haydar - Mirza'nın yanında Erdebil Hanı Mehdi Kuli - Han, genç şehzâdenin ağabeyi Şahkuli - Halife, Beşik Ağası Ali Han, şehzâdenin hekimi Ebû-Tâlib gibi mümtaz şahsiyet-ler bulunmakta idi. Ayrıca 1000 kişilik te bir maiyet askeri mevcuttu. Heyet Erdebil'e gelince, şehzâdenin gelişini ser-dara bildirmek üzere Dergâh-ı Âli çavuşlarından Behram Ça-vuş ile, Eşik Ağası Ali Han ileriye gönderildi. Serdar İran şehzâdesini büyük merasimle karşıladı ve kucağına alarak atından indirdi. Aynı zamanda durumu da İstanbul'a arzetti.

İstanbul'dan, mevsim kış olmasına rağmen heyetin derhal İstanbul'a gönderilmesi hususunda emir geldi.

İran şehzâdesini ve maiyetini İstanbul'da Fenar bahçesi yakınında, Anadolu beylerbeyi Sokullu-zâde Hasan paşa, kalabalık bir maiyet ile karşıladı. İran heyetini seyre gelen halkın fevkalâde kalabalık oluşu yüzünden Üsküdüra kadar geliş ve oradan kadirgalarla Rumeli yakasına geçiş çok zor oldu, esâsen vakit de akşam olmuştu.

İstanbul halkının bu merasimi görmek için gösterdiği tehalükü Selâniki Mustafa Efendi hülâsaten şöyle anlatır: (Bugünkü Türkçeye çevrilerek):

«İstanbul'un erkek ve kadını, küçüğü büyüğü, bütün dükkânlar ve sokaklara dolup temaşaya şitâp etmekle kadirgalara binerek beri yakaya geçmek için vakit geç oldu. Bu yüzden nâzenin hatunlar yatsı zamanına kadar evlerine varamıyarak âşınalarının evlerinde kaldılar. Bu yüzden birçok erkekler şüpheye düşerek kadınlarını boşadılar.»

Şehzâde Haydar - Mirza, Vefa meydanına nâzır olan Pertev paşa sarayına kondu. Bu seyahat sırasında şehzâdenin mihmandarlığına müverrih Selâniki Mustafa Efendi tâyin olunmuştu. Şehzâdeden biraz evvel de doğu serdarı Ferhad paşa İstanbul'a gelmiş bulunuyordu.

(29 Ocak 1590) pazartesi günü İran'ın küçük şehzâdesi huzura kabul olundu ve veziriâzam ile serdarın arasına oturuldu. Mehdikuli - Han ile, şehzâdenin lalası Şahkuli - Halife de vezirlerin karşısında iskemlelere oturdular.

Bundan sonra İran elçisi Mehdikuli - Han Şahın mektubunu sadrâzama sundu. O da pâdişaha takdim etti. Pâdişah elçiye:

— Ağzı haberiniz varsa buyurun!. dedi.

Elçi, Osmanlılar tarafından o güne kadar zaptolunan yerlerin terkinin peşinen kabul edildiğini arzettiği için müzakerelerin neticelenmesi güç olmadı.

Şah Abbas tarafından pâdişaha çok kıymetli hediyeler de gönderilmişti. Bunlar bilhassa İran şairlerinin fevkalâde müzeyyen ve müzehhep kitaplariyle pek kıymetli yünlû, ipekli, kadife kumaşlardan mürekkepti.

Sulhun esasları: (21 Mart 1590)

Üçüncü Murad tarafından Şah Abbas'a hitaben yazılan nâmeden anlaşıldığına göre:

Sulhun esasları biri arazi terkine ait olmak, diğeri dinî olmak üzere iki kısımdır. Arazi terkine ait olan hususlara göre: O zamana kadar Osmanlı orduları tarafından zaptedilmiş olan yerler, yani Tebriz, Karacadağ ve havalisi, Gence ve Karabağ havalisi, Gürcistan, Şirvan ve mülhakatı, Niha-vent, Lûristan ve bunların civarı Osmanlı idaresine terkedi-lecekti.

Dinî hususlara ait olan maddelere göre de : Ebubekir, Ömer ve Osman ile Hazret-i Ayşe hakkında bundan böyle küfür ve ta'n edilmeyeceği ve İran'da bulunan ehl-i sünnet ve cemâat hakkında kötü sözler sarfedilmesinin telkin edilmeye-ceği taahhüt ediliyordu.

Bu şartlar dahilinde 12 senedenberi devam eden İran harplerine nihayet veren sulh muahedesi (21 Mart 1590) da iki tarafça kabul edildi.

Bir müddet sonra Gilan hükümdarı Han-Ahmed Safevî-ler tarafından zaptedilen ülkesinin yarısını Padişaha takdim etmek şartıyla geride kalan yarısı için de kendisine menşur istemek üzere bir elçi gönderdi ise de, İranlılarla sulhun ya-pılışı üzerinden zaman geçmeden iki devletin arasını açacağı muhakkak olan bu teklif reddedildi, fakat Han - Ahmed İs-tanbul'a gelerek 12 Ocak tarihinde huzura kabul edildi ve Kırk - Çeşmedeki Yusuf Paşa sarayı ikametine tahsis edildi.

III.

ÜÇÜNCÜ MURAD ZAMANINDA SARAY, KADINLAR, SARAY ENTRİKALARI VE İÇ OLAYLAR

Saray hayatı :

Üçüncü Murad devrinde sarayda kadın ve erkek, muhtelif şahısların garip tesirleri olmuştur. Üçüncü Murad kültürlü, hassas, şâir ruhlu bir hükümdar olmasına rağmen kadınlara ve eğlenceye fazlaca düşküncü ve zaman zaman etrafındakileri tesir ve telkinleri altında kalırdı.

Üçüncü Murad üzerinde tesirleri olan erkekler ve kadınlar şunlardı :

1 — Kızıl Ahmedli şair Şemsi Paşa.. Hazırcevap, neşeli, zeki bir adamdır. Üçüncü Murad'a, Türkmen Uveys tarafından tavsiye edilmiş ve Padişah kendisinin sohbetinden pek fazla hoşlanarak yanından ayırmaz olmuştur. Padişah camie giderken, halk tarafından Padişaha verilen arzuhalleri Şemsi Paşa toplardı. Osmanlı padişahlarını rüşvete alıştırarak, ailesinin intikamını aldığından bahisle öğünürdü.

Müverrih Âli, onun bu kötü niyetini şöyle anlatır :

«Bir gün Şemsi paşanın halvet-i Hasında idim ki saadetlû pâdişahın yanından hemen ayrılmış, kemal-i sürur ile geldi. Kethüdası Koçu Kethüdaya «Bugün Kızıl Ahmetlilerin intikamını Âl-i Osman'dan aldım. Anlar bizim ocağımıza su koydukları gibi ben de onların ocağını söndürecek bir mukaddeme tertip ettim» dedi.. Kapı Kethüdası münkabız olarak «Ne suretle?» diye sordu.

Şemsi paşa da: «Rüşvete dadandırıdım. Vakıa 40.000 altın büyü-

cek bir lokma idi. Yutturdum. Bundan sonra bunlar rüşvet almak-tan geri kalamazlar ve rüşvet ile de devletleri pâyidar olmaz» dedi ve çok sevinçli idi. Benim dahi hatırıma geldi, lâtife yollu dedim ki: «İptida devlet-i islâmiyede, neslinden olmakla iftihar ettiğiniz Halit bin Velid, Hazreti Osman'ın hilâfeti zamanında, rakibinden önce hu-zura girmek için kapıcıya iki altın vererek islâm âleminde ilk rüş-veti vermişti. Siz dahi ecdadınız yoluna gitmişsiniz ve onun sün-net-i seyyiesini icra etmişsiniz.» Şemsi paşa pek bozuldu, biraz durup başını salladı, «Hoş, çok şey bilirsin Âli» dedi.»

İşte Sultan Murad'ın sohbetinden pek hoşlandığı Şemsi Paşa böyle bir adamdı.

2 — Pâdişah üzerinde müessir olanlardan biri de Üveys'tir. Tire-de kadı iken, bir av sırasında Şehzâde Murad'a rastlamış ve şehzâ-denin hoşuna giderek ona intisap etmiştir. Biraz sonra Murad Üveys'i kendi defterdarlığına tâyin etti. Pâdişah olunca İstanbul'a beraber getirdi. Sokullu Üveys'in hırsızlığından bahsederek pâdişah-tan, tahkikat yapılmasını istedi. Pâdişah Sokullu'nun bu talebini reddederek Üveys'i terfian ikinci Defterdar yaptı. Sokullu Mustafa paşanın idamı sırasında Budin eyâleti baş defterdarlığına tâyin edildi.

3 — Padişah üzerinde müessir olanlardan biri de Tâc-üt-tevarih müellifi, müverrih ve Padişah hocası Hoca Sadüddin Efendi'dir. Ho-ca, tâyin ve azillerde Padişah üzerinde çok müessirdi. Üçüncü Meh-med zamanında Şeyhülislâm olmuştur (Kitabın sonunda Şeyhülis-lâmlar bahsinde hakkında malûmat verilecektir.)

4 — Kapı Ağası Gazanfer Ağa... Macar asıllıdır. Hadım edlerek saraya alınmıştır. Selim, Murad ve Üçüncü Mehmed zamanında sa-rayın en nüfuzlu şahsı olmuştur. Zeki ve işlek bir zekâyâ maliktir. Elli sene hizmet etmiş, ulemayı, şairleri himaye etmiştir. Padişah Üçüncü Murad üzerinde en fazla tesiri olanlardan birisi idi.

Saraydaki nüfuzlu kadınlara gelince:

1 — Pâdişahın validesi Nûrbânü.. Aslen yahudidir. Onun tesiriyle saraya birçok yahudiler girmiş, saray entrikalarına karışmışlar-dır. Pâdişahın karısı Venedikli Safiye sultanın nüfuzuna karşı mü-cadele etmiştir. Pâdişah üzerine en fazla müessir olanlardan biridir. (7 Aralık 1583) te vefat etmiştir.

2 — Safiye Sultan. Venedikli Bafo ailesine mensuptur. Genç yaşında iken babasının vâli olduğu Korfu'ya giderken Türk korsanları tarafından esir edilerek şehzâde Murad'a takdim edilmiştir. Sultan Murad, vefatına kadar Safiye sultana aşk derecesinde bağlı kalmıştır. Sarayda en büyük rakipleri, valide Nûrbânû sultanla, Sokullu'nun karısı ve pâdişahın hemşiresi Esmahan sultanı. Nûrbânû sultanla, Esmahan sultan, pâdişahı Safiye sultanın nüfuzundan kurtarabilmek için pâdişaha en güzel cariyeleri takdim etmişler, bu suretle bir müddet Sultan Murad'ı Safiye Sultandan söğutabilmişlerse de, Safiye sultanın bir erkek çocuk dünyaya getirmesi üzerine pâdişah nazarında yine sevgisi ve nüfuzu devam etmiştir. Valide Sultanın vefatından sonra sarayın en nüfuzlu kadını olarak kalmıştır.

Esmâhân Sultan.. Sultan Murad'ın hemşiresi ve Sokullunun zevcesidir. Sarayda valide Sultanla müttefik olarak Safiye Sultan'ın nüfuzuna karşı mücadele etmiştir. Aynı zamanda Sultan Murad'ın hiç sevmediği Sokullu Mehmed Paşa'yı bir türlü azledemeyişinde, Nûrbânû ile Esmâhân Sultanın büyük tesiri olmuştur.

5 — Canfedâ ve Râziye.. Her ikisi de valide Nûrbânû Sultan partisinin en meşhur kadınlarıdır. Valide Nûrbânû Sultan ölürken, harem halkına nezaret vazifesinin Canfedâya verilmesini oğluna vasiyet etmiştir. O vakitten itibaren de harem kethüdâsı olmuş, bütün saray entrikalarına karışmıştır.

Râziye kadın da sarayın vekilharıcı idi. Bu arada Yahudi Kırada, saraya girip çıkan ve hattâ siyasî işlere bile tesiri olan bir kadındır.

Sultan Murad, ekseriya sarayda eğlenirdi. Oyun, eğlence ve musikiden zevk alırdı. Sarayda onun zamanında yüzlerce güzel cariyeye vardı. Ekseri günler rakkaseler, musikişinaslar, cüceler ve maskaralarla eğlenirdi. Peçevî şöyle bir vak'a zikreder:

«Maskaranın biri hünerlerini tamamladıktan sonra pâdişah tarafından para ihsan edileceği sırada (Yok hünkârım, bugün altın istemem, yüz değnek isterim) der. Pâdişah tarafından (vurulsun!) diye ferman olunur. Değnek sayısı elliye çıkınca maskara (durun, bir ortağım var, ellisini ona vurun) der. Pâdişah, ortağının kim olduğunu sorar. Maskara (Her gün beni almağa gelen Bostancı, pâdişahı aldığım ihsanı alıp giderken (seni huzura ben götürürüm, ya-

rısı benimdir) diyerek yarısını benim elimden alır. Bugünkü değneklerin yarısının da onun olması lâzım gelir) cevabını verir. Pâdişah bu lâtifeden pek hoşlanır ve maskaraya iki misli para vererek Bostancıya da elli değnek vurdurur..»

İçki yasağı:

Üçüncü Murad bir gün bir Rum meyhanesinin önünden geçerken sarhoş birkaç Yeniçeri pâdişahı tanıyarak (Sihhatine içiyorum!) diye kadehlerini kaldırmışlardı.

Pâdişah bu kaba hitaptan müteessir olduğu için müslümanların şarap içmelerini yasak etti. Fakat bu yasak üzerine 300 Sipahi toplanarak gürültü çıkardılar. Bunları teskin için giden Sokullu Mehmed paşaya da değnek gösterdiler. Pâdişah askerin bu mukavemetinden korkarak (neferlerin her türlü intizamsızlıktan kaçınmak şartıyla şarap içmelerine müsaadeyi mütaazammın) yeni bir ferman neşretti. Bununla beraber Yeniçeri Ağasını azlederek yerine Çağal-oğlunu tâyin etti.

Bu hâdise, sadrâzam Sokullu'nun nüfuzunun ne kadar azaldığını, pâdişahın da mukavemet karşısında zayıf iradeli oluşunu göstermesi bakımından mühimdir.

Sokullu Mustafa paşanın idamı: (10 Ekim 1578)

Vezi râzam Sokullu Mehmed paşanın amcazâdesidir. 12 sene, 3 ay, 7 gün Budin vâililiğinde bulunmuştur. Kanûni Süleyman'ın son günlerinde veziriâzam olan Boşnak Sokullu Mehmed paşa, ikinci Selim zamanında devlet idaresini tamamen kendi eline almış, en mühim mevkilere, kilit noktalarına kendi akrabalarını yerleştirmiş, pâdişahın nüfuzunu bile ikinci plâna indirmiş, bütün memlekette tam bir diktator gibi harekete başlamıştı. Üçüncü Murad hükümdar olduğu vakit Sokullu'nun bu hudutsuz kudreti karşısında irkildi. Sokullu'yu, saraydan valide Nûr Bânû sultanla, pâdişahın hemşiresi ve Sokullu'nun karısı Esmahan Sultan himaye ettikleri için pâdişah Sokullu'yu bir türlü azledememiş, fakat onun nüfuzunu kırmak için de plânlı bir faaliyet sarfetmiştir. Pâdişah evvelâ Sokullu'nun akrabalarını, dostlarını mevkilerinden atmakla işe başlamış ve nihayet Sokullu Mehmed paşanın en çok güvendiği, ve Macaristan kral naipliği demek olan Budin vâililiğinde 12 senedenberi bulunan amca-

zâdesi Sokullu Mustafa paşayı idam ettirmekle Sokullu'ya en büyük darbeyi vurmuştur.

Pâdişah, Budin sarayı ile baruthanesine düşen yıldırımın sebep olduğu tahribatı tahkik bahanesiyle Baş - Emirahor Ferhad Ağayı Budin'e göndermiş, Ferhad Ağa da, pek çok şahsi muhafızları olmasına rağmen ustalıkla bir şekilde Mustafa paşayı idam etmiştir, (10 Ekim 1578).

Bu hâdise, Sokullu Mehmed paşaya vurulan en büyük darbe idi. Mustafa paşanın yerine Budin vâililiğine, Anadolulu bir Türk olan ve üçüncü Murad'ın, şehzâdeliği zamanında rastlıyarak yanına aldığı zeki, kabiliyetli ve dürüst bir kimse olan Üveys paşa tâyin edildi.

Sokullu Mehmed paşanın öldürülmesi: (12 Ekim 1579)

Bosna eyâleti devşirmelerinden Boşnak asıllı olan Sokullu Mehmed paşa önce saraya alınmış, burada kademe kademe terakki etmiş, Barbaros Hayreddin paşanın vefatından sonra denizcilikten hiç anlamadığı halde 1546 da Kaptan-ı Derya olmuştur.

Kanûnî, ikinci Selim ve üçüncü Murad devirlerinde fasılasız 14 sene, 3 ay, 15 gün veziriazamlık yapmıştır. Üçüncü Murad'ın hemşiresi Esmahan Sultanla evlenerek pâdişahın eniştesi olmuştur. Kanûnî zamanında, Kaptan-ı Deryalıktan sonra Rumeli beylerbeyliğine tâyin edilmiş, fakat bu vazifesinde bir muvaffakiyet gösterememiş, Avusturya'ya karşı Macaristan serdarlığında da başarısızlıklarından dolayı Kanûnî'nin gazabına uğrayarak azledilmiştir. (1552)

Knûnî zamanındaki şehzâdeler buhranı sırasında şehzâde Bayezid ile, Selim arasında vukua gelen kanlı mücadelede Selim'in muvaffakiyetini temin için sarfettiği gayreti dolayısıyla Kanûnî'nin gözüne girerek sadrâzam olmuştur.

İkinci Selim zamanında, Akdeniz hâkimiyeti için çok mühim bir nokta olan Kıbrıs adasının fethi hareketine muhalefet etmiştir. Yine Selim zamanında Don - Volga kanalının açılması gibi hayati bir meselede, ordunun başına askerlikten anlamayan birini geçirmek suretiyle bu büyük teşebbüsün muvaffakiyetsizlikle neticelenmesine sebep olmuş, değerli denizciler dururken donanmanın başına Müezzinzâde Ali paşa gibi denizcilikten anlamayan birisini geçirerek meşhur İnebahtı deniz muharebesinde Osmanlı donanmasının feci şekilde perişan olmasına sebep olduğu gibi, Lala Mustafa paşayı kıs-

kanması yüzünden Ruslara karşı Hazer kıyılarının tutulmasını istihdaf eden, Üçüncü Murad zamanındaki doğu seferine de muarız kalmıştır.

Bir kısım tarihlerimizin Sokullu'da âdetâ efsanevî bir kudret tevehhüm ederek onu göklere çıkarmaları, hattâ 14 senelik sadrâzamırlığı zamanını «Sokullu devri» diye ayrı bir fasılda mütalâa etmeleri her halde doğru olmasa gerektir. Şüphesiz Sokullu Mehmed Paşa zeki ve tedbirli bir devlet adamı idi ve bir kısım başarıları vardı. Fakat bütün devlet kuvvetlerini kendi uhdesinde toplaması, kıskançlığı, kin ve garezi, kendisine rakip olabilecek kıymette olanlara karşı insafsızlığı ve nihayet en yüksek devlet makamlarına kendi akraba ve dostlarını tâyin etmesi ve yine şahsî gazezleri ve kıskançlıkları yüzünden devletin âli menfaatlerini ihlâl eder şekilde en mühim siyasi teşebbüslere engel olmağa çalışması onun lehine kaydolunacak hususlar değildir. Devşirme Yeniçerilere istinat ederek maakaam-ı saltanata tahakküm etmek istemesi de onun çirkin hareketlerinden biridir.

Üçüncü Murad Sokullu'nun bu nevi hareketlerine, nüfuz ve iktidarına darbe vurmak için harekete geçmiştir. Sokullu'nun, devletin en mühim makamlarına getirdiği akrabalarından vezir olanlar, amcazâdeleri Ferhad, Derviş ve Mustafa paşalarla, oğulları Hasan ve İbrahim paşalardır. Pâdişah bunlardan her birini fırsat düştükçe azil veya idam ettirmiştir. Hükümdarının itimadını bu kadar kaybetmesine rağmen son gününe kadar istifa etmemiştir.

Sokullu'nun öldürülmesi şöyle olmuştur: Sokullu ikinci divanına çıktığı sırada, her vakit yolda kendisinden sadaka istiyen, tarihlerimizde «Mecsup, divane» olarak gösterilen Boşnak asıllı bir şahıs, bir arzuhal verecek imiş gibi Sokullu'nun yanına girerek yeni içinde sakladığı hançerle Sokullu'yu öldürmüştür. Hiç bir tedavi kâr etmemiş, akşam ezanı vaktinde vefat etmiştir.

Peçevi'nin: «Sultan Murad merhum hakka kail bir pâdişah-ı âdil idi. Bîlâ sebep merhumun kanına girmegi irtikâp etmedi ve illâ kenduye gayz-ı azimi vardı» demekle, Sokullu'nun ölümünde, Sultan Murad'ın dahlî olduğunu imâ etmiştir.

Şeyhülislâm Kadızâde Ahmed Şemsüddin Efendinin itirazına rağmen şehit sayılarak cenazesi yıkanmadan Eyüp'teki türbesine defnedilmiştir. Vefatı sırasında 74 yaşında idi.

Meşhur sünnet düğünü: (29 Nisan 1582)

57 gün ve gece devam eden bu sünnet düğünü, Üçüncü Murad'ın o sırada 17 yaşında bulunan oğlu Mehmed'in sünnet düğünüdür ve Osmanlı tarihinin en uzun ve en muhteşem düğünüdür. Devrin zenginliğini, azamet ve ihtişamını göstermesi bakımından kayde şayandır:

Düğün tedarikleri bir sene evvelinden başladı. Düğün, Asya, Avrupa ve Afrika hükümdarlarına bildirildi, devletin bütün valilerine davetnamelerle çavuşlar gönderildi. Davete icabet edenler ve edemiyenler, tarifi dahi müşkül olacak derecede kıymetli hediyeler gönderdiler ki bunlara hazine demek daha doğru olur. Hediyelerin kıymeti hakkında bir fikir vermek için bir kısmını yazıyoruz:

«Veziriâzam Sinan paşa, pâdişaha mükellef eğerler vurulmuş beş at, şehzâdeye muhteşem elbiseler, altınlar içinde ve incill gaşiyeler vurulmuş üç at takdim etti ki hepsinin kıymeti 40.000 altın idi. İkinci vezir Siyavuş paşa, 20.000 altın kıymetinde sekiz at ve sırmalı kumaşlar takdim etti. Üçüncü vezir Hadım - Mesih paşa ikisi mükemmel eğetlenmiş dört at ile 30.000 altın kıymetinde 150 kat elbise, Cerrah Mehmed paşa 15.000 altın kıymetinde atlar, elbiseler, köleler ve gümüş oyuncaklar getirdi. İçişleri Bakanı demek olan sadrâzam kethüdası Osman bey 10.000 altın değerinde gümüş takımları, Gürcü ve Çerkes köleleri takdim etti, Lehistan elçisi Flipowsky, iki Doğ köpeği ile altı yük samur kürk getirmişti ki, her yükün içinde 40 deri bulunmakta ve her yükü 1000 altın tahmin edilmekte idi. Transilvanya elçisi Ladislas, çifte dipli yedi gümüş kupa, yine gümüşten işlenmiş yedi tepsi, iki leğen, dört altın avize getirmişti. Raguzalılar, Moldavyalılar, Kırım Hanı, Fas ve Merakeş sultanlarının elçileri fevkalâde değerli kürkler, kıymetli kumaşlar, asma saatler, elmaslar, inciler getirmişlerdi.»

Düğün, bugünkü Sultanahmet meydanında yapıldı. Mutfak emini Kara-Bali bey Sûr-u Humâyûn eminliğine, sabık Nişancı Hamza bey nezaretine tâyin edilerek masraf olarak hazineden 500.000 akçe verildi. Meydana birçok binalar yapıldı. Pâdişah, veliaht ve sultanlar için İbrahim paşa sarayının avlusunda köşkler yapıldı. Bütün davetli devletlerin elçi heyetleri, Enderun ve Birun ağaları, beylerbeyleri ve vezirler için sarayın alt tarafında büyük bir bina yapıldı.

Rumeli beylerbeyi İbrahim paşa «Düğünbaşı» adıyla düğün mevkiiinin inzibatına memur edilmiş, Sokullu'nun damadı olan Anadolu beylerbeyi Cafer paşaya «Şerbetçi başılık» verilmiş, Kaptan Kılıç Ali paşa «Mimar-Başı» adıyla binaların inşaatına memur edilmiş, Yeniçeri Ağası Ferhad Ağa, muhafızların nezaretine tâyin edilmişti.

Haziranın birinde muazzam bir alay ile Topkapı sarayından çıkan pâdişah At meydanındaki sarayına gitti. Pâdişahın arkasından, altın işlemeli ve kırmızı renkli elbise ve iki siyah sorguçlu bir kavuk giymiş olarak veliaht gelmekte idi. Sağ kulağına ağır ve pahalı bir yakut takılmıştı. Belinde kıymetli taşlarla süslü bir hançer ve elinde başı elmas gibi traş ve altın ile süslenmiş billûrdan yapılmış bir çelik topuz vardı.

Üç gün sonra bir şekerleme kervanı ile birlikte sultanlar geldi. Muazzam nahiller herkes tarafından hayranlıkla seyrediliyor, meydana dolduran görülmemiş hayvanların, maskaraların, mukallitlerin oyunları halkı sevinçten coşturuyordu. Geceleri gök yüzü atılan fişeklerle aydınlanıyordu.

Haziranın sekizinde Zât-ı Şâhâne Yeniçerilere muhteşem bir ziyafet verdi. Haziranın dokuzunda ulemaya, müderrislere, hocalara, şeyhlere ve imamlara ziyafet verildi. Hakiki denecek kadar korkunç harp oyunları yapıldı. Haziranın on birinci günü Sipahilere ziyafet verildi ve o günü tarihte misli pek az görülmüş olan esnaf alayı geçidi yapıldı. Hokkabazlar, canbazlar marifetlerini gösterdiler. 14 Haziranda Sipahiler yarış yaptılar. Nişan talimleri, binicilik marifetleri gösterildi.

7 Temmuzda şehzâde, cerrah Mehmed Paşa tarafından sünnet edildi. O gün halkın üzerine para saçıldı, at yarışları yapıldı.

Pâdişah Topkapı sarayından çıkışının 52 inci günü 22 Temmuzda At meydanından Topkapı sarayına döndü.»

Sultan Murad'a takdim edilen muhteşem taht:

Mısır'dan getirilerek, üçüncü Murad'a vezir İbrahim paşa tarafından takdim edilen bu fevkalâde değerli taht, Osmanlı pâdişahlarının, son zamanlara kadar, cülûs sırasında oturdukları tahttır.

İbrahim paşadan evvel Mısır vâilileri olan Hadım - Mesih ve Ha-

dum - Hasan paşalar zulümleri ve irtikâplarıyla Mısır halkının şikâyetlerini mucip olmuşlardı. Bunlardan sonra Üçüncü Murad Mısır vâililiğini, kızı Ayşe Sultanın nişanlısı olan Boşnak-İbrahim paşaya verdi.

İbrahim paşa Mısır'da büyük bir servet topladı. Kendinden evvelki vâli Hasan paşanın gizli hazinelerini aradı ve buldu. İstanbul'a dönerken «Trablus Şam» a kadar kara yolunu takip etti. Sayda'dan Akkâ'ya kadar sahil boyuna hâkim olan meşhur Dürzi beyi Maan-oğlu isyaniyle meşgul oldu ve ondan da muazzam bir servet alarak sonbaharda İstanbul'a geldi.

İbrahim paşa, nişanlısı Ayşe Sultanın babası Üçüncü Murad'a, o zamana kadar görülmemiş kıymette muazzam bir hazine takdim etti. Bunların içinde en fazla herkesin hayretini mucip olan, meşhur murassa' taht idi. Diğer hediyeler şunlardı:

Murassa' ciltli iki Kur'an; gayet kıymetli işlemeli bir Kâbe kapısı perdesi, murassa' üç kılıç, üç İran hançeri, üç murassa' siperli miğfer, 79 parçası altından yapılmış bir tezyinat takımı, fevkalâde kıymetli sırmalı, ipekli kumaşlar, muslinler, beyaz ve zenci köleler, dokuzunun eğerleri ve silâhlıkları altın ile süslü, örtüleri kırmızı, gaşyeleri inci işlemeli ve diğerleri gümüşlü örtülü ve gaşyeleri saten ve şam kumaşından 67 Arap atı...

Bütün bunların mecmu değeri 2.500.000 altın tahmin edilmiştir. Ayrıca İbrahim paşa 173.205 altın da takdim etmiştir.

Meşhur tahta gelince, bu tahtın altın kısımlarının 80.000 miskal olduğunu Selânikî yazıyor. Buna göre tahtın üstünde 120 bin dirhem, yani 300 okka altın var demektir. Baştan başa som altın tabakanın üzerinde, en küçükleri birer «beyza-i Kebûter = Güvercin yumurtası» büyüklüğündeki zümrütler, sarı ve mavi yakutlar mevcuttu. Selânikî kendi ifadesiyle bu tahtı şöyle tarif eder:

«Seksen bin miskal altundan bir taht-ı zümrüdün ki enva' kıymetli cevâhir ile müzeyyen ve murassa olup üstâd-ı kâmiller kemâl-i letâfette tarh-u-tarsi' itmişler. Meselâ edna cevâhir ki zebercet ve firûzedir, beyza-i kebûter (güvercin yumurtası) den aşağı olanı ko-mamışlardır...»

İbrahim paşanın bu muhteşem tahtı Mısır'dan getirmiş olduğu malûm ise de ne şekilde ele geçirdiği malûm değildir. Hammer «Mısırlı bir sanatkâr olan Derviş bey ile kuyumcu İbrahim bey tarafından işlenmiş» olduğunu kaydeder. Rivâyete nazaran Derviş ve İbrahim

beyler bu tahtı Mısır'da yaptıktan sonra İstanbul'a beraber gelmişler ve tahtı İstanbul'da kurmuşlardır.

Bu muhteşem taht Üçüncü Murad'a (23 Eylül 1585) te takdim edilmiş, üç gün sonra da Ramazan Bayramı olduğu için Üçüncü Murad, «Ak-Ağalar» kapısı önüne kurulan bu taht üzerinde bayram tebriklerini kabul etmiştir.»

Üçüncü Murad zamanında, sade istilâlar neticesinde elde edilen gazâ ganimetlerinden değil aynı zamanda eyâlet vâli-lerinin de halktan türlü tazyiklerle elde ettikleri bu nevi milyonluk hediyeleri pâdişaha takdim etmeleri âdet olmuştu. Daha evvelki bahislerde de esasen belirttiğimiz gibi, Kızıl Ahmed'li Şemsi paşa, Üçüncü Murad'a rüşvet kabul ettirmekle, Osmanlı devletinin temelini sarstığını söyleyerek öğünmüştü. Hakikaten Üçüncü Murad, paraya çok düşkündü. Bu aldıkları ise artık normal hediye şeklini aşmış, birer rüşvet hâlini almıştır. Pâdişah rüşvet alır olunca, bu çirkin halin, vezirler ve halk arasında da genişlemesi tabii idi. Bu yüzden devlet idaresinde sür'atli bozuklukların, Üçüncü Murad devrinde başladığını kabul etmek mümkündür.

Dürzi Reislerinden Maan-oğlu Meselesi:

Maan-oğulları, Suriye'nin bilhassa Lübnan havalisinde yaşıyan Dürzilerin tanınmış reisleridir. Dürziler, Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı tâbiyetine girmişlerdir. Osmanlı tâbiyetine girdikleri sırada başlarında bulunan Fahreddin, Yavuz'a karşı Mercı Dâbık muharebesinde (1516) Mısırlılar safında harp etmiş, fakat Yavuz Şam'a girdiği sırada ona itaatini arzetmişti.

Üçüncü Murad zamanında, bu Fahreddin'in oğlu Korkmaz, devlete karşı itaatsizliğe başlamıştı. O sırada Mısır'dan İstanbul'a dönmekte olan Mısır vâlisi İbrahim paşa Maan oğ'unu Şam'a davet etti. Bir kısım Dürzi beyleri bu daveti kabul ettikleri halde, Maan-oğlu, paşanın davetine gelmedi. İbrahim paşa, tedip harekâtına başladığı sırada, Şam ovasında kalmış olan Üveys paşa ile oğlunun üzerine bir Dürzi fırkası hücum ederek 500 kişi öldürmüştü. Bunun üzerine İbrahim paşa, Maan-oğlunun hareketlerde bulunduğu dağ mın-

takasını ciddi surette taramağa başladı. Maan-oğlu anlaşılmı-
 ғы daha uygun buldu. Halep vâlisi Ali paşanın gönderdiği
 adamlarına 320 tüfek 20 torba ipek ve 50.000 altın
 verdi ve annesini de itizar için İbrahim paşaya gönderdi.
 Tekrar gönderilen bir adama Maan-oğlu 50.000 altın ile, bir
 miktar tüfek ve çok miktarda hayvan gönderdi. İbrahim pa-
 şa bunları da az gördüğü için Maan-oğluna, adamlarını tek-
 rar göndererek birçok kıymetli ve murassa' hançer vesaire
 ile birlikte on yük altın daha aldıktan ve Maan-oğlunun hazi-
 nelerini tamamen boşaltıp onu hareket edemez hale getirdik-
 ten sonra İstanbul'a döndü. Bu suretle de Maan-oğlu isyanı
 hâdisesi kapanmış oldu.

Yeniçeri isyanı, Yeniçeriler kelle istiyor!

100 dirhem gümüşten 500 adet akçe kesilmek kanun-u
 pâdişahi iktizasından iken giderek 200 dirhem gümüşten
 2000 akçe çıkarılmağa başladı. Bu suretle bu ayarı düşük ak-
 çelerin itibarı azaldı. İkinci Selim zamanından itibaren sa-
 rayda zengin yahudilerin nüfuz sahibi oldukları görülmüş-
 tür. Bir nevi banka işleten bu yahudiler saraylılara kıymetli
 taşlar hediye eder veya satarlar, bu suretle büyük kârlar te-
 min ederler ve hattâ bazan siyasi meselelerde bile rolleri
 olurdu. Meşhur İspanyalı yahudi Don Miquez bunların en
 sayanı dikkat olanlarından. Üçüncü Murad zamanında
 darphane mültezimi olan bir yahudi, Defterdar Mahmud Be-
 ye, müverrih Âlî'nin rivâyetine göre «Bir badem ağacı yapra-
 ғы kadar ince ve bir şebnem katresi kadar hafif» bir akçe nü-
 munesi getirerek eğer bu akçe olarak kabul edilirse kendisine
 200000 akçe takdim edeceğini teklif etti. Defterdar teklifi de,
 rüşveti de reddetti. Bundan sonra aynı teklif Rumeli Beyler-
 beyi, Maraşlı bir ermeni dönmesi olan Mehmed Paşa'ya ya-
 pıldı. Mehmed Paşa teklifi ve parayı kabul etti. Bu yeni akçe
 ile askerin maaşları (mevâcibi) verildiği takdirde miktar ay-
 nı görüldüğü halde dağıtılan paranın değeri yarı nisbetinde
 düşmüş oluyordu. Mehmed Paşa'nın düşmanı olan Sinan ve
 İbrahim Paşalar da gizlice askeri tahrik ettiler.

Yeniçeri isyanı bu yüzden çıktı. Yeniçeriler, vezirler di-
 van odasında toplanmış oldukları bir sırada, sarayı muhasa-

ra ettiler ve o zamana kadar görülmemiş olan bir şey yaptılar. Mehmed Paşa ile Defterdarın başlarını istediler. Defterdarın hiçbir kabahati yoktu. Hattâ bir rivâyete göre, Mehmed Paşa da akçenin ıslahına memur edilmiş, fakat buna vakit kalmadan isyan çıkmıştır. Yâni Mehmed Paşa'nın da kabahati yoktu. Fakat bir kere elindeki silâhı, kendi menfaati için kullanmağa karar vermiş olan bu serkeş devşirme güruhuna hakikati anlatmağa artık imkân yoktu. Kelle istemenin ve vatan müdafaası için eline verilmiş olan silâhın, her türlü isteklerini kabul ettirmekte en kuvvetli ve müessir vasıta olduğunu anlayanın yarattığı çılgınca bir gurur ile devleti, nizam ve âsâyışı tehdiye başladılar.

Üçüncü Murad bu serkeş ve âsi ruhlu güruha boyun eğmenin, ileride devlet için ne büyük bir felâket sebebi olacağını ihtimal ki idrâk etti. Mehmed paşa ile, defterdarın, azilleri ve uzaklaştırılmalariyle işi savuşturmak istedi. Fakat gemi aزیya almış olan Yeniçeriler:

«Müdebbir-i devlet vezîrin elimize virsün ve illâ eyu olmaz, bilmiş olsun! Elbette Beylerbeyi başı elimize girmedikçe bu dîvandan taşra çıkmazız! Mâhasal yaramaz olur, yerine pâdişah buluruz!»

Diye haykırmağa başlamışlardı. Âsi asker kelle istemekle kalmıyor, istekleri yerine getirilmezse devleti de yıkacakları, pâdişahı da alaşağı edecekleri tehdidini savuruyordu!

Üçüncü Murad, bu silâhlı ayaklanış karşısında dahi, büyük bir metanet ve cesaret gösterdi:

«Çünkü sözüm geçmedi, iç oğlanları, bostancılar ve baltaçılar silâh alsınlar!» diyerek, saray muhafızlariyle Yeniçeri zorbalarını bertaraf etmeğe karar verdi.

Muhakkak ki en güzel tedbir bu idi. Bu nevi silâhlı serkeşliklerin, devlet bünyesini ikide birde sarsacak olan askerî ayaklanmaların önüne geçilmesi lâzımdı. Fakat, ekserisi devşirmelikten yetişmiş olan devlet ricali, pâdişahın bu isabetli kararını hoş bulmamışlar, pâdişahı da tesirleri altında bırakarak, âsi ve serkeş Yeniçerilerin arzularını yerine getirmişlerdir. Pâdişah, istemiye istemiye, Beylerbeyi Mehmed paşa ile, tamamen kusursuz olan Baş defterdar Mahmud efendiyi

Yeniçerilere teslim etti. Yeniçeriler de bu iki adama bir an içinde saldırarak param parça ettiler. (2 Nisan 1589)

Kanlı darbe!. Kötü örnek!. Devletin istikbali için en feci nümune!..

Pâdişah Üçüncü Murad, bu kanlı faciadan çok müteessir olmuş ihtirasları uğruna Yeniçerileri teşvik eden devlet erkânını da ibret olsun diye idam ettirmedikğine sonradan pişman olarak «O sırada, iktiza ettiği veçhile şiddet göstermekte kusur ettim» demiştir. Buna rağmen bu müşevviklerin ekserisini derhal azletmiştir. Azledilenler, sadrâzam Siyavuş paşa, ikinci vezir İbrahim paşa, üçüncü vezir cerrah Mehmed paşa ve Şeyhülislâm idi.

Üçüncü Murad zamanında Yeniçeri ocağının nizamı iyiden iyiye bozulmuştu. Devşirme usulleri bozulmuş, nizamı olmıyan şekilde bu orduya rast gele herkes alınmağa başlamıştı. Hattâ, meşhur sünnet düğünü sırasında âsayaşın muhafazası için halkın üzerine tulumlarla su sıkın sakaların dahi Yeniçeri ocağına yazılmaları pâdişah tarafından Yeniçeri Ağası Ferhad ağaya emrolunmuş, Ferhad Ağa, ocağın nizamını bozmaktansa istifa etmiş, fakat yerine gelen Mîr-i âlem Yusuf Ağa bunları ocağa kaydetmiştir.

Tam disiplinli o'dukları vakit bile devlete karşı daima serkeşlik eden, menfaatlerine dokunulacağını hissettikleri vakit nizam tanımıyan bu fesat yuvası, bir de müesses nizamları bozulduktan sonra büsbütün bir anarşi unsuru haline gelmişler ve ilerideki bahislerde göreceğimiz gibi, koca imparatorluğun sür'atle inhitat ve inhilâlinde başlıca âmil olmuşlardır.

Sakarya - Sapanca - İzmit körfezi kanalı meselesi: (1591)

Böyle bir kanalın açılması işi ilkönce Kanûnî Süleyman zamanında da düşünölmüş, fakat müsbet bir neticeye vardi rılamamıştı. Halbuki, donanma inşası için gerekli kereste, Eskişehir, Bolu ve Kocaeli taraflarından getirildiğine, İstanbul'un odun ihtiyacı da bu yollardan temin edildiğine göre bu ihtiyaçların, kanal yapılmak suretiyle daha ucuz bir şekilde deniz yoluyla getirilmeleri elbette daha uygun olurdu. Bu

düşünce ile Üçüncü Murad zamanında veziriâzam Sinan paşa bu kanalın açılması hususunu pâdişaha arz ederek muvafakatini aldı. Gerekli levazım sevkedildi. Kanal, Sakarya nehrinin Sapanca gölüne, Sapanca gölünün de İzmit körfezine akıtılması suretiyle yapılacaktı. Yapılan keşiflere göre Sakarya ile Sapanca gölü arasında 6000, Sapanca ile İzmit körfezi arasında 22.000 zira' mesafe vardı. Kanal eminliğine sabık Budin defterdarı Ahmed, kâtipliğine Divan-ı Âli kâtiplerinden Mustafa, işin umum idaresine de Sokullu-zâde Anadolı beylerbeyi Hasan paşa tâyin edildi. Bu husustaki fermanın tarihi (6 Mart 1591) dir.

Fakat tam işe başlanacağı sırada pâdişah'tan gelen ikinci bir fermanla işin bırakılması emredilmişti. Ferman, (Bu sene içinde deryaya donanma çıkarılması icap ettiğinden bahisle bu işten ferağat edildiği) şeklindedir. (11 Nisan 1591) Rivâyete nazaran bu, daha ziyâde Sinan paşayı çekemiyen devlet erkânının tezviratı yüzünden olmuştur.

Bu çok yerinde ve hayati teşebbüsün bu şekilde daha başlamadan geri bırakılması cidden teessüfe değer. Aynı teşebbüs daha sonraları da Dördüncü Mehmed ve Üçüncü Mustafa zamanlarında tekrarlanmış ise de, bunlar da aynı talih-siz âkıbete uğramışlardır.

Sipahi isyanı ve Yeniçerileri taklit ederek kelle istemeleri: (26 Ocak 1593)

Daha evvelki bir bahiste gördüğümüz Yeniçeri isyanı, artık bu nevi baş kaldırmalara bir işaret teşkil etmiştir. Yeniçerilerin ulûfeleri tam olarak verildiği halde Sipahilerin ulûfeleri, hazine müzayekası yüzünden bir miktar eksik verilmişti. Yeniçerileri taklide kalkışan Sipahiler de bunu bahane ederek «Sadrâzam Siyavuş paşanın, baş defterdar Emir Paşanın ve hattâ Harem-i Hümayûn kethüda kadınının kellelerini istemeğe» kalkıştılar.

İstedikleri derhal iç hazineden gönderilerek artık dağılma'ları istenildi ise de Yeniçerilere özenen Sipahiler kelle istemekte ısrar edince pâdişahın emriyle saray muhafızlarının silâhlı mukabelesi karşısında içlerinden birkaç yüz kişi öldürülmüş ve isyan bastırılmıştır.

Fakat mikrop, isyan, devlete karşı tehdit, kelle isteme, devleti devirme mikrobu bir kere bu devşirme zorba ocağına girmişti. İleride bu mikrobun, devlet bünyesini nasıl büyük bir felâkete sürüklediğini göreceğiz.

**Üçüncü Murad'ın karakteri ve vefatı:
(15/16 ocak 1595) Pazar/pazartesi)**

Osmanlı pâdişahları içinde İstanbul'dan hiç çıkmıyan ve hattâ son zamanlarında saraydan dahi dışarıya çıkmıyan ilk hükümdar Üçüncü Murad'tır. Kadına, paraya, zinete, zevk ve safaya düşkündü. Aslında merhametli, kan dökmekten çekinen, zeki, kültürlü bir insandı. Musiki ve şiirden hoşlanırdı. Telkin ve tesire çabuk kapılırdı. Ekseriya kararsız ve evhamlı idi. Şehzâdeliği zamanında haremine aldığı Venedikli (Bafa = Safiye) sultana karşı büyük bir zaafı vardı ve bu muhabbetini hayatının sonuna kadar devam ettirmiştir. Sokullu'nun karısı olan Esmahan sultan, Murad'ı Safiye'nin nüfuzundan kurtarmak için ona, fevkalâde güzel cariyeler takdim etmek suretiyle onu harem zevk ve safalarına teşvik etmiş ve bundan sonra harem, yüzlerce güzel cariyenin bulunduğu bir yer haline gelmiştir. Üçüncü Murad'ın bir rivâyete göre 130 kadar çocuğu olmuştur. Vefatı sırasında bunlardan 19 veya 45 tanesinin sağ olduğu rivâyet olunur.

Rivâyete nazaran pâdişahın yakınlarından Mirahor Saatçı-Hasan gördüğü bir rüyayı pâdişaha anlatmış ve bu rüya pâdişah üzerinde kötü bir tesir yapmış ve evhamını arttırmıştı. Birkaç gün sonra şiddetli bir mide ağrısına tutuldu. Pâdişah, Hasan'ın rüyasında Sultan Süleyman'ın söylediği gibi dördü siyah, sekizi benekli, kırkı beyaz olmak üzere 52 koyun kurban etmesini Mirahora emretmişti. Yine o günlerde, Sinan paşa tarafından deniz kenarında yapıp pâdişaha hediye edilmiş olan köşke giderek Boğaziçinden geçen gemileri seyre dalmıştı. İskenderiye'den gelmekte olan iki kadırğa, köşkün karşısına gelince şenlik topları atıldılar. Pâdişahın oturduğu köşkün camları kırıldı. Topların ikinci atılışında köşk sanki bir zelzele olmuş gibi sarsıldı, birçok camları kırılarak köşkün içine doldu. Herkes korku içinde kaldı. Pâdişah «Bu kâfir yoksa yıkılır mı?» diyerek bir müddet düşündükten sonra «Bizim bu köşke gelişimiz son geli-

şimizdir» diyerek gözleri yaşla doldu. Pek mahzun ve mükedder oldu. Esasen daha köşke gelir gelmez çalgıcılara gayet hüznü verici bir havayı çalmalarını emretmişti ki, o güne kadar şahsen bir şarkı istemez, çalgıcıları diledikleri havayı çalmakta serbest bırakırdı.

Pazar/pazartesi gecesi hastalığı şiddetlenerek (15/16 ocak 1595) te vefat etti. Usulen vefatı saklanarak, Manisa'da bulunan veliaht şehzâde Mehmed'e acele haber gönderildi.

Üçüncü Murad'ın aile hayatı:

Babası: İkinci Selim.

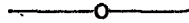
Annesi: Nûr-Bânû sultan

Bilinen zevceleri: Safiye sultan (Bafa), bundan başka adedi pek bilinemiyen, haseki ve cariyeleri vardı.

Erkek çocukları: İshak, Bayezid, Cihangir, Mehmed, Abdullâh, Mustafa, Korkut, Osman, Bayezid, Yakup, Hasan, Abdurrahman, Ömer, Alâeddin, Ali, Hüseyin, Davud, Murad, Yusuf, Selim, Âlemşah..

Kız çocukları: Mihrimah Sultan (Mirahor Ahmed paşa zevcesi), Fahriye sultan (Ağa Ahmed paşa zevcesi), Ayşe sultan (İbrahim Paşa zevcesi), Fatma sultan (Halil paşa, sonra Cafer paşa zevcesi).

(Sultan Murad'ın bunlardan başka daha birçok kızları vardı ki, bir kısmı kendi zamanında ölmüşlerdi. Vefatı sırasında rivâyete göre hal-i hayatta 21 kızı ve 19 erkek çocuğu mevcuttu.)



Üçüncü Mehmed

(On Üçüncü Osmanlı Pâdişahı)

(H. 1003 — 1012) = (M. 1595 — 1603)

Babası: Üçüncü Murad

Annesi: Safiye (Bafa) Sultan

Doğduğu yer: Manisa.

Doğduğu tarih: (26 Mayıs 1566 = 7 zilka'de 973)

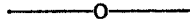
Hükümdar olduğu tarih: (27 Ocak 1595 - 16 Cemazielevvel 1603).

Hükümdar olduğu sırada yaşı: 28

Hükümdarlık müddeti: 8 sene 10 ay 25 gün.

Vefatı tarihi: (20/21 Aralık 1603 - 16/17 Recep 1012)

Vefatı sırasında yaşı: (37 sene 6 ay 26 gün) yani 38 yaşında.



ÜÇÜNCÜ MEHMED

Tahta cülûs ve ilk günler:

Üçüncü Murad vefat etmişti. Vakit gece idi. Pâdişahın ölümünü, karısı ve yeni pâdişahın anası Venedikli Bafa (Safiye) sultanla, haremın kethüda kadını Canfedâ hatun ve Bâbüssaade Ağası Gazanfer Ağadan başka kimse bilmiyordu. Valide sultan, Gazanfer Ağa vasıtasıyla, Bostancıbaşı Ferhad ağayı, su getirtmek bahanesiyle hareme çağırarak, pâdişahın vefatı haberini verdi ve saltanatın müjdesi mektubunu Ferhad ağaya vererek, Manisa'da bulunan şehzâde Mehmed'e gönderdi. Vezirlerden İbrahim paşa, iki gün sonra vefat hâdisesini öğrenebilmiş ve alelâcele Sofu Osman adındaki adamını, Bostancıbaşı Ferhad ağanın arkasından Manisa'ya gönderdi. Biraz sonra sadaret kaymakamı Ferhad paşa da durumunu öğrenerek ağalardan birisini şehzâdeye tâziye ve tebrik mektubiyle gönderdi.

Bostancı Ferhad Ağa Manisa'ya dört günde vardı. Validesinin mektubunu kendisine takdim etti. Şehzâde Mehmed, hükûmet reisinden resen bir mektup gelmeyişinden tereddüde düşerek bu hususu Ferhad ağaya sormuş, ağa da, hükûmet erkânından hiç kimsenin, pâdişahın vefatından haberdar olmadığını söyledikten sonra, Safiye sultanın oğluna gönderdiği altın bir tası da takdim edince, şehzâde, haberin, annesinden geldiğine emin olarak yol tedarikine başladı. Mevsim kış olmasına rağmen yola çıktı. Mudanya'ya geldi, orada «Kırkık - Ali Reis» isimli bir kaptanın iki kadırgasına maiyeti halkı ile birlikte binerek İstanbul'a hareket etti. Hareketinin sekizinci günü İstanbul'a geldi. Bayezid köşküne vâsıl olduğu sırada toplar atılarak ve tellâllar bağırarak yeni pâdişahın gelişi ilân olundu. (27 Ocak 1595)

O gün cuma idi. Cuma namazı matem elbiseleriyle kıldıldıktan sonra devlet erkânı saraya gelerek, tahta cülûs etmiş olan Üçüncü Mehmed'e biat ettiler. İlk biat eden, Hâce-i Sultanî, meşhur tarihçi Hoca Sadüddin efendi oldu. Vefat eden Üçüncü Murad'ın cenazesi, ikinci namazından sonra haremden çıkarılarak «Helvahane» önündeki musallâya konuldu.

Hoca Sadüddin efendi «Son hizmetimdir, pâdişahın cemaze namazını ben kıldırayım» diye vezir Ferhad paşaya arzetti. O da bu hususta yeni pâdişahın müsaadesini aldı. Fakat Hoca Sadüddin gelinceye kadar Müftü Bostanzâde imam mevkiine geçip namazı kıldırmağa başladığından hoca da mecburen ona uyararak namazı kıldı. Fakat namazdan sonra «Ölünün velisi bana izin vermişti, namazın tekrarı lâzımdır» dedi ise de müftü Bostanzâde «Pâdişahın imama uyması izin demektir. Namaz tamam oldu, iade lâzım gelmez» diyerek mâni oldu. (1)

Şehzâdeleri nıdamı:

Üçüncü Murad'ın yüzü geçen evlâtları arasından bu sırada 19 erkek, 27 kadar kız hal-i hayatta idi. Meş'u m«Nizam-ı âlem için» gelenegine uyularak, dördü yetişkin ve diğerleri daha ana kucağında olan 19 erkek çocuk, 27/28 ocak gecesini saray dilsizleri vıstasıyla annelerinin kucağından feryatlar içinde alınarak boğduruldu. Saray ve bilhassa harem kısmı feryat ve figana, gözyaşlarına boğuldu. Ertesi gün İstanbul halkı duydu. Bütün İstanbul mateme gark oldu. O gün 19 şehzâdenin tabutları da saraydan çıkarılarak babaları Üçüncü Murad'ın ayak ucunda hazırlanan mezarlarına defnedildi.

Bu masum şehzâdelerden en büyükleri olan Mustafa sultan, babası Üçüncü Murad'ın vefatı haberini işitince başına gelecek felâketi sezmiş ve şu beyitleri yazmıştı:

Nâsiyemde kâtib-i kudret ne yazdı bilmedim,
Âh kim bû gülşen-i âlemde herkiz gülmedim.

Üçüncü Murad'ın kızlariyle kadınları eski saraya nakleldi. Yine bu sırada Üçüncü Mehmed, babası zamanında sa-

rayı dolduran cüceleri, maskaraları, dilsizleri topyekûn Mısır'a nefyetti.

Ferhad paşanın sadrâzamlığı: (16 Şubat 1595)

Üçüncü Mehmed'in süt ninesinin kardeşi olup Manisa'dan beraberinde getirdiği Lala Mehmed, vezirliğe yükseltildi. Hoca Sadıddin, yine mevkiini muhafaza etti. Sadrâzam Koca Sinan paşa hudut boyunda idi. Pâdişah Sinan paşayı azlederek yerine Ferhad paşayı tâyin etti. Mühr-ü hümayûnun Sinan paşadan alınması için bir adam gönderildiği gibi, yeni pâdişahın mührü de Ferhad paşaya verildi. Sinan paşa mevkiini kaybetmek korkusuyla büyük bir sür'atle kendini İstanbul'a attı. Fakat, mührün kendisinden alındığını yolda öğrenince, Halkalıya kadar gelerek, pâdişaha Avusturya seferi hakkında malûmat vermek istediğini bildirerek İstanbul'a girmek istedi ise de, Kızlar Ağası Gazanfer Ağa tarafından «Devlet işleri hakkında pâdişaha arz-ı malûmat etmenin ancak sadrâzamlara ait olduğu» bildirilerek derhal Malkaraya gitmesi emri tebliğ edildi.

Sipahi ayaklanması: (22 Nisan 1595)

Ferhad paşanın ordu ile birlikte İstanbul'dan hareketinden bir gün evvel, Ferhad paşa at üzerinde Topkapı sarayından kendi sarayına giderken, Haseki Sultan hamamı önünde, kendilerine vaadolunan Sipahi mansıpları verilmediğinden şikâyet eden 1000 kadar, (Nâima'ya göre 10.000) kul oğulları ve cülûs bahşişi alamamış olan 750 kadar martoloz toplanmış bulunuyordu. Bunlar, karmakarışık ve tehdidâ-miz bir şekilde, alacakları olan akçelerin verilmesini istiyorlardı. Sadrâzam Ferhad paşa bunlara: «Hududa gidiniz, paranız orada verilecektir!» diye bağırdı. Bu intizamsız kalabalık seslerini daha fazla yükseltince Ferhad paşa:

«Büyüklerin emirlerine itaat etmeyenlerin kâfir, karılınının boş olduklarını bilmez misiniz?» diye hakaret etti. Bunun üzerine Sipahiler vezir aleyhinde fetva almak üzere müftüye gittiler. Müftü: «Kardeşler, sadrâzam ne söylemiş olur-

sa olsun, siz bununla kâfir olmazsınız, karılarınız da boş olmaz, müsterih olunuz!» diye savuşturdu.

Ertesi gün Sipahilerin terakkisi verilmek üzere hazine-den 40.000 duka çıkarıldı. Fakat Sipahiler, kendilerine hakaret eden vezir Ferhad paşanın «kellesini istiyorlardı.» Kelle istemek artık âdet hükmüne gelmiş bulunuyordu!

Bunları teskine gelen müftü taşa tutuldu, Lala Mehmed paşa elinden, Halil paşa kulağından, vezir Cerrah Mehmed paşa göğsünden yaralandı. Nihayet pâdişahın emriyle Yeniçeriler tarafından sopa ile dağıtıldılar. Bu askerî isyanın, sabık veziriâzam Sinan paşa tarafından yapılan tahrik ile olduğu anlaşılmakta idi. Ferhad paşa, Sinan paşanın gözlerinin oydurulmasına ferman aldı ise de bunu tatbik etmedi. Yine Malkara'ya nefyettirmekle iktifa etti.

Eflâk seferi:

Ferhad paşanın reisliğinde toplanan bir divanda (Bu divanda vezir İbrahim paşa, Cerrah Mehmed, Halil, Hasan paşalar, müftü Bostanzâde, Kadi-asker Abdülbâki, Nişancı Hamza paşa, dört defterdar, Yeniçeri Bölük Ağaları, Rikâb-ı hümayûn erkânı vardı) Ordunun Budin üzerine mi, yoksa Eflâk üzerine mi hareket etmesi münakaşası yapıldı ve Eflâk üzerine gidilmeğe karar verildi. Bunun üzerine İstanbul kaymakamlığına vezir dama İbrahim paşa bırakılarak Ferhad paşa 27 Nisan 1595 te Davud paşa karargâhına çıktı. Ferhad paşanın yanında ancak 10.000 Yeniçeri mevcuttu. Yola çıktıktan sonra Ferhad paşa, Eflâk'taki düşman tahşidatından bahsederek arize üstüne arize takdimi suretiyle acele kendisine yardım kuvveti gönderilmesini istemiş ise de, eski sadrâzam Arnavud devşirme Sinan paşa, devlet erkânına milyonlarca liralık rüşvet vererek bu yardımın yapılmasına mâni olmuş, ileride görüleceği üzere bu yüzden şehirler harap olmuş, Türk ordusu feci sahnelerle karşı karşıya gelmiştir. Devşirme Sinan paşa için memleket meselesi mühim değildi. Onun için yalnız veziriâzamlık, yani iktidar koltuğu mühim idi.

Eflâk (Valahie) ve Boğdan (Moldavya) o güne kadar

yerli tâbi prensler vasıtasıyla idare edilirken bir müddet evvel bu iki beylik (memleketeyn), doğrudan doğruya devlete ilhak edilerek birer eyâlet haline getirilmişti, bunun üzerine eski Şirvan vâlisi Cafer paşa Boğdan, Anadolu beylerbeyi Satırcu-Mehmed paşa da Eflâk vâlliliğine tâyin edilmişlerdi. Yenişehir beyi Mehmed bey de bu iki eyâletin defterdarlığına tâyin edilmişti.

Eflâk prensi «Mihai = Mihil» memleketi kan ve ateş içinde bırakmakta idi. Rusçuk, Zîştovi, Silistre, Hırsova, İbrail, İsmail, Akkerman ve İsakçı taraflarındaki müslümanlar katliâma uğruyor, halk can korkusuyla dağlara kaçıyordu.

Bu sırada Eflâk voyvodasının Avusturya ve Erdellilerden de yardım kuvvetleri alarak 70.000 kişilik bir ordu hazırladığı iştilince serdar Ferhad paşa tekrar İstanbul'dan yardım kuvvetleri istedi. Fakat İstanbul'da saray entrikaları dönmekte idi. Koca Sinan paşanın tezviratı her tedbiri altüst etmekte idi. Nihayet Sinan paşanın entrikaları yüzünden Kapıcılar Kethüdası Ahmed Ağa, Ferhad paşayı idam etmek üzere orduya gönderildi. (7 Temmuz 1595). Ferhad paşa da, aleyhinde dönen entrikaları haber alarak sadrâzamlık mühürünü Satırcu Mehmed paşaya bırakmış, eşyası ve kendisine sadık 3000 adamı ile İstanbul yolunu tutmuştu.

Ferhad paşanın idamı: (9 Ekim 1595)

Yeni sadrâzam Sinan paşa yolda Ferhad paşaya rastladı. Maiyetindeki askere «Başı benim, hazineleri sizin!» diye hücum emrini verdi. Ferhad paşa can korkusuyla hazinesini bırakıp İstranca dağlarına sığındı ve Litroz'daki çiftliğine gelerek ve servetini feda ederek valide sultan şefaatiyle ölümden kurtuldu ve çiftliğinde oturması emrini aldı. Fakat kısa bir zaman sonra, Sinan paşanın ve Dadam İbrahim paşanın tezvirleriyle bir gün çiftliğe gelen Bostancı başı, Ferhad paşayı yakalayıp Yedikule zindanına kapattı. Biraz sonra da pâdişahın bir hatt-ı hümayûnu ile Yedikulede boğuldu. Valide Safiye sultan Ferhad paşayı kurtarmak için çok uğraşmış ise de muvaffak olamamıştı.

Veziriâzam Sinan paşanın hareketi:

Veziriâzam Koca Sinan paşa ordu ile birlikte 16 Temmuzda İstanbul'dan Davud paşa karargâhına geldi ve buradan 18 Temmuzda Rusçuk'a gitmek üzere hareket etti.

Daha evvel (1 Temmuz 1595) tarihinde, Avusturyalı kumandan (Prens Mansfeld) tarafından 70.000 kişilik bir ordu ile Usturgun kalesi muhasara edilmişti. Serdar Sinan paşa kendisi Eflâk cephesinde olduğu için Avusturya cephesine şımarık ve korkak oğlu Mehmed paşayı «Macar serdarı» tâyin etmişti. Mehmed paşa, bu Avusturya ordusunun Budin üzerine yürüyeceği tahmini üzerine Usturgun kale kumandanının yardım talebine kulak asmamıştı.

Mehmed paşa maiyetinde Budin Beylerbeyi Sofu Sinan paşa, Tameşvar beylerbeyi Mihaliçli Ahmed paşa, Sigetvar bey'erbeyi Tiryaki Hasan paşa, Halep beylerbeyi Çerkes Mahmud paşa ve Yanık Beylerbeyi Arnavud Osman paşalar da bulunuyordu. Türk ordusunun miktarı 10 - 20 bin arasında olmasına rağmen faik düşman kuvvetleriyle Usturgun önünde muharebeye başlanmıştır. (4 Ağustos 1595) Muharebe dört gün sürmüştür. Düşman ordusu ise Alman, Macar, Bohemyalı, İtalyan ve Belçikalı kumandan ve askerler idaresinde idi. Bu kumandanlar içinde bilhassa Almanlardan Ado'lf de Şuarsenberg, Macar Nicola Palfly ile François Nadasdy tanınmış kimselerdi.

Muharebenin dördüncü günü (7 Ağustos 1595) rivâyete nazaran devşirme vezir Sinan paşazâde Mehmed paşa, sarhoş olduğu halde metrislerde (müstahkâm ordugâhta) bulunan düşman askeri üzerine süvarilerin hücumunu emretmiştir. Yanık beylerbeyi Osman paşanın süvari hücumu, müthiş bir facia ile neticelenmiş, Osman paşa şehit olduğu gibi maiyetindeki asker de imha edilmiş, Türk ordusunda bozgun başlamış, bu sırada Mihaliçli Ahmed paşa ile, Sofu Sinan paşalar hücumla kalkmışlar, iki ordu iyice birbirine girdiği sırada her nedense müthiş bir korkuya kapılan Sinan paşa zâde Mehmed paşa maiyeti askeriyle birlikte Budin'e doğru kaçmıştır! Tiryaki Hasan paşa, Kanûni devrinden kalma tarihi toplardan bir kısmını Budin'e sevk edebilmiştir. Bu feci bozgun üzerine düşmanın eline fevkalâde güzel 1500 çadır, 39

top, 27 bayrak ve daha pek çok mühimmat ve malzeme geçmiştir.

Veziriâzam ve serdar Koca Sinan paşa İstanbul'dan çıktıktan sonra evvelâ Rusçuk ordugâhına gelmiş, oradan, Yerköy üzerinden Bükreş'e geçmiştir. (23 Ağustos) Osmanlı ordusu Bükreş'e dört mil mesafede bulunan Kalugeren boğazında Eflâk prensi Mihail'in ordusu ile karşılaştı. Sinan paşa, Yeniçerileri bir meşe ormanı içine yerleştirerek bir teppeye on top yerleştirdi. Kendisi de Kalugeren köprüsü yakınında bir bataklıkta mevki aldı. Dört paşa, yani Eflâk beylerbeyi Saturcu Mehmed, Sivas beylerbeyi Haydar, Niğbolu beyi Hüseyin ve Şam beylerbeyi Ayas paşazâde Mustafa pasalar da köprüyü geçip sabahtan akşama kadar müthiş bir muharebe yaptılar. Düşmandan 12 top alındı, fakat ordu bataklığa düşerek büyük zayıat verdi. Saturcu Mehmed paşadan başka diğer kumandanlar bataklıkta şehit oldu. Hattâ, korkuya kapılarak kaçmak isteyen serdar Sinan paşa da bataklığa splanmış ise de Deli Hasan adında cesur bir nefer serdarı kurtarmış ve o zamandan itibaren bu neferin adı «Batakçı Hasan» kalmıştır.

Gece Türk ordusunun barut mahzeni infilâk etti. (24/25 Ağustos 1595) her iki taraf ordusu da hücumu uğradıklarını zannederek kaçıştılar. Eflâklılar daha büyük bir korkuya kapılmışlardı. Voyvoda Mihail Bükreş ve Tergovişte üzerinden Transilvanya hududuna kadar kaçtı. Bunun üzerine Bükreş, Türk ordusu tarafından işgal edildi (28 Ağustos 1595). Birkaç kilise camie tahvil edildi. İlk cuma namazı kılındı, daha sonra Bükreş sarayı 12 gün içinde kale haline getirildi. Saturcu - Mehmed paşa da muhafız tâyin edilerek maiyetine 1000 Yeniçeri ve 1000 kul oğlu bırakıldı. Bir ay içinde de Bükreş ve Tergovişte etrafına ahşaptan bir istihkâm yapıldı. Tergovişte muhafızlığına Çorum Sancak beyi Haydar paşa-zâde Ali paşa tâyin edilmiş ve Amasya beyi Kocu bey de maiyetine verilmiştir.

Serdar, Bükreş'ten etrafa akıncılar göndermiştir.

(17 Ekim 1595) te âsi voyvoda Mihail Tergovişte'yi muhasara etti. Kaleyi muhafaza etmekte olan 3500 kişi esir edi-

lererek kazığa vuruldu. Kale kumandanı Ali paşa ile Koçu bey, şişe geçirilerek ateşte kızartıldı ve kale yakıldı (1). Bu mağlûbiyete ve korkunç âkıbete sebep olan serdar Koca Sinan paşadır. Yanlış hareketleri, korkaklığı ve kıskançlıklarıyla Türk ordusunun mühim bir kısmının bu feci mağlûbiyetine sebep olmuştur. Bu faciadan sonra ordu paniğe kapıldığından Sinan paşa orduyu Bükreş'e götürdü. Burada 14 gün ne yapacağını bilmez bir halde bekledi. Nihayet burada da duramıyarak ahşap kaleyi yaktıktan sonra karışıklık içinde Yerköy'e ricat etti.



(1) Hammer cilt 7, sayfa 203

KÖPRÜ FÂCİASI VE AKINCILARIN İMHASI

(27 Ekim 1595) te Serdar Sinan paşa, Eflâk ordusunun yaklaştığını haber alarak evvelâ kendisi köprüyü karşı yakaya geçmiş, fakat ordunun ağırlıkları ile kahraman akıncıların geçmesine vakit kalmadan âsi Eflâk prensi Miha1 akıncılar üzerine taarruza başlamıştır. Akıncıların sür'atle geçirilememesinin sebebi, evvelce akıncılar tarafından alınmış olan ganimetlerden beşte bir devlet hissesini almak için Sinan paşanın, köprü başına tahsil memurları koymasıdır. Miha1 ordusunun akıncılara karşı giriştiğı imha hareketi karşısında nihayet Sinan paşa hatasını, daha doğrusu hiyanetini anlıyarak vergi almaktan vaz geçmiş, bunun üzerine akıncılar büyük bir karışıklık içinde köprüyü geçmeğe çalıştıkları sırada Eflâk prensi, toplanla köprüyü yıkmış ve binlerce akıncı Tuna'ya dökülerek boğulmuştur. Geride kalanların tamamı ise Eflâklılar tarafından kılıçtan geçirilmiştir. (27 Ekim 1595).

Akıncılar umumiyetle Türklerden teşekkül ederdi. İki asırdan beri Türk zaferlerini temin eden kahramanca akıncılarıyla orta Avrupa'yı titretmiş olan bu kahraman Türk kolu, devşirme Sinan paşanın beceriksizliğı, hiyaneti yüzünden mahvolup gitmiştir.

Bu faciadan sonra voyvoda Mihail, Yerköy'ü üç gün muhasara ettikten sonra zaptetmiş, asker ve ahaliyi kılıçtan geçirmiş, kadın ve çocukları esir etmiştir. (27 Ekim 1595).

Kabiliyetsizliğı, korkaklığı ve ihtirası yüzünden mucip olduğu felâketlerden utanmıyan Sinan paşa, kış mevsimini bahane ederek, hakikatte sadrâzamlık mevkiini elden kaçırmamak için askerın ve kumandanların hakaretleri karşısında orduyu terhis ederek alelâcele İstanbul'a hareket etmiştir. (8 kasım 1595).

Baba - oğul, yani sadrâzam Sinan paşa ve Macaristan serdarı tâyin ettiği oğlu korkak ve şımarık Mehmed paşa, biri Eflâk'ta, diğeri Macaristan'da birbiri arkasına Türk ordusunun mağlûbiyetlerine sebep olarak on binlerce asker ve halkın kanının sel gibi akmasına sebep olmuşlardır.

Sinan paşa İstanbul'a gelirken Küçükçekmece yakınlarında, Kapıcılar Kethüdası Ahmed Ağa yetişerek azledildiğini ve Malkara'ya nefyini tebliğ etti. Yerine Türk asıllı, zekâsı, ilmi ve temiz ahlâkı ile tanınmış olan ve 12 sene gibi kısa bir zamanda kâtiplikten vezirliğe kadar yükselmiş olan Lala Mehmed paşa vezirîâzam tâyin edildi. (19 Kasım 1595). Mehmed paşa esasen hasta idi. Ancak bir kere divana çıkabildi. Sonra bitap olarak evine döndü. Sadrâzamlığı ancak dokuz gün sürdü, şîr-i pençe veya yılcıktan (28 Kasım 1595) te vefat etti.

Çok garip ve acınacak bir haldir ki, sadrâzamlık mevkiine yine, memlekete yaptığı fenalıklar yüzünden on gün evvel azledilmiş olan Arnavud devşirme Koca Sinan paşa tâyin edildi. Bu, Sinan paşanın beşinci sadrâzamlığıdır.

Koca Sinan paşanın ölümü: (3 Nisan 1596)

Hilekârlığı, yalancılığı, sahtekârlığı, palavracılığı ve nihayet Osmanlı tarihlerinin umumiyetle «Hodbin, anûd, lecuc kibirli ve kindar» olarak tavsif ettikleri devşirme Koca Sinan paşa, doksan yaşını geçkin olduğu halde, devlet erkânının, askerinin ve halkın lânet ve nefretleri arasında öldü.

Sinan paşa bilhassa, mevki hırsı ve bu hırsı uğruna memleket menfaatini bile hiçe sayarak işlediği cinayetler, kendine rakip olabilecek kıymette olanlara karşı yaptığı fenalıklar ve bilhassa hudutsuz kin ve gayzı ile tarihte çok kötü bir nam bırakmıştır. Onun ölümü ile bütün Türkiye âdetâ bir kâbustan kurtulmuş gibi derin bir nefes almıştır.

Ganimetlerden ve rüşvet suretiyle toplanmış büyük bir servet sahibi idi. Terekesi şöyledir:

«20 sandukça zeberced, 15 inci tesbih, 30 Rûze elması, 20 miskal altın tozu, elmas ile işlenmiş yedi sofra örtüsü, 16 siper, 16 eğer, otuz dört özengi, kıymetli taşlarla işlenmiş 32 kalkan, 140 miğfer,

120 kemer, yine en kıymetli taşlarla murassa' 16 bilezik, altın sahanlar, 600 samur kürk, 600 vaşak kürk, 30 siyah tilki kürkü, sırmalı ve ipekli 1025 parça kumaş, 900 kürk, 61 ölçek inci, iki elmas gerdanlık, murassa' iki gaşye inci ile işlenmiş 30 eğer, 600.000 duka altını, 2.900.000 akçe...»

Sinan paşa, vefatından evvel pâdişahı bizzat harbe çıkmağa teşvik ve ikna etmişti. Pâdişahın bu «Eğri Sefer-i Hümayûnunu» izahtan evvel Eflâk meselesinin son gelişmelerini izah edelim.

Bir müddet ses çıkarmadan oturan zalim ve kanlı Eflâk voyvodası Mihail, Erdel ve Boğdan ülkelerinin karışıklığından istifade ederek evvelâ Erdel'i istilâ etmiş, sonra da Boğdan'ı istilâyâ niyet etmiştir. Boğdan'ı istilâsı sırasında Osmanlı devletini hareketsiz bırakabilmek için de, Osmanlı devletinden daha evvel işlediği cinayetlerden dolayı affını istirham ederek itaatini arz etmiştir. Bundan sonra da hakikaten Boğdan'ı istilâ ederek (Eflâk, Boğdan, Erdel), yani bugünkü Romanya'yı tamamen kendi idaresi altında birleştirmiştir.

Mihail'in Osmanlı devletine haracını göndererek itaatini bildirmesi üzerine Avusturya'nın Erdel kuvvetleri başkumandanı «George Basta» bu hilekâr prensten kurtulmak için onu bir suikast neticesinde öldürtmüştür. (19 Ağustos 1601). Bundan sonra Osmanlı ordusu Eflâk'a girerek bu üç prensliği de (Eflâk, Boğdan, Erdel) tekrar itaat altına almıştır.

Üçüncü Mehmed'in Eğri seferine hareketi:

Sinan paşanın ölümünün ertesi günü, onun eski dostu, fakat son zamanlarda düşmanı haline gelen damad İbrahim paşa sadrâzamlık makamına getirildi. (4 Nisan 1596).

Sinan paşa ölümünden biraz evvel, Eflâk'ta kendi tarafından, Macaristan taraflarında da oğlu Mehmed paşa tarafından Türk ordularının başına getirilen felâket'lerden sonra serdar olarak hududa gitmeğe cesaret edemediğinden bizzat pâdişahın sefere çıkmasında ısrar etti. Esasen son facialardan sonra, o zamana kadar bu nevi felâketler görmemiş olan efkârı umumiye de teessür içinde idi. Devlet erkânı da, pâdişahın ecdadı gibi sefere çıkmasından başka çare olmadığı

mütalâasında bulunmuşlar, vezir damad İbrahim paşa ile, bilhassa Hâce-i Sultanî Sadüddin efendi de pâdişahın sefere çıkmasına karar vermesi için telkinlerde bulunmuşlardır.

Hudut boylarından gelen arizelerde de pâdişahın sefere çıkması isteniliyordu. Nihayet Yeniçeriler de, pâdişah başlarında olmadıkça sefere çıkmıyacıklarını ilân ediyorlardı. Esasen son muvaffakiyetsizlikler üzerine çok müteessir olan „Üçüncü Mehmed de, ecdadı gibi ordularının başına geçmeği arzu etmişti. Pâdişahın sefere çıkmasına karşı en büyük engel valide Safiye sultandı. Oğlunun, kendi yanından uzak kalarak, başkalarının tesir ve nüfuzu altında kalmasını istemiyordu. Buna rağmen ve validesine karşı fevkalâde hürmet-kâr olan Üçüncü Mehmed, annesinin ısrarını da bertaraf ederek sefere çıkmağa karar vermek suretiyle, hakikaten büyüklük gösterdi.

20 Haziran 1596 da pâdişah Davud paşa ordugâhına geçti. İstanbul muhafızlığına vezirlerden Hadım-Hasan paşa bırakıldı. Pâdişahın yanında serdarlığa da tâyin edilmiş olan veziriâzam damad İbrahim paşa, Hoca Sadüddin efendi, vezirlerden Cağala-zâde Sinan paşa, Nişancı Hamza Çelebi, Yeniçeri Ağası Veli Ağa, Anadolu ve Rumeli kadı-askerleri de bulunmakta idiler.

Üçüncü Mehmed ordu ile birlikte Davud paşa ordugâhından 21 Haziran 1596 da hareketle, Edirne, Filibe, Sofya üzerinden 30 Temmuzda Niş'e geldi. Burada Bosna vâlisi Ahmed paşa tarafından düşmandan alınan esirlerle 2000 kellenin gönderilmesi, seferin başlangıcı olarak hayırlı telâkki edildi.

Pâdişah 9 Ağustos 1596 da Belgrad'a vararak «Hünkâr Tepesi» nde otağ kuruldu. On bir gün sonra buradan hareketle Sava köprüsü geçilerek Sirmi sahrasına varıldı. Burada, Tameşvar muhafızı Hadım-Cafer paşaya yardım için Karaman beylerbeyi Hızır paşa yola çıkarıldı. Daha evvel ileri gönderilmiş olan Yeniçeri Ağası Veli Ağa, Petervaradin civarında Tuna üzerine üç günde 600 zira' uzunluğunda büyük bir köprü kurdu.

Salankamen'de kurulan bir harp meclisinde ordunun (Eger = Egri) kalesi üzerine gitmesine karar verildi. 30

Ağustosta Varadin köprüsü geçildi. Ordu Szegedin ovasından ilerlerken Hatwan kalesinin muhasara olunduğu ve imdat istediği haberi geldi. Vezir Cağala-zâde Sinan paşa 10.000 askerle yardıma memur edildi ise de, bu hususta ağır davranıldığından daha fazla dayanamıyan Hatwan kalesi Vire ile yani, canlarına dokunulmamak şartıyla düşman teslim oldu. (3 Eylül 1596). Avusturyalılar, verdikleri söze rağmen teslim olanları tamamen kılıçtan geçirmekle kalmayıp pek çoklarının derilerini yüzmek, âzalarını birer birer koparıp parçalamak gibi tüyler ürperten vahşetler de yaptılar. Kalenin sukutunda en büyük kabahat Cağal - oğlunda olduğu halde kendisine bir ceza verilmemiştir. Ordu Szeged'te bulunduğu sırada 7 Eylülde Sokullu-zâde Hasan paşa da, orduya iltihak etti. Hasan paşanın askerleri altın ve çelik zırhlar içinde pek muntazam ve muhteşem bir alay göstererek takdir kazanmıştır. Hasan paşa, Teis nehri yoluyla Belgrad'tan gelen büyük muhasara toparını ve mühimmatı Szolnok'a kadar gemilerle ve oradan kızaklarla Egri önlerine götürdü. 21 Eylül 1596 da Sultan Mehmed Egri ovasına vâsıl olarak daha evelden kurulmuş olan Otağ-ı Hümayûnuna kondu.

Egri kalesinin muhasarası:

(24 Eylül — 12 Ekim 1596).

«Egri = Erlau» kalesi Budin'in 137 kilometre kuzey batısında Eger suyunun kenarında müstahkem bir mevkidir. O sırada kale muhafız kumandanı Paul Nyary idi. Pâdişah ka'le kumandanına ve halkına hitaben bir emr-i şerif göndererek İslâm dinine davet ve teslim olmalarını teklif etti. Kale müdafileri bu teklifi reddettikleri gibi bu teklifi götüren adamı da casuslukla itham ederek zindana attıkları için derhal ateşe başlanması emri verildi.

Muhasara başladı. Beş koldan metrisler kuruldu. Bu beş koldan her birine veziriâzam damad İbrahim paşa, Cerrah Mehmed paşa, Hadım-Cafer paşa, Rumeli beylerbeyi Sokullu-zâde Hasan paşa ve Yeniçeri Ağası Veli Ağa kumanda etmekte idi. Bir taraftan top ateşi devam ederken diğer taraftan da lâğımlar açılarak patlatılıyordu. 4 Ekim 1596 da dış

kale zaptedilerek burada bulunan 5 - 6 bin kişi kılıçtan geçirildi. Bir kısmı da iç kaleye çekildi. Yağan şiddetli yağmurlar yüzünden kale etrafının çamur deryasına dönmesine rağmen Türk askeri büyük bir kahramanlıkla kaleye hücum ettiği için mukavemet imkânını bulamıyan kale kumandanı Nyary ile dokuz kumandan arkadaşı tarafından teslim olma teklifi yapıldı. Pâdişah kale kumandanlarının hayatına dokunulmayacağına dair verdiği «emannâme» sinde «Bindiğim at ve kuşandığım kılıç hakkı için» şeklinde and içmiştir.

Kale, (12 Ekim 1596) da teslim oldu. Kale muhafızlığına Erzurum beylerbeyi Sofu - Sinan paşa tayin olundu. Böylece, Kanûni zamanında muhasara edildiği halde zaptedilemeyen bu mühim kale, Türk idaresine girmiş oldu. Kaledeki askerler çıkıp giderken, Yeniçerilerle hudut askerleri ve Kırım Tatarları bunların üzerine atılıp 4500 kadarını kılıçtan geçirdiler.

40 gün evvel Hatwan kalesi vire ile teslim olduğu halde Türk muhafızlar, vahşiyane bir şekilde katliâma uğramış ve hattâ derileri yüzülerek ateşte kızartılmıştı! Bu defaki katliâm, Avusturyalıların bu ahitşikenliklerinin bir karşılığı idi. Esasen Üçüncü Mehmed de emannâmesinde yalnız kale kumandanlarına âman verildiğini tasrih etmişti. Hudut askerleri arasında esasen Egri kalesine karşı bir kin mevcuttu ve şu beyitler söylenirdi:

**Yoktur sizinle viremiz
Eğrili gidi eğrili**

Osmanlı an'anelerine uyularak 18 Ekim 1596 da camie tahvil edilen şehrin büyük kilisesinde top şenlikleri arasında ilk cuma namazı kılındı.

Eğri kalesi müdafilerine yardıma gelen Avusturya Arşidükü Maximilien ile, âsi Erdel voyvodası Sigismund Bathory kumandasındaki büyük ordu, kalenin Türkler eline geçmesi üzerine, Eğri'den kalkacak olan Türk ordusunu bastırmak üzere tertibat almağa başlamış, bunun haber alınması üzerine Avusturya ordusu üzerine vezir Hadım - Cafer paşa 15.000 kişilik bir ordu ile ileriye sevk edilmişti. İki ordu Tisa

nehri kıyısında bulunan «Keresztes = Haçova» ovasında karşılaşmıştı. Hadım - Cafer paşa düşman ordusunun fazlalığını göz önünde tutarak bu hususu orduya bildirmiş ise de yeni Rumeli beylerbeyi Veli Paşa ile birlikte mutlaka düşman ordusu üzerine varılması şiddetle emredildiğinden, Veli Paşa yirmi - otuz bini bulan kuvveti ile Türk ordusundan birkaç misli fazla düşman üzerine kahramanca atılmıştır. Fakat askerin büyük bir kısmı soğuktan, dondan ve düşman askerinin çokluğundan bahis ile geri döndükleri için paşanın maiyetindeki asker sayısı büsbütün azalmış, Veli paşa da geri dönmüş ise de Cafer paşa aldığı emri yerine getirmek için düşmana hücum etmiş ve hakikaten emsaline az tesadüf edi'ir bir cesaret ve kahramanlıkla saatlerce düşmanla çarpışmış, yanındaki asker adedi bir iki bine indiği vakit yanındaki ağaların yalvarmaları üzerine harp meydanını terketmek zorunda kalmış, ordunun bütün ağırlıkları düşman eline kalmıştır. (22 Eki m1596). Bu vak'a üzerine kaba-hatlı görülen Rumeli beylerbeyi Veli paşa azledilerek bu vazife Sokullu-zâde Hasan paşaya verilmiştir.

HA-ÇOVA

MEYDAN MUHAREBESİ

(26 Ekim 1596)

Eğri önünde ve vezir İbrahim paşanın reisliğinde aktedilen bir harp meclisinde, ekseri vezirler, düşman ordusu üzerine gidilmeyip, esasen mevsim de ilerlediğinden geri dönülmesi fikrinde oldukları halde Hoca Sadüddin efendi, büyük bir celâdet göstererek «Hiç bir Osmanlı pâdişahının sebepsiz yere düşmandan yüz çevirdiği işitilmiş şey değildir» mütalâasıyle düşman üzerine gidilmesi kararının verilmesini temin etmiştir. Bu karardan sonra Rumeli beylerbeyi Hasan paşa kumandasında bir kuvvet sevki düşünülmüş, Hoca Sadüddin efendi buna karşı da:

«Bu büyük işi öyle paşalara havale edilecek umurdan değildir. Bu türlü ahvalde pâdişahın huzuru mutlaka lâzımdır» şeklinde en doğru mütalâyayı dermeyan etmiş ve bu fikrini pâdişaha da kabul ettirmiştir. Bunun üzerine ordu Haçova sahrasına doğru harekete geçmiş, 24 Ekim günü ordu da tellâllar vasıtasıyla «Cihâd-ı Ekberdir» diye ilân edilmiştir. Ertesi sabah pâdişah, Eğri muhafızı Mehmed paşa ile beraber şehirden çıktı. Akşam üzeri veziriâzam İbrahim paşaya acaip bir hatt-ı şerif geldi ki, veziriâzam İbrahim paşayı hayretten dondurdu. Pâdişah bu hattında:

«Sen ki lalamsın, seni burada askerime serdar bırakarak ben buradan İstanbul'a revâne olsam olmaz mı?» demektedir. Genç pâdişah nedense ordusunun basında harp etmekten vaz geçerek İstanbul sarayına dönmeği arzu edivermişti. Bu hat üzerine beyninden vurulmuşa dönen İbrahim paşa derhal menfi bir cevap yazdırmak üzere iken pâdişah tarafından otağa çağırılmış ve burada veziriâzam İbrahim paşa

pâdişaha, tam harbe başlanacağı sırada hünkârın ordudan ayrılmasının asker arasında yapacağı fena ve feci tesirleri izah ederek onu bu fikrinden vaz geçirmiştir.

(15 Ekim 1596) günü, büyük meydan muharebesi başladı. Bu muharebede düşman ordusunun miktarı Avusturyalı, Alman, İtalya, Macar ve Erdel kıtalarından mürekkep olmak üzere 100 - 120 bin raddesindedir ve Avusturya arşidüklerinden Maximilien ile, Erdel âsi voyvodası Sigismund Bathory kumandasındadır. Türk ordusuna gelince 50 bin kadar kapı-kulu askeri ile 60 bin kadar eyâlet ve Kırım askerinden mürekkep olmak üzere 110 bin kadardır. Düşman ordusu top ve topçu bakımından Türk ordusundan üstündür. Harbin bu birinci gününde iki taraf ta, ortadaki bataklığı geçmeğe çalışmıştır. Avusturya kumandanlarından Şuarsenberg ile Teuhenbach idaresindeki 5 — 6 bin kadar süvari, bataklığı geçmeğe muvaffak oldu. Fakat bunları Tatar askerleriyle Çağal-oğlu Sinan paşa kumandasındaki Çarhacılar tarafından çevrilerek tamamen imha edildi. Düşman kumandanlarından «Ditmar von Koenisberg» ile Bavyeralı «Fronsberg» maktul düştü.

(26 Ekim 1596) günü, iki ordu tam mânasiyle karşı karşıya gelmiş bulunuyordu. Sabahın erken saatlerinde pâdişah sancağ-ı şerif altında olmak üzere ordunun merkezinde yer aldı. Sağında vezirler, solunda Hoca Sadüddin efendi ile Anadolu ve Rumeli kadı-asgerleri durdular. Sağ cenahta, Anadolu askerlerinin başında Anadolu beylerbeyi Mehmed paşa, sol cenahta Rumeli beylerbeyi Sokullu-zâde Hasan paşa bulunuyordu. Çağale-zâde Sinan paşa ve Diyarbakır beylerbeyi, Kırım süvarileri kumandanı Feth-Giray Han ile birlikte pîştara memur edilmişti.

Mevcut toplar zincirlerle birbirlerine bağlanarak ordunun cephesinde kuvvetli bir müdafaa hattı haline getirilmiş, ordunun arka tarafına konulan ağırlıkların muhafazasına da Müteferrika Ağası Yunus bey memur edilmişti.

Haçova bataklığının öte tarafında bulunan düşman ordusu müstahkem bir hale getirdikleri ordugâhlarından öğleye, hattâ ikindiye kadar yerlerinden kılmıdamadılar. Buna mukabil Türk ordusu, bataklığın arasındaki bazı geçit nok-

talarından geçerek düşmanı ordugâhından çıkarmağa çalıştı. Bu ilk teşebbüse Cağale-zâde Sinan paşa memur edildi. Rivâyete nazaran ikindiye doğru Avusturya ordusu ordugâhtan çıkarak hücumla geçti. Bu sırada Üçüncü Mehmed, bir seccadeye oturarak nusret ve zafer için dua etmekte idi.

Düşman taburları harekete geçtikten sonra birkaç bin kişilik Kırım askeri, düşmanı arkadan çevirmek emeliyle harekete geçmiş ise de, şiddetli bir mukabele dolayısıyla bozulmuş ve Osmanlı sağ cenahı üzerine düşerek bu cenahın da karışmasına ve bozulmasına sebep olmuş ve Osmanlı askerleri karma karışık bir halde bataklığın beri tarafına geçmeğe mecbur olmuştu. Bu sırada bozulan Osmanlı ordusunu takip eden düşman taburlarına karşı sağ cenahı takviye etmek için Sokullu-zâde Hasan paşa gönderilmiş se de bu da şiddetli bir düşman topçu ateşiyle karşılaşarak çekilmeğe mecbur kalmıştı. Bu durum neticesinde Osmanlı ordusunun intizamını kaybettiğini gören düşman safları, büsbütün şiddetlerini arttırarak Otağ-ı Hümâyûnun bulunduğu nokta yakınlıklarına kadar gelmişlerdi.

Zahirî görünüşe nazaran Osmanlı ordusu tamamen perişan olmuş gibi idi. Avusturya ordusu da böyle zannetmişti. Umum kumandan Arşidük Maximilien'in şiddetli emirlerine rağmen, artık tamamen zaferin kendi taraflarında kaldığını zanneden düşman askerleri Otağ-ı Hümâyûnun etrafındaki ve arkasındaki ağırlıklar üzerine saldırarak yağmaya başlamış ve bu suretle intizamlarını ve kumandanlarıyla irtibatlarını kaybetmiş bulunuyorlardı. (1)

Bu sırada pâdişah Üçüncü Mehmed de büyük bir tehlike içine düşmüş bulunuyordu. Çünkü düşman, doğrudan doğruya pâdişahın bulunduğu nokta üzerine hücumlarını teksif etmişti. Düşman kuvvetleri pâdişahın etrafında bir ok atımı ve hattâ daha da yakın mevkide bulunuyor, pâdişahın esir edilmesi veya şehit edilmesi, bir an meselesi halini almış bulunuyordu. Üçüncü Mehmed, Resul-ü ekrem efendimizin hırka-i şeriflerini giymiş bulunduğu halde, İslâm ve Türk

(1) Peçevi İbrahim Efendiden.

askerlerinin perişanlığını görerek gözyaşları döküyor ve nusret için dua ediyordu. Hoca Sadüddin Efendi ise pâdişahın yanından bir dakika bile ayrılmıyordu. Bu sırada pâdişah müteessir ve üzgün Hoca Sadüddin'e soruyor:

— Efendi, şimdengerü ne çare etmek gerek?

Bu sualin mânası açıktı. Pâdişah zaferden ümidini kesmiş, esir düşmekten ise kaçmanın daha doğru olup olmyacağını soruyordu.

Bu sırada ise pâdişahı muhafazaya memur olan askerlerden büyük bir kısmı (Pâdişahın da bir arabaya binerek, Mirahoru önünde olduğu halde çekilip gitti) diyerek pâdişahın da kaçtığı rivâyetini yayıyor ve karma karışık bir surette kaçışmağa başlamış bulunuyordu.

Hoca Sadüddin Efendi, pâdişahın atının dizginini tutarak rivâyete nazaran şu cevabı veriyor:

— Pâdişahım, lâzım olan, yerinizde sabit ve ber-karar olmaktır. Cenk hali budur. Ecdâd-ı izâmınız zamanında olan tabur muharebeleri ekseri böyle vâki olmuştur. Mu'cizât-ı Muhammed aleyhi-s-selâm ile inşallah-u-teâlâ fırsat-u nusret ehl-i islâmındır. Hâtır-ı şerifiniz hoş tutun!..

Esasen ikindiye yakın başlıyan harbin bu şiddetli safhası güneşin batışı sıralarına kadar devam etmiş ve artık Osmanlı ordusu tamamen perişan olmuş gibi görünmekte idi. Fakat birdenbire garip ve akılları durduran bir değişiklik oldu. Ve bu değişiklik belki de ancak beş on dakika içinde oluverdi. Galibiyet neş'esiyle sarhoş olmuş bulunan düşman askerleri her türlü harp tâbiye ve usullerini bırakarak yalnız Osmanlı ordugâhındaki çadırları yağmaya başladıkları sırada, ordunun arka tarafında kendi işleriyle meşgul olan at-oğlanları, aşçılar, deveci, katırcı ve sair kara-kullukçu denilen kimseler, ellerine geçirdikleri çadır direği, çadır kazması, odun yarmaları, balta ve lobutlarla ve sopalarla bu karma karışık saldıran düşman askeri üzerine hücum ettiler. Türk ordusunun tamamen mahvolduğunu zannederek kollarını sallaya sallaya saldıran düşman askerleri, hiç beklemedikleri bir anda, mahiyetini de birdenbire kestiremedikleri bu acaip darbe karşısında ne yapacağını şaşırdı. Birbiri üzerine yığılarak geri çekilmeğe başladıkları sırada Osmanlı safları arasında:

— Kâfir kaçıyor!

Sesleri duyuldu. Bu ses, beş on dakika evvel, her şey mahvoldu zanniyle kaçmağa başlıyan veya hazırlanan Türk askerlerinin cesaretlerini ve maneviyatlarını yükseltti. Birdenbire toparlanan Türk ordusu şiddetli bir hücumla geçti.

Rivâyete nazaran bu sırada Cağal-oğlu Sinan paşa ile Kırım askerinin başında bulunan Feth-Giray da düşmanı çevirmeğe muvaffak olmuşlar ve böylece düşman hezimetini tahminin üstünde korkunç bir şekil almıştır.

Başlangıçta Osmanlı sağ cenahını bozmuş olan 20.000 düşman süvarisi, beş on dakika içinde bataklığa sürülerek tamamen kılıçtan geçirildiği gibi, kaçanları da Tatar süvarileri imha etmiş, yatsıdan evvel sona eren bu muhteşem Türk zaferi sonunda bataklıklar içinde ve harp meydanında 50.000 düşman askerinin kılıçtan geçirilmiş olduğu tesbit edilmiştir. 100 e yakın top ile 10.000 duka altını ve bol miktarda mühimmat ve ganimet ele geçirilmiştir.

Harbin en buhranlı anında, ağırlıkları muhafaza eden aşçıların, katircıların ve deveçilerin müdahalesinin harbin talihini değiştirmek hususundaki tesiri inkâr edilememekle beraber, bu muhteşem harbin kazanılmasında yalnızca bunların müessir olduğunu söylemek de doğru olmaz. Eğer o sırada Türk ordusunun diğer aksamı hâlâ intizam ve cesaretini kaybetmemiş olmasaydı, düşmanın bir anlık şaşkınlığının çabuk geçeceği aşıkardı.

Muhakkak ki bu harbin kazanılmasında pâdişahın kaçmasına mâni olan Hoca Sadüddin efendinin hissesi inkâr olunamaz. Veziriâzam damad İbrahim paşanın bile, serdar sıfatıyla harbin kaybedildiğine kani olarak pâdişahın kurtarılarak geri çekilmesi hazırlıklarına başladığı bir sırada Hoca Sadüddin efendinin çelik gibi bir irade ile pâdişahı geri çekilmekten alıkoyması elbette harbin talihini üzerinde müessir olmuştur. Kırım Hanı Gazi-Giray'ın kardeşi Feth-Giray ile, Cağal-oğlu Sinan paşanın son dakikalardaki şiddetli müdafaalarının da düşman ordusunun mağlûbiyete uğramasında tesiri olduğu muhakkaktır.

Veziriâzam değişikliği hususundaki garip durum:

Zaferin kazanılmasını takip eden dakikalarda Cağal-oğlu Sinan paşa pâdişahın huzuruna girerek, o günkü harbin taf-

silâtını ve kendi başarılarını izah etti. Ona taraftar olan Hoca Sadüddin efendi ile, Kapı-Ağası Gazanfer Ağa da Sinan paşanın meth-ü senasında bulunduğu gibi zaferin kazanılmasındaki rolünden de bahsettikleri pâdişah, sadrâzamlığı Sinan paşaya verdiğini bildirdi. Pâdişahın elini öperek dışarı çıkan Sinan paşa, çadırında tebrikleri kabule başladı.

Halbuki daha sedrâzamlık mührü kendisinde bulunan İbrahim paşa düşmanın takibi ile meşguldü. Ertesi sabah, kendi otağına gelerek sadâret işleriyle harıl harıl meşgul olmağa başladı.

Mühür kendisinden alınmadığı için İbrahim paşa hâlâ sadrâzamdı, kendisine sadrâzamlığı tebliğ edildiği için de Cağal-oğlu Sinan paşa da sadrâzam mevkiinde idi. Böylece tarihte emsali görülmiyen bir hâdise olmuştu. Aynı zamanda iki sadrâzam (Başvekil) bulunmakta idi!.

Hoca Sadüddin efendi, hâlâ neden sadâret mührünün İbrahim paşadan alınmadığını Kapı Ağası Gazanfer ağadan hayretle sordu. Gazanfer ağa:

— Galiba saadetlü pâdişah o fermanına nâdim olmuştur. Eğlenür (yani tereddüt etmektedir.)

Diye cevap verince Hoca:

— Ya bir âdemi bu kadar asker içinde bed-nâm etmeğe ihtiyaç ne idi? İşte her türlü fitne ve fesat böyle televvünlerden çıkar.

Deyince Gazanfer Ağa:

— Ben bunu pâdişaha arz etmekten çekinirim, dedi.

O sırada bu konuşmayı dinlemekte olan Mirahor Ahmed Ağa:

— Efendinin lisanından söylemekte ne hata var? Şimdi ben tabur seyri için hangi ata bineceklerini pâdişahıtan sorarım. Emrederseniz ben söylerim.

Dedi, ondan sonra huzura girip:

— Hoca efendi dışarıdadır. Fakat «Mühr-ü sadâret henüz İbrahim paşada olduğundan askerde bir dedikodu ihtimali vardır, diyor.»

Dedi. (1)

(1) Peçevi cilt 2, sayfa 205.

Ahmed ağanın bu sözlerinden sonra pâdişah bir müddet düşündü ve:

— Kapıcılar Kethüdası varıp Mührü İbrahim paşadan alsın, ve götürüp Sinan paşaya versin, diye ferman etti. Bu suretle Cağal-oğlu Sinan paşa, sadrâzam oldu. Sinan paşa, sadrâzam olmak neş'esiyle, ileride Osmanlı imparatorluğu-nun âdeta yıkılacak kadar felâketli günler geçirmesine sebep olacak çok korkunç bir takım isabetsiz kararlar almıştır ki, ileride (Anadolu isyanları) bahsinde tafsilen beyan olunacak ve Cağal-oğlunun şahsiyeti ve milliyeti hakkında da (Üçüncü Mehmed devrinin sadrâzamları) bahsinde malûmat verilecektir.

Üçüncü Sultan Mehmed, zaferi müteakip alelâcele Haçova'dan İstanbul'a doğru hareket etti (2 kasım 1596). Pâdişah Szolnok, Szegedin, Petervaradin ve Belgrad üzerinden İstanbul'a döndü. Harmanlı yakınına geldiği vakit daha araba içinde iken validesi Safiye sultanın dilsiz Süleyman Ağa vasıtasıyla gönderdiği mektubunu aldı. Bu mektubunda valide sultan oğlunu, kazandığı zafer dolayısıyla tebrik ediyor ve aynı zamanda İbrahim paşayı azlederek Sinan paşayı sadrâzam yaptığı için takbih ediyordu. Validesine karşı fevkalâde hürmetkâr olan Üçüncü Mehmed, arabadan iner inmez, ancak 1 ay 39 gün sadrâzamlık etmiş olan Cağal-oğlu Sinan paşadan sadrâzamlık mührünün alınarak tekrar İbrahim paşaya verilmesini Kitapçı Ömer'e emretti. Pâdişaha bu hususu telkin etmiş olan Baş-İmrahor Ahmed Ağa azledildiği gibi Sinan paşa da Akşehir'e sürüldü. Hoca Sadüddin nefyedilmekten ancak valide sultanın şefaati ile kurtulabildi. Fakat pâdişah tarafından, umur-u siyasiyeye ve hattâ ulemâ tevcihatına karışmaması için kat'i emir aldı.

Yeni serdar Saturcu-Mehmed paşa serhade gidiyor:

Hoçova zaferi gibi büyük bir askeri muvaffakiyet, eğer hesaplı hareket edilerek düşman takip edilseydi ve hattâ pâdişah o kışı Belgrad'da geçirip ertesi sene Avusturyalılar kendilerini toplayamadan harekete geçmiş olsaydı, muhakkak ki Orta Avrupa'nın çehresi çok değişirdi. Ne ya-

zık ki genç pâdişah ve devşirme askerler ve vezirler memleket menfaatinden ziyade İstanbul hasretini çektikleri için ordunun huduttan ayrılmasını müteakip Avusturyalılar «Yanık = Raab» kalesini muhasara etmişlerdi. Bunun üzerine Saturcu - Mehmed paşa serdar tâyin edilerek (9 Nisan 1597) de hududa sevk edildi.

Türk ordusunun yaklaşmakta olduğunu haber alan Avusturya kumandanı (Yanık = Raab) muhasarasını bırakarak kaçtı ve müdafilerin bir çıkış hareketi ile birkaç bin düşman askeri imha edildi. Osmanlı ordusu tarafından muhasara edilmiş olan «Tata = Dotis» kalesi geri alınmış ve ordu (1 kasım 1597) de Waitzen önlerine vâsıl olmuştur. Bu sırada düşman, kaleyi tahliye ederek yakında Tuna kıyılarındaki bulunan 50.000 kişilik Avusturya ordusuna iltihak etmiş ve Osmanlı ordusu ile 1 Kasımdan 9 Kasım kadar çok kanlı muharebeler olmuştur. Osmanlı ordusu, kışın fazla ilerlemesi üzerine, Belgrad'a çekilmiştir.

Kırım Hanları meselesi ve sadâret değişikliği:

Sâbık veziriâzam Cağal-oğlu Sinan paşa, Kırım Hanı Gazi-Giray'ı azlederek Feth-Giray'ı Hanlığa tâyin etmişti. Yeni sadrâzam İbrahim paşa ise, Gazi-Giray'ın Hanlıkta ipka olduğunu bildiren bir ferman gönderdi. Bu suretle iki Han arasında kanlı bir mücadele başladı. Neticede Gazi - Giray Hanlıkta kaldı ise de Feth - Giray'ı ve memedeki çocuklarına varıncaya kadar çocuklarını ve bütün aile efradını imha etti. Serdar Saturcu - Mehmed paşa, huduttaki muvaffakiyet-sizliklerini, Kırım Hanı Gazi - Giray'ın, davet edilmiş olmasına rağmen yardıma gelmemiş olmasına atfederek pâdişaha şikâyetle bulundu. Pâdişah, esasen Feth - Giray faciasına sebep olmuş olan İbrahim paşaya karşı münfeil idi. Onu azle karar verdi, fakat yeni bir sadrâzam bulmak için müftü Bostan-zâde ile istişare etti ve ona sordu:

«Pâdişah söze başlayıp (sadrâzamlığı başkasına vermek isterim, kim münasiptir?) dedi.

Müftü (İbrahim paşa kulunuzun azli için bir sebep var

mıdır?) deyince (Cürmüne nihayet yoktur, bilhassa Gazi - Giray Hanı hanlıkta ipka edip Feth - Giray gibi değerli bir vücudun mahvolmasına sebep olması cürm-ü azım değil midir?) dedi. Bunun üzerine müftü: (Cerrah-Mehmed paşa ikinci vezirdir, sıra onun değil midir?) dedi. Pâdişah (Öyledir ama, tedbir ve tasarrufu yoktur) dedikten sonra dördüncü vezir olan Hadım - Hasan Paşayı sadrâzam tâyin etti» (1) (3 Kasım 1597).

Hasan paşanın, dördüncü vezir olmasına rağmen an'ane hilâfına birdenbire vezirîâzam olması, valide sultana takdim ettiği külliyetli miktarda hediyelerle izah edilir.

Hasan paşanın sadrâzamlığı da uzun sürmedi. Boşboğazlığı felâketine sebep oldu. Memuriyetleri para ile satmağa başladı. Memuriyet satarken istediği fazla para için mucip sebep olarak ta: «Sizden aldığım para esasen bana kalmıyor, onları kime veririm bilir misiniz? Valide suetana...» demek suretiyle valide Safiye sultanı halkın diline düşürdüğü gibi daha büyük bir ihtiyatsızlık ta yaparak pâdişahın pek itimat ettiği Kapı Ağası Gazanfer ağanın katlini pâdişaha arzetti. Bu haberi valide sultandan öğrenen Gazanfer Ağanın canı başına sıçrayıp: «Hasan paşa aşikâre rüşvet almakta, ve rüşvet alırken de (Valide sultan beni haraca kesmiştir) demektedir. Maksadı eşkiyây-ı avâmı üzerinize üşürüp sizi pâdişaktan ayırmak ve kendisi müstakil olmaktır. Bunun için evvelâ benim kanımı dökmek istiyor ki bunu pâdişaha söyleyecek kimse bulunmasın» dedi.

Pâdişah Gazanfer Ağanın sözlerini tahkik ederek doğru olduğunu anladı. Bunun üzerine pâdişah Hasan paşayı azlederek (9 Nisan 1598) Yedikule zindanına attı. Altı gün sonra da burada boğduruldu. Yerine ikinci vezir Cerrah Mehmed paşa sadrâzamlığa getirildi. Yeni sadrâzama pâdişahın ilk hatt-ı hümayûnu şöyle oldu:

«Eğer vazifeni yapmazsan parça parça edilirsin. Ruz-i mahşerde de bed-nam olursun!»

(1) Nâima, cilt 1, sayfa 185.

**Rabb = Yanık kalesi düşman eline geçiyor
(29 Mart 1598)**

Avusturya kumandanlarından Palffy ve Schwarzenberg, garip bir hileye başvurarak Yanık kalesini zaptetmişlerdir. Kalenin Yenicheri kumandanı Yahya Ağa adında sarhoş bir kimsedir. Asker âdeta başıboş bir haldedir. Kaledeki 2000 cebeci ve 2000 kul-oğullarından mürekkep muhafız kıtası efradı da etraftaki kasabalarda evlenerek yerleşmişler ve böylece âdeta kale müdafaasız bırakılmıştır. İki Avusturyalı kumandan bu halden istifade etmek için bir gece, Türkçe bilen bir iki Hüsar atlısına, ihtimal ki Türk elbiseleri de giydirerek kale kenarına göndermişler, kendileri de kuvvetlerini bir pusuya saklamışlardır. Kapıya yaklaşan bu Hüsarlar «Peçuydan zahire getirdik, düşmandan güçlülükle kurtulduk.. Kapıyı tiz açın, zahireyi içeriye sokalım) demişler, yegâne sarhoş olmıyan bir nöbetçi «Gidip anahtarları getireyim» dediği sırada kapının altına konulan bir fişek ile kapıyı uçurmuşlardır. Kale kumandanı Mahmud paşa eline aldığı iki kılıçla görülmemiş derecede kahramanlıklar göstermiş, fakat sonunda başı kesilerek mızrak üzerine geçirilmiştir. Bundan başka burçlardan birinde bulunan 300 kadar Türk askeri, kurtulma imkânının kalmadığını görünce barut mahzenini ateşliyerek kahramanca ölmüşlerdir.

Bu haber İstanbul'da büyük bir teessür uyandırmıştır. Belgrad kışlağında bulunan serdar Saturcu - Mehmed paşa, İstanbul'dan yardım aldıktan sonra «Gross - Waradin = Varat» üzerine hareket etti ve (29 Ağustos 1598) de Beckerek ovasına vâsıl oldu. Kırım hanı Gazi - Giray da burada Osmanlı ordusuna iltihak etti. Buradaki bir harp meclisinde ordunun «Varat» üzerine yürümesine karar verildi. Yolda Csanad ve Arad kaleleri işgal edildikten sonra Gross - Waradin önüne vâsıl olundu (27 Eylül 1598). Ertesi gün de Saturcu ordusunun Erdel taraflarına gitmesini fırsat bilen Avusturya kumandanı Arşidük Mathias da 70 - 80 bin kişilik bir kuvvetle Budin kalesini muhasaraya başladı.

Niğbolu bozgunu:

Bu sırada âsi Eflâk vayvodası Mihail Viteazul, Tuna

yalıları muhafızı Hadım Hafız-Ahmed Paşaya, isyandan vazgeçtiğini ve görüşmek üzere geleceğini bildirmiş, Hâfız - Ahmed Paşa da bu hainin sözlerine inanarak Niğbolu önüne gelip otağlarını kurmuş ve işte bu sırada âni olarak 20000 kişilik bir kuvvetle âsi voyvoda Mihail bir baskın yapmış ve 3000 Türk askerini kılıçtan geçirmiştir. Hâfız - Ahmed Paşa kaçabilmiş ve tekrar topladığı kuvvetle Niğbolu üzerine geldiği sırada, kaleyi muhasara etmekte olan Mihail Bükreş'e kaçırmıştır.

Türkler Varat, Avusturyalılar Budın muhasarasını bırakıyorlar :

Müstahkem bir kale olan Varat üzerine, birkaç muhasara topuyla gidilmiş ve mevsim icabı yağmurun ve fırtınaların tesiriyle muhasara harekâtı çok zor ve faydasız bir hal almıştır. Saturcu - Mehmed Paşa idaresindeki ordu bu şekilde şaşkınca hareketler yaparken «Dotis = Tata», «Vesprim», «papa» ve «Palota» kalelerinin de düşman eline geçtiği ve Budın'ın kuvvetli bir Avusturya ordusu tarafından muhasara edildiği haberi geldi. Budın muhasarası (28 Eylül) de başlamıştı. 35 gündür muhasara devam ediyordu. Fakat kale muhafızları büyük bir kahramanlıkla karşı koymakta idiler. Bilhassa Szolnok sancak beyi Kulaksız-Ömer beyin Peşte müdafaasında gösterdiği kahramanlıklar dillere destan olmuştu. Saturcu tarafından da yardım gönderilmişti. Bu durum karşısında mevsim ilerlediği için Avusturya ordusu muhasarayı bırakarak çekilmek zorunda kaldı. (2 Kasım 1598) Ertesi (3 Kasım 1598) günü de Osmanlı ordusu Varat muhasarasını kaldırdı ve serdar Saturcu - Mehmed paşa 8 Aralıkta Belgrad kışlağına geldi. Fakat 6 temmuzda Belgrad'da idam edildi.

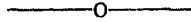
Yeni sadrâzam ve serdar damad . İbrahim Paşanın serhadde hareketi:

Veziriâzam ve serdar-ı ekrem damad İbrahim paşa 15 Mayıs 1599 da Uyvar seferi için İstanbul'dan hareket etti ve 18 Eylül 1599 da Budın önlerine geldi.

Buradan Peşte'ye ve oradan da «Ciğerdelen = Parkany»

ye gelindi. Burada iken Avusturyalılar sulh için müracaat ettiler. Vaç kasabasında iki taraf murahasları arasındaki müzakereler bir netice vermediği gibi, 13 Ekim 1599 da da «Ciğer-delen» de yapılan ikinci sulh müzakeresinde de Avusturyalıların Usturgun'a bedel Eğri kalesini istemeleri reddedilerek müzakereler münkati oldu. Esasen ciddi olmayıp bir oyalamadan ibaret olduğu muhakkak olan bu sulh taleplerinden sonra Avusturya ordusu Komorn'a çekildi. Kırım süvarilerinin düşman topraklarına karşı yaptıkları akınlarda umulan neticeyi vermedi. Daha sonra mevsimin fazla ilerlemiş olması dolayısıyla ordu Belgrad kışlağına çekildi. (26 Kasım 1599)

İbrahim paşa burada hıristiyan reâyaya karşı gayet âdilâne muamelelerde bulunarak onların minnetlerini ve itaatlerini temin etmiş ve hattâ hıristiyan reâyadan topladığı mîlis kuvvetleriyle, yıllardan beri o havalide eşkiyalık yaparak âsâyış namına bir şey bırakmamış olan ve «Heidük» denilen eşkiyaların kökünü kazımıştır.



KANIJE'NİN ZAPTI

Eski Budin beylerbeyi Tiryâki Hasan paşa Eszek mevkiinde serdar-ı ekrem damad İbrahim paşa ile buluştuktan sonra, ordunun Kanije üzerine gitmesinin muhtelif bakımlardan faydasını izah etmesi üzerine serdar da buna razı oldu. Hareketten biraz sonra mühim bir mevki olan «Babocsa = Babofca» kalesi üç gün muhasaradan sonra vire ile (yani can ve mallarına dokunulmamak şartıyla) teslim oldu. Bolondvar ve «Lak=Lâve» kaleleri de ele geçirdi. Türk ordusu Kanije müstahkem kalesini (12 Eylül 1600) da muhasaraya başladı. Kanije, aynı isimdeki nehir üzerindedir. Muhasaranın başladığı sırada kale muhafız kumandanı «Georges Parader» adlı birisidir. Kalenin etrafı baştan başa bataklıktır. Yanaşmağa imkân olmadığı gibi bu yüzden duvarlar altına lâğım açmağa ve atmağa da imkân yoktur. Rivâyete nazaran kaleye yanaşabilmek için bataklıklar üzerine hasır serilmiştir. Bu kale ilk defa Kanûnî Süleyman zamanında zaptedilmiş, fakat sonradan düşman eline geçmişti. Muhasara çok zor olmakta idi. Fakat bir ara kalede müthiş bir infilâk oldu. Anlaşıldığına göre kaledeki Türk esirler, içinde 1000 kantar barut bulunan mahzeni ateşlemişler, kendileriyle birlikte muhafızlardan da bir çoğu ölmüş, kalenin mühim bazı kısımları harap olmuş ve barutsuzluk yüzünden düşman top ateşini kesmek zorunda kalmıştır.

Bu muhasara 12 Eylül'den 22 Ekim tarihine kadar sürmüş, bu arada Kanije'lilere bir de 20 - 40 bin kişilik bir yardım kuvveti gelmiştir. Bu yardım kuvvetinin başında Philippe Emmanuel adında, imparatorun hizmetine girmiş bir Fransız bulunmakta idi. Bu imdat kuvvetiyle, kaleyi muhasara eden Osmanlı ordusu arasında şiddetli çarpışmalar oldu. İki ateş arasında kalma tehlikesi karşısında bulunan Osmanlı ordusunda bilhassa Yeniçeriler ekseriya harbe

bile iştirâk etmemiş ve kaçmışlardır. Bereket versin Anadolu ve Rumeli askerleri düşmana karşı kahramanca çarpışmışlar ve neticenin alınması da ancak bu suretle mümkün olmuştur. Yeniçeri ordusu artık kuru bir kalabalık, hattâ zararlı bir unsur haline gelmekte bulunmuştur. Eyâlet askerlerinin şiddetli mukabeleleri karşısında bu düşman yardım ordusu nihayet (14 Ekim 1600) tarihinde çekilip gitti.

Kanije kalesi teslim oluyor :
(22 Ekim 1600)

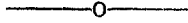
Yardım için gelen ve «Lorraine» dukası Philippe Enimmanuel Mercoeur kumandasındaki ordunun çekilmesi üzerine Kanije için artık mukavemet imkânı kalmamıştı. Esasen barut mahzenleri de berhava olduğu için hemen hemen barutsuz da kalmışlardı. Bunun üzerine (12 Ekim 1600) tarihinde kale kumandanı teslim için beyaz bayraklarını kale duvarlarına çekti. Yapılan anlaşmaya göre ateşli silâhlr müstesna olmak şartıyla kale halkı dilediği eşyasını alarak serbestçe çıkıp gidebilecekti. Çoğu vakit bu şartlarla teslim olan Türk kaleleri halkı, anlaşma hilâfına yine de Avusturyalılar tarafından kılıçtan geçirilirdi. Fakat Türk ordusu Kanije'nin Vi-re ile tesliminden sonra teslim şartlarına harfiyen riâyet etti. Öyle ki Hammer'in bile itiraf ettiği gibi kaleden çıkanlar tavuk kafesleriyle çocuklarının beşiklerini bile rahatça alıp götürdüler (1). 76 top Türklere kaldı (22 Ekim 1600). «Transilvanya = Erdel» Voyvodası Mihail'in elçisi ile birlikte İstanbul'a gönderilmiş olan Reis-ül-küttâb Hamza Efendi'ye vekâlet eden müverrih Hasan Bey - zâde, muhasaranın muvaffakiyetle neticelendiğine dair arizayı tanzim ederek mukâfaten bir hıl'at ve bir kılıç aldı. Kanije'nin fethi müjdesini İstanbul'a Abdi Efendi götürdü. İstanbul'da üç gün üç gece şenlikler yapıldı. 20 bölük sekban ve yeni yazılan 3000 asker Kanije'de muhafız olarak bırakıldı. Kanije bir beylerbeyilik merkezi haline konuldu ve Sigetvar, Eszek, Şikloş, Peçuy sancakları da arpalık olarak tahsis edildi.

(1) Hammer, cilt 7, sayfa 240

Kale muhafızlığına evvelâ Köstendil sancak beyi «Alaca-atlı Arnavud Hasan Paşa tâyin edilmiş, fakat biraz sonra onun yerine Budin beylerbeyi Tiryaki - Hasan Paşa ve defterdarlığına da Mangır - Kuşu Mehmed Efendi tâyin edilmiştir.

Bundan sonra Serdar Veriâzam İbrahim Paşa Yakova Köprüsü üzerinden Drava nehrini geçerek Eszek'e gitmiş ve orada, kışlamak üzere Rumeli askerlerini Pirzerin'e ve Anadolu askerlerini de Banyoluka'ya göndererek kendisi de Belgrad'a çekilmiştir.

Bu sırada Veziriâzam Damad - İbrahim Paşa vefât etmiş ve yerine tarihlerimizde «bir mertebe şûm ve bir derece uğursuz deyû halk içinde mezmum idi ki tâbir olunmaz» şeklinde tasvir olunan sert sözlü, asık suratlı, kimseyi dinlemez ve anût bir insan olan Arnavud Yemişçi - Hasan Paşa Veziriâzam oldu.



TİRYAKİ HASAN PAŞANIN MEŞHUR KANİJE MÜDAFAA DESTANI

Yeni veziriâzam Yemişçi Hasan paşa, aynı zamanda serdar-ı ekrem olarak ordu ile birlikte cepheye gitmeğe memur edildi. İbrahim paşadan dul kalan Ayşe sultan, Hasan paşaya nişanlandı. Fakat Hasan paşa, mevsimin ilerlediğini bahane ederek bir türlü sefere çıkmak istemiyordu. Fakat müftü Sun'ullah efendi, pâdişah üzerinde müessir olarak derhal hareket etmesini temin etti. Buna mukabil Hasan paşa, müftüyü azlettirmedikçe sîtanbul'dan hareket etmedi. Aynı zamanda en mühim mevkilerde bulunan kimselerin pek çoğunu azletti veya yerlerini değiştirerek bu yerlere hep kendi adamlarını tâyin etti. Hoca - zâde Mehmed efendi müftü, Halil paşa sadâret kaymakamı, Hafız-Ahmed paşa üçüncü vezir oldu. Ancak bundan sonra serdar Hasan paşa (9 Ağustos 1601) de İstanbul'dan Belgrad'a müteveccihen hareket etti (6 Eylûl 1601) de «Zemon = Zemlin» deki otağına vâsıl oldu.

Kanije muhasarası başlıyor : (9/10 Eylûl 1601)

Kanije'nin Türkler eline geçmesini bir türlü hazmedemiyen Avusturyalılar, mukabil hareket olarak iki ordu hazırlamışlardı. Birincisi, evvelce Türkler tarafından muhasara edilen Kanije kalesine yardıma gelip te kaçan «Duc de Mercoeur» kumandasındaki ordu.. Bu ordu «Stulhweisenburg = İstolni - Belgrad» ın muhasarasına memur edildi. İkinci ordu Arşidük Ferdinand kumandasındaki müttefikler ordusu idi ki, bu da Tiryaki - Hasan paşa tarafından müdafaa edilmekte olan Kanije'yi muhasaraya memurdu.

Düşman ordusunun bu hazırlıklarını casusları vasıtasıyla günü gününe öğrenen Tiryaki - Hasan paşa geceyi gündüze katarak kalenin noksanlarını tamamladı. Kaleye, aylarca yetecek kadar erzak ve mühimmat doldurdu. Etraf kasabalara haberler salarak bir miktar asker daha getirtti. Buna rağmen müdafilerin miktarı ancak 9000 kadardı. Avusturya ordusuna gelince batı ve Osmanlı kaynaklarında bu husus ihtilâflıdır. Batı kaynakları usulen Avusturya ordusunu 30 - 50 bin kadar, Osmanlı kaynakları ise 80 - 300 bin kadar gösterirler. Fakat bu miktarın 80 binden aşağı olmadığı, sonradan gelen yardımlarla da bunun 100 bini aştığı muhakkaktır. Bu ordunun esas kuvveti Avusturya ve Macarlardan mürekkepti. Fakat Papa Sekizinci Clément'in yeğeni olan Aldobrandini maiyetinde 10.000 kişilik bir kuvvet ve ayrıca Toskana, Mantua dükalıklarıyla diğer bir takım küçük İtalyan siltelerinin kuvvetleri de mevcuttu. Düşman ordusunda 5 ade-di «Şâhi» denilen büyük olmak üzere 42 top vardı.

Düşman ordusu umum kumandanı Arşidük Ferdinand idi. Bu büyük ve hazırlıklı düşman ordusu (9/10 Eylûl 1601) gecesi Kanije kalesini muhasaraya başladı. Fakat muhasara başlamadan evvel Arşidük Ferdinand, kalenin durumunu, içindeki kuvvetin miktarını anlamak için 5 - 6 bin kişilik bir keşif kuvveti göndermişti. Bu kuvvet kat'i muharebeye girişmeyecek, mümkün olursa birkaç dil (esir) alacaktı. Bu gelen kuvvetin maksadını çok iyi sezen Tiryaki - Hasan paşa, derhal topçu kumandanlarına bir emir verdi. «Düşman ne kadar yakına gelirse gelsin sakın top ateşi yapmayınız!». Bundan sonra da askerlerine emrini verdi: «Düşmanın azlığına bakarak sakın kale kapılarından çıkıp hücum etmeyin!»

Hasan paşa, düşmanın top ateşine karşı ancak tüfek ateşi ile karşılık vermekte idi. Düşman ordusunun hücumları, ateşleri öğleye kadar devam ettiği halde kaleden bir tek top güllesi atılmamıştı. Düşman ordusu kaleye pek fazla yaklaştığı vakit bile top ateşi yapılmadı.

Avusturya kumandanı her an top ateşi bekliyordu. Hayret içinde kaldı. Yoksa kalede Türklerin hiç topu yok mu idi? Umum kumandan Arşidük Ferdinand, Kanije gibi mühim bir kalede top bulunmamasına ihtimal veremediği için, ertesi

gün daha fazla kuvvet sevk ederek ikinci bir keşif daha yaptı. Fakat hayret! Türk ordusundan yalnız tüfek ateşi ile muka-bele ediliyor, bir tek top atılmıyordu. Bu ikinci tecrübeden sonra Arşidük Ferdinand artık inandı ki, kalede top yoktur. Ordunun bütün mevcudu ile kale bedenleri yakınına kadar yaklaşabilirdi. Bunun üzerine işte bu 9 Eylül günü bütün kuvveti ile kaleyi yakından muhasaraya başladı.

Tiryaki - Hasan paşanın istediği de bu idi. Düşman or-dusu kalabalık kütleler halinde kaleye yaklaşarak tam top menziline gelince, kaledeki topların hepsi birden güllerini yağdırdı. Müthiş bir karışıklık oldu. Yüzlerce, binlerce Avus-turyalı yerlere serildi. Birbirini çiğniyerek geri çekilmeğe başladı. Düşman ordusunun bu şaşkınlığından derhal istifa-de eden Tiryaki - Hasan paşa, kale kapılarını açarak intiza-mını ve maneviyatını kaybetmiş olan düşman üzerine Türk yiğitlerini sevketti. Bunlar düşmanı kıra kıra Kanije suyunun Sigetvar tarafına attı.

Tiryaki - Hasan paşa çok zeki, vatanperver, cesur bir in-sandı. Kendisinden kat kat üstün düşman kuvvetlerini ancak zekâsiyle, cesaretiyle mağlûp edebilirdi. Hergün yeni bir harp hilesiyle, bütün muhasara müddetince düşman askerlerini ve kumandanlarını şaşkına çevirdi. Daha ilk günü düşman, Pa-şanın hilesine aldanmış idi.

Aldatıldığını anlayan Arşidük Ferdinand, bu zeki Türk kumandanı karşısında işi daha ciddi tutmak gerektiğini an-ladı. Kaleyi uzaktan ve altı koldan sardı. Elindeki topların hepsi ile sabahtan akşama kadar kale bedenlerini dövmeğe başladı.

Tiryaki - Hasan Paşa vâkıa muhasara başlamadan evvel, uzun bir muhasaraya yetecek kadar kaleye mühimmat, ba-rut, erzak depo etmişti ama, bir gün bunlar bitebilirdi. Çünkü düşman ordusu çok kalabalık ve kuvvetli idi. Paşanın, bu du-rum karşısında Serdar Yemişçi - Hasan Paşaya bir haber ulaştırıp, acele yardıma koşması icabettiğini anlatması gerek-ti. Bunun için de oda - başlarından ikisini, lisan bilen ve fev-kalâde cesur ve zeki olan Kara - pençe'nin himâyesinde ser-dara göndermeğe karar verdi. Kara - Pençe ve iki oda - başı, çok sıkı olan muhasara kuvvetleri arasından bin müşkülâtla

sıyırılıp Serdara kadar gittiler ve Tiryaki - Hasan Paşanın mektubunu vererek kalenin durumunu ve düşmanın kuvvetlerini izah ettiler. Serdar da onlara: «Esasen biz de pek yakında o taraflara varmak niyetindeyiz.» cevabını verdi. Kara-Pençe bu haberi kaleye getirdiği vakit, Türk müdafilerinin maneviyatı pek fazla yükseldi. Esasen Tiryaki - Hasan paşa, bütün muhasara müddetince en ziyade askerinin maneviyatını yüksek bulundurması esas tutmuştu. Her fırsattan istifade ederek onların cesaret, metanet ve sabırlarını arttırırdı.

Muhasara uzuyor, fakat kaleye serdar tarafından yardım gelmiyordu. İlk günlerde Kanije gazileri, kaleden çıkıp düşmanla sık sık boğaz boğaza harpler yapıyorlardı. Fakat düşman ordusu da behemehal kaleyi almağa niyet etmiş görünüyordu. Kale kapılarını açarak dışarıya çıkmanın tehlikeli olduğunu gören paşa, artık buna son vererek kale kapılarını tamamen kapattırdı.

Kanije kalesinin etrafı tamamen bataklık halinde idi. Yaklaşılması zordu. Avusturya kumandanı kaleye yaklaşabilmek için, önce Türklerin Kanije'yi muhasara ederken yaptıkları gibi, çubuk ve sazlardan örülmüş hasırları bataklık üzerine sererek kale bedenlerine kadar, askerinin geçebileceği bir yol yaptırdı. Kale bedenlerinin hemen dışında bir de hendek vardı. Avusturyalılar bu hendek üzerine de bir köprü kurdular. Artık kaleye yaklaşmışlardı. Kale bedenlerine tırmanabilirlerdi. Fakat o güne kadar bu işlerin yapılmasına ses çıkarmıyan, âdeta görmemiş gibi davranan Tiryaki - Hasan paşa, tam Avusturyalıların hazırlıkları sona erdiği gece, ordudan ayırdığı fedaileriyle bu düşman hazırlıklarının tamamını yaktırdı, tahrip etti. Günlerce uğraşarak yapılan düşman hazırlığı bir anda yok oluvermişti.

Fakat Avusturya kumandanı yılmadı. Bu defa kale etrafındaki bataklığın üzerini odun yığınlarıyla kaplayarak ikinci bir yol yaptırdı ve hendeğin üzerine de büyük bir köprü kurdurdu. Artık tamamdı, bu köprü üzerinden kale burçlarına çıkılabilirildi. Avusturya kumandan ve askerleri sevinç içinde ertesi sabahı bekliyorlardı. Fakat garip bir şey oldu. O gece Türk fedaileri, kaleden çengeller atarak, bu köprüyü kale içine çekivermişlerdi!. Bu çekiş sırasında da köprü üze-

rindeki düşman askerlerinden bir çoğu hendeğe yuvarlanarak boğulmuştu.

Tiryaki - Hasan paşanın, her gün yeni bir hüneri, hilesi karşısında Avusturya kumandanları şaşkına dönüyorlardı.

Muhasara ilerledikçe, Türk askerinin durumu da sıkışıyordu. Vâkıa Hasan paşa bu sıkıntıları ne düşmana, ne de kendi askerine duyurmuyor ise de, vaziyet te gittikçe neza-ket kesbetmekte idi. Hasan paşa, Kara - Pençe ile bir kere daha serdar Yemişçi - Hasan paşaya haber gönderdi. Yardıma koşulmazsa kalenin düşebileceğini, bu takdirde de böyle mühim bir kalenin tekrar zaptedilmesinin kolay olmyacağına hatırlatıyordu. Bu haberi Ösek sahrasında alan serdar, «hâlen Belgrad'a gitmekte olduğunu, oradan dönüşte Kanije'ye geleceğini» bildirdi. Bu haber Tiryaki - Hasan paşayı çok üzdü. Serdara bir türlü vaziyetin vehametini anlatamıyordu. Fakat, serdarın bu yakınlarda gelemeyeceği haberi asker duyarsa maneviyat bakımından çok fena olurdu. Paşa bu haberi askerden sakladı. O gece, serdarın ağzından bir mektup uydurarak ertesi günü askere bu uydurma mektubu okudu. Bu uydurma mektupta (Serdarın büyük kuvvetlerle sür'atle Kanije'ye doğru gelmekte olduğu) yazılı idi. Askerin gözleri yaşardı. Yeni baştan kuvvet kazandı.

Hasan paşa bir taraftan kendi askerinin maneviyatını yüksek tutmağ çalışırken, diğer taraftan da düşman ordusuna yanlış bilgi vererek onları şaşırtmağa, düşündürmeğe, aralarında ihtilâflar çıkarmaya ehemmiyet verirdi.

Bunu da, hiç akle hayale gelmiyen şekillerde yapıyordu.

O günlerde Avusturya ordusunda birkaç gündür şenlikler yapılmakta idi. Paşa bunu merak ediyordu. Bereket o günlerde iki dil «esir» yakalandı. Paşa bunları teker teker sorguya çekerek, Avusturya ordusundaki şenliklerin sebebini öğrendi. Haber çok fena idi. Avusturyalılar, Türklerin elinde bulunan İstolni - Belgrad kalesini geri almışlardı. Aynı zamanda esirlerin ifadelerinden, Avusturyalılarla Macar kumandanı ve askerlerinin aralarının iyi olmadığını, birbirlerinden şüphe ettiklerini, hattâ herhangi bir ihanetten korkarak Avusturya kumandanının Macarları ön hatlara koymadığını öğrendi. Paşa derhal plânını kurdu.

Yakalanan iki esiri huzuruna çağırarak onlara karşı bağırıp çağırdı. Sonra dışarı çıkartarak başka bir odaya hapsetti. Sanki esirlere duyurmak istemiyormuş gibi, aslında onların duyacağı şekilde onların derhal idam edilmelerini «Beşli ağası Kara Ömer Ağa» ya emretti.

Bu emri işiten esirler korkudan titremekte iken gece yarısı Beşli Ağası Kara Ömer ağa bunların yanına geldi. Sanki Hasan paşadan habersiz geliyormuş gibi gayet korkak ve ihtiyatlı davranıyordu. İki esire yaklaşıarak:

«Paşa sizin idamınız için emir verdi. Bu emrin icrasını da bana bıraktı. Emri aldığımdan beri aklım başımda değil.. Çünkü aslında ben de sizlerdenim, yani Macarım. Küçük yaşta iken paşa-kulu olmuşum. Ama aslâ aslımı unutmadım. Kendi milletimden olanları idam etmek bana çok ağır geliyor. Sakın bu söylediklerimi kimseye söylemeyiniz. Yoksa paşa beni parça parça eder. Ben sizi idam etmiyerek gizlice kurtaracağım. Gece karanlığından istifade ederek ses çıkarmadan beni takip edin.»

Diyerek onları yanına aldı. Onları kaledeki 500 Macar cerahor'unun ortalarından geçirdi. Ve esirlere fısıltı halinde gûya pek gizli söylüyormuş gibi:

«Bu gördükleriniz Macarlardır. Her üç gecede bir bin Macar fedaisi kaleye yardıma gelir.. Ah bir kere şu kale Türklerin elinden bir çıksa... Ben de hemen Macar ordusuna geçeceğim.»

Sözlerini söyledi. Daha sonra içini çekerek, çok müteessir bir tavır ile kaledeki kuvvet ve mühimmat hakkında kısa kısa malûmat verdi. Diyordu ki:

«Bu Türkler çok müthiş insanlar.. Hele bu Tiryaki - Hasan paşa yok mu! Allahın belâsı bir adam. Muhasaradan evvel kaleye, belki birkaç sene yetiyecek kadar erzak doldurdu. Etraftan askerler getirtti.. İçeride on binlerce asker var. Hele top, barut ve mühimmata gelince.. Dağlar gibi yığılı... Elimden gelse hepsini berhava edeceğim. Nasıl olduğunu bir türlü anıyamıyorum ama, ikide birde dışarıdan imdat kuvvetleri gelip kale içine giriyor. Galiba serdar da yakında büyük bir ordu ile yardıma geliyormuş.. Hasan paşanın keyfi-

ne pâyan yok.. Sakın bu söylediklerimi kimseye söylemeyin. Ben sizden olduğum için içimi döküyorum.

Gibi ve daha buna benzer sözlerle esirleri şaşkına çevirdikten sonra onları kaleden dışarıya çıkardı. Esirler doğrucu kumandan Arşidük Ferdinand'a giderek gördüklerini yana yakıla anlattılar. Ferdinand, kaledeki askerin ve mühimmatın, erzakın fazlalığı haberinden fevkalâde ürktü, kara kara düşünmeğe başladı.

Fakat paşa, Türk askerlerinin maneviyatını sarsan felâketli bir vak'ayı askerden saklıyamadı. Çünkü bu sırada İstolni - Belgrad kalesi düşmanın eline geçmiş ve muharebe sırasında Budin beylerbeyi Mehmed paşa ile Mehmed Kethüda şehit düşmüştü, Avusturya kumandanı, bu iki Türk kahramanının kesilmiş başlarını muzraklar ucuna takarak kaledeki Türklere gösteriyordu. Bu haber, Türk askerleri üzerinde çok ezici bir tesir yapmıştı.

Tiryaki - Hasan paşa, bu fena tesiri izâle edebilmek için askerini toplayarak onlara şu hitabede bulundu:

«Gaziler!. Malûmunuzdur ki düşman sizi kayırdığından dolayı nasihat etmez. Onların gösterdikleri kesilmiş başlara ve düşmanın yaygarasına ehemmiyet vermeyiniz! Bunların gösterdikleri başlar gerçek midir, yalan mıdır? Kara Pençeyi gönderelim. Doğrusunu bize öğrenip gelsin. Sahih olduğunu farzedelim, biz kaleye onlar için kapanmadık, pâdişah sağ olsun! Bir ednâ kuluna buyurmuş olsa o da onlar gibi olur. Bizim buraya kapanıp sâbit-kadem olmamız, din-i İslâm uğruna ve hak yolunadır. Ama bu kalenin düşman eline geçmiyeceğine dair elimde birkaç delil vardır. Birincisi budur ki, İbrahim paşa, uzun zaman bu kaleyi döğüp düşmandan alamayınca (eğer Hak teâlâ fethi müyesser ederse Medine-i Münevvere'ye vakfolsun) dedi. Bundan sonra kale Türklerin eline geçti. Elbette Sultân-ı Enbiyâ'ya vakfolan, düşman eline geçmez. Bir de Rebiülevvelin on ikinci gecesi gelip muhasara etti. O gece peygamberimiz dünyaya gelmişti. Hazret-i peygamberin, âleme rahmet için geldiği gece hürmetine muhasara altında olan ümmeti dahi rahmetinden behreyâb olacaktır. Bir delil de şudur ki, biz her akşam gül-

bank-i Muhammedi çekip (Allah, Allah) dediğimiz vakit, düşmanın kırk iki pare topu birden ateşlemesi, sesimizi bastırmağa çalışması, bizden korktuğunu gösterir!» (1)

Zaten bu sırada Peçuy'lu Behram - Çeribaşının attığı bir gülle ile de kesilmiş başlar yere düşmüş oldu.

Avusturyahıların yardım kuvveti geliyor:

Kale içindeki gaziler gün geçtikçe sıkışmakta idi. Böyle bir zamanda, daha felâketli bir vak'a ile karşılaştılar. Zaten kaleyi muhasara eden kuvvet çok fazla idi. Böyle iken bir de İstolni - Belgrad kalesini zapteden Arşidük Mathia'sın kumandasındaki Avusturya ordusu Kanije önlerine gelmiş bulunması, hakikaten Türk asoerinin maneviyatını kırıcı bir hâdise idi.

Bu yeni yardım gelir gelmez Avusturya kumandanı da Türklere karşı sinir harbine girişti.

«Serdarınız mağlûp oldu. Artık hiç bir taraftan size yardım gelmesine imkân ve ihtimal kalmadı. Bizim kuvvetlerimiz ise her gün yeni katılanlarla birlikte artmaktadır. Artık daha fazla dayanmanız hem mümkün değil, hem de sizin için felâketli olur. Eğer kaleyi boşaltıp bize teslim ederseniz, size hiç bir zararımız olmaz, rahatça çıkıp gitmenize müsaade ederiz» diyordu.

Avusturya kumandanı hakikaten artık Türklerin mukavemet edemiyeceklerine, teslim olacaklarına inanmıştı. Fakat onun bu teklifine karşı kale bedenlerinden Türklerin eskisinden büyük bir imanla düşmana gülle yağdırdığını görek kaleye umumî hücum yapmağa karar verdi. Mütiharrik köprüler hazırlandı. Her türlü tertibat alındı.

Tiryaki - Hasan paşa, düşmanın bu hazırlığının sebebini anlamıştı. O da mukabil tedbirler aldı. Topları en münasip yerlere yerleştirdi. Askerlerini toplayarak onların maneviyatını yükseltecek nasihatlerde bulundu.

Gün ağarırken düşman umumî hücumu başladı. Hücum hakikaten iyi hazırlanmıştı. Kalabalık asker grupları, dalga

(1) Nâima, sayfa 267.

dalga kale bedenlerine saldırıyorlardı. Buna mukabil Kaniye gazileri de canlarını feda ederek mukabele etmekte idiler. Askerin artık yorulduğu, ümitsizliğe düştüğü anlarda Hasan paşa, askerin arasına girerek:

«Gaziler, evlâtlar!. Erlik günüdür, mertlik demidir. Düşman çok, fakat imanı yok.. Allaha şükür ki hepinizin göğsü iman nuru ile doludur. Allahın inâyetiyle hiç bir şeyden korkmayın. Ölenler Allahın cennetine gidecek, sağ kalanlar gazilik rütbesine erişecektir. Din uğruna, hak yoluna dövüşüyoruz. Pâdişahımızın ekmeği size helâl olsun... Geri çekilmeyin.. Düşman mutlaka yüz geri edecektir!»

Diye onları teşvik ediyordu.

Bu arada düşman sürülerinin kale bedenlerine kadar çıktıkları görülüyor, burçlar üstünde boğaz boğaza çarpışmalar oluyordu. Türk gazilerinin her biri sanki birer ateş parçası idi. Yaşlı kumandanlarının, Hasan paşanın sözleriyle heyecana gelen her Türk askeri, sanki bir kale haline gelmişti.

Ve nihayet Avusturyalılar, bir rivâyete göre 18000 ölü vererek, perişan bir halde umumî hücumu bırakmak zorunda kaldılar. Bu mücadele sırasında düşman ordusu kumandanlarından, Papa Sekizinci Clément'in yeğeni Aldobrandini de yaralanarak ölmüş, bu haber de Türk askerlerini sevindirmişti.

Bu tehlikeli umumî hücum sona erdikten sonra her biri toz toprak ve kan içinde olan Kaniye gazileri, kahraman ve büyük kumandanları Hasan paşanın elini, gözyaşları içinde öpüyorlar, o da her birini ayrı ayrı okşayarak dualar ediyordu.

Umumî hücum esnasında Avusturyalılar büyük zayıat vermişlerdi. Kaniye kahramanlarını umumî hücum ile mağlûp edemeyeceklerini anlayınca, devamlı top ateşi ile kale bedenlerini tamamen yıkmaya karar verdiler. Her gün 2000 gülle atarak kale duvarlarını delik deşik etmeye başladılar. Kaniye gazileri de açılan her gediği insan üstü bir gayretle ve sabahlara kadar uğraşarak taşlarla, toprakla, yatak ve yorganlarla tikiyorlardı.

Muhasara uzadıkça yavaş yavaş mühimmat, ve erzak

stokları hissedilir derecede azalmağa yüz tutuyor, bu da askerlerin ve paşanın endişesini mucip oluyordu. Bilhassa barutun azalmış bulunması ve dışarıdan barut getirilmesinin imkânsız olması herkesi düşündürüyordu. Fakat Hasan paşasının da çaresini buldu. Kalede düşmandan kalma mühim miktarda küherçile bulunduğu anlaşıldı. Güherçileden barut yapma işinde evvelce çalışmış olan bir Yeniçeri nefe-
rinin nezareti altında bol miktarda barut yapılmağa başlandı. Fakat bu sırada kötü bir şey oldu. Paşanın iç oğlanlarından Handan ve Kenan adında Macar asıllı iki kilerci, bir gece kaçarak Avusturya ordusuna iltihak etmişlerdi. Bunlar Avusturya kumandanına, kalenin hakiki kuvvetini, sıkıntı içinde olduğunu, yardım gelmemesinden dolayı ümitsizliğin başladığını anlatacaklardı. Avusturya kumandanının, kalenin hakiki durumunu öğrenmesi elbette çok tehlikeli idi.

Kaniye gazileri merak ve endişe içinde iken Hasan paşa bu işe fazla ehemmiyet vermez görünüyor ve «Merak etmeyin.. Bu iki hainin hesabı görülür» diyordu. Hakikaten Tiryaki Hasan paşa, bu iki hainin verecekleri haberlerin faydasız bir hale getirilmesi için çaresini düşünmüştü. Derhal dil (esir) alınması için maiyetindekilere emirler verdi. Derhal faaliyete geçildi ve birkaç esir yakalandı. Paşa bunları huzuruna çağırarak onlara:

«İki adet, güvendiğim adamımı göndermiştim, varıp kralınızla görüştüler mi?» diye sordu. Esirler, o iki adamın kumandanla görüşerek kalenin iç durumu hakkında malûmat verdiklerini söylediler. Bundan sonra Hasan paşa, bu esirlerin derhal idam edilmesi emrini verdi. Hemen Kara - Ömer ağa ileri atılarak:

— Bu hainleri bana teslim edin, derhal kayıtlarını göreyim..

Diğer esirleri dışarı çıkardıktan sonra, onları kimse-
nin görmeyeceği bir yere götürerek şunları söyledi:

«Bu söyleyeceklerimi sakın kimseye duyurmayın. Sonra benim halim harap olur. Ben de sizdenim. Benim aslım da Macardır. Bundan evvelki iki Macar esirini de ölümden kurtardım. Kenan ve Handan adındaki iki kilerci, paşanın en güvendiği iki adamıdır. Onları

mahsus ve öğreterek gönderdi ki, kalenin artık dayanacak halde olmadığını, erzak ve mühimmatın azaldığını kumandanınıza söyle-sinler de, kumandanınız da kaleyi zaptedeceğim diyerek kış ayları-na kadar muhasarayı bırakıp gitmesin diye.. Hasan paşa, Avusturya-lıların muhasarayı bırakıp gitmesinden korkmaktadır. Çünkü Siget-var'da bulunan Türk ordusundan haber geldi. Macar askeri ile de gizlice paşa ittifak etti. Serdar da yakında gelmekte imiş. İçeride olan Macar askerinden nöbet ile üç gecede biner adam gelip git-mektedir. Şimdi gidip kralınıza benden selâm söyleyiniz. Gafil olma-sın, kalede bir seneden fazla yetecek kadar zahire, mühimmat, ba-rut vardır. Böyle bilerek tedbirli olsun!»

Bunları söyledikten sonra esirleri gûya gizlice kaleden dışarı salıverdi. Tabii bu esirler gördüklerini, işittiklerini doğruca gidip Arşidük Ferdinand'a ulaştırdılar. Ferdinand, hangi habere inanacağını şaşırdı. Bu sırada Tiryaki - Hasan paşa, düşmanı şaşırtmak için yeni tedbirlere baş vurdu. Ser-dara hitaben yazdığı ve atlas kese içine koyduğu bir mektu-bu, Kara - Pençe vasıtasıyla gece dışarı çıkarıp, sanki yolda düşürmüş gibi Avusturya ordusu yakınlarına koydurttu. Bu mektubunda Tiryaki - Hasan paşa şunları yazıyordu:

«Devletlü! Bundan evvel size gönderdiğimiz bir amdamımızla si-ze kale ahvalinden haber vermiştik. Askerimiz çok idi ise de baru-tumuz biraz azalmıştı. Hamdolsun düşmandan kalan fazla miktar-da güherçileden hâlen günde iki kantar barut yapmaktayız. Erza-kımız ise üç aydan fazla dayanacak kadar çoktmur. Şimdilik bize erzak ve barut göndermeğe zahmet etmeyin. Esasen Macar askerle-riyle de ittifakımız var. Siz dahi o vakit gelirsiniz. Geçen gün Ke-nan ve Handan adında iki mutemet adamımı Avusturya ordusuna, gûya dinlerini terkedip hristiyan olmuşlar gibi göstererek gönder-dim. Bunlara tenbih ettim, kalede erzak ve barut kalmadığını söy-liyecekler. Düşman böylece kale muhasarasını bırakıp gitmiyecek, siz de olvakte yetişmeğe sa'y edin.»

Bu uydurma mektubu Kara - Pençe, biraz çamura bula-yarak yere düşürmüş gibi Avusturya askerleri yakınına koy-du. Mektup Avusturyahılar tarafından ele geçirilerek Ferdi-nand'a götürüldü. Kumandan, büyük bir telâşa düştü. Evvel-

ce kendisine kaleden haber veren iki Türkü çağırdı. İsimlerinin hakikaten Kenan ve Handan olduğunu öğrenince, bunların Türk casusu olduklarına karar vererek her ikisinin de başını kestirerek kesik başlarını kale karşısına dikti.

Tiryaki Hasan paşanın harp hilesi muvaffak olmuş, Avusturya kumandanı kalenin hakikî durumunu öğrenememiş, üstelik serdarın geleceği haberine de inanarak ne yapacağını düşünmeğe başlamıştı.

Düşman kumandanları şaşkına dönüyor:

Avusturya ordusunda garip bir durum hâsıl olmuştu. Avusturyalılar Macarlara güvenemiyorlar, her an Macarların kendilerine ihanet edeceklerinden veya ihanet etmekte olduklarından şüphe ediyorlar, Macarlar da Avusturyalılara dost gözüyle bakmıyorlardı. Tiryaki - Hasan paşa iki askeri iyice birbirine düşürmeğe muvaffak olmuştu. Buna rağmen düşman ordusu yine mevcut kuvvetini muhafaza ediyordu. Günlük geçtikçe de kalede erzak ve mühimmat sıkıntısı artıyordu, serdardan ise hiç bir haber yoktu. Bir an evvel Avusturyalılar muhasarayı bırakıp gitmezlerse kalenin ve içindekilerin hali haraptı.

Hasan paşa yine mektup hilelerine baş vurdu. Düşman kumandanları bu mektupların sahtesiyle hakikisini birbirinden ayıramıyacak hale gelmişti. İşte düşman ordusu bu halleti ruhiyede iken Tiryaki - Hasan paşa gece ve gündüz devam etmek üzere gürültülü şenlikler yapılmasını emretti. Fışekler atılıyor, gülbankler çekiliyor, küsler vuruluyor, mehter sesleri her tarafı inletiyordu. Düşman ordusu, kale içindeki bu sevinç tezahürlerinin ne mânaya geldiğini bir türlü anıyamıyor, fakat her halde bir şeyler olduğunu tahmin ediyordu.

Bir taraftan bu şenlikler devam ederken Hasan paşa yine, düşmanın eline geçmesini ayarladığı bir mektup hazırladı. Gûya bu mektup serdara yazılmıştı:

«Devletlû, Sigetvar'a gelmişiz. Kudûmunuz mübarek ola. Gönderilen Yeniçerilerle, yüz bin altın ve yüz kantar barut, seksen kantar kurşun ve yüz kantar peksimet düşman haberdar olmadan ka-

leye alındı. Lûtfetmişsiniz ama, bizim bunlara ihtiyacımız yoktu. Elimizdeki barut ve erzak bir yıldan fazla bize yetecek miktardadır. 30.000 yiğit askerimiz müheyyadır. Ama bir ricamız vardır, gelecek pazar günü bizim İskender kethüdaya 15.000 kadar fedai yarar adam koşulup irsâl buyurula... Kendiniz zahmet edip gelmeyesiz. Rahat oturasınız. Bu tarafta Macar beyleri bizim kadimi dostumuzdur. Her gece bize imdada gelirler ve Avusturya ordusunda ne haber varsa bize getirirler. 30.000 Macar askeriyile şöyle ittifak eyledik: Pazar günü erkenden biz içeriden çıkarız, onlar taşradan... İskender Kethüda dahi Sigetvar'dan beru yürür. Küffarı perişan ederiz..»

Bu mektubu mühürleyip atlas keseye koyduktan sonra «Samasko Osman» adlı bir dilâvere verdi. Osman ağa kaleden gizlice çıkarak düşmanın eline geçeceği bir yere mektubu bıraktı ve kendisi serdara gidip kalenin hakiki durumunu, acele yardıma gelinmesini bildirdi.

Mektubu bulan Avusturyalı ise, kendine fazla ehemmiyet verdirmek için mektubu yerde bulduğunu değil de, gizlice kaleden çıkmış olan bir Türkle mücadele ettikten sonra üzerinde bulduğunu söyledi. Böylece mektubun hakiki zannedilmesine sebep oldu.

Kumandan Ferdinand'ın Macarlardan itimadı büsbütün zâil oldu. Macarlar ise her gün ordugâhtan birer birer kaçmağa başlamışlardı. Tiryaki Hasan paşa bu haberleri her gün yakaladığı esirlerden öğreniyordu.

Buna mukabil serdar Yemişçi Hasan paşa da, Kanije'den aldığı haber üzerine nihayet Kanije'ye yardıma karar vermişti. Fakat serdar Yemişçi Hasan paşanın maiyetindeki Yeniçeriler mevsimin bu kadar soğuk ve berbat olduğu bir zamanda Kanije'ye gidemeyeceklerini bağıra bağıra ilân ederek serdarın çadırını başına geçirdiler. Kanije'ye yardım etmek üzere Sigetvar'a kadar gelmiş olan serdar, mecburen Kanije'ye yardımdan vaz geçerek Belgrad'a gitmek zorunda kalmıştı.

Kanije'nin mukavemeti ise artık son haddini bulmuştu.

İşte bu sırada sağnak halinde bir yağmur, daha sonra korkunç bir fırtına ve nihayet tahammül edilmez bir soğuk başlamış, her taraf donmuş, el ayak tutmaz olmuştu.

17/18 Kasım 1601 gecesi düşman ordugâhı bu tabii âfetle pençeleşirken, birdenbire düşman ordusunda serdar Yemişçi Hasan paşanın gelmekte olduğu haberi yayılmıştı. Bu son haber Avusturya ordusunu tam mânasiyle bir paniğe kaptırmıştı. Umum kumandan Ferdinand ne yapmak lâzım geldiğini düşünüyor, sağa sola kaçışan askerlerini bir intizam altında tutmağa çalışırken, Tiryaki - Hasan paşa meşhur kahraman «Kara Ömer Ağa» nın maiyetine 300 kişilik bir müfreze vererek kaleden çıkardı ve şaşkın Avusturya ordusuna gece karanlığında yıldırım gibi bir hücum yaptırdı. Kaledeki asker de gülbankler çekerek öyle müthiş bir gürültü çıkarıyorlardı ki, Avusturyalılar, kendilerine hücum eden Türklerin sayısı hakkında hiç bir şey öğrenememişler, bunların adedini on binlerce zannetmişlerdi. Yine bu sırada kaledeki bütün toplar birden ateşe başlamıştı. Avusturya ordugâhının altını üstüne getiriyordu. Bir taraftan yağmur, fırtına, don, diğer taraftan Türk topları, hücum eden Türk askerleri ve nihayet serdar Hasan paşanın gelmekte olduğu haberi karşısında Arşidük Ferdinand ta Sigetvar taraflarına doğru kaçarak askerini bir yerde toplama çarelerini ararken Tiryaki - Hasan paşa 500 kişilik bir Türk kuvvetini daha düşman üzerine yürüttü.

Avusturya ordugâhı artık bir ana - baba günü idi. Ne kumandan, ne kumanda, ne intizam kalmamıştı ve Türk dilâverleri bir fırtına gibi düşman ordusu içine dehşet salıyorlardı.

O gece Avusturya ordusunda 18000 düşmanın öldürüldüğü rivâyet edilir. Düşmanın cephanesiyle barutu kaleye çekilirken, topçu başı «İnce - Kara» da düşmanın 45 aded topunu zaptetmişti.

Artık Avusturya karargâhının işgaline sıra gelmişti. Tiryaki Hasan paşa bu hususta askerine çok müessir nasihatlerde bulundu. Haçova meydan muharebesini nümune olarak gösterdi. O muharebede düşman ordusu tamamen galip gelmişken, Türk ordugâhını yağmaya başladıkları ve bu yüzden intizamlarını kaybettikleri için hezimete uğramışlardı. Hiç kimsenin çadırlara girip yağma ile meşgul olmamasını iste-

di ve Kaniye gazileri Paşanın bu emrine harfiyen riâyet ederek asla yağmacılığa başlamadılar.

Tiryaki - Hasan Paşa yanına para keselerini koymuştu. Düşman başı getirene paralar vadediyordu. Avusturya ordusu hâlâ başına gelen bu felâketin nasıl başladığını kestirememekte idi. Gece böyle geçti. Tiryaki - Hasan Paşa ise ertesi sabah kalede ancak 600 kişi bırakarak geride kalan bütün askerini düşman üzerine yürüttü. Düşmanın bütün metrisleri işgal edildi. Arşidük Ferdinand, bir ara askerini bir noktada toplayıp yeniden ordugâhını işgal etmek istedi ise de çok şiddetli bir topçu ateşi ile karşılaşarak binlerce ölü verdi. Bir Türk güllesi de başı ucundan geçerek yakınına düştü. Ferdinand daha fazla duramıyarak kaçmağa başladı. Onun kaçışı Avusturya ordusunun perişanlığını tamamladı.

Ferdinand kaçarken bütün eşyasını olduğu gibi bırakmıştı. Hiçbir şeyini götürememişti. Esasen buna imkân da yoktu. Çünkü Avusturya ordusunda herkes ancak canını kurtarmağa bakıyordu. Harp meydanında 30000 düşman ölüsü yatıyordu. (18 Kasım 1601).

Tiryaki - Hasan Paşa, zaferin ertesi günü kaleden çıkıp düşman ordugâhına geldi. Arşidük Ferdinand'ın çadırına girdi. Bu sahnenin tasvirini Naimâ'dan aynen alıyoruz :

«... Ferdinandoş kralın otâğına doğru varup içeri girdi. Gördü ki bir âli taht, çevresi trabzon, biri altın biri gümüş... Parmaklıkları başları elvân-ı cevâhir ile murassa' ve müzeyyen ve direkleri başına birer elmas vaz'olunmuş ki her biri Rûm haracı değer idi. İki yanında on ikişer kürsi konulmuş, kırmızı kadife örtüler ile saçakları inci ve sırma ile örülmüş, her biri zî-kiymet... ve taht önünde tahminen altı zira' uzunluğunda simat trapezesi, ol dahî gûnâgûn san'atle musanna' ve müzeyyen idi. Hasan paşa anda iki rek'at namaz kılup Hamd-ü-senâ ve fetih şükranesine dua idüp ağladı ve:

«Bu nusret mücerret Hak-teâlânın inâyeti ve Hazret-i Resûl-i Ekremin mûcizâtı eseridir.» deyû kılıcın çıkarup tahtı ortadan kılıçladı ve geçip üzerine oturdu. Sâir beyler ve ağalar ol kürsilere alâ-merâtibihim oturdular. Hasan paşa bunlara va'z-u-nasihat eyleyüp sabr-u-selâmet lüzûmunu bildirdi ve: «her kim bu gazâda bulundu ise inşâallah mağfûrdur» dedi. Bâ'lehu:

«Bu otâğa evvel gelen kimler idi?»

Deyu sual etti. Yedi nefer âleri gelüp üç yeniçeri dört serhadlı kendilerin bildirdiler. Paşa:

«Bu otağda ne var ise Cebehâneden gayri cümlesi sizindir» dedi.

Kaniye muhasarası sona ermiş, büyük ümitlerle gelen bir düşman ordusu mahv-ı perişan olmuştu. Kaniye müdafaası, yalnız Türk tarihinin değil, dünya tarihinin en muhteşem müdafaalarından biridir. Her günü, her saati, türlü kahramanlıklarla doludur.

Bu muhteşem müdafa ve zafer haberi İstanbul'a geldiği vakit İstanbul yerinden oynadı. Günlerce şenlikler yapıldı, bütün Anadolu'da Kaniye gazileri için duâlar yapıldı. Üçüncü Mehmed bu zafer haberini alınca sevinç gözyaşları döktü. Padişah Tiryaki - Hasan Paşa'ya vezirlik rütbesi ile üç hil'at, muhteşem takımlı üç at ve bir murassa' kılıç verdi ve yazdığı bir nâmede :

«Kaniye beylerbeyi, ihtiyar kulum ve müdebbir vezirim»

Diye hitap etti ve «Berhudar olasın... Asker oğullarımın da yüzleri ak olsun!» diye yazdı.

Bu büyük zafer sonunda Türk ordusunun eline 5 adet şâhi denilen büyük top ile muhtelif çapta 42 top, miktarı ölçülemeyecek kadar çok barut ve cephaneye, 14000 tüfek, 14000 kazma ve kürek, altın ve gümüş kıymetli sofra takımları, 50 den fazla kıymetli otağ, 10.000 çadır, çalgı takımları, erzak vesaire geçti.

Kaçan düşmanın arkasından Hasan paşa meşhur kahraman Kara - Ömer beyi üç bin Türk dilâveriyle takibe gönderdi. Sefil ve perişan, korku içinde sağa sola sığınmış düşman artıkları temizlendi. Hesapsız ganimetler elde edildi.

Avusturya harbinin devamı:

Kaniye muhasarası sırasında «Stuhlweiszenbug = İstolni - Belgrad» kalesi Avusturyalıların eline geçti. Bu defa serdar Yemişçi Hasan paşa (12 Temmuz 1602) de bu kaleyi şiddetle muhasara etti. Muhasara 6 Ağustos tarihine kadar sürdü. O gün, Rumeli beylerbeyi Lala - Mehmed paşanın maiyeti efradından Ahmed adında cesur ve gözü pek bir dilâver,

moloz yığınları üzerine basarak «Battal - Kapı» denilen kuleye çıkmış ve Türk bayrağını oraya dikmiş, yemek yemekte olup bunu gören diğer askerler yemeklerini bırakıp derhal ileriye atılmışlar, bu sırada muhasara topları hep birlikte ateşe başladığından neye uğradığını anlayamıyan kaledekiler şaşkına dönmüş ve kumandan «Kontisolani» akşama doğru vire ile kaleyi teslim etmek zorunda kalmıştır.

Avusturya ordusunun ricatı:

Bu sırada Erdel voyvodası «Moses-Szekeley» Avusturyalıların tazyiki karşısında serdar Yemişçi Hasan paşadan yardım istemişti. Serdar o sırada Peşte önlerinde bulunuyordu. Hasan paşa derhal Erdel tarafına gitmeğe karar verdi. Halbuki Arşidük Mathias kumandasındaki 80.000 kişilik büyük bir Avusturya ordusu Estergon karşısındaki «Ciğerdelen == Parkany) de bulunuyordu. Budin beylerbeyi Kadı-zâde Ali paşa ile Budin kadısı Hâbil efendi, serdar Yemişçi Hasan paşaya ricada bulundular. (Erdel'e gidilecek zaman değildir. Türk ordusu o tarafa giderse Avusturyalılar Budin'i derhal muhasara eder) diye söyledilerse de inatçılığı ile meşhur olan Yemişçi, kimseyi dinlemeden orduyu alıp Erdel tarafına yollanmıştır.

Türk ordusunun uzaklaşmasını bekliyen ve fırsatı kaçırmıyan Arşidük Mathias maiyetindeki 40 topu ve 80.000 kişi ile derhal Budin üzerine saldırdı. Peşte düşman eline geçti. Vaziyet çok tehlikeli idi. Derhal bu hal, Erdel'e gitmekte olan Yemişçi Hasan paşaya bildirildi. Hatasını anlıyan serdar Hemen geri dönüp Peşte önlerine geldi ve muhasaraya başladı. Tuna'nın bir yakasında bulunan Budin Avusturyalılar tarafından muhasara edilirken, beri yakasındaki Peşte de Türkler tarafından muhasara edilmişti. Fakat biraz sonra serdar Yemişçi Hasan paş, Rumeli beylerbeyi Lala Mehmed paşayı bir miktar askerle Budin'e bırakarak Belgrad'a çekildi ve orduyu düşmanla karşı karşıya bıraktı. Serdar tarafından hainane bir şekilde kendi kaderleriyle başbaşa bırakılan Budin müdafileri, büyük kahramanlıklar gösterdiler, çıkış hareketleriyle Avusturya ordusunu perişan etmeğe başladılar.

Düşman ordugâhındaki toplardan, barutlardan bir kısmını kale içine aldılar. Eski Budin vâililerinden Dev-Süleyman paşa tarafından icat edilen bir nevi bombalarla düşmana müthiş zayıat verdirildi. Bu sırada sağnak halinde devamlı yağmurlar da başladı. Arşidük Mathias, çaresiz kalarak Budin muhasarasını kaldırdı ve kaçtı. Ordugâhındaki ağırlıkları kale içine alındı. Bu muharebede Lala Mehmed paşanın büyük yararlıkları görülmüştü. Üçüncü vezirliğe terfi ettirilerek «Macaristan seraskerliğine» tâyin olundu.

Üçüncü Mehmed devrinde Avusturya harplerinin son günleri:

Bu arada Kırım Hanı Gazi - Giray, «Zemon = Zemlin» sahrasında serdar Yemişçi Hasan paşa ile görüştü. Hasan paşa, Hanı şatafatlı merasimle karşıladı. Han, Anadolu'da bulunan kardeşleri Selâmet - Giray ve Şahin - Giray'dan birisinin kendi yerine Kırım Hanlığına getirilmesinden kışkılanmakta idi. Serdarla Han, Belgrad'a beraber girdiler. Gazi - Giray o kış mevsimini Peçuy'da geçirdi. Meşhur tarihçi Peçevi İbrahim Efendi de Han'ın yanında bulunmuştu. Han burada o kışı av, eğlence ve şiir yazmakla geçirmişti. Gazi - Giray, devrin değerli şairlerindendir. Aşağıya aldığımız birkaç mısra' şiiri, Kırım'da değil, Osmanlı edebiyatında da yer almıştır.

Râyete meylederiz kaamet-i dîlcû yerine
Tûğa bel bağlamışız kâkül-ü hoşbû yerine
Heves-i tîr-ü keman çıkmadı dilden asla
Nâvek-i gamze-i dildûz ile ebrû yerine
Süreriz tığımızın zevk-u safâsın her dem
Sîm-tenlerle olan lezzet-i pehlû yerine

Seferin cevri çok ümmîd-i vefâ ile velî
Olduk âşiftesi bir şâh-i cefâcû yerine
Olmuşuz cân ile billâh gazâyâ teşne
Kanımı düşmen-i dînin içeriz sû yerine

Peşte bozgunu ve Budin muharebesi:

Veziriâzam Yemişçi - Hasan paşa, İstanbul'da patlak veren Sipahi ayaklanması üzerine kendi mevkiinin sarsılması ihtimalinden endişeye düşerek, huduttaki vazifesini terketmekte aslâ tereddüt etmeden, alelâcele İstanbul'a koşmuştu. Lala - Mehmed paşa serhadde kalmıştı. Sefer mevsimi başladığı için ordusuyla hareket eden Lala - Mehmed paşa, Ösek köprüsünü geçtikten sonra kendisine, Bosna beylerbeyi Celâli Deli - Hasan paşa iltihak etti. (Deli Hasan paşa hakkında Celâli isyanları bahsinde malûmat verilecektir.)

Bu sırada Kırım Hanı memleketine dönme kararı vermişti. Lala - Mehmed paşa Hana haber göndererek sefere dâvet etti ise de Han fikrinden dönmedi. Peçevî, Kırım Hanının memleketine dönmesini, Yemişçi - Hasan paşanın o yolda Hana haber göndermiş olmasına atfeder.

Bu sırada 50.000 kişilik bir Avusturya ordusunun Peşte önlerinde olduğu haber alındı. Bu Avusturya ordusu Tuna üzerindeki «Kızlar - Adası = Csepel» üzerine köprü kurarak asker çıkarmış, ve top yerleştirmişti. Bunun üzerine aynı adaya beri sahtilden de köprü kurulmasına karar verilmişti. Bundan sonra 14 Temmuz 1603 gecesi 12 bin piyâde ile 4 - 5 bin süvari karşıya geçirilmişti. Bunlar arasında Anadolu'dan gelen Celâliler de mevcuttu.

Düşman ordusu öğleye doğru Türk kuvvetleri üzerine şiddetli bir hücumla başlamış, çok kanlı bir çarpışma olmuş, düşman topçusu karşı sahile köprü kurmağa mâni olduğu için de bütün Türk askerleri imha edilmiş, ancak birkaç yüz kişi nehre atılarak kurtulabilmiştir. Bosna beylerbeyi Deriş paşa da maiyetinde kalan on kişi ile, pek kahramanca mücadeleden sonra şehit olmuştu.

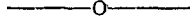
Bu başarı üzerine Avusturyalılar karşı sahile geçerek metrislere yerleştiler. Fakat dördüncü günü Celâli - Hasan paşa cesurane bir hareketle bunların üzerine atılarak 8000 düşman askerini kılıçtan geçirmiştir.

(22 Temmuz 1603) te Avusturyalılar «Alt - Ofen = Eski

Budin» e tekrar bir çıkarma yaptılar. Derhal yetişen Türk ordusu bu düşman kuvvetini mağlûp etti. Budin kalesi takviye edildi.

Kış mevsimi de geldiğinden serdar Lala - Mehmed paşa, Budin muhafızlığını Rumeli beylerbeyi Murad paşaya, Ösek muhafızlığını da Bosna beylerbeyi Celâli Hasan paşaya bırakarak Belgrad kışlağına çekildi.

(20 Aralık 1603) te Üçüncü Mehmed vefat etti. Bu mü-nasebetle Avusturya harplerinin devamı, Birinci Ahmed devrinde anlatılacaktır.



OSMANLI - İRAN MÜNASEBETLERİ

(21 Ekim 1595) te, Üçüncü Murad zamanında bir sulh rehinesi olarak İstanbul'a gönderilmiş olan, İran Şahı Birinci Abbas'ın yeğeni Haydar - Mirza taûndan vefat etti. Cenazesi debdebe ile defnedildi. Rivâyete nazaran bir müddet sonra, mezarın boş olduğu anlaşılmıştır. Bir kısım Acemlerin Haydar - Mirza'nın cesedini gizlice çıkarıp İran'a götürmüş oldukları ihtimalinden bahsedilir.

Şah Abbas'ın Osmanlılar aleyhine siyasî teşebbüsleri:

1603 yılında İran tahtında meşhur Birinci Abbas bulunmaktadır. Zeki, faal ve kudretli bir şahsiyet olan Şah Abbas, Üçüncü Murad zamanında İran'ın kaybettiği toprakları geri almağı gaye edinmiştir. Evvelâ, İran'ın doğusunda Özbekler elinde bulunan Herat, Meşhed ve Merv şehirlerini istirdat ettikten sonra batıya ve Osmanlılar aleyhine döndü. Şah Abbas, doğrudan doğruya Osmanlı devleti üzerine yürümeden evvel, Avrupa devletleriyle, Osmanlı devleti aleyhine bir ittifak akdine teşebbüs etti.

Sir Anthony Sherley adındaki İngiliz elçisi ile, İranlı Hüseyin Ali bey, hemen bütün Avrupa hükûmet merkezlerini dolaşarak Fransa kralına, Venedik Doj'una, imparatora, Toskan'a Grandüküne, Papaya, İngiltere kralına, İskoçya, İspanya ve Lehistan'a mektuplar getirmişler ve bir Doğu - Batı ittifakı için büyük gayretler sarfetmişlerdir. Bunun üzerine Papalık ve İspanya namına «Nicola di Melo» ve «Alfonso Cordero» adında iki papas ve Almanya imparatoru adına «Etienne Kakach de Zalonkemeni» İran'a gönderilmiş ve bu sonuncu yolda öldüğü için, vazifesini, kâtibi «Tectender von

der Jabel» ifa etmiştir. Portekiz kralı Philippe adına gelen «Antonio de Gouvea» vasıtasıyla bu ittifaka dahil olmuş, bu suretle, pek te ciddi ve kat'î netice vermiyen bu gidip gelişlerden sonra Doğu - Batı arasında zahiri bir anlaşma vukua gelmiş ve işte bundan sonra Şah Abbas, Osmanlılar aleyhine harekete başlamıştır.

Harbin sudan sebebi şöyledir:

Selmas kalesi Kürt beyi Gazi bey, Osmanlılardan yüz çevirip Safevilere dehalet etmişti. Şah, Gazi beye fevkalâde itibar etti, bunun üzerine Gazi bey, «Karnı - Yarık» adındaki kalesine çekildi. Bu sırada Tebriz beylerbeyi Lala - Paşa diye anılan «Zincir - Kıran Ali paşa» dır. Ali paşa derhal Nahcivan ve Erivan kuvvetlerini de alarak Karnı - Yarık kalesini muhasara etti. Gazi - Bey mukavemet edemiyerek surların üzerinden atlıyarak kaçtı, kale de Osmanlılara teslim oldu. Bundan sonra Ali paşa Tebriz'e dönmek üzere yola çıktı.

Tebriz'in sukutu: (26 Eylül 1603)

Bu hâdiseler üzerine Şah Abbas, harp ilânına lüzum görmeden Tebriz üzerine yürüdü. Yolda Erdebil vâlisi Zülfikar Han da kuvvetleriyle birlikte Şaha iltihak etti. Şah, Tebriz'i kuşattı. Osmanlı askeri iç kaleye çekildi ve şehir İranlılar tarafından işgal edildi (26 Eylül 1603). Tebriz şehri 18 seneberi Osmanlı idaresinde idi.

«Karnı - Yarık» muharebesinden dönen Tebriz beylerbeyi Ali paşa, Erivan ve Nahcivan askerlerini yerlerine göndermişti. İşte bu sırada Tebriz'in Kuzey batısında bulunan Sôfyan mevkiinde Şahın kumandasındaki kuvvetli İran ordusu ile karşılaştı. Ali paşa harbi mecburen kabul etti. Fakat faik İran ordusu karşısında Osmanlı ordusu mağlûp oldu. Türk ordusu büyük zayıat verdi. Nahcivan beylerbeyi Mahmud ve Akıska beylerbeyi Halil paşalar şehit düştü. Ali paşa da, büyük kahramanlıklar göstererek çarpıştıktan sonra esir oldu. (29 eylül 1603).

Bu muvaffakiyetlerden sonra Şah Abbas, Tebriz kalesini muhasara etti. Çok ümitsiz bir halde olmalarına rağmen Türk askerleri Şah Abbas'ın teslim teklifini evvelâ reddet-

mişler, fakat daha fazla mukavemet imkânı kalmadığı için üç gün sonra vire ile teslim olmuşlardır. Vire ile teslim olan kale halkının can ve malına dokunulmamak esastır. Böyle olmasına rağmen Şah Abbas vireye riayet etmemiş, erkekleri esir ve kadınları fuhşa mecbur etmiştir.

Böylece Tebriz kalesi de İranlıların eline geçmiştir. (21 Ekim 1603).

Bundan sonra surları çok zayıf ve içindeki kuvveti pek az olan Nahcivan kalesi de İranlılara teslim olmuştur. (26 Ekim 1603). Şah Abbas Nahcivan vâililiğine «Ustaçlı - Çırağ-Sultan'ı) tâyin etmiştir.

Daha sonra Şah Abbas, Şerif Mehmed paşanın muhafızı bulunduğu Erivan kalesini muhasara etti. (15 kasım 1603). Şerif paşa, Şah gelmeden, büyük bir sür'atle beşer yüz zira' uzunluğunda üç yeni sür ile kaleyi tahkim etti.

Şah Abbas ordugâhını «Mihnet - Tepesi» e kurdu. Şerif paşa bu sırada Van vâlisinden yardım istemek üzere bir adamını göndermişti. Bu adam, yolda Şah Abbas'ın eline geçti. Üzerindeki mektubu alarak arkasına şu satırları yazarak Şerif Mehmed paşaya gönderdi:

«Tedbirlerinizi Allah mübarek etsin! Bu fâsit fikirden vaz geçiniz. Size hiç bir taraftan yardım gelmeyecektir. Bütün memleket ahali bana itaat etmiştir. Bu mektubunuzun benim elime geçmesi de buna delâlet eder. Bundan sonra mektup ta gönderemezsiniz. Kaleyi teslimden başka çıkar yolunuz kalmamıştır.»

Üç çıkış hareketi yaparak Safevî ordusunu bozmuş olan Şerif Mehmed paşa Şahın bu yüksekte atışlarına cevap verdi. İkinci defa Şahın gönderdiği elçiye Şerif Mehmed paşa şu cevabı verdi:

«Kalenin her taşına bizden bir baş gitmedikçe, ve Kızılbaş kellelerinden kuleler yapılmadıkça Revan'ın fethi mümkün olmayacaktır.»

Bundan sonra Trabzon'da menfi olarak oturmakta olan Saatçi - Hasan paşa İran seferi serdarlığına tâyin edildi.

Bir müddet sonra da Üçüncü Mehmed vefat etti. İran seferinin bundan sonraki vukuatı, Birinci Ahmed devrinde anlatılacaktır.

İÇ OLAYLAR

Anadolu ihtilâlleri (Celâlîler)

Anadolu'daki huzursuzluğun sebepleri:

Üçüncü Mehmed devrinden çok daha evvelinden beri Anadolu'da için için devam eden ve her gün derecesini arttıran bir huzursuzluk mevcuttu. Muhtelif sebep ve âmiller dolayısıyla başlamış ve ilerlemekte bulunmuş olan bu huzursuzluğun, Üçüncü Murad devrinde birdenbire devletin bünyesini sarsacak bir hale gelivermesi, teşkilâtlanıvermesinin ise zahirî sebepleri vardı. Bunlar da:

1 — Üçüncü Murad devrinde başlayarak Üçüncü Mehmed devrinde devam eden İran ve Avusturya harplerinin çok uzun müddet sürmesi yüzünden işe yarar erkeklerin asker olarak bu uzak cephelerde vazife görmeleri yüzünden Anadolu'da inzibatı temin edecek bir kuvvetin kalmamış denecek kadar azalması.

2 — Haç - Ova meydan muharebesi sonunda Cağal - oğlu Sinan paşanın, bir ara bozulup dağılan askerin hepsini firarı telâkki ederek 30.000 kişinin idamına karar vermek suretiyle ittihaz ettiği meş'um tedbirsizlik..

Bu iki sebep te, Anadolu ihtilâllerinin birdenbire alevlenmesinde muhakkak ki mühim âmillerdendir.

(26 Ekim 1596) da kazanılan Haç-Ova meydan muharebesi günü Cağal - oğlu Sinan paşaya veziriâzamlık verilmişti. Cağal - oğlu Sinan paşa, 1560 yılında Cerbe zaferi sırasında esir edilmiş bir Cinevizlidir. Asıl adı «Scipione Cicala» dir. İhtida ederek Sinan adını almıştır. Babası «Visconti di Cicala», Charles Quint hizmetinde çalışmış olan bir korsandır. Anasının adı «Lucréce» dir. Ekseri devşirmeler gibi, Ca-

ğal - oğlu Sinan paşanın da aslını unutmamış olması mümkündür. Hattâ bazı Avrupa kaynaklarına nazaran, korkunç bir müslüman ve Türk düşmanı olan Papa «Sekizinci Clément» Osmanlı imparatorluğunu mahvedebilmek için bu Cinevizli dönme Cağal - oğlundan istifadeyi düşünmüş, ona, tekrar hristiyanlığa dönerek ordu başında isyan etmesini ve bu takdirde yıkılacak Osmanlı devletinin başına kendisinin geçirileceğini vaat ve teklif etmiştir.

Sinan paşa, «Carlo Cicala» adındaki kardeşini Nakşe dukalığına tâyin etmiş ve bir ara kendisi de oraya giderek rivâyete göre «Antonio Cicala» adındaki papasla, Papanın teklifi üzerinde müzakerelerde bile bulunmuştur.

Şu izahattan da anlaşılır ki İstanbul'da bir semte adı verilen Cağal - oğlu Sinan paşa oldukça karışık bir maziye maliktir ve Osmanlı tarihlerinde korkunç derecede zalim bir adam olarak tarif edilir.

İşte bu Sinan paşa, Haç-Ova meydan muharebesi günü sadrâzam olmuş, ve bu muharebenin birinci devresinde bozulan Türk askerleri hakkında geniş bir tahkikat açarak bunların 30.000 nini firarî olarak ilân etmiş, bunların dirliklerini kesmiş, mal ve mülklerini müsadere etmiş ve nerede ele geçirilirlerse derhal öldürülmeleri hakkında bütün vilâyetlere emirler göndermiştir. Bunlardan bir kısmını orduda derhal idam ettirdiği gibi, daha çirkin tedbirlere de tevessül ederek meselâ Habeş beylerbeyi Sohrab paşa ile Câhî isimli bir müteferrikayı Belgrad sokaklarında kadın elbiseleriyle dolaştır-mıştır.

Kat'i olarak hayatlarından ümitlerini kesen bu 30.000 kişi, çaresizlik içinde şaşır-mışlar ve nihayet Anadolu'ya geçerek, yer yer Anadolu'nun muhtelif köşelerinde isyan halinde olan gayri memnurlara iltihak etmişlerdir. Sinan paşanın bu yersiz ve zalimane tedbirsizliği, Anadolu'daki ihtilâl hareketlerinin birdenbire Osmanlı imparatorluğunun temelini sarsacak kadar geniş bir hal almasına sebep olmuştur.

Zahirî sebebi böylece izah ettikten sonra 1588 denberi sür'atle genişleyen Anadolu'daki ihtilâl hareketlerinin hakikî ve daha derin sebeplerini izah edebiliriz:

1 — Uzun süren harplerin meydana getirdiği takatsizlik.

2 — Devlet idaresindeki bozuklukların halk üzerindeki menfi tesirleri.

3 — Kapı-Kulu denilen devşirme askerinin korkunç zararları.

4 — Muhtelif sebeplerle gittikçe artan iktisadî buhran.

5 — Devşirmelerle Anadolu Türk unsuru arasındaki mücadele.

1 — Yükselme devrinde Osmanlı bünyesi kuvvetli, ordu disiplinli ve baştaki pâdişahlar iradeli ve azimkâr gelir kaynakları hudutsuz denecek kadar zengin ve aynı zamanda harp âletleri, bilhassa topçuluk ve harp tâbiyesi bakımından komşu devletlere nazaran çok daha üstündü. Bu yüzden doğuda ve batıda açılan seferler, bir veya iki harp mevsiminde, düşmana kat'î darbeler vurulmak suretiyle sona erdirilirdi. Bu yıldırım harplerinde düşmanı toprakları sür'atle istilâ edilir, hesapsız ganimet ve esir alınır, böylece hem devlet hazinesi, hem de harbe iştirâk eden askerler büyük menfaatler temin ederlerdi. Kısa süren bu harplerden elde edilen maddî menfaate mukabil, sefer masrafları daha az olurdu.

Kanûnî'den sonra bu avantajlı vaziyet sür'atle değişmiştir. Devletin istilâ sınırlarının çok genişlemiş olması, bu sınırların ötesinde yapılan seferlerde eskisi kadar kat'î ve sür'atli neticeler alınamaması, bu yüzden harplerin beş, on beş sene uzaması, istilâların güçlüğü dolayısıyla ganimetlerin azalması, buna mukabil harp masraflarının korkunç derecede artması, ganimetlerin azalması yüzünden buna alışmış olan askerın eskisi gibi istekli harp etmemesi, esasen ordu nizamının bozulmuş bulunması, devlet erkânının millî menfaatlerden ziyade şahsî menfaatlerini düşünür olmaları, nüfuz ve mevki mücadelelerinin devlet bünyesini tahrip edecek kadar korkunç bir hal alması, bu devir pâdişahlarının, eski pâdişahlar gibi harp meydanlarında bulunmıyarak, İstanbul sarayının zevk âlemlerini düşünür olmaları yüzünden devletin her şubesinde umumî bir gevşeme, bir takatsizlik vücuda getirmiştir.

Dış harpler ve bu harplerin uzun sürmesi neticesinde

bilhassa unsur-u aslî olan Türklerin yaşamakta olduğu Anadolu'nun ihmale uğraması ve hattâ devşirmecilik gayretiyle Türk unsuruna karşı zulûmlerde bulunulması, devamlı olarak üvey evlât muamelesi gören Türk unsurunda evvelâ bir bezginlik, bedbinlik, daha sonra da zulme karşı bir direnme hissini uyandırmıştır.

2 — Devlet idaresindeki bozuklukların, halk üzerindeki menfi tesirleri.

Kanûnî'nin son yıllarından itibaren devlet mekanizması bozulmağa başlamıştır. Devlet idaresindeki yüksek mevkiler hemen umumiyetle Türk olmıyan devşirmelerin elindedir. Tam ve hakiki olarak millî şuuru benimsememiş olmaları mümkün olan bu sınıfın yegâne gayeleri mevki ve servettir. Mevki için iğrenç entrikalara baş vurmaktan çekinmiyen bu sınıf, servet için de rüşveti tabîî telâkki edecek hale gelmiştir. Memuriyetler para ile satılır hale gelmiştir. Her hangi bir memuriyeti elde etmek için yüksek tabaka devlet erkânına rüşvet verenler, verdikleri bu paraları, Anadolu'ya gittikleri vakit insafsızca bir tazyik ile ve birkaç misli olarak halkın sırtından çıkarmağı âdet edinmişlerdir. Anadolu Türkleri, bu devşirme mültezimlerin zulmünden, itisafından usanmışlar, hattâ çoğu zaman evini, tarlasını bırakarak terki vatan etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Rüşvet ve irtikâbın âdet hükmüne girdiği bir devirde, namuslu ve dürüst insanların meydana çıkmalarına, vazife kabul etmelerine imkân olmadığından bu devir devlet adamları içinde hakiki vatanperverlerin bulunamayacağı tabiidir.

Bütün tazyik ve zulüm, Anadolu Türklüğüne karşıdır. Zulüm ve itisafklar karşısında bitap düşen, yaşama imkânından mahrum hale getirilen Anadolu halkının ise dağa çıkmaktan başka yapacak bir şeyi kalmamıştır. Türk unsuru zorla isyana ve ihtilâle sevk edilmiş demektir.

3 — Kapı - Kulu denilen devşirme askerinin korkunç zararları.

İstanbul'un fethinden itibaren vezirlik gibi en yüksek devlet makamlarının münhasıran devşirmelere verilmesi âdeta bir kanun haline gelmiş gibidir. Bu devşirme erkân da, tamamen devşirmelerden tereküp eden Kapı-Kulu Yeniçeri

ordusuna istinat etmişlerdir. Hattâ bir kısım vezirler arasında Yeniçerilere dayanarak pâdişaha karşı gelmek isteyenler bile görülmüştür.

İlk zamanlarda bu hassa ordusu, hazır kuvvet halinde olduğundan düşman kuvvetleri toplanmağa vakit bulamadan harekete geçebildiği için faydalı olmuş ise de, zamanla elindeki silâhı, kendi maddî menfaatini temin için devlete karşı kullanmağa başladığı andan itibaren korkunç ve çok tehlikeli bir unsur haline gelmiştir. Bilhassa her cülûs vukuunda bu şımarık askere, bahşış ve terakki verilmek gibi bir bidat ta ihdas edildikten sonra bu devşirme unsur, önüne geçilemez hâle gelmiştir. Bu askere istinat eden devşirme erkânı da bunların maddî durumlarını daima gözönünde bulundurmuşlar, elbiselerini, silâhlarını, maddî refahlarını temin hususuna fevkalâde dikkat etmişler, böylece bu sınıf refah içinde yaşamağa başladığı halde, Anadolu Türk unsurundan terekküb eden Tımarlı sipahisi tamamen sahipsiz ve bakımsız kalmış, kapı-kulu askerinin imtiyazlı ve müreffeh durumu Anadolu tımarlılarının, Anadolu halkının, sefalet içinde yaşamakta olan halkın gözünde büsbütün büyümüş, kıskanmalarını mucib olmağa başlamıştır.

İktisadî buhran dolayısıyla, müzayakaya düşen hazine-
nin bu şımarık devşirme askerlerine zamanında maaşlarını veremez hâle gelmesi, yahut ayarı düşük para vermesi, elindeki silâhı devlete karşı kullanmakta mahzur görmeyen yeniçerilerin sık sık başkaldırarak İstanbul'da huzuru bozmalarına sebep olmuştur. Silâhına güvenerek hakkını alan kapı-kulu askerine karşı, Türklerden terekküb eden Tımarlı sipahileri haklarını müdâfaa mecburiyetini hissetmişler, böylece bir Türklük ve devşirmelik mücadelesi başlamıştır. Kapı-kulu piyadeleri olan yeniçerilerin bir kısmı kale muhafızlıkları ile eyâletlerde bulunduğu gibi, kapı-kulu süvarileri olan sipahiler de ekseriya İstanbul dışında muhtelif şehirlerde bulunurlar ve muhafızlık vazifesi görürlerdi. Hattâ bunlara 1591 den itibaren cizye tahsili salâhiyeti de verilmiş olduğundan, Türk halkına karşı pek zâlimâne muamelelerde bulunmuşlar, cebir ve zor kullanarak, rüşvet ve irtikâp ile zengin olmak yolunu tutmuşlardır. Devşirme devlet

erkânının pek çoğunun eyâletlerde zeâmetleri vardı. Yalnız toprakla geçinen Anadolu Türk unsurunun, bu suretle yegâne geçim vasıtası olan toprağına da devşirmeler musallat olmuştu. Bu zeâmet sahiplerinin devlet nâmına yaptıkları hareketler, zulümler dolayısıyla de Anadolu halkının merkez-i hükûmete, devlete, hükûmete karşı itimadı sarsılmış, sevgisi azalmış bulunuyordu.

Bütün bu haksızlıklar karşısında Anadolu halkı son çare olarak devlete karşı isyanı yegâne kurtuluş vasıtası olarak düşünmek zorunda kalmıştı.

4 — Muhtelif sebeplerle gittikçe artan iktisadi buhran..

Kanûnî'nin son yıllarından itibaren rüşvet, irtikâp, lüks, yüksek tabakadaki servet hırsı sür'atle artmış, devlet hazinesi âdeta yağma edilmeğe başlamış, sarayın masrafı da fazlaşmış, bu yüzden hazinenin açığı her geçen gün artmağa başlamıştır. Artık bu açık, yeni istilâların ganimetleriyle de kapatılamaz hale gelmişti. Bu hal karşısında çaresiz kalan devlet, mecburen paranın ayarını düşürme yoluna gitmişti. Hattâ zaman olmuştur ki, saraydaki gümüş ve altından mamul şeyler eritilerek para kesilmiştir. Devlet açığının kapatılması için son çare olarak vergilerin arttırılması yoluna gidilmiş, bu da evvelâ halkın sıkıntısını mucip olmuş, daha sonra sefaletle yol açmış ve nihayet halkın devletten tamamen soğumasını mucip olmuştur.

Ayarı düşük akçenin sürülmesi, tehlikeli askeri isyanları, hattâ daha sonraları İstanbul halkının ve esnafının ayaklanmalarını mucip olmuştur.

Bir taraftan para kıymetinin düşmesi, diğer taraftan uzun harpler dolayısıyla Anadolu halkının toprağından uzakta kalması yüzünden istihsal azalmış, gıda maddelerinin fiyatları yükselmiştir. Kapı-Kulu askeri zor kullanarak parasını alır ve yüksek tabaka rüşvet, irtikâp, yolsuzluklarla refahını sağlarken, bu yolsuzlukların bütün yükü halka yüklenmiş oluyordu. Bu ağır şartlara tahammül edemiyen Türk köylüsü ise son çareyi çiftini çubuğunu terketmekte buluyordu.

Anadolu'nun kıyı eyâletleri nisbeten daha verimli topraklara malik olduğu ve deniz yoluyla hariçle ticaret yapmak suretiyle geçimini nisbeten temin edebildiği halde, bütün bu

imkânlardan mahrum olan ve toprağı da verimsiz hale gelmiş olan Anadolu halkı, devlet idaresindeki bozukluğun bütün sıkıntılarını yüklenmiş bulunuyordu. Hükûmete karşı ayaklanmanın daha ziyade Orta Anadolu'da görülmesi, devşirmelerin zulmüne en ziyade Anadolu Türk unsurunun maruz kalmasındandı.

5 — Türklük ve devşirmelik mücadelesi..

Bu mücadeleyi «Amasya tarihi» müellifi merhum hüsameddin efendi gayet güzel izah etmiştir. Onun üçüncü cilt kitabından aşağıdaki parçaları alıyoruz:

«Bütün makam-ı iktidar gayr-i Türklere münhasırdır.

«Divan-ı hümayûnda bir tek Türk vezir yoktur. Defterdarlıktan, nişancılıktan yetişen Türk vezirler ender olmakla beraber, sadâretten mahrum idiler.

«Şayanı dikkattir ki Anadolu sancaklarına vilâyetlerine mir-i livâ ve beylerbeyi olan gayr-i Türkler içinde Türkçeyi bilmiyen, akaid-i İslâmiyeden bîhaber, koyu cahil olanlar da vardı.

«Hele zaimler ve sipahiler ekseriyetle gayr-i Türklerdendi. Halbuki timar ve zeâmet Anadolu'da Türklere hâs bir dirlikti.

«Gayr-i Türklerin nazarında Türkler reâyâdandı. Türklerin en ziyade gücüne giden, gayr-i Türklerin tahakkümü idi.

Şu kısa notlar, Anadolu ihtilâllerinin hakikî çehresini aydınlatmağa kâfidir. Bunun içindir ki on altıncı asırdan itibaren başlayan muhtarip Türk unsurunun bu hareketlerini, bir kısım tarihlerimizin yazdığı gibi hükûmete karşı bir isyan şeklinde değil, adaletsizliğe, müsavatsızlığa, zulme karşı bir ihtilâl olarak tarif etmek belki daha doğru olur. Bir ıstırabın ifadesi olarak başlayan bu hareketlere elbette gayri samimî, fırsat ve menfaat düşkünü kimselerin de katılması yüzünden haksızlıklar, zulümler, yağmacılıklar olmuş, fakat bu hareketleri bastırmak için devletin memur ettiği devşirme vezirler de Anadolu'yu kan ve ateş içinde bırakmışlardır. Böylece bozulan devlet nizamının bütün günahını Anadolu Türklüğü çekmiştir.

Şimdi Üçüncü Mehmed devrindeki celâli hareketlerini izah edebiliriz:

KARAYAZICI (ABDÜLHALİM)

İSYANI:

(1599) (Ölümü 1602)

Alelumum Osmanlı tarihlerinde bu Anadolu hareketlerine (Celâli isyanı) demek âdet olmuştur. Bunun sebebi, Yavuz Sultan Selim zamanında, ilk Anadolu ihtilâlini çıkaran şahsın (Bozoklu - Celâl) adında birisi olmasındandır.

Üçüncü Mehmed devrinin sonlarına doğru, uzun süren harpler ve devlet idaresindeki bozukluklar ve nihayet yukarıda saydığımız bir yığın sebeplerden dolayı Anadolu'da yer yer bir takım şekavet hâdiseleri başlamış, yol kesmeler, köy basmalar olmakta bulunmuştu. Fakat bu hareketler teşkilâtlı değildi. Haç-Ova meydan muharebesi sonunda Cağala-zâde Sinan paşanın meş'um kararıyle, 30.000 kişinin dirlikleri ellerinden alınarak idama mahkûm edilmeleri, yaşamak hakkından mahrum edilen bu kimselerin Anadolu'ya geçerek mevzii isyan hareketlerine katılmalarına sebep oldu. Ve bu suretle Anadolu'da teşkilâtlı ve muazzam bir kuvvet, devlete, devşirmelere karşı harekete geçti. Bu hareketin başına Karayazıcı adında birisi geçmiştir. Türk asıllı olduğu muhakkak olan Karayazıcı'nın asıl adı Abdülhalim'dir. Hayatı hakkında tam ve esaslı bir malûmat olmamakla beraber «Amasya tarihi» nde bunun hakkında şu malûmat vardır:

«Karayazıcı, Urfa dahilinde sâkin Kılıçlı aşireti efradından Ali adında birinin oğludur.» (1) Her halde Karayazıcı lâkabı da, vaktiyle Sekban bölüğünün yazıcısı olmasındandır.

Koca Osmanlı imparatorluğunu, ordularını, vezirlerini

(1) Amasya tarihi, Hüseyin Hüsameddin efendi. Cilt 3, sayfa 384

senelerce uğraştıracak şekilde kalabalık bir grubun başına geçerek bunları teşkilâtlandırmasından da anlaşılır ki, Karayazıcı, zeki, cesur, teşkilâtçı bir kimsedir.

Karayazıcı'nın 1599 senesine doğru harekete geçtiği anlaşılmaktadır. (On sekizinci asır Ermeni müelliflerinden Arakel de Karayazıcı'yı Çorumlu bir Türkün oğlu olarak gösterir. Kendisi ile muasır olan Abdülkadir efendi Karayazıcı'yı, isyan ettiği sıralarda Tarsus livâsında Sekban - Bölükbaşı olarak gösterir. Solakzâde, onun Şam kullarından olduğunu yazar. Peçevi tarihinde Karayazıcı'nın Sivas sancaklarından birinde bir mîr-i livânın kaymakamlığını yapmakta iken, sancak başka bir beye verildiğinde, yeni gelen mütesellime sancığı teslim etmek istemiyerek isyan ettiği yazılıdır.) (1)

Karayazıcı'nın Urfa taraflarında isyan ettiği anlaşılmaktadır. Zulüm ve tazyike dayanamıyarak yer yer isyan halinde bulunan grupların başına geçen Karayazıcı'nın kuvvetlerine, Haç-Ova muharebesini müteakip Cağale-zâde Sinan paşa tarafından idama mahkûm edilen 30.000 kişinin birçoğu da iltihak ettiğine göre, bu hareketin şümul ve ehemmiyeti kendiliğinden meydana çıkar. Daha evvel şekavete başlayıp ta sonradan Karayazıcı'ya iltihak edenlerin bir kısmı şunlardır:

«Kara-Yazıcının kardeşi Deli-Hasan ağa, arabacı Süleyman, Amasyalı Deli-Zülfikar, Malatyalı Karakaş-Ahmed, Kızır Mustafa, Ankaralı Kalender-oğlu Mehmed, Gâvur-Murad, Tepesi Tüylü, Tekeli Mehmed, Tokatlı Ağaçtan - Piri, Yıldızlı İbrahim, Sivaslı Kara-Said, Hüseyin-oğlu İshak, Adanalı Sevündük, Bağdadlı Uzun-Halil, Kalın-Dudak Mahmud, Köprülü Sarı-Şaban...»

Selânikî tarihinin basılmamış kısmında (Nur-u Osmaniye kütüphanesi nüshası 333) ki bir ifadeye göre Karayazıcı'nın 1595 yılında Karaman'da çıkan Sûhte isyanını bastırmağa memur olduğu mânası çıkmaktadır. Aynı tarihlerde İstanbul hükûmeti eski Habeş beylerbeyi Hüseyin paşayı da Anadolu müfettişi olarak isyanların bastırılmasına memur etmişti.

(1) İslâm Ansiklopedisi. Karayazıcı bahsi.

Hüseyin paşa, Amasya eşrafından Budak beyin oğludur ve Türk asıllıdır. Öyle anlaşıyor ki Hüseyin paşa, bu Anadolu isyanlarının hakiki sebebini bilmektedir ve bu yüzden isyanları şiddet ve kanla bastırmağı doğru bulmamış, bilâkis halka zulüm yapan devşirmelere karşı tedbirler alarak onların yerlerini ihtilâl reislerine vermek ve halkı okşayarak yola getirmek yolunu tuttuğu için derhal aleyhinde türlü zulüm isnat ve iftiralarla şikâyetler vâki olmuştur. Bunun üzerine İstanbul hükûmeti Hüseyin paşaya Karaman mütesellimi Mehmed çavuşu musallât etmiş ise de, Aksaray yakınında yapılan bir muharebede Mehmed çavuş mağlûp olarak Konya'ya kaçmıştır. Bu sırada Karayazıcı Urfa'da hâkim bir durumda idi.

Vaziyetin gittikçe tehlikeli bir hal aldığını gören İstanbul hükûmeti, Koca - Sinan paşanın oğlu, Üçüncü vezir Mehmed paşayı Anadolu serdarlığına tâyin etti. (Ağustos 1599) Bu vaziyet karşısında Hüseyin paşa da Karayazıcı ile anlaştı.

Karayazıcı'dan evvel Anadolu'daki Celâli grupları daha ziyade köylere musallât olmakta idiler. Karayazıcı kuvvetli bir teşkilât kurunca şehirlere salmalar salmaya başladı. Şehirlerde oturanlar daha zengin idi ve ekserisi mazul kadılar, müderrisler, köylerde ve şehirlerde yerleşmiş olan Kapı - Kulları idi. Bu Kapı-Kulları, yerli ve Anadolu'lu değildi. Timar ve zeâmet sahibi olarak halkın dirliklerine musallât olmuşlardı. İşte Karayazıcı bilhassa bu gibilere karşı harekete geçmiş görünüyör.

Selâniki'nin anlattığına göre Hüseyin paşa, Karayazıcı'nın (Abdülhalim Şah) sadrâzamı olmuştur. Karayazıcı âdil bir idare tarzı kurmuş ve Osmanlı teşkilâtını andıran teşkilât bile yapmağa teşebbüs etmiştir. Bu, onun Anadolu'da bir idari değişiklik yapmak niyetinde olduğunu göstermek bakımından cidden dikkate şayandır.

Karayazıcı'nın Urfa'da muhasarası:

Osmanlı tarihlerinde «Muhannes» (1), adiyle anılan Koca - Sinan Paşazâde Mehmed paşa, Ağustos sonlarında Üs-

(1) Muhannes (Korkak, alçak, nâmerd, Kadın huylu) demektir.

küdardan hareketle Konya'ya, Hüseyin paşa üzerine yürüdü. Hüseyin paşa da Urfa'ya çekilerek Karayazıcı ile birleşti. Karayazıcı Urfa'nın dış hisarını mahallî hükûmetin elinden kolayca zaptetti. Bu sırada muhannes Mehmed paşa yetişerek Urfa'yı sardı. Karayazıcı da iç kaleyi zaptederek kendini emniyet altına aldı. Daha fazla bir şey yapamıyacağını anlıyan Mehmed paşa Diyarbakır'a çekildi. 1600 senesi ilkbaharında yeniden Karayazıcı'yı muhasara etti. Muhasara uzun sürdüğü için mahsuruların mühimmatı kalmadı, kuruşlukları eriteyerek tüfek kurşunu yapmak suretiyle mukavemete mecbur oldular. Nihayet Karayazıcı bir uzlaşma yapmak zorunda kaldı. Bu uzlaşmaya göre Karayazıcı'ya Amasya, bir rivâyete göre de Antep snacak beyliği verilecek, buna mukabil o da Hüseyin paşayı Osmanlı kuvvetlerine teslim etti. Zavallı Hüseyin paşa kaleden aşağı ipe sarkıtıldı. Mehmed paşa da onu İstanbul'a sevketti. Hüseyin paşanın ölümü çok feci oldu. Selânikî - Mustafa efendinin yazdığına göre bir eli ile bir ayağı balta tersiyle kırıldı. Ensesinin derisi yüzülerek içine mum sokulduktan sonra bir at üzerinde İstanbul sokaklarında dolaştırıldı ve Odunkapısında çengele asıldı!

Yapılan uzlaşma üzerine kendisine tevcih edilen sancağa gitmekte olan Karayazıcı ile Mehmed paşa arasında bir çarpışma oldu. Başlangıçta Karayazıcı muvaffk oldu ise de Divrik yakınlarında «Cehennem - deresi» mevkiinde mağlûp oldu, Sivas taraflarına çekildi.

Bu sırada Avusturya seferine iştirâk etmek üzere 1601 baharında İstanbul'a gelen Sivas beylerbeyi Çerkes - Mahmud paşa, Karayazıcı hakkında hüsnü şehadette bulundu. Hattâ, halkın, serdar Mehmed paşanın «Muhannes» levendlerinden çektiklerini, Karayazıcı'nın adamlarından çekmediğini, Karayazıcı'nın umur-u muazzamada kullanılmağa lâyık bir kimse olduğunu, Karayazıcı'nın ikinci isyanının sebebi- nin serdar Mehmed paşa olduğunu hükûmet erkânına anlattı. Esasen bu sırada Çorum kadısı olan Şeyhülislâm Sun'ullah efendinin yeğeni de amcasına Karayazıcı hakkında aynı mealde mektuplar yazdığı için Karayazıcı affedilerek Çorum sancağına verilmiş, hakkında pek çok şikâyetler yapılan serdar Mehmed paşa da Anadolu serdarlığından azledilmiştir.

Sokullu-zâde Hasan paşa serdar:

Affedilerek Çorum sancağına verilmiş olan Karayazıcı'nın, çok geçmeden yine hükûmete karşı hareketleri görülmüş olsa gerektir ki bu defa da tenkili için Bağdad vâlisi Sokullu-zâde Mehmed paşa serdarlığa, altıncı vezir Hacı-İbrahim paşa da seraskerliğe tâyin edildi. Aynı zamanda, Hasan paşanın Bağdad'dan yetişmesi geciktiği takdirde, İbrahim paşa, maiyetindeki kuvvetlerle Karayazıcı'yı ve kardeşi Deli - Hasan'ı behemehal yakalayacaktı.

İbrahim paşa, Karayazıcı kuvvetleriyle Kayseri yakınlarında karşılaştı. Nâima'nın rivâyetine göre bu muharebede Karayazıcı'nın emrinde 20,000 kişilik bir kuvvet mevcuttu. İbrahim paşa mağlûp olarak Kayseri'ye güçlükle kaçabildi. Fakat bir kısım askeri muharebe meydanında kaldığı gibi, Kayseri'ye kapandığı sırada dışarıda kalan askerleri de tamamen kılıçtan geçirildi.

Karayazıcı, bu muvaffakiyetinden sonra, kendisine taraftarlık edecek olanları bütün vergilerden affedeceğine dair etrafa hükümler yazmış, ve bazı delillerden anlaşıldığına göre de işte bu sırada saltanatını ilân etmiştir. Esasen daha evvel de Karayazıcı «Halim Şah Muzafferbâd» şeklinde tuğra çekmeğe başlamıştı. Karayazıcı tarafından Mehmed adında birine yazıldığı Çâtip Çelebi'nin fezlekesiyle Naimâ tarihinde kaydedilen bir hüküm nümunesi mevcuttur. Eğer bu vesika doğru ise Karayazıcı kendi kuvvetine hayli güvenmekte ve Osman oğullarına karşı Anadolu'da yeni bir devlet kurarak başına geçmeği tasarlayacak derecede işi ileri götürmüş bulunmaktadır. Vesika şöyledir:

«Kayseriye sâkinlerinden işbu hâmil-i hükm-i şerif Mehmed nam kimesne Osmâniyân tarafından bi-inâyet-illâh-i teâlâ münhezim olan serdar Hacı İbrâhim paşa muhârebesinde bu cânibe kemâl-i ihlâs ile itaat itmeğle cemi' tekâlif-ü rûsumdan mutlak muaf eyledim ve eline bu hükm-ü hümâyûnu verdim ve buyurdum ki inşâallah-teâlâ dest-i Osmâniyân bu taraflardan bilküllîye munkatî' olup saltanat bilâ-niza' bana mukarrer ve mukadder oldukça tarafından tâyin olunan umerâ bu hüküm mucibince mezbûru muâf ve müsellemlerle rûsum-u-tekâliften bir nesne teklif etmiyeler. Her

kim bu hükme itâat eylemezse cezâsı verilir ve bu hükm-ü-şerifimi elinde ibkaa idüp mazmûn-u hümayûnu ile amel eyleyeler, şöyle bileler. Tahriren fi evâsıt Rebî-ül-evvel sene tis'a ba'd-el-elf..»

Karayazıcı'nın şu hükm-ü şerifine bakılırsa, Osmanlı hânedanı için büyük bir tehlike mevzuu bahistir. Şüphesiz Halim-Şahın böyle bir niyetle bulunması bir hayalden ibaret ise de, Anadolu'da, devşirme saltanatına son vermek için ciddi bir mukavemetin ve hareketin yaygın olduğunu göstermesi bakımından mühimdir.

Bu vaziyet üzerine Celâli hareketlerinin bastırılmasına memur edilen Bağdad vâlisi Sokullu-zâde Hasan paşa, kuvvetlerini topladıktan sonra hücumla geçti. İki taraf kuvvetleri Diyarbakır yakınlarında Sepetli denilen mevkide karşılaştı. Kanlı bir savaş oldu. Muharebe sabahtan ikinci zamanına kadar devam etti ve neticede Karayazıcı, otuz bin kişilik kuvvetinin üçte ikisini kaybederek mağlûp oldu. (12 Ağustos 1601) Karayazıcı, yanında kalan kuvvetlerle Canik (Samsun) dağlarına çekildi. Hasan paşa da Tokat'a geldi.

Karayazıcı son muharebede belki de yaralanmıştı. 1602 yılı başında onun öldüğü haberi İstanbul'a geldi. Kendi arkadaşları tarafından mı öldürüldüğü, yoksa aldığı yaralardan dolayı mı öldüğü bilinmemektedir. Onun ölümü ile Celâli-lerin reisliğine kardeşi Deli - Hasan geçmiş, birçok Celâli reisleri de ona iltihak etmiştir.

Deli - Hasan, kardeşinin intikamını almağa kararlı idi. Bu niyetle Canik = Samsun dağlarından inerek Tokat'a doğru yürüdü. Evvelâ, Hasan paşanın Diyarbakır'dan gelmekte olan ağırlıklarını zaptetti. Bu suretle kendisine lâzım olan malzeme ve parayı temin etti. Bundan sonra, kuvvetlerinin birçoğunu yerlerine gönderdiği için maiyetinde az miktarda bir kuvvet kalmış olan Hasan paşa üzerine yürüdü ve onu Tokat önünde mağlûp etti. Hasan paşa kaleye kapanmak zorunda kaldı. Bu muhasara bir ay kadar sürdü. Bu sırada kaleden kaçan birisi, Hasan paşanın her sabah kale kapısına yakın tahta perde ile çevrili bir yerde oturduğunu Deli - Hasan'a haber verdi. Bu haber üzerine Deli - Hasan'ın

emriyle (20 Nisan 1602) de Hasan paşa bir kurşunla vurularak öldürüldü.

Deli - Hasan bu suretle de muvaffak olduktan sonra, kuvveti daha fazla arttı. Kendisine yeni iltihaklar oldu. Yine bu sırada Bağdad'dan gelmekte olan Hasan paşanın hazinesini de eline geçirdi.

Hâdiselerin bu şekilde inkişafı üzerine İstanbul hükûmeti üçüncü vezir Hafız - Ahmed paşayı Anadolu muhafızlığına, Diyarbakır beylerbeyi Hadım - Hüsrev paşayı da vezaretle, âsilerin tenkili için serdarlığa tâyin etti.

Deli - Hasan bu sırada Kütahya'ya gelmiş bulunan Anadolu muhafızı Hafız - Ahmed paşanın üzerine yürüyerek onu, kaleye kapanmağa mecbur etti. Fakat kaleyi zaptedemedi ve Afyonkarahisar'ına çekildi. Rivâyete nazaran Deli-Hasan'ın maiyetinde 20.000 kişi vardı.

İstanbul hükûmeti, Celâlîler üzerine Güzelce - Mahmud paşayı, 20 gün sonra onun sadaret kaymakamlığına tâyini üzerine (25 Şubat 1603) te Cerrah - Mehmed paşayı, biraz sonra da Cağale - zâde Sinan paşayı serdar tâyin etti. (8 Mart 1603).

İstanbul hükûmeti, gönderdiği bütün kuvvetlerin mağlûp olmaları, hiç bir şey yapmağa muvaffak olamamaları karşısında Celâlî reisi ile anlaşmağı daha uygun buldu. Deli-Hasan ile müzakereler başladı. Deli - Hasan Afyonkarahisar kışlağında bulunduğu sırada kethüdası Şahverdi'yi İstanbul'a gönderdi. Deli - Hasan'a vezaret pâyesiyle Bosna beylerbeyliği verildi. O da maiyetindeki Celâlîlerle birlikte Gelibolu üzerinden Rumeli'ye geçerek (12 Nisan 1603) Macaristan serdarı Lala - Mehmed paşanın maiyetine iltihak etti.

Deli - Hasan paşanın devlet hizmetini kabul etmesiyle Anadolu'daki Celâlî hareketleri sona ermiş olmadı. Rivâyete nazaran Deli - Hasan'ın bu hareketine muhalif olan Celâlî reislerinden «Tavil - Bölük - Baş» denilen «Uzun - Halil» isyan hareketine devam ettiği gibi, Malatyalı Karakaş - Ahmed te Gelibolu'dan dönerek Deli - Hasan'ın yerine geçmiştir. Bu yüzden de Darendeli Nuh - Paşa vezaretle bunların üzerine tâyin edilmiştir. Bir müddet sonra da Karakaş - Ahmed'e, Revan beylerbeyliği verilmiştir.

Senelerce eşkiya olarak tanıdığı ve üzerine ordular sevk ettiği Celâli reisleriyle başa çıkamıyan Osmanlı devletinin Celâli reislerine vezirlik rütbeleri, beylerbeylik pâyeleri vermeğe mecbur kalması, devlet merkezinin aczini, ve Celâli hareketlerinin şümul derecesini gösterme bakımından şüphesiz çok dikkate şayandır. Esasen bu nevi hareketler de sona ermiş değildir. Hastalık teşhis edilmemiş, ve bunun için de gerekli tedbirler alınmamış, yalnız kuvvet ve hile yoluyla bu nevi hareketlerin bastırılması yoluna gidilmiştir. İleride bu nevi Anadolu ayaklanmalarının daha kanlı safhaları görülecektir.

Yeni Câmiin temelinin atılması: (1598)

Yeni câmi, Eminönü ile Sirkeci arasındaki Yahudi mahallesinin bulunduğu mahalde inşa edilmiştir. Bina - Eminliğine «Dergâh-i Âli kapıcılarından» Kara - Mehmed Ağa tâyin edilmişti.

Ağa, istimlâk edilen yerlerin sahiplerinin parasını bir müddet vermediği için şikâyet edilmiş, bunun üzerine azledilerek, herkesin hakkı tamamen ödenmiştir. Câmiin ilk mimarı, Koca - Sinan'ın en değerli çıraklarından mimar Davud ağadır. Fakat Davud ağa, bir sene sonra 1599 senesindeki vebada vefat edince, inşaata Su-Yolu nazırı «Dalgıç - Ahmed - Çavuş» memur edilmiştir.

İnşaat bundan sonra gayet ağır ilerlemiş, hattâ tatil edilmiş ve ancak 1661 tarihinde Dördüncü Mehmed'in validesi Turhan valide sultan bütün masraflarını kendisi vererek 1664 senesinde câmiin ikmali mümkün olmuştur.

Hoca - Sadüddin efendinin vefatı (2 Kasım 1599)

Hoca - Sadüddin efendi, Yavuz Sultan Selim'in müsaibî ve vefatı sırasında başucunda bulunmuş olan meşhur Hasan - Can'ın oğludur. Dedesi, İsfahanlı Hafız - Cemalüddin oğlu Müezzîn Hafız - Mehmed efendidir. Sadüddin efendi 1536 - 1537 yılında İstanbul'da doğmuştur. Vefatında yaşı 63 idi.

Meşhur Ebüssuud efendiden feyz almıştır. İkinci Selim

zamanında Manisa'da bulunan veliaht şehzâde Murad'ın muallimliğine tâyin edilmiş (Mayıs 1573), Üçüncü Murad hükümdar olunca «Hâce-i Sultânî» makamını ihraz etmiştir. Üçüncü Murad devrinde fasilasız nüfuz ve iktidarı devam etmiş, Üçüncü Mehmed'in tahta çıkışı ile de pâdişah hocalığı sıfatı devam etmiştir. Çünkü pâdişahlık müjdesi gelmeden iki gün evvel Üçüncü Mehmed'in hocası «Akhisarlı - Nevâli» efendi vefat etmişti.

Daha evvelki bahislerde Haç-Ova meydan muharebesinde pâdişahın orduyu terketmesine mâni olmak suretiyle yaptığı hizmet tarihe mal olmuştur. Fakat bu seferden avdeti müteakip bazı siyasi sebepler yüzünden hoca azledilmiş ise de bu menkûbiyeti uzun sürmemiş, (1 Nisan 1598) tarihinde müftü Bostan - zâde Mehmed efendinin vefatı üzerine hem müftülüğe, hem Sultan hocalığına tâyin edilmek suretiyle daha fazla nüfuz kazanmıştır. (2 Kasım 1599) da, Üçüncü Murad ruhuna ithaf için Ayasofyada okunacak mevlide gitmek üzere hazırlanırken füc'eten vefat etmiştir. Nâ'sı Eyüp-te, kendi mescidinin yanına defnedilmiştir.

Oğullarından Mehmed ve Esad efendiler daha sonraları Şeyhülislâm olmuşlar, Abdülâziz ve Salih efendiler de kadı-askerlik mevkiine kadar yükselmişlerdir.

Hoca Sadüddin efendinin birçok eserleri vardır. Fakat bunların içinde en meşhuru ve kıymetlisi, muhtelif garp dillerine de tercüme edilmiş olan «Tâc-üt-tevarih» adlı eseridir. Bu eserde hoca, Osman Gazi'den itibaren Yavuz'un vefatına kadar olan vukuatı gayet ağdalı bir ifade ile yazmıştır. Bir de «Selimname» si vardır. Molla Lârî'nin «Mir'ât-ül-edvar» 1-ni Acemceden Türkçeye tercüme etmiştir. Hoca Sadüddin değerli bir şair ve hattat idi.

Yahudi Ester - Kira'nın parçalanması (1 Nisan 1600).

Kanuni'nin son zamanlarında saraya intisabederek çevirdiği entrikalarla bazan siyasi hâdiselerde bile müessir olacak kadar nüfuz sahibi olmuş bir yahudi kadını olan Kira,

bilhassa Râziye kadın ile birlikte Safiye Sultan'ın hizmetinde bulunan meş'um bir kadındır. Rivâyete göre Safiye Sultan'ın rüşvet alma işlerinde en mahrem vasıtası bu Kira idi. Safiye Sultan'a, Sultanlara fâhiş fiyatlarla mücevherat satar, hediyeler verir, buna mukabil karanlık işler çevirirdi. Bu yüzden pek büyük bir servet sahibi olduğu anlaşılmaktadır.

Hattâ bir ara İstanbul gümrüğünün iltizâmını almış, mukabilinde kalp akçe sürmüş, sipahi ve timar zeâmetleri tefvizâtına karışarak büyük suiistimaller yapmış, ve nihayet bu yüzden sipâhilerin ayaklanmalarına sebep olmuştur. İsyan eden sipâhiler yahudi Kira'nın başını istemekte idiler. O sırada İstanbul'da Sadrâzam kaymakamı olan Halil Paşa, bir müddet işi idare etmek istemiş, Valide Sultan'ın tazyiki dolayısıyla Kira'yı himâye eder gibi olmuş ise de, daha fazla mukavemet edilirse hem kendisinin, hem Valide Sultanın mahvolacağından korkarak Çavuş-başını, Kira ile çocuklarını aramağa göndermiştir. Bu sırada Sadrâzam sarayının merdivenlerinden çıkmakta olan Kira'nın üzerine sipahiler üşüşerek paramparça etmişlerdir. Ertesi gün yakalanan üç oğlu da parçalanmış, yalnız dördüncü oğlu müslüman olarak «Aksak - Mustafa Çavuş» adını alarak canını kurtarabilmiştir.

Bâki'nin vefatı:

Osmanlı imparatorluğunun en muhteşem devrinde yaşamış olan ve Sultân-üş-şuarâ adını alacak kadar şiirdeki kudreti ile tanınan Bâki, 1526/1527 tarihinde doğmuştur. Kanûni, İkinci Selim, Üçüncü Murad ve Üçüncü Mehmed devirlerini idrâk etmiş ve devrinin siyasî hâdiselerine de karışmıştır. (7 Nisan 1600) (23 Ramazan 1008) cuma günü Hakkın rahmetine kavuşmuştur. Hayatı hakkında daha fazla malûmat kitabımızın yedinci cildinde mevcuttur. (1)

Nadajlı meselesi: (1602)

Nadajlı adıyla anılan Sarı -Abdürrahman İstanbul'da «Behram-Kethüda» medresesinde hariç pâyesıyla müderris

(1) Osmanlı imparatorluğu tarihi, Zuhuri Danışman, cilt 7, sahife 156.

idi. Hammer'in ifadesine göre ihtimal ki Nadasdy Macar ailesine mensup olduğu için bu isimle anılmıştır. (1)

Sarı-Abdurrahman, İslâm akidelerine uymıyarak, Kur'an-ı kerimi kendi kanaatlerine göre tevil yoluna giderek haşır ve neşri, Cennet ve Cehennemi inkâr etmekte idi. Bu yüzden ilhad ve zındıklık ile itham edilerek Divan-ı hümayûnda Anadolu ve Rumeli kadı-askerleri ile karşı karşıya fikirlerini münakaşa etmeye davet edildi. Fikir ve kanaatlerinden feragat etmediği için mülhid ve zındık olduğu mucip sebebi ile idamına fetvâ verildi.

Nadağlı hakkında verilen fetvâ dolayısıyla Anadolu kadı-askeri Hoca-zâde Esat efendi Tırnakçı - Hasan paşaya yazdığı mektupta Sarı - Abdurrahman efendinin kanaatlerini şöyle anlatmaktadır:

«Benim sultanım, Nadağlı hususu sual buyurulmuş. Böyle zındık görmedim. Haşır ve neşri, Cennet ve Cehennemi, sevap ve ikaabı bilküllüye inkâr eder.

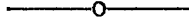
(Eveleysellezi...) nass-ı kerimine ne dersin? dedim. (Kadırdır, lâkin vukua gelmez) dedi. (Bu kârhaneye zeval ihtimali yoktur) dersin, (âyet-i kerime) nusûsuna ne dersin? dedim, (teveli ve tevcihi vardır, murat yine bu neş'ede olan âlemdir) dedi. (Âyet-i kerime) ne demektir? dediğimde (Dağlar gibi adamlar âlemde perişan olur demektir) dedi. Dahı çok nusûs-u kaviyye ile şüphe-i rediesini izale ve kabul-ü hakka imâle kasdettik. Mecal olmadı. Bu mertebe zındıktır. Kusûr-u aklında şüphe yoktur, feemmâ dâire-i tekliften hariç olacak kadar mecnun değildir. Zu'munca hayli idarei bahseyledi. Mecnun, te'vil-i nusûsa kadir olmaz. Zındığın ise bâ'del'ahz tövbesi makbul olmayıp bilâ tehir katli vâcib olmakla şer'-i şerif mucibince katle hükmolundu. Hazretiniz hazır olsaydınız kendi elinizle katli câiz idi. Kendi zulmu fâsidince dünya belâsından halâs oldu.) (2) (26 Ekim 1602).

Aynı asırda Avrupa'da hıristiyan akidesine muhalif en küçük îmalatlar için dahi muhakemesiz ve diri diri ateşte yakıl-

(1) Hammer, cilt 8 sahife 32

(2) Naimâ sahife 326, Kâtip Çelebi, fezleke, sahife 184.

dığı bir devirde müslümanların halifesi olan Osmanlı pâdişahının hükûmet merkezinde her hangi bir kimse, müslümanlık akaidine aykırı fikirlerini serbestçe söyleyebiliyordu. Böyleleri Avrupa'da olduğu gibi bilâ muhakeme işkencelerle öldürülüyor, bilâkis fikirlerinin bir ilmi heyet huzurunda ispat edilmesine müsaade ediliyor ve ancak ispata muktedir olamadığı, buna rağmen fikirlerinden ferağat etmediği için cezalandırılıyordu. On yedinci asrın başında Osmanlı imparatorluğu ile Avrupa câmiası arasında fikir hürriyeti bakımından bu kadar büyük bir fark mevcuttu.



SİPAHİ İSYANLARI

Sipahi isyanları:

Daha evvelki bahislerde gördüğümüz gibi Avusturya harpleri zaman zaman muvaffakiyetsizliklerle devam etmekte iken, uzun yıllardanberi devam eden devşirmelerin zulüm ve itisafalarına karşı da Celâli adı verilen ayaklanmaların neticesi olarak Anadolu tam bir anarşi ve huzursuzluk içinde çalkanmağa başlamıştı. Anadolu'da devşirmelere karşı Türk-lüğün müdafaası olarak başlayan ayaklanmalardan istifade ederek birçok yerlerde eşkiyâ çeteleri, isyan idareleri kurulmuş ve her tarafta halka zülmeden bir takım mütegalibeler türemişti. Yeniçeriler tam bir devşirme sınıfı olduğu halde sipahi'erin birçoğu Anadolu Türklerindendir. Bu defa İstanbul'da bulunan Sipahilerin bir ayaklanması vukua geldi. Sipahiler, Anadolu vaziyetini ileri sürerek ayaklanmışlardı. Osmanlı tarihlerinde bu ayaklanmaya (Zorba isyanı) denilir. Bunların elebaşısı «Hüseyn Halife, Poyraz Osman, Kâtip Cezmi» gibi şahıslardı. Elebaşılar bunlar olmakla beraber, hareketin perde arkası muharriki eski Şeyhülislâm Sun'ullah efendi idi.

Sipahilerin kımıldanmaları üzerine Üçüncü Mehmed sadaret kaymakamı Saatçi-Hasan paşayı azlederek Yedikuleye hapsedti ve yerine, sadrâzam Yemişçi - Hasan paşanın düşmanlarından Güzelce Kasım paşayı tâyin etti. Müftü, Hoca Sadüddin efendinin oğlu Mehmed efendi de azledilerek yerine Sun'ullah efendi Şeyhülislâm oldu. Anadolu kadı-aske-ri Hoca-zâde Sadüddin efendinin yerine İstanbul kadısı Ebu'l-Meyâmin Mustafa efendi getirildi. (3 Ocak 1603) Fakat bu değişiklikler Sipahilerce kâfi görülmiyerek gürültülü bir şekilde «Ayak Divanı» istediler. Üçüncü Mehmed ayak di-

vanına çıkmağa mecbur kaldı ve harem kapısına çıkarak tahtına oturdu, Sipahi elebaşlarının isteklerini dinledi. Hüseyin kalfa, Poyraz Osman, Kâtip Cezmi doğrudan doğruya pâdişaha, Anadolu'daki huzursuzluklardan, ve bu huzursuzlukların sebeplerinden bahsederek mes'ullerin cezalandırılmasını istediler. Tecziyesi istenilenler arasında Macar dönmelerinden olan Kapı-Ağası Gazanfer Ağa ve Dâr-üs-Saâde Ağası Osman Ağa da vardı. Bunlar, valide Safiye Sultanın saray entrikalarına âlet olan kimselerdi. Saatçı-Hüsan paşa ile Tırnakçı-Hasan paşa, ölümden yakalarını kurtarabildilerse de, iki hadım ağasının başları kesildi.

Bu sırada sadrâzam, Avusturya harplerindeki beceriksizlikleri ve kıskançlıkları ile Türk ordularının mağlûbiyetlerine sebep olan Arnavud devşirmesi Yemişçi - Hasan paşa idi. İstanbul'daki sipahi hareketlerinin kendi aleyhinde inkişaf ettiğini hissederek, serdarlığı Lala - Mehmed paşaya bıraktı ve sür'atle İstanbul'a koştu. Pâdişah ile Safiye Sultan da kendisini çağırmışlardı. (6 Şubat 1603).

Yemişçi - Hasan paşa şehre girerken sipahilerin kendisini öldüreceklerinden haberdar olmuştu. Şeyhülislâm Sun'ullah efendiden ertesi gün için bir mülâkat rica etti. Pâdişaha da geldiğini arzetti.

Sipahilerin talebi üzerine Şeyhülislâm Sun'ullah efendi sadrâzam Yemişçi - Hasan paşanın katline dair fetvâ verdi. Kaymakam Güzelce - Mahmud paşa bu fetvâyı kadı-askerlere de imza ettirdi ve fetvâyı pâdişaha bir arz tezkeresiyle takdim etti.

Peşte ve Budin felâketlerinin yegâne müsebbibi olan entrikacı sadrâzam Hasan paşa da pâdişaha tezkeresiyle şunları yazmıştır:

«Mahmud paşa, bu gazez-i fâsidinin icrası için zorba eşkiyasına 30.000 florin vermeği taahhüt etmiştir. Eğer müsade buyurulursa, birkaç güne kadar lisana gelmiyecek büyük fesat çıkarmaları mukarrerdir. Mahmud paşanın telhisine cevap olarak (Veziriâzamdan sudur eyleyen umurun cümlesi bence malûmdur. Cür'ü zuhur ederse ben hakkından gelebilirim. Benimle vezirim arasına asker niçin müdahale eder? Karıştıklarına rızay-ı hümâyûnum yoktur) diye

işaret buyurulup irsalinden sonra Kapıcılar Kethüdası kullarına hemen ferman-ı hümayûn olmak gerektir ki bu gece varıp ihmal etmeden Mahmud paşanın hakkından gelip def-i fitne etsin. (Eğer bu kadar Sipahi ile nasıl mukabele mümkündür?) diye sual buyurlursa Yeniçeri tâifesini bu bendeleri kendime tahvil eylemişimdir.»

Devşirme Yemişçi-Hasan paşa, kendi makamını kaybetmeme için, devletin iki sınıf askerini, yani Yeniçerilerle Sipahileri birbiriyle vuruşturmaktan çekinmeyecek kadar hain olduğunu bu tezkeresiyle göstermiş bulunmaktadır. Maalesef pâdişah ta bu adamın arzusuna uyarak, Güzelce - Mahmud paşanın idamını emretti ise de, Mahmud paşa sadrâzamanın ifsadatından vaktinde haber alarak kaçma ksuretiyle ölümden kurtulabildi.

Sipahiler, sadrâzam Hasan paşanın saklandığı Ayşe sultan sarayını muhasara ettiler. Paşa tebdili kıyafetle kaçtı ve Yeniçeri ocağına sığındı. Yeniçerilerin müzaheretini 20.000 altınla satın almıştı. Buradan pâdişaha bir arize daha gönderdi ve hilâfet makamına göz dikmekle itham ettiği Sun'ullah efendinin Rodos'a nefyini ve yerine Anadolu kadı-askeri Mustafa efendiyi inha etti. Bundan sonra da bütün ulemâ ve meşayih ile, Yeniçerilerden başka Cebeci, Topçu ve tersane askerleriyle esnaf teşkilâtını ertesi gün Süleymaniye avlusunda toplanmağa davet etti.

8 Şubat 1603 sabahı Yemişçi - Hasan paşa Süleymaniye câmiinin avlusunda toplanan Yeniçerilere hitaben pâdişahın bir hatt-ı hümayûnunu okudu. Pâdişah bu hattında:

«Siz ki Yeniçeri kullarınız, berhudar olamazsınız, nimetimin sizlere helâl ola! Âbâ-i kiram ve ecdâd-ı izâmum zamanlarından bu ana gelince sizden hiyanet ve habâset ve hilâf-ı rızâ hareket sadır olmamıştır. Daima rızay-ı şerifimi gözliyerek veziriâzama muîn olup zorba eşkiyasının hakkından gelinmesine imdat ve ikdam eylesiniz! Benim duây-ı hayrım ve hüsn-ü teveccühüm sizinle beraberdir!..»

Bu suretle devletin piyade ve süvarileri birbiri aleyhine harekete getirilmiş oluyordu.

Yeniçeriler, zorba başlarının teslimini Sipahilerden istedilerse de Sipahiler hiç kimseyi veremeyeceklerini bildirdi-

ler. Bunun üzerine şehir kapıları kapandı. Yeniçeri ağası Ferhad ağa ata binerek acemi oğlanlarını, topçuları, cebecileri alıp önüne gelen Sipahileri dağıtarak, toplantı yerleri olan darphane yakınındaki Kurşunlu - Hanını bastı. Sipahi isyanının ele başlarından Poyraz - Osman, Öküz - Mehmed ertesi günü yakalanıp boyunları vuruldu. Kazzaz - Ali ile Burnaz - Mehmed birkaç gün sonra yakalanıp idam edildi. Kâtip - Cezmi, kendisini tabut içinde Üsküdar'a naklettirerek kaçtı ise de, dağlardan geçtiği sırada yanındaki altınlara tamah eden kendi adamları tarafından öldürüldü.

Garezkârlığı, kindarlığı ve entrikalarıyla muvaffak olan Yemişçi - Hasan paşa bundan sonra büsbütün zulmünü artırdı. Tırnakçı - Hasan paşayı pâdişahın huzurundan çıkar-ken yakalatarak idam ettirdi. Saatçı - Hasan paşayı Trabzona sürdürdü. Eski kaymakam Hdım - Hsan paşayı Yedikuleye hapsedtirdi. İşi o kadar ileri götürdü ki, eski ve yeni dostları bile onun zulmünden kurtulamaz hale geldi. Onun bu korkunç kan dökücülüğü dolayısıyla Azmi - zâde Hâletî efendi haklı olarak şu kıtayı yazdı:

Aceb olmaz bu rûz-u mâtem için
Kerbelâ'dan eğer denilse şedid!
Ne Ali kaldı, ne Hasan, ne Hüseyin,
Bir yezîd etti cümlesini şehid!

Fakat nihayet bu cellât ruhlu Arnavud devşirmesi de belâsını buldu. Kendisinin garezkârlığından bıkip usananlar birleşerek pâdişaha onun hakkında devamlı telkinlerde bulundular. Bir gün huzurdan telâşla çıktıktan sonra evinde valide sultana mektup yazarken akşam namazı vakti kapıcı başı Türk - Ahmed ağa gelerek azlını tebliğ etti. Hemen harem sultana ait olan Sütlücedeki bahçeye gitti. On gün sonra da on nefer tavâşi ile Bostancıbaşı gelerek Yemişçi Hasan paşayı Handan - Ağa bahçesinde boğdular.

Yemişçi - Hasan'ın gadrine uğrayanlardan Sun'ullah Efendinin damadı Gani-zâde, ölümü için şu tarihi söylemiştir:

**Hasan'ın azli hasen, katli dahî müstahsen
Düşse târihi n'ola, katli Yemişçi ahsen
1012**

Şehzâde Mahmud'un idamı: (7 Haziran 1603)

Şehzâde Mahmud, büyük şehzâde olmak itibariyle veliaht idi ve tarihlerimiz onun hakkında cesur, şeci ve müdebbir ve değerli bir şehzâde olarak bahsederler. Anadolu hareketleri sırasında, isyanların bir türlü bastırılmamasından ve babasının da bu yüzden yiyecekten içecekten kesilecek kadar üzüntü duymasından üzülerək âsileri hem kuvvet ve hem sefkatle bertaraf etmek için serdarlığa talip olmuştu. Onun bu çok samimî arzusu ise babasını kuşkulandırıyordu. Bir ordu başında olarak Anadolu'ya gitmek istemesinde, gizli maksatlar tevehhüm ediyordu. Hattâ, kardeşi küçük şehzâde Ahmed sultan da ağabeyisinin bu hareketini doğru bulmadığını «Her zaman böyle söyledikçe menederdim, zira saadetlû pâdişahın bi-huzûr olduğunu görürdüm, müfit olmazdı!» sözleriyle ifade etmiştir.

Bundan başka gûya bir şeyhle muhaberesi yakalanmış, bu şeyh şehzâdeye saltanat, müjdesi vererek pâdişah babasına fena iras edecek tılsımlar yapmış, bunları da Kızlar-Ağası pâdişaha göstermiş..

Üçüncü Mehmed, bu vâhi sebeplerden vehme kapılarak bu çok değerli oğlunu boğdurmıştır. (7 Haziran 1603).

ÜÇÜNCÜ MEHMED'İN VEFATI

Üçüncü Mehmed 38 yaşında vefat etmiştir. Kısa süren saltanatı zamanında Türk orduları bazan zaferler kazandı ise de, umumiyetle Osmanlı imparatorluğunun bünyesini sarsacak kötülükler de vuku buldu. Tahta çıktığı vakit 19 kardeşini idam ettiren Üçüncü Mehmed, saltanatının son günlerinde de 21 yaşındaki değerli oğlu Mahmud'u boğdurmakla kendi hayatını da zehirlemiştir.

Mahmud'un ölümü dolayısıyla büyük bir ıstırap içinde yaşamış olduğu rivâyet edilir. Ölümü hâdisesi hakkında rivâyet gariptir. Rivâyete nazaran Üçüncü Mehmed (27 Ekim 1603) pazartesi günü sarayına dönerken yolda bir meczup ortaya çıkmış ve yüksek ses'le pâdişaha hitap ederek:

«Elli beş gün sonra bir hâdise-i azime zuhur edecektir, gafil olma, pâdişahım!» diye bağırmıştı. Etrafta olan halk meczubun bu sözünden hayrete düşmüşler, pâdişah ise büyük bir vehme kapılmıştı. Garip bir tesadüftür ki o günden 55 gün sonra Üçüncü Mehmed füc'eten vefat etmiştir.

Yerine veliaht şehzâde Ahmed «Birinci Ahmed» adıyla Osmanlı pâdişahı olmuştur.

ÜÇÜNCÜ MEHMED'İN KARAKTERİ

Osmanlı tarihleri Üçüncü Mehmed'i vakur, edip, salih ve âbid, sahî ve kerim, ahkâm-ı şer'iyeye riâyetkâr ve bilhassa peygamberin ism-i şerifleri anıldıkça her defasında ayağa kalkacak kadar dindar olduğunu kaydederler.

Üçüncü Mehmed'in, diğer Osmanlı pâdişahları gibi hassas bir şair ve edip olduğu muhakkaktır. Şiirde hocaları Nevâî ile Nev'î'dir. Mahlası «adli» dir. Fakat harekâtı, aldığı kültürle mütenasip olmamıştır.

Bu hayatı boyunca etrafındakilerin tesir ve telkinleri altında kalmıştır. Bilhassa validesi Venedikli Safiye (Bafa) sultan, Kapı Ağası Macar Gazanfer ağa, Hoca Sadüddin efendi, diğer saray kadınları ve devlet erkânı, zaman zaman Üçüncü Mehmed'in harekâtını tanzim ve idare etmişlerdir.

Kendinden evvelki iki pâdişah, İkinci Selim ile Üçüncü Murad, ordu başında sefere çıkma âdetini terketmelerine mukabil Üçüncü Mehmed bir kere dahi olsa, Eğri seferine çıkmakla güzel bir harekette bulunmuştur. Kanûni'nin son yıllarından itibaren bozulmağa başlayan devlet mekanizması, Üçüncü Mehmed zamanında elle tutulur hale gelmiş ve Osmanlı inhitat devrinin bâriz alâmetleri görölmeğe başlamıştır.

ÜÇÜNCÜ MEHMED'İN AİLE HAYATI

Babası: Üçüncü Murad.

Annesi: Safiye Sultan (Bafa)

Zevcesi: Handan Sultan

Erkek çocukları: Mahmud, Ahmed, Cihangir, Mustafa, Selim.

Mahmud: (7 Haziran 1603 — 27 Zilhicce 1011) de idam edilmiştir.

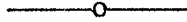
Cihangir: Çocuk iken vefat etmiştir.

Selim: (20 Nisan 1597 = 3 Ramazan 1005) te vefat etmiştir.

Ahmed: 1589 = 998) de doğmuş, babasından sonra hükümdar olmuştur.

Mustafa: (1591 = 1000) de doğmuş, aklen zayıftı, Birinci Ahmed'den sonra hükümdar olmuştur.

Kız çocukları: İki kızı olmuştur.



Birinci Ahmet

(ON DÖRDÜNCÜ OSMANLI PÂDİŞAHI)

Babası: Üçüncü Mehmed

Validesi: Handan sultan

Doğduğu yer: Manisa.

Doğduğu tarih: (18 Nisan 1590 = 12 Cemazielâhir 998)
Çarşamba.

Hükümdar olduğu tarih: 21 Aralık 1603

Hükümdar olduğu sırada yaşı: 13 sene, 8 ay, 4 gün (14
yaşında).

Hükümdarlık müddeti: 13 sene, 11 ay, 2 gün (14 sene)

Vefat tarihi: (21/22 kasım 1617) = (22/23 Zilkade 1026)
Salı/çarşamba.

Vefatı sırasında yaşı: 27 sene, 7 ay, 4 gün (28 yaşında)

(Birinci Ahmed'in hayatında 14 rakamının garip bir te-
kerrürü göze çarpar. 14 üncü pâdişaktır. 14 yaşında hüküm-
dar olmuş, 14 sene hükümdarlık yapmış ve $2 \times 14 = 28$ ya-
şında vefat etmiştir.)

BİRİNCİ AHMET

(M. 1603 — 1617)

(H. 1012 — 1026)

Tahta cülûsu ve ilk günler:

Birinci Sultan Ahmed, babasının vefatı üzerine 21 Aralık 1603 tarihinde tahta cülûs etmiştir. Üçüncü Mehmed geceleyin vefat ettiği için vefatı saray erkânı tarafından gizli tutulmuş ve dışarıda kimse tarafından duyulmamıştı. Ertesi günü sadaret kaymakamı vezir Kasım paşanın reisliğinde alel-usul divan toplanmıştı.

Tam divan toplandığı sırada:

«Kapıcılar Kethüdası Hüseyin ağa alelâcele Bâb-ı Saadete davet olundu. Bâb-üs-sâde ağası kendisine bir tezkere verip (Bu hatt-ı hümayûnu kaymakam paşaya ver) diye tenbih etti. Kethüda bunu Kasım paşaya verdikte paşa açıp okuyamadı. Kethüdaya (Bunu sana kim verdi?) diye sorunca kethüda (Kapı-Ağası verdi, ve hatt-ı hümayündür, dedi) sözleriyle mukabele etti. Kasım paşa (Bu noktasız yazı pâdişahımızın yazısına benzemez ve elfaz ve ibârâtı okunmaz, babam tâbiri ise, hayatta babaları yoktur) dedikten sonra Reis-ül-küttâb Hasan bey-zâdeyi çağırıp okumak üzere hatt-ı hümayûnu ona verdi. O da vezirin kulağına yaklaşarak hafif sesle okudu. Hatt-ı hümayûn şöyle idi: (Sen ki Kasım paşasın, babam Allah emriyle vefat etti ve ben taht-ı saltanata cülûs ettim. Şehri muhkem zapteyleyesin. Bir fesat olursa senin başını keserim.) (1)

Kasım paşa şaşırıp kalmıştı. Pâdişah Üçüncü Mehmed'in vefatından haberi olmadığı için hatta bir mâna veremiyordu. Nihayet Kızlar Ağasına şu tezkereyi yazdı:

(1) Naimâ, cilt 1, sayfa 373, 374.

Bu abd-ü zaife bir hatt-ı şerif getirdiler. Aslını bilemedik. Yoksa gazez bizi imtihan mıdır? Yahut bir murat yeri mi vardır? Def'i şübhe buyurasız.)

Bunun üzerine Kasım paşa saraya davet edildi. Sultan Ahmed'i taht üzerinde görünce şaşırды ve hemen yer öperek dışarı çıktıktan sonra müftüyü ve bütün divan erkânını saraya davet etti. Gelenler sarayın iç kapısı önünde tahtı görünce bir mâna veremediler. Hepsi de tahtın etrafına sırandılar. Bu sırada birdenbire haremın iç kapısı (Bâb-üs-sâde) açıldı. Başına siyah tülbent giymiş 14 yaşında genç bir çocuk, sultan Ahmed, iki tarafına selâm vererek tahta çıkıp oturdu. Derhal biat edildi. Ancak o vakit devlet erkânı, Üçüncü Mehmed'in vefatını öğrenmiş oldular. (21 Aralık 1603)

Bu kereki cülûs dolayısıyla, daha evvel Üçüncü Murad'ın beş kardeşini, Üçüncü Mehmed'in 19 kardeşini idam ettirmesi gibi bir kardeş katli vâki olmadı. Çünkü genç hükümdar Sultan Ahmed daha 14 yaşında idi ve çocuğu yoktu. Osmanlı hanedanından ise yarı meczup bir halde olan Mustafa'dan başka kimse mevcut değildir. Eğer Mustafa idam edilseydi ve sultan Ahmed'in de çocuğu olmayıverirse Osmanlı hanedanı münkati olurdu. Her halde bu düşünce ile veyahut ta Mustafa'nın meczup oluşu dolayısıyla böyle bir katil hâdisesi olmamıştır.

Aynı gün Üçüncü Mehmed'in cenaze namazı Şeyhülislâm Mustafa efendi tarafından kılındıktan sonra Ayasofya yakınında babası Üçüncü Murad'ın yanında defnedilmiştir.

Kaymakam Kasım paşa, saltanat değişikliğinden istifade ederek vezirîâzam olmak emeline düştüğü için, devlet erkânı Sultan Mehmed'in cenazesini beklerken bu işi rica etmek üzer Şyhülislâmı huzura göndirmiş ve müşavere için kendisi de huzura girmek istemişti. Fakat buna müsaade olunmadı, cenaze kalktıktan sonra da Kasım paşa bir kere daha huzura çıkmak istedi ise de yine buna müsaade edilmedi. Çünkü Kasım paşa, evvelce pâdişah hocası Mustafa efendiye cülûs sırasında iltifat etmemişti. Sonradan hocanın pâdişah yanında makbul olduğunu görünce ona bir takım hediyeler gön-

dererek gönlünü almak isedi ise de hoca aldırış etmedi ve Kasım paşanın sadrâzam olmasına, Hoca mâni oldu.

Malkoç (Yavuz) Ali paşa sadrâzam:

Üçüncü Mehmed'in son veziriâzamı Mısır beylerbeyi olan «Malkoç (Yavuz) Ali paşa» idi. Tâyininden sonra İstanbul'a gelmeden Üçüncü Mehmed vefat etmişti. Yavuz - Ali paşa, Sultan Ahmed'in cülûsundan 7 gün sonra İstanbul'a geldi (29 Aralık 1603). Her pâdişah değıştikçe verilmesi âdet olan cülûs bahşışı için sadrâzamanın İstanbul'a gelişi beklenmişti. Çünkü Ali paşa, iki senelik Mısır vergisi olan 1,200,000 altın getiriyordu. Yalnız Yavuz - Ali paşa eşyasını yolda bırakarak kendisi Dil - İskelesinden İstanbul'a sür'atle geldiği için hazineden 700.000 altın çıkarılarak askerin bahşışı verildi.

Yavuz - Ali paşa bir sene evvel vefat eden Siyavuş paşanın sarayına yerleşti. Kasım paşa ikinci vezir, Kurt - Paşa Üçüncü vezir oldu.

(4 ocak 1604) te pâdişah kılıç kuşanmak üzere merasim-i mahsusa ile Ebû Eyûb-ul Ensârî türbesine gitti.

Altı gün sonra da Üçüncü Murad'ın hasekisi ve Üçüncü Mehmed devrinde valide sultanı sıfatıyla 28 senedenberi Osmanlı sarayında büyük nüfuz sahibi olarak birçok siyasi hâdiselere karışmış olan Venedikli Safiye sultan «Bafa», bütün cariyeleri ile birlikte Topkapı sarayından çıkarılarak eski saraya naklolundu.

Yeni pâdişah Sultan Ahmed'in sünneti:

Sultan Ahmed 14 yaşına kadar sünnet edilmemişti. O güne kadar, pâdişah olduktan sonra sünnet olan bir pâdişah yoktu. Tahta cülûsunun 33 üncü cuma günü Sultan Ahmed, Topkapı sarayında sünnet edildi, İstanbul'da ve diğer vilâyetlerde bu münasebetle şenlikler yapıldı.

Bu ameliyatı müteakip Sultan Ahmed çiçek hastalığına tutuldu. Ağır bir hastalık devri geçirdi, hayatından ümit kesildi. Bütün memleket endişe içinde kaldı. Bu yüzden o senenin bayramı, şenlikler yapılmadan geçti. Biraz sonra Sultan Ahmed hastalıktan şifa buldu.

BİRİNCİ AHMED DEVRİNDE

DIŞ VE İÇ OLAYLAR

Sultan Ahmed devri şu tasnife göre mütalâa edilecektir:

1 — Dış olaylar:

- A — Avrupa devletleriyle olan münasebetler,
- B — Asya devletleriyle münasebetler,
- C — Denizlerdeki vukuat.

2 — İç olaylar.

I

DIŞ OLAYLAR

A — Avrupa devletleriyle olan münasebetler:

Avusturya harplerinin devamı:

Sefere çıkmadan evvel Yavuz - Ali paşanın icraatı :

Eskiden her sene, altı - bölük ihtiyarlarından 720 nefer ayrılır ve bunlar biri «Emin», diğeri «Kâtip» olmak üzere 360 kola taksim edilir ve nakit paradan ibaret olan cizyeyi, defterlerine tatbik ederek tahsile çıkarlardı. Bu tahsil memurları cizye başına ve cizyeden başka on akçe «gulâmiye» alırlardı ve halka zulüm edilmezdi. Uzun seferler münasebetiyle cizyenin tahsili vilâyet muhassillerine bırakılmış ve bu tahsi'darlık müzayede ile verilmeğe başlanmış olduğundan halka zulüm edilir olmuştı. Yeni sadrâzam, cizye defterlerinin satılmasını menetti.

Anadolu ve Rumeli sipahilerinin ihtiyarları, bu vazifenin yalnız altı - bölük halkına bırakılmasına itiraz ettiklerinden bütün sipahilerin mevcuduna devlet tarafından on beşer altın «gu'âmîye» verildi.

Bu sırada hem İran, hem Avusturya harpleri devam etmekte bulunuyordu. Yeni sadrâzam, pâdişah tarafından Avusturya cephesi serdarlığına tâyin edildi. İran serdarlığına da Kaptan-ı Derya Cağala-zâde Sinan paşa tâyin edildi.

Sadrâzam Yavuz - Ali paşa, İstanbul'u terketmek istemiyordu. Bunun için Divan erkânını toplayarak «İstanbul'da kalarak, Asya ve Avrupa ordularının hareketlerini kolaylaştıracak her türlü tedbirleri almasının daha doğru olup olmayacağını» sordu. Divan erkânı da bu fikri uygun bulduklarını söylediler. Bunun üzerine Ali paşa, bu hususu bir arize ile pâdişaha bildirdi. Fakat pâdişah'tan sert bir cevap aldı. Pâdişah bu cevabında «Elbette, senin cânib-i küffâra serdar olup asker ile gitmen lâzımdır. Bu bapta bahane eylemeyip muaccelen tedarik görüp çıkasın!» (1)

Cepheye gitmekten başka çare kalmadığını gören sadrâzam Yavuz - Ali paşa, hareketini ilkbahara tâlik ederek zamanını bir iki azil ve nasblarla geçirdi ve bütün rakiplerini yerlerinden atarak kendi adamlarını bu makamlara yerleştirme yolunu tuttu.

Râziye Hâtun oğlu Mustafa paşa Şam vâlisi, Ferhad paşa Halep vâlisi, Nasuh paşa Sivas vâlisi, Hacı İbrahim paşa Mısır vâlisi, Sinan paşa - zâde Mehmed paşa Karaman vâlisi oldu. Rumeli Kadı-askerliğine Esad Efendi, İstanbul kadısı Kaf - zâdenin yerine de Yahya efendi tâyin olundu.

Veziriâzam Yavuz - Ali paşa, bilhassa, saltanat tebeddülü sırasında sadrâzamlıkta gözü olduğu meydana çıkmış olan ikinci vezir Kasım paşayı İstanbul'dan uzaklaştıрмаğı düşündü. Kendisi serhadde iken onu İstanbul'da bırakmak istemiyordu. Kasım paşayı Bağdad vâlliliğine tâyin etti. Kasım paşa Mısır valiliğini, bir rivâyete göre de Basra vâlliliğini istiyordu.

Kasım paşa, İstanbul'dan ayrılmak istemediği için, Üsküdar'da çadır kurup, bir takım bahanelerle yeni memuriyetine hareketini geciktiriyordu. Kasım paşayı İstanbul'dan uzaklaştırmadan da, sadrâzam Rumeli harekât sahasına gitmemekte idi. Kasım paşa bir iki ay Üsküdar'da hareketini savsakladıktan sonra Yenişehir'e kadar gitti ve orada salgınlar salmak suretiyle halkı tâcize başladı. Veziriâzam da onun bu hareketlerini bire bin katarak pâdişaha arz etmek suretiyle pâdişah'tan idamı fermanını aldı. İdam için gönderilen Bostancı-başı bu işi beceremedi. Bu defa, sadaret kaymakamlığı vazifesi bahanesiyle İstanbul'a davet edildi ve bu hileye kapılarak İstanbul'a gelen Kasım paşa huzura girip çıktıktan sonra hemen idam edildi. (17 Eylül 1604).

Daha sonra vezir-i âzam Yavuz - Ali paşa, sabık Yemen vâlisi Hasan paşa ile Sofu - Sinan paşayı, vezâret tevcihi suretiyle divanda bulunmak üzere İstanbul'a çağırdı. Yine bu arada, eski Celâli reislerinden olup affedilerek Bosna vâlliliğine tâyin edilmiş olan Hasan paşa, bulunduğu eyâlette halkın pek fazla şikâyetini mucip olacak şekilde zulûmler yaptığından eyâleti değiştirilerek Tameşvar'a naklolundu.

Son olarak doğu serdarlığına da, Kaptan-ı Derya Cağala - zâde Sinan paşa tâyin edildikten sonra, vezir-i âzam Yavuz - Ali paşa serhade harekete karar verdi.

Yavuz Ali paşanın hareketi ve vefatı:

(26 Temmuz 1604)

Vezir-i âzam, (30 Mayıs 1604) te İstanbul'dan hareketle Davut Paşa karargâhına gitti. Pâdişah (3 haziran) da orduyu teşyi için Halkalıya kadar gitti. Ertesi günü serdar, sefer hazinesini beklerken pâdişah'tan şöyle bir hatt-ı hümayûn aldı:

«Başın sana gerek ise elbette yarın kalkıp gidesin!» Bu korkunç hat karşısında Yavuz - Ali paşa artık daha fazla bekliyimeden ertesi günü hareket etti. Fakat hareketinden evvel İstanbul'da şöyle bir değişiklik olduğunu duydu. Yavuz-Ali paşa, hareketinden evvel sadaret kaymakamı olarak Sofi - Sinan paşayı İstanbul'da bırakmıştı. Halbuki o günü, Sinan paşa bu vazifeden uzaklaştırılarak yerine sadaret kaymakamlığına, serdarın rakibi olan Hafız - Ahmed paşa getirilmişti. Hafız - Ahmed paşa derhal bir divan aktederek Sofu - Sinan paşayı da davet etti. Sinan paşa, kendisini davet için gelen çavuşa: «Seni sadrâzam mı gönderdi?» diye sordu. Çavuş : Hayır, Hafız paşa gönderdi.» deyince «Hafız paşa yine kaymakam mı oldu?» diye sordu. Çavuş ta «Evet» dedi. Kalender meşref bir adam olan Sofu - Sinan paşa sadaret kaymakamlığından atıldığı için pek fazla müteessir görünmedi, hemen yeni kaymakam Hafız - Ahmed paşayı makamında tebrik etti. Usulen sadaret kaymakamının sadrâzamı ziyareti lâzımdı. Sadrâzam da Halkalıda bulunuyordu. Hafız - Ahmed paşa Halkalıya gideceği sırada muallim-i sultânî Mustafa efendi kethüdası Osman çavuşu göndererek «Sadrâzam bir gazub ve mütehevvir adamdır, gitmeniz ne lâzım!» diyerek onu sadrâzamı ziyaretten men'etti. Hafız-Ahmed paşa da ordugâha gidecek yerde evinden çıkmadı. Fakat bu sırada saraydan «Kıllı» denilen dilsiz gelerek «Eğer kaymakam bir kazaya uğrayacak olursa başı kesileceğine dair bir emir ile orduya, yani sadrâzam Yavuz - Ali paşaya bir hatt-ı pâdişahî götürdüğünü» bildirmesi üzerine Hafız - Ahmed paşa Halkalıya

giderek sadrâzamı Çatalcada ziyaret etti ve hemen İstanbulla döndü.

Son günler içinde sadrâzam pâdişah tarafından birkaç kere tehdit edilmiş, arzularının ekserisi reddedilmişti. Bu hallerden fevkalâde müteessir olan ve esasen Osmanlı tarihlerince «anud, mütekebbir, zalim» bir adam olarak tavsif edilen Boşnak devşirmesi Yavuz - Ali paşa, teessüründen yolda hastalanarak Belgrad'a vâsıl olunca (26 Temmuz 1604) te vefat etti.

Mühr-ü hümayûn, kaymakam Hafız - Ahmed paşaya verilmek istenildi ise de, paşa bu mevkiin ve serdarlığın büyük mesuliyetini üzerine almaktan çekindi. Bunun üzerine pâdişah, hocası Mustafa efendinin mütalâası üzerine Lala-Mehmed paşa sadrâzam ve serdar tâyin olundu. (5 Ağustos 1604)

Sadrâzam ve serdar Lala - Mehmed paşa ve Avusturya harekâtı:

Lala - Mehmed paşa Boşnaktır ve Sokullu ailesindendir. Uzun yıllardan beri batı cephesinde Avusturyalıları karşı muvaffakiyetli vazifeler görmüştür. Onun serdarlığa tâyini, orduda çok iyi karşılandığı gibi düşman tarafında da telâşi mucip olmuştur. Hattâ Naimâ «Lala - Mehmed paşanın Siyt ve sadây-ı şehâmeti ol cevânibde velvele - endaz olmakla» kaydıyle bunu ifade etmiştir. (1)

Peşte, Hatwan ve Vaç kalelerinin işgali :

Yeni serdar Lala - Mehmed Paşa, Belgrad'dan Budin üzerine hareket ettiği sırada Peşte kalesindeki düşman kuvvetleri, Paşanın bu hareketinden korkarak kaçtıkları için Lala - Mehmed Paşa birkaç gemi ile Tuna'yı geçerek Peşte kalesini muharebesiz işgal etti (25 Eylül 1604). Düşman, silâh ve mühimmatını da terketmişti. Yalnız düşman, çekilirken birkaç yerde lâğım açarak fitillerini bile ateşlemişti. Bu tehlikeli durum vaktinde haber alındı, ve fitilin ateşi baruta ya-

(1) Naimâ, cilt 1, sayfa 399

rım metre kalarak söndürüldü. Bundan sonra düşmanın yık-
tığı Budin ile Peşte arasındaki köprü yeniden yapıldı. Peş-
te'nin Türkler tarafından işgali üzerine düşman Hatwan ka-
lesini de tahliye ettiği için bu kale de işgal edilerek tahkim
edildi. Bundan sonra Serdar «Waitzen = Vaç» kalesini mu-
hasara etti. Mukavemetin beyhude olduğunu anlayan düş-
man, kalenin karşı tarafındaki bir adada yapmış olduğu tab-
ya ile palangayı ateşledi ve gece yarısı gemilere binerek Es-
tergon'a çekildiği için, bu kale de işgal edildi.

Estergon = Gran kalesinin muhasarası (18 Ekim 1604).

Mehmed Paşa Estergon kalesini 31 gün kadar muhasa-
ra etti. Kale muhafızlarının şiddetli mukavemetleriyle kar-
şılaştı. Aynı zamanda mevsim ilerlemiş, şiddetli yağmurlar
başlamış ve yeniçeriler de kışlağa çekilmek için Serdarı taz-
yik etmeğe başlamışlardı. Bu muhasara sırasında yeniçeri-
ağası Nakkaş - Hasan Paşa da muhasarada pek gevşek dav-
ranmış ve metrislere bile çıkmamıştı. Ağa azledildi. Avus-
turya'nın Erdel başkumandanı Basta da, Türk ordusunu za-
man zaman iz'âç etmekte idi.

Peçevi'nin rivâyetine nazaran bu sırada Avusturyalılar
Serdara murahhaslar göndererek Estergon kalesiyle Eğri
kalesinin karşılıklı mübadelesini teklif etmişlerdi. Serdar
Avusturya murahhaslarıyla olan görüşmeyi ve tekliflerini ve
hazırlanan sluh projesini Peçevi İbrahim Efendi ile İstan-
bul'a göndermişti. Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi bu teklifi
«Bu ne gûnâ olmaz iştir, bu sözü lisana ve kaale getürmek
değil, hatıra bile getürmek câiz değildir» sözleriyle şiddetle
reddettiği için kabul edilmedi.

Bundan sonra serdar muhasarayı kaldırdı. Bu sırada ba-
basının yerine orduya gelmiş bulunan Kırım Hanının oğlu
Toktamış Han, serdar tarafından yakın düşman ülkelerinin
tahribine çıkarıldı ve ordu (23 kasım 1604) te Belgrad kış-
lağına çekildi.

Bu sırada Erdel voyvodası Bocskay, Avusturya hâkimi-
yetine karşı isyan etmiş bulunuyordu. Bu hususlar görüşül-

mek üzere Serdar, pâdişah tarafından İstanbul'a çağırıldı ve son muvaffakiyetlerinden dolayı iltifata mazhar oldu.

Bir müddet sonra Lala - Mehmed paşa, Estergon kalesinin istirdadına ve pek uzamış olan Avusturya harplerinin nihayete erdirilmesi için sulh yapmağa da salâhiyet verilerek Davudpaşa ordugâhından hareketle (21 Mayıs 1605) te Belgrad'a müteveccihen hareket etti. Yeniçeri Ağası Hüseyin Ağa da beraberinde gitti. İstanbul'da Sofu - Sinan paşa kaymakam olarak bırakıldı.

Erdel meselesi:

Avusturya başkumandanı Basta, daha evvel gördüğü müz gibi Estergon'u muhasara etmekte olan Türk ordusunu tazyik ve iz'aç etmek üzere Macaristan cephesine gönderildiği için, Alman tahakkümünden bizar olan Erdel'liler bu fırsattan istifade etmekte gecikmediler. O sırada Erdel voyvodası «İstvan Bocskay» idi. Bocskay, 1604 senesinden beri Lala - Mehmed paşa ile muhabere halinde idi.

Erdellilerin Avusturya hükûmetine karşı isyan etmesinin sebepleri vardı. Bir defa bu havali halkı protestandı. Katolik Alman tahakkümü ise vicdan ve mezhep hürriyeti tanı mıyordu. Aynı zamanda tarihî bir mazisi ve millî gururu olan Macarların, Alman tahakkümü altında hürriyetlerinden mahrum yaşamağa tahammülü yoktu. Almanların Macar milletine ve milliyetine karşı çok hoyratça muamele etmeleri Macar milletinin izzeti nefesine dokunuyordu.

Avusturyalılara karşı isyan eden Bocskay'a, Lala - Mehmed paşa, Erdel voyvodalığından başka, Macar krallığını da vaadetmişti. Bocskay'a vaadedilen Macar arazisi, yukarı-Macaristan'dı.

Alman imparatoru Rudolf, kumandanlarından Barbiano-yu Erdel arazisine tecavüz ettirince, esasen Alman tahakkümünden bizar olan köylüler ve topraksız asılzadeler Bocskay'ın etrafında toplandılar. Bunun üzerine Bocskay Avusturyalılara karşı fiilî harekete geçti ve Tisa nehrinin iki tarafındaki bazı kaleleri de zaptetti ise de, biraz sonra Avusturyalıların fazla kuvvetler sevki üzerine Osmanlı devletine

müracaat etti. Bosckay'ın Lala - Mehmed paşaya yazdığı mektuplardan biri şöyledir:

«Pâdişahın dostuna dost ve düşmanına düşman olup kulluğunu kabul ve zir-i cenâh-i himâyetlerine duhûl ile eski düşmanımız olup ıktizay-ı zaruretle taht-ı hükümünde olduğumuz Nemçe (Avusturya) küffarına kılıç koyup pâdişah-ı islâma can ve baş ile hizmeti taahhüt ederiz. Hakikat-i hâlimize vukuftan sonra Astâne-i devlete arz eylemeniz rica olunur.» (1)

Lala - Mehmed paşa, Bosckay'ın yardım talebine derhal fiili olarak yardımla mukabele etmiş ve aynı zamanda, o sırada sırf bu işi için İstanbul'a davet edilmiş olan Lala-Mehmed paşa durumu etraflıca pâdişaha arz ederek Bosckay'ın Erdel krallığı işini de karara bağlatmıştı.

Avusturyalılar, Osmanlı devletinin enerjik müdafaasını görünce yeniden Erdel'e Basta kumandasında bir ordu gönderdilerse de bir şey yapamayacağını anlıyarak geri çekildi. Bu hâdiseler sırasında Bosckay İstanbul'a kıymetli hediyelerle «İstvan Korlath» ve «Kekedy» adında iki elçi gönderdi. Bu iki elçi pâdişahın huzuruna kabul edilerek iltifatlara mazhar oldular ve aynı zamanda bir de ferman aldılar.

Bu fermanda Erdel hükûmetinin ve Macar krallığının Bosckay'a verileceğinden bahsediliyordu. Bu suretle Erdel prensi, Türk himayesine girmiş oluyordu.

Türk kuvvetlerinin yardımını alan Bosckay, Almanların elinde bulunan «Uyvar = Neuhausel» kalesini muhasara ederek zaptetmiş, bu kale Lala - Mustafa paşa tarafından ona bırakılmıştı.

Biraz sonra Lala-Mehmed paşa, Erdel prensliği ile Macaristan tacının, verâset suretiyle kendisine verildiğine dair fermanı göndermiştir. (22 Ekim 1605). Bu suretle resmen Erdel prensi ve Macar kralı olarak tanınmış olan Bosckay, Rakos sahrasında Lala - Mustafa paşa tarafından çok parlak bir merasimle kabul edildi. Bu merasim sırasında yeni Erdel prensi ve Macar kralı, sadrâzamın elini öptü, önünde diz çöktü ve Lala - Mehmed paşa da İstanbul'da yapılmış olan

(1) Naimâ, cilt 1, sayfa 404

murassa' bir tacı yeni kralın başına koydu, murassa' bir kılıç kuşattı ve Bosckay'ın, Osmanlı imparatorluğu himayesinde ve tâbiyetinde Erdel prensi ve Macaristan kralı olduğunu ilân etti. (20 kasım 1605). Buna karşılık olarak ta prens ve kral sadrâzama hitaben:

«Hâlâ biz pâdişaha kul olduk. Akçe ile alınan kul ekseriya darb-u ta'nîf havfinden kerhen kulluk eder. Emmâ biz abîd-i ihsan olduğumuz cihetten ez-dil-ü cân kemâl-i itâat ve meserret ile kulluk ederiz» dedi.

Bu taç giydirme merasimi, hakikaten pek muhteşem olmuştur. Bir kral, Osmanlı devletinin sadrâzamının huzurunda diz çöküyor, onun elini öpüyor ve pâdişahın lûtfettiği krallık tacını giyiyordu. Türk pâdişahı, taçlar ve tahtlar dağıtıyordu!

Lala - Mehmed paşa, Bosckay'ın bu itaat beyanına karşı, pâdişahın kendisini on sene müddetle haraçtan muaf tuttuğunu, ancak on sene sonra, yıllık 10.000 duka altını haraç vereceğini tebliğ etti. Pâdişahın bu lûtfuna mukabele olmak üzere de yeni kral berayı teşekkür, Avusturyalılardan son zamanlarda zaptetmiş olduğu «Lipva = Lippa» ve «Yanova» kalelerini, Tameşvar beylerbeyliğine terkettiğini bildirdi.

İstvan Bosckay öldükten sonra Bathory - Gabor, ondan sonra da Bethlen - Gabor onun yerine Erdel prensliğine getirildi. Bethlen - Gabor, İstanbul'a «Sigismund Balassi» adında bir elçi göndererek tâbiyet şartlarının tesbitini istedi. Bunun üzerine Erdel meselesi iki ahitnameye bağlandı. Birinci ahitnameye göre «Erdel prensleri bundan sonra yerliler tarafından seçilecek, fakat Osmanlı pâdişahı tarafından tasdik edilmek suretiyle tâyin edilecektir. Haraç vermekte devam edilecektir. Erdel prensleri, Eflâk ve Boğdan voyvodalarıyla müttefikân hareket edecekler, seferlerde hizmet edecekler, ancak bu şartlarla Osmanlı himaye ve tâbiyeti altında bulunacaklardır.»

İkinci ahitnameye göre de «Eğer yukarı Macaristan asilzadeleri Bethlen Gabor'u kendilerine kral intihap ederlerse, bu husus ta Osmanlı hükûmeti tarafından tasdik edildikten sonra muteber olacak, Eflâk ve Boğdan voyvodalarından

devlete karşı isyan edip te Erdel'e iltica edenler olursa bunlar derhal Osmanlı hükûmetine teslim edilecek, Erdel, dostta dost, düşmana düşman olacaktır.» (1 Temmuz 1614).

Estergon seferi:

Vezir-i âzam ve serdar-ı ekrem Lala - Mehmed paşa (21 Mayıs 1605) te İstanbul'dan hareketle (14 temmuz 1605) te Belgrad'a geldi. Burada bir müddet kaldıktan sonra (20 temmuz) da «Zemun = Zemlin» karargâhına muvâsalet ve 30 temmuzda buradan Estergon üzerine hareket etti.

(29 Ağustos 1605) tarihinde Türk ordusu tarafından batı tarihlerinde «Gran» diye yazılan Estergon kalesinin muhasarasına başlandı. Kale muhafızı, Almanya hizmetine girmiş bir Fransız asılzadesi olan «Comte de Dampierre» idi.

«Estergon = Gran» kalesi, Budin ve Peşte'nin emniyeti bakımından elde bulunması zarurî olan müstahkem bir mevkidir. Kalenin daha kolaylıkla ele geçirilebilmesi için «Ciğerdelen = Parkany», «Sainte Thomas = Tepe - Delen» ve «Wis-segrad = Vişgrad» kalelerinin zaptı zarurî idi. Binaenaleyh serdar evvelâ bu üç kale üzerine üç fırka asker sevketti. Bunlardan «Estergon» un karşısında Tuna sahilinde bulunan «Parkany = Ciğer - Delen», karşı sahile köprü kurularak derhal işgal edildi. (29 Ağustos 1605)

Vişgrad kalesi birkaç gün muhasaray mukavemet ettikten sonra «8 Eylül 1605» te Bosna vâlisi Hadım - Hüsrev paşaya teslim oldu. Bu kale on sene evvel 1595 senesinde elimizden çıkmıştı. Bu kale, Tuna üzerindeki erzak gemilerine mâni olmakta idi.

Estergon kalesine gizli bir yol ile bağlı olduğu rivâyet edilen ve kuvvetli istihkâmları bulunan «Tepe - Delen = Saint - Thomas» kalesi de, birinci hücumla varoş zaptedildikten sonra ikinci hücumu müteakip cebren zaptedildi ve içindeki muhafızlarından 4000 i kılıçtan geçirildi. (19 Eylül 1605).

Bu üç kale zaptedildikten sonra Estergon kalesi hemen her tarafından muhasara edilmiş bir hale gelmiş bulunuyordu. Yapılan üç hücumdan sonra kalenin varoşları (29 Eylül

1605) te zaptedildi. Her tarafla irtibatı kesilen kalenin daha fazla dayanmasına imkân yoktu. Nihayet (3 Ekim 1605) gecesi kale içinden teslim sesleri yükseldiği gibi bayraklar da çekilmiş olduğundan vire şartlarını görüşmek üzere kaleye meşhur tarihçi Peçevi İbrahim efendi gönderildi.

Kaledeki muhafızlara mal ve can masuniyeti tanınmıştır. Muhafızlar arasındaki Fransız askerleri, Türk hizmetine girmişler, kaledekiler de diledikleri kadar eşyalarını yanlarına alarak kaleden salimen çıkmışlar ve gemilerle memleketlerine gönderilmişlerdir. O devirde Avrupa milletleri arasında, zaptedilen bir kale halkına bu kadar insanî muamelede bulunulduğu görülüş şey değildir.

Estergon kalesi 10 sene evvel 1595 te ve Üçüncü Mehmed zamanında elimizden çıkmıştı. O vakit kalenin muhafız kumandanı Lala - Mehmed paşa idi ve düşmanla teslim şartlarını görüşmek üzere de yine Peçevi - İbrahim efendi gönderilmişti.

Estergon gibi müstahkem ve mevkii itibariyle çok mühim bir kalenin zaptı, o havalide bulunan birçok Avusturya kalelerinin de mukavemetsiz veya pek az bir mukavemetle teslim olmalarını intaç etmiştir. Nitekim bu muvaffakiyetleri müteakip Lala - Mehmed paşa, meşhur Kanije müdafii ve o sırada Rumeli beylerbeyi olan Tiryaki - Hasan paşayı «Vesprim» ve «Palota» kaleleri üzerine gönderilmiş, bu kaleler de mukavemet göstermeden teslim olmuşlardır.

Avusturya akını (15 Ekim 1605)

Serdar Lala - Mehmed paşa, son muvaffakiyetlerden sonra Avusturyalıları hem biraz daha hırpalamak, hem de mukabil askeri hareketlere mâni olmak düşüncesiyle kız kardeşinin oğlu Kanije beylerbeyi Sarhoş - İbrahim paşanın yanına bir miktar Tatar süvarisi ile Bosckay tarafından verilmiş olan Macar atlılarını da katarak 20.000 kişilik bir kuvvetle Avusturya üzerine akına memur etti. Hırvatistan'a giren İbrahim paşa, Viyana yakınlarına kadar yağma ve tahrip hareketlerinde bulundu.

Koermend ve Steinamanger şehirlerini de zapt ve tahrip

ettikten sonra birkaç yerde toplu bulunan Avusturya askerlerini de perişan etti ve pek çok ganimet ve esir ile aydet etti.

Batı hudutlarımızdaki bu muvaffakiyetlere mukabil, Doğu cephesinde muvaffakiyetsizlikler ve Anadolu'da Celâli ihtilâlleri devleti müşkül durumlara düşürmekte idi. Bu yüzden pâdişah, sadrâzam ve serdar-ı ekrem Lala - Mehmed paşayı İstanbul'a çağırdı. (16 Mart 1605) te İstanbul'a gelen paşa, başardığı işleri pâdişaha anlattı. Pek memnun kalan hükümdardan büyük iltifatlar gördü.

Derviş - Mehmed paşanın entrikaları:

Lala - Mehmed paşa değerli bir kumandan ve muvaffakiyetli bir siyaset adamı idi. Avusturya cephesindeki son muvaffakiyetleri Avusturyalıları sindirmiş, Osmanlı devleti ile devam edip gitmekte olan muharebelerde, son senelerdeki mağlûbiyetleri de Avusturyalıları Türklerle sulh yapmak fikrine imâle etmiş durumda idi. Bu şartlar içinde yapılacak bir sulhun elbette Osmanlı devletinin lehine olması tabii idi. Lala - Mehmed paşa da devleti Avusturya harplerinden kurtarmak emelinde idi. Bu düşünce ile pâdişahı, İstanbul'da kalarak Doğu ve Batı harekâtını idare etmek müsaadesini istedi. Fakat sadaret kaymakamı olan ve ihtirası, yalancılığı ve entrikacılığı ile tanınmış bulunan Derviş-Mehmed paşa, sadrâzamlık mevkiine göz koymuştu. Lala - Mehmed paşa İstanbul'da kalırsa bu emeline nâil olamayacaktı. Bunun için, Lala - Mehmed paşanın Doğu serdarlığı ile İran üzerine gitmesini ve böylece kendisi İstanbul'da kalarak tezviratında devam etmesini düşünüyordu. Bu hususta pâdişahı da iknaa muvaffak olmuştu. Lala - Mehmed paşa bu defa, tam olgun bir hale getirdiği Avusturya cephesindeki vaziyeti Türkiye lehine bir sulh ile neticelendirebilmek için hiç olmazsa yine Batı cephesi serdarlığına tâynini pâdişahı rica etti. Bu arzusu da pâdişah tarafından reddedilerek derhal Doğu seferine çıkması emrolundu. Batı serdarlığına da Kuyucu - Murad paşa tâyin edildi.

Makul ve devlet için faydalı bütün arzuları reddedilen

Lala - Mehmed paşa mecburen Üsküdar ordugâhına geçti ise de, teessüründen kendisine felç isabet etti. Hain ve yalancı Derviş - Mehmed paşa, onun bu hastalığını bile pâdişaha temâruz şeklinde gösterdi. Hattâ Sun'ullah efendinin ifadesine göre paşanın Portekizli hekimini elde ederek onun ilâcına zehir kattırdı. Lala - Mehmed paşa teessüründen veya zehirlendiği için, (21 Haziran 1606) da vefat etti.

Değerli bir kumandan ve devlet adamı olan Lala - Mehmed paşa, eğer Derviş - Mehmed paşanın ihtirası ve tezviriyle engellere uğramayıp harekâtında serbest olabilseydi, muhtemeldir ki, biraz aşağıda izah edeceğimiz «Zsitva-Torok» sulhu, çok daha faydalı maddelerle lehimize aktedilmiş olurdu.

Onun vefatiyle Derviş - Mehmed paşa nihayet emeline nail olarak sadrâzam oldu.



ZİTVA - TOROK MUAHEDESİ

(17 Kasım 1606)

Bu muâhede, Osmanlı imparatorluğu tarihi, Türk milletinin Avrupa ve cihan hâkimiyeti bakımından çok mühim ve daha ziyade hazin ve elem verici bir muahededir. Bu muahede, Koca - Sinan paşa denilen, ihtirası, kibir ve gururu, inadı ve hiyaneti ile tarihimizde çok kötü ve iğrenç bir nam bırakmış olan devşirme vezirin açtığı ve 13 sene, 4 ay, 8 gündenberi devam eden meş'um «Uzun Avusturya seferi» ne son veren muahededir.

Bu uzun sefer Avusturyalıları çok yormuş, bezdirmiş, umumiyetle Türklerin galibiyetleri ile devam etmiş ise de, Osmanlı devletinin de yorulmasına sebep olmuştur.

Birbirinden uzak iki cephede, İran'da ve Avusturya içlerinde devam eden harpler, Osmanlı devletinin servet kaynaklarını zorlamış, askeri disiplinin bozulmasına sebep olmuş, bilhassa, aynı senelerde Celâli ihtilâlleri Anadolu'yu bitkin bir hale getirmiş durumda idi.

Her iki tarafın da sulhu arzu eder halde olmaları üzerine nihayet Osmanlı - Avusturya murahhasları (20 Ekim 1606) da, Estergon ile Komorn kalesi arasında Zitva suyunun Tuna'ya döküldüğü mevkide bulunan «Zitva-Torok» ta toplandı.

Osmanlı murahhas heyeti Budin vâlisi Ali paşanın reisliğinde, Budin kadısı «Hâbil efendi», Ali paşanın kethüdası «Âdem efendi = Kadım Ahmed» ve Budin eşrafından Nasrüdîn - zâde Mustafa efendilerden mürekkepti.

Buna mukabil Avusturya murahhasları da Komorn vâlisi ve topçu kumandanı «Baron de Mollard» topçu kumandanı muavini «Adolf Althan» «Jorj Turczo», «Zigfrid de Col-lonitz», «François Batyani», ve «Kristof Erdudy» idi.

Muahedenin maddelerine geçmeden evvel müzakerelere tekaddüm eden hâdiseleri kısaca gözden geçirelim. Hammer

bu hususta dikkate şayan malûmat verir.

Bu tarihe gelinceye kadar Doğu ve Batıda vukua gelen muharebelerde sulh teklifi daima düşman tarafından gelir ve Osmanlı devleti bunu lûtfen kabul ederdi. Halbuki bu defa öyle olmamıştır. Türkiye de sulha taraftar olduğunu hal ve harekâtı ile hissettirmiştir. Sadrâzam İbrahim paşa zamanında, sulh müzakerelerinde bulunmak üzere vezir Kuyucu-Murad paşa ile Mehmed Kethüda Estergon'a gönderilmek istendiği vakit, imparatorun murahasalarından gelen mektupta «Sulha mugayir olarak zaptolunan bütün arazinin iadesi, muharebe yüzünden vâki olan her türlü zararın tazmini, Kanije'nin iadesi, Transilvanya üzerindeki Osmanlı himayesinden vaz geçilmesi..»

Görülüyor ki Kanûnî Süleyman zamanından beri bu nevi müzakerelerde Osmanlı hükûmeti ister, Avusturyalılar vermemek için çareler ararlardı. Şimdi Avusturyalılar bir sulh akdine yanaşmak için bir takım iddialarda bulunabiliyorlardı. Basit gibi görünen bu şekil, hadd-i zatında büyük bir tebeddülün vukua gelmek üzere olduğuna işaretir.

Kuyucu Murad paşanın Avusturyalıların bu mektubuna karşılık olarak verdiği cevap ta çok dikkate şayandır. Bu mektubun bazı parçalarını aşağıya alıyoruz:

«Kemâl-i riâyetlû dostum doktor Pezen ve oğlum Nadasdy... Hezar selâm ve duadan sonra malûmunuz ola ki şerait-i sulhiyenin dört maddeye hasrını mütazammîn mektubunuz vâsıl olmuştur. Bundan, akd-i sulh edilmek istenilmeyip ateş-i cenk - ü cidâlin itfâsına bedel, iş'âline sarf-ı efkâr olunduğu anlaşılıyor. Lâkin eski dost olduğumuz ve birlikte tuz ve ekmek yediğimiz cihetle size dost sıfatıyla yazıyorum... Bir defa Ulna ve Kulpa arasında olup silâh ile teshir olunan kale ve karyelerin iadesini istiyorsunuz. Bu ise pâdişahların en büyük ve en kuvvetlisinin lûtfuna münhasırdır... Yanık kalenin, muhafızlarının ihmalinden dolayı iki saat zarfında alelgafle zaptolunmasını şevketlû pâdişahımız takdir-i ilâhiye atfederek bu bapta bir söz söylememişlerdir. Sizin dahi, silâhımızla zaptolunan kalelerin ziyâmı irade-i ilâhiyeye atfetmeniz daha münasip olur... Mülâkatımızda söylediğim veçhile bu madde (kalelerin zaptı) sizin hatanızdan münbaistir, (kendi düşen ağlamaz.)

... Siz aynı zamanda bütün harp masraflarının tazminini bize yüklemek istiyorsunuz... Eğer böyle olsa sizin de bizim harp sarfiyatımızı tazmin eylemeniz icap eder... Sulhu evvelâ sizin nakzettığınız sabit kalcağına mebni tazminin kime alt olacağını tâyin etmek kolaydır. Zira meşhur kelâmdır ki (Elbâdi azlem) ... Üçüncü olarak, geçen sene vezir-i âzam merhum İbrahim paşa hazretleri sulh ve salâh isteyip o zaman muhibb-i hâlisimiz Arşidük Mathias cenaplarına ve oğlum ve dostum Nadaşdy'ye mektup yazdım. Lâkin sizin voyvodalarınız üç dört bin adam ile arazimizi istilâ ederek muvâsâlâtı kesmiş, Tuna üzerindeki ince donanmamızı ifnâ ile üç yüz yükten ziyade akçe (otuz milyon) almış ve Ösek ve Peşte'yi yakmış, müslümanları evlât ve iyalleri ile birlikte her türlü taaddiyâtı icra etmişlerdi. (El fitnetü nâimetün leanallahu men eykazaha) (Fitne uyku dadır, onu uyarana Allah lânet etsin) müfâdınca iade-i muhasemat kâmilten size mahmul olacağından Kanije'nin tarafımızdan fethi hakkında hiç bir itiraz-i mâkûl dermeyen edemezsiniz.

Dördüncü olarak, Osmanlıların Erdel işlerine karışmamaları lâzım geleceğini yazıyorsunuz. İşte bu pek acalıp bir şey... Kral Yanos, Etiyen namında bir çocuk ile onun valdesini terk ile fevt olması ile sultan Süleyman hazretleri kraliçenin istirhamı üzerine Erdel'in diğer memalik-i mahrusa meyanına ilhakı lâzımeden olmakla beraber (Ağustos 1541) tarihinde mesfûr Etiyen'e Erdel'i sancak ünvanıyla inâyet buyurmuştur. O zamandan beri her sene vergilerini pâdişaha göndererek ibraz-ı sadakat etmiştir. Altmış yetmiş senedenberi pâdişah-ı rub'u meskûn hazretlerinin tâbliyetine dahil olan kullar, iki üç senedenberi itaatten istinkâf ederek sizin pâdişahınız ile akd-ı râbıta-i dostî etmiş iseler onların isyanına muavenet etmeğe sizce ne ihtiyaç vardır?... Voyvoda bir müddet itaatten istinkâf etmiş ise de hiyanetini idrâk ile kusurunu itiraf ve defalarca rıkâb-ı hümayûndan affını istirham etmiştir... Ve kendisi affolunarak voyvodalık yeniden verilmiştir. Binaenaleyh sebepsiz nazar-ı âtîfetten düşürülmesi bir pâdişah-ı âdilin itiyadatına muhalıftır... Binaenaleyh bu dereceye kadar ileri götürülmüş olan şu masalâhat-ı hayriyenin tevhîr etmeyip neticelenmesine gayret etmekte teahhur etmeyiniz... Ordularımızı hareket ettirmeden evvel neticelenmesinin irade-i ilâhiyyeye makrun olması temennî olunur...» (1)

Bundan sonra Avusturya murahhasları Estergon'a gelmişti. Fakat o sırada vezîr-i âzam İbrahim paşa vefat etmiş olduğundan Osmanlı murahhasları gidemedi ve iki sene daha zaman geçti. Birinci Sultan Ahmed'in tahta geçmesi mü-nasebetiyle, Avusturya'nın tebrik için bir elçi göndermesi arzu edildi. Bu, Osmanlı hükûmetinin sulh müzakerelerinin zeminini hazırlamak istediğine alâmetti. Fakat Avusturyalılar Eğri ve Kanije'nin iadesinde ısrar ediyorlardı.

Fakat Avusturya'nın sulha taraftar görünmez gibi olan ve bir sulh için lüzumundan fazla bulunan istekleri, Lala - Mehmed paşanın son muvaffakiyetlerinden (1605) sonra oldukça gevşedi. Çünkü Lala - Mehmed paşa Estergon, Hatvan, Vaç ve Vesprim gibi mühim kaleleri zaptetmiş ve Erdel voyvodası İstivan Bosckay ile Avusturyalılar aleyhine anlaşmıştı.

Estergon kalesinin Türkler tarafından muhasarası sırasında Avusturya murahhasları Budin'e gelerek Türk murahhasları ile sulh müzakerelerine başlamışlardı. Bu müzakereler sırasında Estergon Türklerin eline geçince Avusturya murahhası Arşidük Mathias vaziyeti tehlikeli görerek Viyana'dan, sulh için kat'i mezuniyet istedi. Arşidük Mathias'ın imparatora yazdığı mektuptan bir parça alıyoruz:

«Osmanlı serdari muhabere ve istizanlarla vakit geçirilmesini istemediğinden zaman fevt etmeksizin mezuniyet-i lâzıme-yi hâiz bir murahhasın izamını birkaç kere talep ve temenni eylediğim halde hentüz is'af edilmedi. Bu gecikmeden dolayı korkarım ki Macaristan kalelerinden bazıları kaybolacaktır.» (1)

Şu mektuptan anlaşılıyor ki, Serdar Lala - Mehmed paşanın son muvaffakiyetleri Avusturyalıları telâşa düşürmeğe kâfi gelmiştir.

Arşidükün bu devamlı ısrarları üzerine nihayet kendisine imparator tarafından salâhiyet verildi ve Sezar Gallo tekrar Budin'e geldi. Arşidük, Avusturya murahhasları olan «Mollar» ve «Althan'a» şu talimatı vermişti:

(1) Hammer, cilt 8, sayfa 291

«Serdara parlak vaatler yapılarak senelik vergiden sarf-ı nazar olunmasına çalışılması, daimi veya hiç olmazsa uzun bir müddet için sulh aktedilmesi, mümkün olursa Erdel voyvodası Basckay'ın muahedeye karıştırılmaması, her halde Transilvanya'nın Macaristana aidiyeti ve Eflâk'ın tarafsızlığının tasdik ettirilmesi..»

Durmadan Viyana ile Budin arasında gidip gelen Sezar Gallo (15 haziran 1606) da beşinci defa gelişinde Avusturya hükûmeti ile Erdel voyvodası arasında aktolunan muahedeyi Osmanlı murahhaslarına takdim etti. Aynı gün, 32 gün devam edecek olan bir mütareke aktedildiği için hudutlarda bu müddet zarfında kayde değer bir hâdise olmadı.

İki taraf murahhasları nihayet (20 Ekim 1606) da «Zitva-torok» mevkiinde buluştular. Bu mevki Macaristanda Estergon şehri ile Komorn kalesi arasında ve «Zitva» suyunun Tuna'ya döküldüğü noktadadır.

Müzakereler 23 gün sürdü. İki taraf murahhaslarının isimleri yukarıda yazılmıştı. Muahedenin en mühim maddeleri şunlardır:

1 — Osmanlı pâdişahı ve Alman imparatoru, bundan böyle nâmelerinde babanın oğula, oğulun babaya yazdıkları gibi muhabbet ve müsavat üzere yazacaklardır.

2 — Osmanlı pâdişahı bundan böyle nâme-i hümayûnlarında Avusturya hükûmdarına eskiden olduğu gibi «Kral» demeyip «Roma çâsârı» diye yazacaktır. «Çâsâr, imparator demektir.)

3 — Avusturya hükûmetinin bugüne kadar her sene Osmanlı pâdişahına verelmekte olduğu senelik 30.000 duka altını haraç ilga edilmiştir.

4 — Sulhun akdini müteakip Avusturya imparatoru bir kereye mahsus olmak üzere pâdişaha «200.000» kuruş, yani takriben «67.000» duka altını verecektir. Peşkeş vasil olunca pâdişah hükûmeti, belli başlı bir sancak beyini elçilikle vazifelendirerek eskisinden daha ziyade hediye ile Avusturya hükûmdarına yollayacaktır.

5 — Muahedenin tasdikinden itibaren üç sene müddetle hiç bir şey gönderilmiyecek, üç seneden sonra her üç senede bir ihtiyari hediyeler verilecekse de bunların miktarı ve cinsi tâyin olunmiyacaktır.

6 — Bu muahede yalnız birinci Ahmed ile İmparator Rudolf arasında müteber olmayıp her ikisi de ahrete intikal etseler dahi evlât ve ensâbı ve akrabası sulhu bozmayıp devam ettirecektir.

7 — Barışın akdini müteakip Osmanlı hükûmetine tâbi Tatar taifesi vesair askerler Roma çâsârı topraklarına zarar vermiyeceklerdir.

8 — Her iki taraf gerek denizden gerek karadan birbirlerinin ülkelerine zarar vermiyecekler, Macarlara ait topraklara da tecavüz olunmayacaktır.

9 — İspanya kralı da sulh murad ederse bu muahedeye iltihak ve iştirâk salâhiyetini hâiz olacaktır.

10 — İki taraf ta karşılıklı olarak çetecilik hareketlerini önliyeceklerdir. Sulh zamanında kaleleri tecavüz ve hile ile zaptetmek olmayacaktır. Erdel kralı Bosckay'a verilen arazi anlaşma gereğince onda kalacaktır.

11 — Sulhun akdini müteakip iki taraf elindeki esirler mübadele edilecektir.

12 — Serhad boylarında barışa zararlı haller görülürse Türkler tarafından Budin vâlisi, Avusturya tarafından da Yalık vâlisi, Tuna kaptanları ve Hırvat banları ihtilâfları haldeceklerdir.

13 — Hudut boyundaki kaleler her iki tarafça da tamir edilebilecek, fakat iki kale yapılmıyacaktır.

14 — «Eğri» nin zaptından sonra Türklere itaat edip vergi veren köyler Türklerde kalacaktır.

Muahedenin ifâde ettiği mâna ve tahlil:

Kanûnî Sultan Süleyman zamanından beri devam edelmekte olan Osmanlı imparatorluğunun ve Osmanlı pâdişahının Avrupa devletlerine ve hükümdarlarına üstünlüğü an'anesi, bu muahede ile Osmanlı devleti aleyhine bozulmuş ve ilk defa Osmanlı pâdişahı, bir Avrupa hükümdarının kendisi ile müsavi olduğunu kabul etmiştir.

Kanûnî devrinde 1533 te aktedilen muahedeye göre Avusturya hükümdarı, Osmanlı pâdişahını metbu tanımış ve Avusturya hükümdarı ancak Osmanlı vezîr-i âzamı ile mü-

savi sayılmıştır. Zitvo-Torok muahedesi bu üstünlüğü ortadan kaldırmıştır. 1606 senesine kadar Osmanlı pâdişahları, yer yüzünde bir tek pâdişahlar pâdişahı, yani imparatorun mevcudiyetini kabul etmiş ve dünya devletlerine bunu kabul ettirmişlerdi. Bu pâdişahlar pâdişahı, yani imparator ise yalnız Osmanlı hükümdarı idi. Bunun içindir ki Osmanlı pâdişahları Avrupa devleti hükümdarlarına yazdıkları nâmelerinde daima «Kral» diye hitap ederlerdi. Nitekim 1547 de, Kanûni zamanında Almanya ile aktedilen muahedede, Almanya, İspanya, Hollanda ve İspanya'nın Amerika'daki müstemlekelerinin hükümdarı olan Charles Quint, «vilâyet İspanya kralı» olarak yâdedilmiş ve Charles Quint bunu kabul ve tasdiğe mecbur olmuştu.

Zitva - Torok muahedesiyle Osmanlı pâdişahı, Almanya hükümdarını da kendisiyle müsavi tanıyarak ona «Câsâr = İmparator» şeklinde hitabı kabul ediyordu. Bu yeni an'ane, Türk üstünlüğünün fiilen sona ermesi demektir.

Aynı zamanda 1606 yılına kadar Avusturya hükümdarı Osmanlı pâdişahına her sene 30.000 dukka altını haraç verirdi. Osmanlı maliye defterlerinde bu para, Eflâk, Boğdan, Raguza ve diğer tâbi prensliklerin ve devletlerin vermekle mükellef oldukları vergilerle aynı sütunda yazılırdı. Hukukten vergi veren bir devlet, vergi verdiği devletin tâbii demektir. Bu suretle Osmanlı pâdişahı kendisini Avusturya'nın metbuu olarak, Avusturya da kendisini Osmanlı pâdişahının bir tâbii olarak kabul etmekte idi. Zitva - Torok muahedesiyle bundan sonra bu vergi şekli kaldırılmış ve hediye şekline sokulmuştur. Hediye ise, hukukten müsavi iki kimse arasında nezaket icabı verilen şey demektir. Bu suretle de Osmanlı pâdişahı, Avusturya hükümdarı ile hukukten müsavatı kabul etmiş oluyordu.

Basit gibi görünen bu noktalar hadd-i zatında Osmanlı tarihinin bir dönüm noktasını tesbit etme bakımından çok mühimdir. Kitabımızda Kanûnî'den sonraki devreye «Müvazene Devri» dememizin mânası budur. Esasen Avrupa devletleriyle kuvvet müsavatı ve müvazenesi, Kanûnî'den sonra yavaş yavaş başlamış, fakat resmî bir vesika ile tevsik edilmemişti.

Kanûnî zamanında ve ondan sonraki kısa bir zaman içinde, Kanûnî devrinin haşmet ve azametinin tesiriyle Avrupa ve Asya devletleriyle herhangi bir harp açıldığı vakit sulh teklifi dâima karşı taraftan gelir ve Osmanlı pâdişahı bu teklifi lûtfen kabul ederdi. Sulh müzakereleri daima kısa sürer ve âdeta Osmanlı murahhasları sulh şartlarını dikte ettirirdi. Zitva - Torok muahedesi ise böyle olmamıştır. İki taraf ta istemiş, iki taraf ta az zararla kurtulmağa çalışmıştır. Bu da artık kuvvetce müsavatın kabul edildiğine, üstünlük ananesinin tarihe karıştığına delildir.

Şimdi bu muahedeyi bir de büyük bir Osmanlı tarihi yazmış olan Hammer'ın dilinden dinliyelim. Şüphesiz Hammer ekseriya olduğu gibi mütalâalarında tam tarafsız olamıyacaktır.

«Türkiyenin yalnız Macaristan ile değil, Avrupa'nın bakiyesiyle de diplomatik münasebetleri için yeni bir devreye başlangıç olan «Zitva-Torok» muahedesinin münderecatı işte bu idi... Bu muahede Bâb-ı hümayûn ile Avrupa devletlerinin münasebetlerini idare eden beynelmîlel kaidelere esas addolunabilir. Bu müsalehadan itibaren, Avusturya'nın yarım asırdan beri elçileri vasıtasıyla İstanbul'a gönderdikleri ve Türklerin vergi adını verdikleri meblâğ ilga edilmiş, siyasi münasebetler, tam müsavat esası üzerine kurulmuş, Transilvanya, Türklerle Boskay arasında akdolunan mukaveleler mucibince Osmanlı idaresinden kurtulmak derecesine gelmiş, Macaristan'ın kısm-ı küllisi henüz Osmanlı hükûmeti elinde olmakla beraber diğer kısmı o zamana kadar ödediği vergiden kurtulmuştur. Birinci defa olmak üzere müsaleha, diğer Avrupa milletleri münasebetlerinde cârî olan usule göre pâdişah ile sadrazam tarafından imza olunmuş ve vekâletnamelerin teminatı altında akdolunmuştur. Aynı zamanda Türkler birinci defa olmak üzere, elçilerinin pâyesini diplomatik münasebetler iktizasına göre tâyin etmişlerdir. Avusturya murahhasları, ahitnamenin Türkçesini, meâline vukuf kesbetmeksiz kabule mecbur tutulmadılar.»

Bütün şu izahlardan anlaşılmaktadır ki Osmanlı devleti artık zaafını, Avrupa'nın askeri ve ilmi sahadaki gelişmesi karşısında, o güne kadar olan üstünlüğünü muhafaza imkânı olamayacağını belki de anlamış bulunuyordu. Fakat bu an-

layış muhakkak ki pek sathî idi. Avrupa karşısındaki durumumuzun hakikî sebepleri üzerinde durulmağa lüzum görülmemesi, bu zaafın yalnız askerî bakımdan olduğu zehabına saplanılıp kalınarak, bilhassa ilmi, idarî, iktisadî bozuklukların ıslâhına tevessül edilmemiş olması, devlet ricalinin hâlâ gaflet içinde olduklarına delil sayılabilir. Eğer Kanûnî devrinde olduğu gibi ordularımızın yüzde yüz muvaffakiyetler elde edememesinin, on altıncı asırdan itibaren Avrupa'da husule gelmekte olan içtimai ve ilmi tahavvül dolayısıyla olduğu bir nebze düşünülebilmiş ve Avrupa ile bu bakımdan aramızdaki mesafenin daha fazlaca açılmadan gereken tedbirler alınabilmiş olsaydı, hiç olmazsa Zitva - Torok muahdesiyle siyasi bakımdan temin edilen müsavilik muhafaza edilmiş olurdu.

Üzüntü ile ifâde edilmek icap eder ki bu kadar derin düşünebilecek devlet erkânı artık gelmiyecektir. Bundan sonraki askerî muvaffakiyetsizlikler, arazi kayıpları karşısında bilhassa Türk unsuru derin bir yeis ve ıstırap içinde kıvrınacak, yalnız mazini niftihar, şan ve şeref dolu günlerinin neden birdenbire yok oluverdiğini hayret ve ıstırap ile birbirlerine soracaklardır.

Devlet tarafından her istenildikçe malını ve canını vermekten aslâ çekinmiyen Türk unsurunun bu emsalsiz fedakârlığına, samimiyetine rağmen, devleti idare etmek imtiyazını uhdesinde tutan baştaki bir zümre, servet, mevki ve makam ihtirasiyle gözleri hiç bir şey görmeden boğuşarak, üç günlük «Hâkim olma» ihtirasının zebunu olarak millet ve memleket menfaatlerine karşı arkalarını döneceklerdir.

Dünya kurulalı her devirde böyle şahıslar, zümreler olmuştur. Bunlar kendilerini, milletleri idare etmek için yaratılmış olduklarına inanan, yahut başka hiç bir meziyet ve kabiliyetleri olmadığı için yalnız hile, yalan ve entrika ile milletlerin başına geçerek, milletlerin alın teri ile kazandıklarını kolayca kendi fikir ve yaşayışlarına vasita yapmağı bir başarı sayan zavallılardır. Ve maalesef milletler her vakit bu nevi meş'um kimseler yüzünden felâketlere sürüklenmişlerdir.

Sadrâzam Derviş paşanın idamı:

Derviş - Mehmed paşa zalim, gaddar, tamahkâr bir şahıstı. Sadaret kaymakamı olduğu sırada, sadrâzamlık (Başvekillik) makamına göz dikerek, vezîr-i âzam Lala - Mehmed paşa gibi başarılı, değerli ve memlekete hizmet etmiş bir veziri zehirleterek öldürmeği bile gözünü kırpmadan yapabilecek bir karakterde bir kimse idi.

Sadrâzam olduktan sonra da bütün devlet adamlarının rahatını kaçıracak şekilde zalimane hareketlerde bulundu. Fakat her katlin, katille karşılık göreceği muhakkaktır. Kendinden evvelki sadrâzamı (Başvekil) zehirletmek suretiyle öldürterek yerine geçtiği için bu makamda ancak 5 ay 18 gün kalabildi. Basit gibi görünen bir sebep yüzünden idam edildi.

Rivâyete nazaran Derviş paşa Demir-kapı yakınlarında muhteşem bir konak yaptırmıştı. Sarayın inşaatına nezaret eden ve vekilharcı olan yahudi, bir gün masraf defterindeki meblâğı gösterince korkunç bir çehreye malik olan paşa kaşlarını çatarak: «Bu ne kadar para?» demişti. Yahudi canının tehlikede olduğunu görerek akli başından gitmiş, derhal masraf defterini yırtarak: «Köle ve bütün mâ-meleki efendisininindir. Sizden para istemek hiç bir vakit hatırıma gelmiyeceği gibi eğer siz hesap sormamış olsaydınız bu hesabı aslâ taklim etmezdim.» dedi. Fakat bu hâdiseden sonra da Yahudi, Derviş paşadan intikam almağa ahdedti.

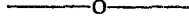
İnşaatı daha sona ermemiş olan köşkten, pâdişahın sarayının altına doğru gizli bir tünel yaptıрмаğa başladı. Tünel ilerleyince Derviş paşanın düşmanı olan Kapı-Ağasına haber verdi. O da bunu pâdişaha arzetti.

Sultan Ahmed derhal vehimlendi. Bunu kendisine karşı bir cinayet addederek hocası ve müftü ile istişare etti. Ertesi sabah Derviş paşa Saray-ı hümayûna geldiği vakit, vaktiyle ağaları olduğu bostancılar tarafından tutulup derhal boğuldu.

Divâyete nazaran öldükten sonra cesedinde hayat eseri görüldüğü için Birinci Ahmed bizzat başını kesmiştir. (9 Aralık 1606).

Derviş - Mehmed paşanın idamını müteakip Sultan Ahmed, serhadde olan vezir Murad paşaya (Kuyucu) şu hatt-ı Hümâyûnu gönderdi:

«Sen ki vezirim Murad paşasın, hâlâ kimsenin ilkasiyle değil, ve bir ferdin ricası olmaksızın hassaten karihâ-i hümayûnumdan vezâret-i uzumâyı sana verdim ve Hâtem-i Humâyûnumu gönderdim. Ümittir ki Cenab-ı izzet her işinde müin ve destegir ola. Göreyim seni, her umurda nice sa'yeder-sin ve atebe-i aliyeme bir gün mukaddem erişmeğe ikdam edesin!»



OSMANLI - İRAN MÜNASEBETLERİ

Şah Abbas gibi genç, enerjik, zeki ve değerli bir hükümdarın başa geçmesiyle İran, yeni bir devreye girmiş sayılabilir. Şah Abbas, kendinden evvelki karışıklık devirlerinde İran'ın zayıfatını telâfi etmeğe, Osmanlılara kaptırılan toprakları geri almağa kararlı idi. Ve esasen, Üçüncü Mehmed'in ve fatı sırasında Osmanlı - İran muharebesi devam etmekte idi. Kendisi İstanbul'da oturarak, biri doğuya, Safevîlere karşı, biri batıda, Avusturyalılara karşı iki serdar gönderilmesini pâdişaha arzemiş ise de, hocasının telkini üzerine Birinci Ahmed vezir-i âzamın arzını reddetmiş, bunun üzerine sad-râzamın serdar sıfatıyla Avusturya cephesine ve Kaptan-ı Merya Cağale - zâde Sinan paşanın da doğu serdarı olarak İran cephesine gitmesine ferman sâdır olmuştu. (5 Şubat 1604). Sinan Paşa (15 Mayıs 1604) te Üsküdüara geçerek oradan (15 haziran 1604) te doğuya hareket etti.

Bu sırada Şah Abbas büyük bir faaliyet sarfetmekte ve 21 senedenberi Osmanlı idaresinde bulunmakta olan Erivan kalesini şiddetle muhasara etmekte idi. Şah Abbas, şehre giden su yolunu kesmişti. Şehri müdafaa eden Osmanlı kumandanı, aslen İsfahanlı olan Şerif - Mehmed paşa idi. Şerif paşanın yanında 6000 kadar asker vardı ise de bunların iki bin kadarı şehit olmuş ve bir kısmı da kale duvarlarından atlıyarak İranlılara iltihak etmişlerdi. Bu suretle Şerif paşanın maiyetinde ancak 500 asker kalmıştı. Bunun üzerine Şerif paşa, serbest çekilmek şartıyla kaleyi İranlılara teslim etti. (8 haziran 1604).

«Şah Abbas, isli ve paslı bir çadırı divanhane ittihaz etmişti.» (1)

(1) Naimâ.

Şerif paşa ile Erivan kadısı, uzun müddet çadırın önünde bekletildikten sonra Şahın huzuruna alındılar. Şah Abbas, çadırın bir köşesinde adı bir kalıçe üzerine oturmuştu. Şahın sağ tarafında, evvelce Osmanlılarla müttefik olan Gürcistan prensi «Levend oğlu Aleksandr» sol tarafında da yine Gürcistan prenslerinden İstanbul'da Yedikulede mahpus bulunmuş olan «Simon Luarsab'ın» oğlu «Gorgin» bulunuyordu.

Şerif paşa, Aleksandr'ın alt tarafına oturmağa mecbur oldu. Şah Abbas uzun ve tamtıraklı bir nutuk iradettikten sonra Erivan kadısına şöyle hitap etti:

«Sen erbab-ı akl-ı dânişden olduğun halde, bize itaat edip te nâil-i sevab olmak fırsatını neye kaçırdın?»

Kadı şu ağır ağırbaşı cevabı verdi:

«Erbab-ı sadakatten olan huddâmın, efendileri uğruna mal ve canlarını feda etmeleri vazifeleri iktizasından olduğu için suret-i hareketimden dolayı muâtepe olmağı beklemedim.»

Şah Abbas bu cevabı beğendi. Fakat daha evvel esir edilen ulemâya:

«Sizler Kızılbaş tâifesinden birinin katli yetmiş kâfir katline muadildir diye fetvâ verdiniz!» diyerek bunları işkencelerle idam ettirdi.

Bundan sonra Şah Abbas, Şemahi ve Şirvan'ı istilâ ettiği gibi pek çok vahşetler de yaptı. Meselâ Şeyhli köyü ahalisini toptan kılıçtan geçirdiği gibi, çocukları da, üzerlerinde döğen yürütmek suretiyle işkenceler altında öldürttü.

Erivan'ın fethinden sonra Şah, Emîr - Güne Han'ı, Akçekale ve Kars'ın muhasarasına memur etti. Emîr - Güne, Akçekale'yi cebren zaptettikten sonra Ermeni ahalisini tamamen İsfahan'a nakletti.

Kars kumandanı Osman Ağanın, dil (esir) almağa çıkarıldığı Alay - Beyi Kenan, Emîr - Güne'nin eline düştü. Emîr - Güne, zavallı Alaybeyini, Tebriz topçu - başının dökmüş olduğu bir topun içine koydurarak gülle gibi atmak suretiyle parçalattı.

Şah Abbas, Emîr - Güne'yi Erivan vâililiğine tâyin ettikten sonra kendisi Kars üzerine yürüdü.

Doğu serdarı Cağale - zâde Sinan paşa, bir rivâyete göre maiyetinde toplanmış olan 200.000 kişilik büyük bir ordu ile Kars önlerine geldi. (8 Kasım 1604).

Daha evvel Serdar, Erzurum taraflarında iken, vaktiyle Bosna beylerbeyliğine tâyin edilmiş olan Anaçolu Celâli sergerdelerinden Deli - Hasan'ın arkadaşı Karakaş - Ahmed paşa, maiyeti ile beraber Serdarı karşılamış, Cağal - oğlu da, eski isyan hareketlerini affederek onu Çıldır vâililiğine tâyin etmişti. Erzurum beylerbeyi Köse - Sefer paşa ile, Vân beylerbeyi Ahmed paşalar da Erzurum'da serdara iltihak ettiler.

(8 Kasım 1604) te Kars önlerine gelen Serdar Sinan paşa, daha evvel Çarhacı olarak ileriye gönderdiği Karakaş-Ahmed paşanın geri dönmesini beklemeğe başladı. Bu sırada ise İran Şahi Abbas, Erivan taraflarında dolaşmakta ve büyük bir Türk ordusunun gelmekte olduğunu haber alarak telâş etmektedir. Şu hle nazaran Osmanlı ordusunun derhal taarruza geçmesi lâzımdı ve tam zamanı idi. Nitekim Erzurum beylerbeyi Köse - Sefer paşa, Serdar Sinan paşaya, bir miktar askerle önden gitmek suretiyle Şah Abbas'ı elleri ayakları bağlı olarak yakalayabileceğini, ordunun da ihtiyaten arkadan ağır ağır gelmesini teklif etmiş ise de, Cağale - zâde Sinan paşa bu isabetli teklifi kabul etmiyerek, Karakaş-Ahmed paşanın avdetini beklemekte inat etmiş ve orduyu âtıl bırakmıştır.

Orduyu lüzumsuz yere beklettikten ve büyük bir fırsatı kaçırdıktan on gün sonra Nahcivan taraflarından Şaha, lâf kalabalığından ibaret mağrurane bir takım mektuplar yazıp meydan okumuş ise de, bu budalaca hareketlerinin hiç bir neticesi olmamıştır.

Şah bu sırada Tebriz'e çekilmiş bulunuyordu. Serdar Sinan paşa, kendi oğlunun vâli bulunduğu Şirvan'a gitmeğe karar verdi. Fakat onun bu kararı askeri ve askerin ileri gelenlerini galeyana getirdi. Serdara:

«Deryaya gitsen ananı görmek için «Mesina» ya gidersin, karada serdar olsan oğlunu görmek için Şirvan'a gitmek istersin. Şah bizi beklemeyip kaçtı. Ona yetişmeğe çalışmak

beyhudedir. Tebriz muhasarasından da bir şey çıkmaz. Kış yaklaşımaktadır. Biz kışı Anadolu'ad geçirmek isteriz!»

Diyerek Şirvan'a gitmekten imtina ettiler ve otağını başına yıktılar. Ordunun itirazı içinde, Cağala - zâdeye dönmeliğini ihtar eden şayan-ı dikkat kelimeler vardı. Cağal - oğlu Sinan paşa Cinevizli bir İtalyan dönmesi idi. Ve hattâ, Papalık makamı onu Osmanlı devletine karşı isyana elverişli görerek kendisiyle gizli muharebelerde bulunmuş idi. Cağala - zâdenin İtalya'da birçok akrabaları mevcuttu. Ordu onun bu alâkalarını hatırlatmış oluyordu.

Ordunun bu muhalefeti üzerine, Erzurum beylerbeyi Köse - Sefer paşa, Sivas beylerbeyi Ahmed paşa, Alacaatlı Hasan paşa, Şah üzerine yürümek için müsaade istedilerse de Serdarın muvafakatini alamadılar. Bunun üzerine ordu erkânı, bir serdarın hudut üzerine kışlamasının iştirilmiş bir şey olmadığını, binaenaleyh ya Halep'e, yahut Diyarbakır'a gidilmesi mütalâasında bulundularsa da Serdar, Van'da kışlamağa karar verdi.

Bu sırada İran ordusu Van kalesi önüne geldi. Van kalesine kapanmakla hata ettiğini anlıyan Serdar Sinan paşa, Van gölünü gemilerle geçmek suretiyle karşı yakada Adilcevaz'a ve oradan da Erzurum'a çekildi. Türk ordusunun çekildiğini öğrenen Şah Abbas, Van kalesini şiddetle muhasara etti ise de zaptına muvaffak olamadığı için çekilip gitti.

Urmiye gölü yakınında Osmanlı ordusunun bozulması : (9 Eylül 1605)

Hemen hemen giriştiği her muharebede muvaffakiyet-sizliğe uğrayan Cağala - zâde Sinan paşa, yine çeşitli hataları yüzünden kaybettiği son fırsatlardan sonra tahminen yüz bin kişilik bir kuvvetle Tebriz'e doğru yürümüş ve Urmiye gölü yakınına geldiği vakit, İran ordusu ile karşılaştı. Rivâyete göre İran ordusunun miktarı 50.000 idi, İran ordusu üç firkaya ayrılmış, Şah Abbas ta bizzat bir tepede yer almıştı.

Erzurum beylerbeyi Köse - Sefer paşa, 16 beylerbeyi ve 24 sancak beyi ile Celâli kuvvetlerinden bir kısmını da maiyetine alarak İran ordusu üzerine büyük bir şiddetle hücu-

ma kalktı. Akşama kadar kahramanca ve muvaffakiyetli harpler yaptı ve İran ordusunu bozdu. İran ordusu ricat ederken, Cağala - zâdenin ihtarına rağmen onu dinlemiyerek Köse - Sefer paşa ricat eden düşmanı şiddetle takip etmeğe başladı. Bu takip Türk ordusunu çok yormuş idi. Bu yorgun halde ordugâha karma karışık bir surette dönerken, geriye dönen Şah Abbas ta tamamen müdafaasız olan Osmanlı ordugâhı üzerine atıldı. Celâli reislerinden Karakaş - Ahmed paşa maiyetindeki levendler, yani nisbeten başıbozuk Celâli askerlerinden ekserisi imha edildi. Köse - Sefer paşa büyük bir kahramanlıkla sonuna kadar mücadele ettikten sonra esir oldu. Köse - Sefer paşanın kahramanlığı karşısında hayran kalan Şah Abbas ona: «Mezhebini değiştirerek kendi hizmetine girmesini» teklif ettiği vakit Köse - Sefer paşa asil ve mağrurane bir ifade ile:

— Lânet sana ve senin mezhebini kabul edenlere!

Şeklinde hakaretâmiz bir şekilde cevap verdiği için Şah tarafından şehit edildi.

Bu feci bozgunun akşamı, Türk ordusunda bulunan Kürt aşiret beyleri, bundan sonra ne şekilde hareket edileceğini öğrenmek üzere serdarın otağı önüne geldikleri vakit, rivâyete nazaran afyona müptelâ olan Cağala - zâde istirahat halinde olduğu için:

— Sâhib-i devlet yorgun ve istirahat halindedir.

Denilerek içeriye alınmamışlar ve bunun üzerine Kürt beyleri:

— Serdar mevcut değildir, firar etmiştir!

Velvelleriyle çadırlarını yıkarak kaçmağa başlamışlar, bu hal Türk ordusuna da sirâyet ederek anı bir panik başlamış, bu hal karşısında Cağala - zâde de büyük bir korkuya kapılarak ordugâhını, bütün hazine, mühimmat ve topları bırakarak Van'a, ve bir rivâyete göre Erzurum'a kaçmıştır. Halep vâlisi Canbolat - zâde orduya iltihak etmek üzere gelmekte iken, serdarın bozgunluğunu işitince ricat etmişti. Canbolat - oğlu Hüseyin paşa, maiyetindeki orduyu imha olunmaktan kurtardığı için serdardan takdir göreceğini umarak onu karşıladı. Fakat tamamen bunun aksi bir vaziyetle

karşılaştı. Cağala - zâde, Canbolat - oğlu Hüseyin paşayı şiddetle tekdir ve tahkir ettikten sonra idam ettirdi.

Rivâyete göre o sabah, serdarı karşılamağa çıkmazdan evvel bir müneccim kendisine, «bir felâket görüldüğünü, serdarın yanına gitmemesini» ihtar etmiş ise de maiyetindeki adamlarının da ihtarını dinlemiyerek «Cağala beni, uyurken uyandıramaz» diyerek gitmişti.

Canbolat - oğlu Hüseyin paşanın bu haksız ve feci ölümü karşısında yeğeni Ali beyle Hızır bey, onun 30.000 kişilik askerinin başına geçerek Halep'e çekilmişler ve devlete karşı âlenen isyan ederek devletin başına büyük bir gaile açmışlardır.

Cinevizli bir dönme olan Cağala - zâde, Haç-Ova meydan muharebesi sona erdiği gün de, harbin başlangıcında geri çekilen on binlerce askerın idamına hüküm vererek Anadolu'da Celâli ihtilâllerinin çıkmasına ve sel gibi kanlar akmasına sebep olmuştu. Bu kere de aynı çirkin ve lüzumsuz şiddeti göstererek ikinci bir defa Anadolu'yu kan ve ateş içinde bırakan Canbolat - zâde isyanının alevlenmesine sebep olmuştur.

Cağala - oğlu Sinan paşanın ölümü (2 Aralık 1605)

Beceriksizlikleri yüzünden birbir üstüne uğradığı mağlûbiyetlerden, ve Türk ordusuna ve milletine büyük zararlar verdikten sonra perişan bir halde Diyarbakır'a gelen Cağala-zâde Sinan paşa, o gece birdenbire hastalandı ve (2 Aralık 1605) te vefat etti.

Bunun üzerine Doğı serdarlığına «Deli» veya «Divâne - Ferhad paşa» tâyin olundu ve (25 Haziran 1606) da Doğuya gitmek üzere Üsküdüra geçti. Ferhad paşanın maiyetinde 10 bin Yeniçeri, altı bölük, topçular, cebeciler, Karaman ve Sivas askerleri bulunmakta idi. Haklı olarak «Deli» lâkabını almış olan Ferhad paşanın çılgınca hareketleri orduda intizam namına bir şey bırakmamıştı.

Bir gün Sipâhiler ulûfe istemeğe gelmişlerdi. Onları dinledikten sonra şu garip cevabı verdi:

— Ben de Sipâhiyim, ben almadım. Ben almamış iken siz mi alacaksınız?

Bunun üzerine Sipâhiler büsbütün azgınlığa başlayıp, serdar Ferhad paşanın çadırını taşlamağa başladılar. Sipâhilerin bu hareketleri karşısında Ferhad paşa, büsbütün çılgınca hareketler yaptı. O da eteğine taş doldurup Sipâhilerle beraber kendi çadırını taşlamağa başladı ve hattâ isyan alâmeti olarak kendi çadırının iplerini kesti.

Bursa'ya geldiği vakit ahali askerden şikâyet etmişler ve askerin kadın kaldırmakta olduğunu arzedince halka verdiği cevap şu olmuştu:

— Kadın kaldırmasınlar da beni mi kaldırsınlar?

Sipâhilerin ulûfelerini verecek kadar para bulunmadığı için Ferhad paşa Sipâhilerin, alacaklarını almak üzere İstanbul'a gitmelerine mezuniyet verdi.

Kuyucu - Murad paşa Doğu serdarı:

Deli - Ferhad paşadan sonra İran harpleri ikinci plâna atıldı. Çünkü Anadolu baştan başa Celâli âsileriyle dolmuş, Anadolu'nun her köşesinde, İstanbul yakınlarına kadar Celâli başbuğları türemiş, Anadolu'da Osmanlı hâkimiyeti büyük bir sarsıntıya uğramış, halk, işitilmemiş zulümlere uğramış, isyanları bastırmak için yapılan hareketlerde Anadolu kan ve ateş içinde kalmıştı.

Binaenaleyh devletin, esas istinatgâhı olan Anadolu elden çıkmak istidadını gösterirken diğer seferlere ordu sevk etmesi yersiz bir hal almıştı. Bu yüzden ki Avusturya ile, kötü şartlar içinde (1606) yılında meşhur Zitva - Torok muahedesi aktedilmiş, bundan sonra da 1610 yılına kadar İran taraflarına serdar bile gönderilememiştir.

Anadolu'daki Celâli ayaklanmalarını bertaraf etmek için (11 Aralık 1607) de vezîr-i âzam olan Kuyucu - Murad paşa gönderilmiş, bu doksanlık zalim ihtiyar, (Celâli isyanları) bahsimizde tafsilen anlatılacağı veçhile emsalsiz bir gadarlıkla, hile ve hud'a ile ve on binlerce insan kanı pahasına muvakkat bir zaman için dahi olsa Anadolu'daki Celâlîliğin hareketsiz bir hale gelmesine muvafak olmuştur.

Aslında Anadolu'daki huzursuzluk ve idaresizlikler ortadan kaldırılmış değildi. Âdil ve insafî bir idareye susamış olan Anadolu Türklüğü, devletten böyle bir şefkat yerine hudsutsuz bir şiddet ve zulüm görmüş ve dermansızlıktan bitkin v eperişan bir hale gelmişti.

İşte bu muvakkat ve zalimane tedip hareketinden sonra vezîr-i âzam Kuyucu - Murad paşa, İran üzerine gitmek üzere aynı zamanda serdar tâyin edilerek (29 nisan 1610) tarihinde İstanbul'dan Üsküdar'a geçmiştir.

Cağala - zâde Sinan paşanın son muvafakiyetsizliklerinden ve (2 Aralık 1605) te ölümünden sonra, hemen hemen boş bırakılan İran cephesinde Şah Abbas büyük faaliyetler gösterdi. Üçüncü Murad zamanında büyük masraflar ve kahramanlıklar pahasına zaptedilmiş olan yerlerin hemen hepsi elden çıktı. Şeki, Gence, Lori, Tumonis, Tiflis, Derbend, Bakû, Şemahi Safevîlerin eline geçti. Cağala - zâde Sinan paşanın, Urmiye gölü kenarındaki mağlûbiyetinden 1610 yılına kadar sade Azerbaycan değil, Şirvan, Karabağ ve havalisi de İran hâkimiyeti altına girmiş bulunuyor, Gürcistan'daki Osmanlı hâkimiyeti de sona ermek üzere bulunuyordu. Yine bu devrede meşhur Celâlî Kalender - oğlu da bütün maiyeti ile Safevîlere iltica ettiğinden Doğu hududu büsbütün vahim bir şekil almış oluyordu.

İşte bu ahval karşısında, vezîr-i âzam ve serdar-ı ekrem doksanlık Kuyucu - Murad paşa Üsküdardan doğuya (24 Mayıs 1610) da hareket etti ve (16 Eylül 1610) da da Erzurum'a vâsıl oldu. Murad paşanın maiyetinde Rumeli beylerbeyliği Kapı-kullarından başka esas itibariyle Anadolu askerleri kısmı külliyyi teşkil ediyordu. Bunlara Karaman, Sivas, Halep, Şam, Çıldır, Erzurum, Kars ve Van vilâyetleri askerleri idi.

Murad paşa daha İran'a doğru ilerlemekte iken veyahut ta hareketinden evvel Üsküdardan İran Şahı birinci Abbas'a Hayrüddin Çavuş eliyle bir mektup gönderdi. Paşa bu mektubunda bir taraftan Şahı tehdit ediyor, diğer taraftan sulh yollarını arıyordu. Şah Abbas, durumun kendi lehinde olduğunu biliyordu, binaenaleyh çabuk yola gelmeğe yanaşmadı.

Vâkıa bir Osmanlı ordusunun yaklaşmakta olması her vakit İran için mühim neticeler doğurabilirdi. Buna rağmen Şah, Murad paşanın mektubuna oldukça sert bir cevap verdi. Cevap şudur:

«... Mukaddemâ şah ismâil-i sâni zamanında nakz-ı ahd ettiniz deyu ilâm olunmuş, o, çok zaman saltanat etmedi ki ondan nakz-ı ahdi mucib bir fiil sudur etsin... sizin serhadlerde olan hükkârınız tüccarımızın emvâline tama' edüp nicesini katletmeleriyle defalarca saâdetlü pâdişah hazretlerine arz ve inhâ olundu. Takayyüd edilmediği ve nâmûs-u saltanat buna mütehammil olmadığı cihetle muhârebe idilerek mülk-ü mevrûsunuz zaptolundu. Tatar askeriyle mübâhat olunmuş, mukaddema islâm - Giray, ve Gazi - Giray, Şirvan üzerine asker çektikleri zaman bozulup esir olmuşlardı. Yine gelirlerse cezalarını bulurlar. Âl-i Osman pâdişahlarının kuvveti, askerinin vefreti malûmunuzdur. Lâkin bizim de gaazilerimiz onların çokluğundan endişe etmezler. Hemen merhum sultan Süleyman hazretlerinin merhum dedem şah - Tahmsab'a verdiği ahitnâme mucibince hudut kesilmesi câiz ise ben saâdetlü padişahın bir kuluyum. Bir kimse düşmanlığına kavi olmazsa dostluğuna dahi itimad yoktur. Bizim dahi dostluğumuz müşâhede olunur. Rızânız yogise ve-rây-ı perde-i takdîrde olan zuhura gele, vesselâm.» (1)

Su mektuptan anlaşılyordu ki Şah Abbas, son Osmanlı fütûhatını hiç nazara almaksızın, Kanûnî devrindeki 1555 Amasya muahedesini esas olarak kabul etmek şartıyla sulha yanaşacağını bildirmiş oluyordu.

Kuyucu - Murad paşa, Osmanlı devletinin çok yorgun olduğuna kaniydi, mümkün olursa silâha müracaate lüzum kalmadan bir sulh yapmağı arzu etmekte idi. Bunun için de Şahın mektubunu getiren Şemsüddin'in yanına yine Hayrüddin Çavuşu katarak ikinci bir mektup gönderdi. Murad paşa da bu mektubunda şöyle yazıyordu:

«Tatar askeriyle mübâhat olunur demişsiniz. Tatar, pâdişahın sair kulları gibidir. Hanları esir oldu ise mâ-tekad-demden ola gelen budur ki bir defada mağlûp olan bir defa-

(1) Naimâ.

da galip olur. Eğer sizin taraftan esir olanlar sayılsa sözün uzamasını mucip olmaktan gayri bâis-i hacâlettir. Saadetlü pâdişahın hutbesi okunduğu memleketlerden kasr-ı yed (El çekilirse) ve itizar olunursa, ben dahi pâdişahın bir ameli manda kuluyum. Sözüm geçer ümidindeyim. Mabeyninize girerek sulhu salâha çalışıp evvelce olduğu gibi söz kesilerek dönüp giderim. Ve illâ, pâdişahın dünya sarayında Abbas namına hâkim olduğuna rızay-ı hümayûnu yoktur. Asker-i İslâm nice yıllar bu tarafta kışlayıp verây-ı perde-i takdirde mukadder olan suret-pezir oluncaya kadar sâ'i ederler. Biina-yet'iillâh-i teâlâ intikam alınmak muhakkaktır.» (1)

Sadrâzam Erzurum'a vâsıl olduğu sırada Hayrüddin Çavuş İran'dan döndü (16 eylül 1610). Şah Abbas, Murad paşayı cevapsız bırakmamıştı. Şah Abbas iki tarafın durumunu göz önünde tutarak bir tesviye tarzı teklif ediyordu. Murad paşa ise, evvelce yazdığı mektubundaki hususâtı tekrar ile, pâdişah namına hutbe okunan yerlerin tamamen iadesini talep ediyordu. Şah buna üçüncü bir mektupla cevap vererek, İranlılar tarafından zaptolunan memleketler için bir nev'i tazminat olmak üzere yılda iki yüz yük ipek vergi vermeği teklif ediyordu.

Murad paşa, bu teklifi getiren Acem elçisini İstanbul'a göndererek kendisi sefer için gereken levazımı ikmal etti. Ve ağır ağır Tebriz üzerine yürümeğe başladı.

Kuyucu - Murad paşa kuvvetleri (11 Kasım 1611) de Tebriz'in şimalinden geçen «Acı - Çay» kıyısında İran ordusu ile karşılaştı. Şah Abbas'ın karargâhı o yakınlardaki Suhrab tepesinde kurulmuştu.

Murad paşa buradan Şaha bir mektup daha göndererek, Üçüncü Murad zamanındaki son fütûhatın iadesi şartıyla sulh teklif etti. Fakat Şah Abbas, şartlarda bir değişiklik olmadığından bahisle eski teklifinde ısrar etti.

Murad paşa, Şah Abbas'ı yola getiremeyeceğini anladı. Bu sırada Osmanlı ordusunda şiddetli bir iâşe darlığı baş gösterdi .

(1) Naimâ, cilt 2, sayfa 85, 86.

Nasuh paşanın garip teklifi:

Murad paşa Tebriz üzerine yürüdüğü sıralarda Diyarbakır vâlisi Nasuh paşa zât-ı şâhâneye 40.000 altı takdim etmek ve orduyu kesesinden beslemek şartıyla sadrâzamlıkla serdarlığın kendi uhdesine tevcihini, pâdişahıtan istirham» etmişti. Birinci Sultan Ahmed, Nasuh paşanın bu mektubunu olduğu gibi Murad paşaya göndermişti.

Nasuh paşa, pâdişahın böyle hareket edeceğini, mektubunu Murad paşaya göndereceğini hiç tahmin etmemişti.

Murad paşa Nasuh paşayı davet etti. Onun pâdişaha yazdığı mektubu kendisine göstererek:

— Bu yazı kimindir? diye sordu. İnkâra imkân olmadığı için Nasuh paşa çekinmeden:

— Benimdir, dedi. Murad paşa:

— Vaadettiğiniz 40.000 altın ile levazımı veriniz, dedi.

Nasuh paşa hiç bozuntu vermeden ve teessür alâmeti göstermeden:

— Baş üstüne..

Diyerek, Murad paşanın istediklerini verdi.

Murad paşa gibi zalim ve kan dökmekten aslâ çekinmeyen bir adamın, Nasuh paşayı derhal idam ettirmemiş olmasından dolayı yanındakiler hayretlerini izhar edince, Murad paşa onlara şu cevabı verdi:

— Bu herif silâh kullanmakta mahir olduğu gibi umur-u mülkiyece de muktedirdir. Bunun idamiyle devlete hizmet etmiş olmam. Vezir-i âzam olmağa lâyük adamları öldürmek, vazifemizin dışındadır.

Cevabını verdi ise de, bu cevap, Murad paşa tarafından zoraki verilmiş bir cevaptır. Eğer pâdişahıtan çekinmeseydi Nasuh paşayı derhal idam edeceği muhakkaktı. Pâdişah, Nasuh paşanın mektubunu Murad paşaya gönderirken, yanında bir de ayrıca mektup yazarak, Nasuh paşanın hayatına kasdetmemesini şiddetle emretmişti.

Murad paşanın ölümü:

Kış Diyarbakırda geçiren Kuyucu - Murad paşa, sefer mevsimi yaklaşınca çadırını şehir dışına çıkararak İran üze-

rine hareketini de Şaha bildirdi. Fakat derhal harekete de geçmedi. Murad paşa, diplomatik muhaberelele sulhu temin etmek niyetinde idi. Fakat bu sırada bu doksanlık ihtiyar (5 Ağustos 1611) de füc'eten vefat etti.

Kuyucu Mrad paşa, tarihte en fazla insan kanı dökmekle tanınmış korkunç bir zalimdir. Anadolu'daki Celâliileri tenkil için giriştiği hareketlerde ekserisi masum yüz binden fazla Türkün kanına girmesi, muhakemesiz ve sorgusuz on binlerin canına kıyması, tarihimizin en kirli ve iğrenç sayfalarını teşkil eder.

Murad paşanın bir Hırvat devşirmesi olduğu muhakkaktır. Harem-i hümayûna girmiştir. 1560 - 1565 yılları arasında Yemen vâililiği yapmış olan Mahmud paşanın kethüdası idi. Mahmud paşanın Mısır vâililiğinde yanında bulunarak temayüz etti. Mahmud paşanın 1569 da katledilmesinden sonra 1576 da Yemen beylerbeyi oldu. Bu vazifede dört sene kaldı. Yemen'de büyük bir servet sahibi olduğu şayiası üzerine azledilerek (1580) de İstanbul'a getirildi.

1585 teki Tebriz seferinde Karaman beylerbeyi olarak bulundu. Bu muharebenin en çetin safhasında atı ile beraber bir kuyuya düştü ve Safevîler tarafından esir edilerek İran'daki «Kahkaha kalesi» ne hapsedildi. Bu yüzdendir ki, o günden itibaren «Kuyucu» diye anılmağa başladı. İran'la sulh aktedildikten sonra 1590 senesi Ekim ayında İstanbul'a geldi. Bundan sonra Kıbrıs beylerbeyliğine, 1594 te Şam'a tâyin edildi. 1595 te Diyarbakır vâililiğine getirildi ve bir müddet sonra bu vazife uhdesinde kalmak üzere Avusturya seferine iştirâk etti. Haç-Ova meydan muharebesine iştirâk etti.

Birinci Ahmed zamanında 1603 te Budin Muhafızı oldu (12 Ekim 1605) te Divan-ı hümayûnda dördüncü vezir oldu. Zitva - Torok muahedesinin akdi için çalıştı. Osmanlı üstünlüğünün sona ermesinin bir vesikası olan bu muahedenin akdindeki rolü, onun için bir başarı değil, başarısızlık sayılır.

(11 Aralık 1606) da Sadrâzam oldu. 1607 Anadolu Celâliileri üzerine hareket etti. Kanlı bir devir olan bu Celâli hareketlerinde, Anadolu'yu kan ve ateş içinde bıraktı. 100 binden fazla Türkün kanına girdi. Bundan sonra İran seferine

giderek, hiç bir muvaffakiyetli harekette bulunamadan Diyarbakır'a döndü ve orada öldü.

Kuyucu - Murad paşanın Celâli hareketlerini tenkil hususundaki hunharca davranışları (Anadolu ihtilâlleri) bahsinde tafsilen yazılacaktır.

İran'la aktedilen Nasuh paşa muahedesi: (22 Kasım 1612)

Kuyucu - Murad paşanın ölümü üzerine, zalimliği ile meşhur bir Hırvat devşirmesi olan Nasuh paşa, sadrâzamlığa, aynı zamanda da İran serdarlığına tâyin olundu. (22 Ağustos 1612) serdarlıktaki bu yeni değişiklik üzerine İran Şahı Birinci Abbas, daha evvel Kuyucu - Murad paşa ile yapılan muhaberelele bir şekli halle bağlanır gibi olmuş bulunan sulh tekliflerini tekrarladi. Bu anlaşmaya göre İran her sene Osmanlı devletine 200 yük ipek verecekti. Bu ipeğin İran eyâletlerinden tahsili bir sene müddete mütevakkıf olduğu için, Nasuh paşa bu müddeti Diyarbakır'da geçirdi.

Nihayet, mev'ut 200 yük ipekle İran elçileri Diyarbakır'a geldi. Bu İran elçilerinin en mühimleri «Kadı-asker Kadı - Han, İsfahan ve Kazvin kadıları olan Muizz-i İsfahânî ve «Hüseyn-i Yezdi» idi.

Nasuh paşa elçiler ve onların getirdiği 200 yük ipekle beraber yola çıkarak (27 Eylûl 1612) de İstanbul'a vâsıl oldu. Elçilerle yapılan müzakerelerde sulh esasları tekrâr ettirildi ve elçiler ipek haracı ile diğer peşkeşlerini (17 Ekim 1612) de pâdişahın huzuruna kabul edilerek takdim ettiler. Rivâyete nazaran bu kabul sırasında pâdişah Birinci Ahmedin oturduğu tahtın ve merasimin ihtişam ve azameti karşısında hayretler içinde kalan elçi Kadı-Han, ancak şu sözleri söyleyebilmiştir:

«Pâdişahım, Şah Abbas senin kulundur!»

Bu son İran seferi 9 sene, 1 ay, 24 gündenberi devam etmekte idi. Sadrâzam ve Serdar-ı ekrem Nasuh paşa zamanında yapıldığı için «Nasuh paşa müsalehası »adı verilen bu İran sulhunun esasları şöyledir:

1 — Osmanlı - İran sınırı, Kanûnî Sultan Süleyman za-

manında aktedilen muahede esaslarına göre tanzim edilecektir.

2 — İran hükûmeti Osmanlı devletine her sene 200 yük ipek verecektir.

3 — Fiiilen Osmanlı işgalinde bulunan yerler Osmanlı devletinde kalacaktır.

4 — İran hacıları, bundan sonra Bağdad - Basra yoluyla değil Halep - Şam yoluyla hacca gidebileceklerdir.

5 — Şehir Zor eyaletini ve Kürdistan'ın bir kısmını elde etmiş olan Holo - Han'ın elinden bu topraklar geri alınırken İranlılar bunlara yardım etmiyecektir.

6 — Dağıstan Şamhal'i Osmanlı hâkimiyetinde kalacaktır.

7 — Rusların Terek sahillerinde yaptırmış oldukları kalenin yıktırılmasına İranlılar mâni olmayacaklardır.

8 — Osmanlıların Ruslara karşı her hangi bir taarruzunda Safeviler, buna mâni olmak değil, bilâkis yardım edeceklerdir.

9 — Şiiler tarafından Ashab-ı kirama Sebb-ü-Şem edilmiyecektir.

Bu muahedeye göre, büyük emekler ve masraflarla Üçüncü Murad zamanında elde edilmiş olan Kafkas fütûhatı hemen tamamen elden çıkmış oluyordu. Yalnız Gürcistan'da İmerethi krallığı ile, bunun batı tarafındaki Gurya ve Dadyan havalisi Osmanlı hâkimiyetinde kalıyor ve Kars kalesi de Osmanlılara bırakılıyordu. Şirvan eyâleti tamamen elden çıkmış idi.

Velhasıl batıda 1606 da Avusturyalılarla aktedilen Zitva-Torok muahedesi nasıl Osmanlı imparatorluğunun üstünlük iddiasından ferâğat etmesi mânasına geliyorsa, Nasuh paşa müsalehasıyla da Osmanlı devleti doğuda fütûhat emelinden ferâğat etmiş oluyordu.

Müsalehanın akdini müteakip huzura kabul edilen İran elçileri, İran'a dönmek için izin almışlar, avdetleri sırasında bazı hudut müzakerelerinde bulunmak üzere yanlarına meşhur «İncili - Mustafa Çavuş» ta katılmıştı. (1612).

İncili Çavuş gideli iki seneden fazla olduğu halde geri dönmemiş, kendisinden de haber alınamamıştı. Aynı zaman-

da, son yapılan müsalehaya göre de İran Şahının, göndermeyi taahhüt ettiği 200 yük ipek te, iki senedeberi gönderilmemişti. Bu durum karşısında Birinci Sultan Ahmed, İran devletine, taahhütlerini ifa ettirmek için doğu seferine yeniden başlanması emrini vermiştir.

O sırada sadrâzam olan «Öküz - Mehmed paşa» veya «Kara - Mehmed paşa» İran serdarlığına tayin olunarak (22 Mayıs 1615) te Üsküdar'a geçti. Yirmi gün kadar, hazırlıkların ikmali için Üsküdar'da kaldıktan sonra, Eylül ayı içinde ancak Halep'e vâsıl olabildi. Mehmed paşa, mevsim ilerlediği için, gelecek ilkbaharda sefere devam etmek üzere orduyu terhis ettiği sırada, İncili - Çavuşun da Kasım - Beğ adındaki bir İran elçisi ile ve 200 yük ipek ile birlikte İstanbul'a geldiği görüldü ise de, taahhütler vaktinde ifa edilmediği için İran elçisi huzura kabul edilmediği gibi, misafir edildiği evde de mevkuf tutuldu.

1616 senesi 18 nisanında serdar Kara - Mehmed paşa Erivan'ın İranlılardan alınmasını hedef tutarak Erzurum'a müteveccihen hareket etti. 5 Haziranda Kars'a muvasalat eden serdar, Safeviler tarafından tahrip edilmiş olan Kars kalesini, rivâyete göre bir hafta gibi kısa bir zamanda tamir ettirdikten, içine muhtelif sınıflardan 4300 kadar asker koyduktan, Sefer paşayı beylerbeyliğine, Maraş beylerbeyi Hasan paşayı da muhafızlığına bıraktıktan sonra ileriye hareket ederek (11 Eylül 1616) da Erivan'ı muhasara etti.

12 senedenberi Safevilerin elinde bulunan Erivan kalesi, bu müddet içinde İranlılar tarafından fevkalâde tahkim edilmiş ve içine çok fazla miktarda muhafız bırakılmıştı.

Erivan'ın Türkler tarafından muhasarası sırasında Şahın ordusu da Nahcivan veya «Gökçe - Göl» taraflarında bulunuyordu. Mevsim ilerlemiş, top güllesi ve barut pek azalmıştı. Bu şartlar içinde Erivan'ın zaptı çok müşkül idi.

Serdar Mehmed paşa bu durum karşısında Şah Abbas'a «Halil Ağa» adında bir elçi göndererek sulh teklifinde bulundu. Şahın gönderdiği «Ustaçlı Çırağ - Sultan» adındaki elçi ile son 1612 İstanbul muahedesi esasları dahilinde sulhun yenilenmesi tekrarrür etmiş, fakat Şahın her sene vermediği taahhüt ettiği 200 yük ipek haracı yarıya indirilmiştir.

Birinci Sultan Ahmed bu şartları reddettiği için İran seferi yine devam etti. Serdar Mehmed paşa, (5 Kasım 1616) da Erivan muhasarasını kaldırdı. Dönüş sırasında şiddetli soğuklar ve kar yüzünden insanca büyük zayıat verildi.

Erivan muvaffakiyetsizliği üzere sadrâzam ve Serdar-ı ekrem Kara - Mehmed paşa azledilerek yerine Halil paşa tâyin edildi ve «Erdebil seferi» adı verilen İran seferine çıkmak üzere (15 Haziran 1617) da Üsküdüre geçti. Daha sonra Halil paşa, Diyarbakır'a kadar gitti. Bu sefere memur edilen Kırım Hanı «Canbek - Giray» da 40.000 askerle orduya iltihak etti.

İşte bu sırada Birinci Sultan Ahmed 28 yaşında olduğu halde (22 Kasım 1617) de vefat etti. İran harbinin devamı, bundan sonraki hükümdarlar zamanında izah edilecektir.

Nasuh paşanın idamı: (17 Kasım 1614)

Nasuh paşa, Drama veya Gümölcine köylerinden bir Arnavuttur. Saraya alınarak «Zülüflü - Baltacılar» ocağında talim ve terbiye edilmiştir. Nasuh paşanın bir Rum rahibinin oğlu olduğu da rivâyet edilir. Sicill-i Osmânî'de Dramalı olarak kaydedilir. Naimâ, onun bir Arnavud olduğunu yazar. Son günlerinde Arnavudluğa kaçmak istemesi de bu rivâyetin doğruluğu ihtimalini arttırır.

Üçüncü Murad zamanında Müsahip - Mehmed ağa maiyetinde bulundu. Onun vefatında müteferrika çavuşluğu ile taşraya çıktı. Uzun bir zaman Zile voyvodası oldu. 1593 de Kapıcılar kethüdalığına, sonra küçük mirahorluğa tâyin olundu. Daha sonra Yahudi «Kıra» nın katli hâdisesinde Yenicerilerin isteği üzerine azlolundu. Biraz sonra Halep beylerbeyliğine, ve daha sonra bu vazife ile birlikte Nuh paşanın yerine Celâlîler üzerine serdar oldu (1603). Birinci Ahmed'in cülûsu sırasında Sivas beylerbeyliğine nakledildi.

Lala - Mehmed paşanın sadrâzamlığı sırasında Anadolu serdarlığına tâyin olundu. Bu sırada Anadolu beylerbeyi «Gejdehan Ali paşa» ile birlikte Celâlî «Tavil - Halil» in tedbine memur edildi. Fakat «Bolvadin köprüsü vakasında (1605), Celâlî «Tavil - Halil» in mahirane bir hücumu karşı-

sında müthiş bir bozguna uğrayarak Seydişehir'e Pınar-başı mevkiine kadar kaçtı. Sonra Kütahya'ya gelerek mağlûbiyetinin bütün mesuliyetini Gejdehan Ali paşaya yükledi ve ifsaatta bulunmasından çekinerek Ali paşayı katletti.

Bundan sonra İstanbul'a gelerek pâdişahı, Celâliler üzerine sefere çıkmaya ikna etti. 1606 da Bağdad eyâleti verilerek Doğu serdarlığına tâyin olundu. Bağdad, Tavil - oğlunun elinde idi. İstanbul'dan, Bağdad üzerine yürümesi emri verildi. Şehrizor beylerbeyi Veli paşa, Piyâle paşa ve Mir Şeref paşa kuvvetlerini de yanına alarak Bağdad üzerine yürüdü ise de beceriksizliği yüzünden mağlûp oldu ve bu muharebede Veli paşa şehit oldu. Kendisi de iki yerinden yaralanarak Cizre'ye kaçabildi.

Bundan sonra Nasuh paşa Diyarbaöir beylerbeyi oldu. Burada bulunduğu müddet zarfında, sadrâzam Kuyucu - Murad paşanın Celâli tenkili hareketlerine seyirci kaldı. Kalender - oğlu ve Canbolat - oğlu harekâtına yardım etmedi. Sadece sadrâzamanın Tavil - Halil'in kardeşi «Meymun» kuvvetlerine karşı yaptığı muvafakiyetli hareketlerden sonra orduya iltihak etti (26 eylül 1608). Kendi kapı halkına serdarın önünde muhteşem bir geçit resmi yaptırırken Kuyucu - Murad paşanın huzurunda diz çökerek ayaklarını öptü ve:

«Günahımız çoktur, harekette kusur edip geç kaldık, mazur göresiniz» diyerek suçunu itiraf etti. Murad paşanın cevabı şöyle oldu:

«Yanımıza gelmemekle bize hürmetsizlik mi ettiğinizi sanıyorsunuz? İhanet bize değil pâdişahadır. Biz inhizama uğrasaydık siz gelip, Kalender - oğlu ile mukabeleye muktedir olabilir mi idiniz? Kuvvetli bir İslâm ordusu daha zayıf olanın imdadına gelmiyecek olsa ve bu hususta şer'an ne lâzım geleceği hakkında bir fetvâ istenilse acaba ulemâ ne derdi?»

1610 senesinde sadrâzam Kuyucu - Murad paşa İran seferine giderken Nasuh paşa pâdişaha bir arıza takdim ederek «Murad paşa azledilerek onun yerine sadrâzam ve serdar tâyin edildiği takdirde 40.000 adet altın ve ordunun zahiresini kendi kesesinden vermeği» taahhüt etti. Pâdişah bu mektubu Murad paşaya gönderdi. Murad paşa mektubu göstere-

rek: «Bu yazı kimindir?» diye sorunca, hiç tereddüt etmeden «Benimdir» dedi. Bunun üzerine Murad paşa, Nasuh paşadan, mektubunda vermeği taahhüt ettiği 40.000 altını aldı.

Bir sene sonra Kuyucu - Murad paşa vefat edince sadrâzamlık Nasuh paşaya verildi (22 Ağustos 1611). Nasuh paşa zamanında İranlılarla sulh yapıldı (Bu bahis yukarıda izah edilmiştir.)

Nasuh paşa sadrâzam olduktan sonra 13 yaşındaki, pâdişahın kızıyla evlenerek damat oldu. Bundan sonra hırs ve tamahına, zulüm ve irtikâbına nihayet olmadı.

Nasuh paşa, magrur, mütekebbir, hunhar, insafsız, yalancı, mürtekip bir adamdı. Sadâret mührüne sahip olduktan sonra tasavvurlarına mâni olanların hepsinden merhametsizce intikam alması, diğer vezirlerin daima haysiyet ve itibarlarını azaltmağa çalışması, nazarında bütün insanların tamamen değersiz olması, servet ve mansıptan başka bir şeye ehemmiyet vermemesi, muhitinde kendisine aleyhtarlar ve düşmanlar hazırlamıştır.

En büyük düşmanları müftü Hoca - zâde Mehmed efendi, Dârüssaaâde Ağası Mehmed Ağâ ve Hâce-i sultânî idi.

Müftüye düşmanlığı kendi kibir ve gururundan ileri geliyordu. Birçok defalar müftüyü azlettirmek istemiş, fakat pâdişahı ikna edememişti. Sadrâzamlığa tâyin edilince usulen müftüyü ziyaret etmesi icabederken gururuna yediremiyerek gitmemiş, fakat pâdişah tarafından, usul ve merasime riâyeti emredilince mecburen müftüyü ziyarete gitmiş, fakat, müftüyü küçültmek için de, başına, bulabildiği en küçük kavuğu geçirerek altı küreklî bir preme ile müftünün Boğaziçi'ndeki yalısına gitmişti.

Sahile çıkar çıkmaz müftü istikbaline çıktı. Fakat Nasuh paşa sadece selâm verip hemen geri dönerek kayığına binmişti. Aynı zamanda, kimsenin bu ziyaretten haberdar edilmemesini de tenbih etmişti.

Kendi akraba ve adamlarını emval muhassili ve müfettiş namı altında Anadolu ve Rumeli'ye gönderir, hattâ kendi seyisine varıncaya kadar hepsini en mühim yerlere tâyin eder ve bunlar da halkı rüşvet ve irtikâp ile, hudutsuz zulümleriyle vilâyetleri harap ederlerdi.

Korkunç derecede zalimdi. Nişancılık mansıbını verdiği Hızır efendiyi, doğru bir mütalâasından dolayı gücenerek Anadolu'ya sürdürmüş ve sonra arkasından cellâdı gönderip katlettirmişti. Hızır efendinin değerini, eski hizmetlerini hatırlatan ve gösterilen şiddete teessüf eden bazı müsaahiplerine de: «Biz de onu şehadet mertebesine nail ettik, fâni dünyanın cefasından kurtardık, bizim sebebimizle cennete de girer. Artık bizden kanını ister mi?» (1) şeklinde cevap vermişti.

Bir memuriyet için kısa bir zamanda on defa tâyin ve nakil yaptığı olurdu. Murad paşanın damadı olan Budin eski vâlisi Ali paşanın idamını üç defa arzetmişti. Ali paşa ancak pâdişahın himayesiyle bu haksız idamdan kurtulabildi.

Kötülükleri, hiyaneti sayılamıyacak kadar çok olan bu devşirme vezirin pâdişahın son Edirne seyahatindeki hareketi bardağı taşıрмаğa sebep oldu.

Pâdişah Edirne'de av esnasında bir av kovalarken Kırım Hanının kardeşi Mehmed - Giray'ın, bir takım Çerkes süvarileriyle ansızın bir çalılık arkasından pâdişahın karşısına çıkivermesi ve Mehmed - Giray'ın, Nasuh paşa tarafından pâdişahı habersiz davet edilmiş olduğunun meydana çıkması, Nasuh paşanın düşmanlarına iyi bir fırsat verdi. Bunlar pâdişaha, Nasuh paşanın Kırım Hanını Osmanlı tahtına çıkarmak niyeti ile çağırdığını anlattılar. Daha bir takım şikâyetler de vuku buldu.

Bu vaziyetler dolayısıyla Nasuh paşa durumunun iyice sarsıldığını anladı. İstanbul'a avdet eder etmez, iki büyük düşmanı olan müftü ile Hocayı katlettirerek Türkiyeden kaçmağa karar verdi. Kethüdası Behram Ağaya, Arnavutluğa varıncaya kadar her menzilde 50 kadar kuvvetli at hazırlamasını emretti. Efendisinin hunhar, gaddar ve hakkı kabul etmez olduğunu, nasihat ve ihtarlara ehemmiyet vermiyeceğini bilen ve böyle bir hareketin vahim âkıbetinden de korkan Behram ağa, meseleyi gizlice pâdişaha bildirdi. Pâdişah Nasuh paşanın idamına kat'i olarak karar vermişti. Bu sırada bir gün Nasuh paşa, «Ya benim dediklerim icra olunsun

(1) Naimâa, cilt 2, sayfa 126, 127.

ve iyi niyetime inanılarak sözlerim tutulsun, yahut ta sadâretten istifa ederim, mührü başka bir kulunuza verirsiniz. Ben de kendimi zehirlerim.» deyince pâdişah pür-hiddet:

«Vay bre hain, senin için Murad paşa lalamı zehirliyerek öldürdü dedikleri meğer doğru imiş..»

Diyerek derhal idam emrini verdi. (7 Ekim 1614) (1)

Naimâ «Nasuh paşanın ölümü ile âlem taze hayat ve bütün insanlar hudutsuz sevince garkoldu» der (2).

Pâdişah bütün emvalini hazine için müsadere etti. Bunların bir kısmı:

«İncilerle dolu sandukçalar, 1.000.000 den fazla duka altını, o miktar gümüş, altın ve gümüş işlemeli murassa' 1018 kılıç (ki yalnız bir murassa' kıtası 50.000 altın tahmin olunmuştur), İran ve Mısır kalıçeleri, ipekli ve kadife mensucat ile dolu mahzenler, dört yüzü Arap kısrakı olmak üzere 1100 at, kısrak ve tay, altından yapılmış 40 çift özengi, 1800 deve, 4000 yük hayvanı, 6000 öküz, 500.000 koyun?..»

Nasuh paşanın hayat hikâyesini bu kadar tafsilâtiyle yazmamızın sebebi, bir devşirmenin ana vatana bağlı kalmadığını, ekmeğini yediği millete bile hiyanet ederek asıl memleketine kaçmağı düşünebildiğini izah içindir. Şüphesiz bütün devşirme vezirler böyle değildir, fakat ekserisinin milliyetlerini unutmadıkları muhakkaktır.

— O —

(1) İslâm ansiklopedisi.

(2) Naimâ, cilt 3 sayfa 131.

DENİZLERDE VUKUAT

Birinci Ahmed devrinde denizlerde kayde değer büyük faaliyetler olmamıştır. Sultan Ahmed devrinin sonlarına doğru Malta ve Trablus - Garp akını vukua gelmiştir.

1606 Zitva - Torok müsalehasıyla Osmanlı - Avusturya ihtilâfları bir hal şekline bağlanmış ve bu sulha, İspanya kralı da isterse dahil olabilir kaydiyle açık kapı bırakılmıştı. Fakat İspanya bu kayitten istifade etmedi. İspanya nüfuzunda olan Toskana büyük dukalığı, Malta şövalyeleri gibi küçük hristiyan hükûmetlerinin korsan gemilerinin, Osmanlı sahillerine karşı yağmagerlikleri görülmeğe başladı. Nitekim 1611 de bir Malta filosu, Yunanistandaki Korint şehrine bir baskın yaparak 500 esir almış, daha sonra bir Toskana filosu İstanköy adasından 1200 esir kaldırmış, Silifke sahillerine tecavüz etmiş, birçok ganimetler ve esirler almış, bir Sicilya filosu da Adalar arasında seyir halinde bulunan on Türk gemisinden yedisini zaptetmişti. !

Diğer taraftan Trablusgarp eyâletinde de bir huzursuzluk baş göstermişti. Mahalli levendlerin reislerinden Sefer - Dayı adında bir sergerde, valilere tahakküm ederek devlete âsi duruma geçmişti.

İşte bu hâdiseler sebebiyle Kaptan-ı Derya Halil Paşa idaresindeki Osmanlı donanması (13 Mayıs 1614) te Malta ve Trablus'a gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldı.

Osmanlı filosu (6 Temmuz 1614) te Malta adasına asker çıkarak köyleri, kasabaları yağma ve tahrip ettikten sonra ganimet ve esir alarak Trablusgarb'e doğru yelken açtı.

Halil paşa buraya gelince, âsi Sefer - Dayı'yı güzellikle donanmaya davet etti. Hiç bir şeyden haberi olmayan Sefer-

Dayı derhal zincire vuruldu. Kale işgal edildi. Sefer - Dayının zulümleri, haksızlıkları, katilleri sabit olduğundan idam edilerek kale kapısına asıldı ve bütün malları hazine namına müsadere edildi.

(18 Temmuz 1614) te Trablus'tan İstanbul'a dönen donanma, Navarin limanında buğday yüklü bir düşman gemisini zaptetti, Mora yarımadasının Korint yakınlarında, eski İspartalıların ahfadı olarak tanınan ve şekavetle iştilal eden «Manyotlar» itaat altına alındıktan, birkaç yıllık birikmiş vergileri tahsil edildikten sonra Donanma İstanbul'a avdet etti.

— o —

İÇ OLAYLAR VE MÜTEFERRİK VAKALAR

Kazakların Sinop akını (1614)

Kazaklar muhtelif mıntakalarda, muhtelif isimler altında yaşıyan, Rusların veya Lehlilerin nüfuzu altında akınlar ve çapulculuk yapan bir topluluktur. Lehliler tarafından «Zaporogues» denilen «Diniepr kazakları» daha ziyade «Ru-teenler» ile «Lehlilerden» mürekkeptir.

Bu çapulcu topluluk, Erdel prensi ve Lehistan kralı «İstvan Bathory» tarafından teşkilâtlandırılmıştır. Bunlar Lehistan nüfuzu altında muhtar bir idareye maliktirler.

Osmanlı himayesinde bulunan Kırım Tatarları sık sık Lehistan topraklarına akınlar yaptıkları gibi, Lehliler de Tuna ve Karadeniz yalılarına karşı bu kazakları müsallât etmekte idiler.

Kazaklar zayıf gemilerle nehirlerde ve Karadeniz'de haydutluk ve çapulculuk yaparlardı. Zaman zaman ve nisbeten ufak mikyasta yapılan bu akınlar o kadar dikkati çekmemekte idi. Fakat 1614 senesi Ağustos ayındaki Kazak akını, Osmanlı devleti tarafından derhal müessir tedbir almağı icap ettirecek kadar mühim oldu.

Osmanlılar tarafından «Sarı - Kamış kazakları» da denilen kazaklar, bu yıl hafif gemileriyle Karadeniz'i geçerek, o devirde Karadenizin en işlek ve zengin bir limanı olan Sinop'a saldırdılar ve kalede bulunan kölelerden birinin ihaneti yüzünden kolayca kaleyi zaptederek pek çok mal ve esir alarak geldikleri gibi çıkıp gittiler.

O sırada Karadeniz muhafızı «Şakşakî - İbrahim» paşa idi. Derhal 60 şayka ile harekete geçerek Don nehrinin dö-küldüğü mıntakada pusu kurdu. Bunu haber alan Kazaklar, biraz daha yukarıdaki bir mevkinden gemilerini kızaklarla çekmek istedilerse de, Kırım tatarlarının ani bir baskınına uğrayarak Sinop'ta aldıklarını bırakarak kaçmak zorunda kaldılar, fakat Şakşakî İbrahim paşa peşlerine düşerek ek-serisini kılıçtan geçirmiş ve mütebakisini de esir etmiştir.

O sırada vezîr-i âzam Nasuh paşa idi. Nasuh paşa, gad-darlığı, zalimliği ile olduğu kadar yalancılığı ile de tanınmış-tır. Ekseriya pâdişaha, mühim vak'aları aksettirmez veya yanlış aksettirilirdi. Bu defa da Sultan Ahmed bu kazak akı-nını sormuş, Nasuh paşa da bunu inkâr etmiştir. Fakat hâ-disenin inkâr ile örtbas edilmesi mümkün değildi. Nitekim müftü hakikî durumu pâdişaha izah etti. Nasuh paşanın ida-mına kadar giden gözden düşme hâdisesinin en mühim se-beplerinden birisi de bu yalancılığı olmuştur.

Boğdan seferi : (17 Nisan 1616)

Boğdan voyvodası «Jérémi Mogila» öldüğü vakit yerine «Stefan Thomas» tâyin edilmişti. Fakat «Jérémi» nin dul ka-rısı bu değişikliği kabul etmiyerek damadı olan Leh asılza-delerinden «Samuel Korezky» ye bol para vermek suretiyle teşkil ettirdiği kazak ordusu ile «Stefan Thomas» ı yerinden atmıştı.

Osmanlı hükûmeti bu emr-i vâkii kabul etmediği için gaa-sıpların üzerine Sarhoş - İbrahim paşayı gönderdi ise de bu-nun bir iş başaramıyarak mağlûp olması üzerine Eğri bey-lerbeyi İskender paşa, Boğdan serdarlığı ile ve kuvvetli bir ordu ile sevkedildi.

İskender paşanın maiyetindeki asker Bosna, Sirem, Se-mendire, Alahisar ve Silistre askerlerinden mürekkepti. İs-kender paşa sür'atle harekete geçerek gaasıpları mağlûp etti-ği gibi Jérémie'nin dul karısını, damadını ve güzelliği ile ün salmış olan karısını yakaladı ve 500 kazak esiri ile birlikte İstanbul'a gönderdi.

Osmanlı - Lehistan Sulhü (27 Eylûl 1617) :

Üçüncü Murad zamanında Lehistan, Osmanlı hâkimiyeti altına alınmıştı. Ve hattâ haraca bağlanmıştı. Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan'ın kaderi müşterekti. İkisinin de can düşmanları vardı. Rusya ile Avusturya hem Osmanlı İmparatorluğunun, hem Lehistan'ın tabii düşmanları idi. Binaenaleyh Osmanlı Devleti ile Lehistan'ın, bu iki tarihi düşmana karşı dost ve müttefik olmaları kadar tabii bir şey olamazdı. Bu tarihi hakikati, daha ziyade Türkler hissetmiş ise de Lehistan bir türlü kavrayamamıştı. Gelecek asırların hâdiseleri, Lehistan'ın ne kadar yanlış yolda olduğunu gösterecekti.

Lehistan Osmanlı nüfuzunu kabul ettikten sonra da rahat durmamıştır. Lehistan nüfuzu altında bulunan Kazaklar, sık sık Karadeniz yalılarına, Eflâk Boğdan ve Erdel havâlisine akınlarda bulunurlardı. Buna mukabil Kırım Tatarları da Lehistan içerilerine akınlar yaparlardı.

Bu bahisten evvelki bahiste, İskender Paşa Boğdan meselesini helletmişti. Bu defa da İskender Paşa bu Kazak akınlarını bertaraf etmeğe memur edilerek maiyetine Eflâk, Boğdan ve Erdel Voyvodaları da verildi.

Türk Ordusu Dinestr nehri boylarına ulaştığı vakit bir Lehistan ordusu ile karşılaştı. Leh başkumandanı «Stanislas Zolkiewski» idi.

İki ordu karşılaştı, fakat bir harb vukua gelmedi. Leh-lilerin talebi ile anlaşma yoluna gidildi. Ve müzakereler sonunda bir sulh muahedesi imzalandı. Bu muahedenin esasları şunlardı :

1 — Kazaklar, «Diniestr = Turla» nehrini geçmiyecekler ve Karadeniz yalılarına inmiyecekler,

2 — Türk hâkimiyeti altında olan Eflâk, Boğdan ve Erdel ülkelerine tecâvüz edilmeyecektir,

3 — Buna mukabil Kırımlılar da Lehistan arazisine akınlar yapmıyacaklar,

4 — Lehistan hükûmeti, bugüne kadar olduğu gibi yine Kırım Hanlarına haraç vermekte devam edecek.



TÜRKİYE'DE İLK TÜTÜN (1605)

Birinci Sultan Ahmed devrine kadar Türkiye'de tütün istimal edildiğine dâir bir kayıt yoktur. Daha evvel mükeyyefattan olan kahve, Kanûnî Sultan Süleyman devrinde (1555) te İstanbul'da içilmeğe başlanmıştı. Tütün de, (1605) yılında İstanbul'da kullanılmağa başlamıştır.

Kahve için olduğu gibi, tütün için de evvelâ bir mukavemet olmuş ve bu ilk mukavemet yine ulemâdan gelmiştir. Tütünün kerahatine, harâmiyetine dâir uzun münakaşalar olmuş ve hattâ fetvâlar verilmiştir. Fakat, yasak edildikçe istimali artmış, gizli gizli içilmeğe başlanmış, ve nihayet ulemâdan da bir çoğu tütün içmeğe başlaması üzerine memnuiyeti gevşemiş ve nihayet istimali teammüm etmiştir.

Peçevi İbrahim efendi, tütün içilen kahvehanelerde dumandan göz gözü görmez olduğunu, hattâ sokaklarda bile lûlelerle tütün içmekten sokakların havasının ifsat edildiğini yazar.

Muhteşem düğün: (1612)

Osmanlı tarihinde saraya mensup sultanların düğünlerine geniş yerler tahsis edilir. Uzun süren harplerin ruhlarda husule getirdiği bezginlik, zaman zaman bu düğünlerin debdebe ve ihtişamı ile İstanbul halkının eğlenmesini temin eder. Aynı zamanda bu düğünler, devletin servet ve azametini göstermesine de vesile olur.

1612 senesi de böyle oldu. Bu sene Avrupa'da da büyük düğünler yapılmıştı. Fransa kralı On Üçüncü Lui'nin, Avusturya hânedanından prenses Anna ile ve İspanya hükümdarının da, Fransa kralının büyük hemşiresi Burbon hânedanından Elisabeth ile ezdivaçları vuku buldu. Bu müna-

sebetle Fransa'da, İspanya'da, Portekiz ve Almanya'da çift düğünler yapıldı. Fakat bunların hiç birisi, Sultan Ahmed devrindeki sultanların evlenmeleri derecesinde muhteşem olmadı.

«Cağala - zâde Mehmed paşa, müteveffa Üçüncü Mehmed'in bir hefşiresiyle evlendi. Kaptan-ı Derya Öküz - Mehmed paşa, Birinci Sultan Ahmed'in bir hemşiresini aldı. Vezir-i âzam Nasuh paşa da, pâdişahın küçük hemşiresiyle nişanlandı.

Sultan Ahmed'in iki hemşiresi daha evvel Mustafa paşa ile, meshur Kaniye müdafi kumandanı Tiryaki - Hasan paşa ile, kerimesi Gevher - Han Sultan da Mısır vâlisi Kul Kıran - Mehmed paşa ile evlenmişlerdi.

(13 Haziran 1612) de Kaptan paşa ile Sultan Ahmed'in büyük hemşiresinin düğünleri, pek muhteşem bir merasimle icra edildi. Defterdar Ekmekçi - zâde, Sağdıç vazifesini gördü.

Gelinin cihazı içinde murassa' bir mücevherat mahfazası, firûze ve yakut ile müzeyyen terlikler, kenarları müzehheb mushaf-ı şerif, elmas kopçalar, 160.000 duka kıymetinde elmas ve inciye havi billûrdan bir sandukça, bilezikler, gerdanlıklar, kemerler, taçlar, küpeler, yüzükler, halhallar bulunuyordu. 27 kişi de ayrıca başka hediyeler getirmişti.

Hizmetçi ve cariyelerle dolu on bir kafesli taht-ı revanın her biri iki zenci hadım tarafından götürülüyordu. 28 zenci hadım, ata bindirilmiş 28 cariyeye refakat ediyordu. 200 yük hayvanına, çadırlar, sırmalı ve klâpdanlı mensucat, kalıçeler, şilteler yükletilmişti. Bütün bu hediyeler ile gelinin maiyeti, pek tantanalı bir şekilde Kaptan paşanın sarayına götürüldü. Birkaç gün sonra da sultan, saraya gitti. Kafilenin önünde 500 Yeniçeri bulunuyordu, imamlar, şeyhler, müderrisler, danışmentler, kadı-askerler ve vezirler askeri takip ediyordu. Onlardan sonra gelinin sağ tarafından kaymakam, sol tarafından müftü geliyordu.

Bundan sonra Osmanlı muzikası, def ve zilleriyle Mısır muzikası geçiyordu. Bunlardan sonra, fevkalâde büyük gelin nahillerinin, dar sokaklardan geçirilmesine mâni olabilecek dükkân ve evleri yıkarak üzere kazma, çekic, kanca ve manivelâ ile tersâne amelesi geliyordu.

Sağdıçı takiben birçok köleler, altın işlemeli tül ile örtülü gayet

büyük üç şamdan götürülüyordu ki, bunlardan en büyüğü güneşe karşı ışıklar saçan sayısız taşlariyle, mumlardan ziyade ışık veriyordu. Daha sonra nikâh akitnamesinin kâtibi bulunan Reis efendi, gelin olan sultanın sarayı zabitlerinden elli kişi gelmekte idi.

Nihayet kırmızı kadifeden gelin sayebânı (gölgelik) ile, altın kaplanmış diğer sâyeaban görölüyordu ki, sırmalı kumaştan yapılmış perdeleri her tarafından yere sarkmakta idi. Gelin at üzerinde ve zenci hadımlar etrafında olarak sâyeaban altında idi. Sultanın dört kır at koşulmuş ve baştan başa altın ile pırıldayan ziynet arabası, cariyeler, hizmetçi ve hadımlarla dolu 8 taht-ı revan, yüzleri örtülü, saçları dalgalı 25 güzel cariyeler alaya son veriyordu.» (1)

— O —

(1) Hammer, cilt 8, sayfa 132 — 134

BİRİNCİ SULTAN AHMED DEVRİNDE ANADOLU'DA CELÂLİLİK HAREKETLERİ

«Celâlik hareketlerinin nasıl başladığı ve sebepleri, Üçüncü Mehmed devrinin (İç Olaylar) bahsinde mufassalen izah edilmiştir. O fasla müracaat ediniz.»

Üçüncü Mehmed devrinde oldukça geniş bir sahayı kaplayan Celâli hareketleri, devleti pek çok uğraştırmış, birçok devlet vezirleri ve orduları Celâliler karşısında âciz kalmış ve hattâ, bu isyan erbâbiyle başa çıkamıyan devlet, mecburen Celâli reislerine Sancak beylikler, beylerbeylik ve vezirlik rütbesi vererek, isyan hareketlerini zahiren olsun bastırma yoluna gitmişti. Fakat, Celâliliğin hakikî sebepleri, Anadolu'daki huzursuzluğun mahiyeti tahlil edilerek ona göre adilâne bir idare tesisi ile hastalığın kökünden halledilmesi yoluna gidilmediği için, Birinci Sultan Ahmed devrinde, devlet İran ve Avusturya ile çetin ve uzun savaşlarla meşgul iken, Anadolu bir baştan bir başa isyan ve ihtilâl ateşi ile alevlenmiştir.

Üçüncü Mehmed zamanında çıkan Kara - Yazıcı isyanı bastırılammıştı. Kara - Yazıcı'nın Canik dağlarında ölümünden sonra onun yerine Celâlilerin başına, kardeşi «Deli - Hasan» geçmişti. Devlet bu Celâli reisi ile başa çıkamayınca ona Bosna beylerbeyliğini vererek isyan hareketlerini durdurduğunu sanmıştı. Halbuki, Deli - Hasan'ın maiyetinden bir kısmı ile Rumeli'ye geçmesini müteakip Celâliler evvelâ dağılır gibi olmuş, sonra bir yerine birçok reislerin idaresinde ve Anadolu'nun her tarafında yeniden ve korkunç bir hareket başlamıştır.

Birinci Ahmed devrindeki bu Celâli reislerinden bir kısmı şunlardır:

«Tavil - Bölük - Baş denilen Uzun Halil, Kalender - oğlu Mehmed, Kara Sait, Haçlı, Canbolat - oğlu Ali paşa, Meymun, Ağaçtan - Piri, Muslu - Çavuş...»

Bu Celâli reisleri artık, muztarip Anadolu halkının ıstırabını istismar ederek ortaya atılan sergerdelerdir. Bir taraftan, devlete isyan eden bu sergerdeler halkı soyup soğana çevirirken, isyanları bastırmakla vazifelendirilen devlet adamları ve askerleri de haklı ve haksız pek çok mâsum Anadolu halkını zulüm altında inletmekte, sel gibi Türk kanı akmaktadır.

Tavil - Halil veya Ahmed isyanı:

Sultan Ahmed zamanında, Zitva - Torok muâhedesinden evvel de bir takım şakiler yer yer halkı iz'âç etmekte ve devlet kuvvetlerini meşgul etmekte iseler de, ilk defa bunların arasında Tavil - Halil, üzerine büyük orduların sevkini icap ettirecek derecede ehemmiyetli bir gaile çıkaranlardandır. Anadolu'daki isyanların tenkili işi evvelâ Davud paşaya verilerek istenilmiş ise de onun izhar-ı acz etmesi üzerine sabık Halep vâlisi Nasuh paşa Anadolu serdarlığına ve ülkenin muhafazasına memur edilmiştir. Biraz sonra Anadolu beylerbeyi «Gejdehan Ali paşa»nın da kendisine iltihakı emredilerek Tavil - Halil'in tenkiline memur edilmişti.

Bu sırada Nasuh paşa, yanında Ali paşanın kuvvetleri de olduğu halde, Bolvadin köprüsü önünde Tavil - Halil kuvvetleriyle karşılaştı, (Kasım 1605). Fakat, kendisi kıtalarını tanzim edip, toplarına tertibat aldırıldığı sırada, köprüünün bir tarafında bulunan Tavil - Halil'in, hiç beklenmedik bir şekilde, nehir kenarındaki bataklıktan sür'atle geçerek şiddetli bir hücumla geçmeleri üzerine gafil avlanan Nasuh paşa kuvvetleri ağır bir hezimete uğradı. Nasuh paşa, korkusundan ve can havliyle arkasına dönüp bir kere bile bakmadan Seydişehir'in Pınar - başı mevkiine kadar kaçtı. Burada bir kaç gün dinlendikten sonra Kütahya'ya geldi. Burada, beceriksizliği yüzünden mağlûbiyete uğrattığı Tür kordusunun

mes'uliyetini, acı sözlerinden çekindiği «Gejdehan Ali paşa» üzerine yükliyerek zavallının boynunu vurdurdu.

Bundan sonra Nasuh paşa, Anadolu'daki zulümlerinin ve beceriksizliklerinin pâdişaha, kendisinden evvel duyurulmasını önlemek için alelacele Kütahya'dan İstanbul'a geldi ve derhal huzura çıkarak «Anadolu'dan feryatcılığa geldiğini» ve «Celâli harekâtının ve bu isyanların vezirlerin ihmalinden ve kayıtsızlıklarından ileri geldiğini, bu gailelerin giderilmesinin bizzat pâdişahın sefere çıkmasıyla mümkün olabileceğini» telkin etti.

Pâdişahın Anadolu'ya sefere çıkma arzusu bütün erkânı telâşa düşürmüş, tam o sırada pâdişahın validesinin vefatı vukua geldiği için bu seferden pâdişahın vazgececeği umulmuş ise de, Sultan Ahmed annesinin vefatından yedi gün sonra İstanbul'dan hareket ile Mudanya üzerinden Bursa'ya gitmiştir (Aralık 1605).

Pâdişah Bursa'da on gün kalarak İstanbul'a döndü. Vâkıa Bursa'da, Anadolu harekâtı hakkında konuşmalar oldu ise de, Celâlîlerin tenkilinde pâdişahın bu Bursa seyahatinin hiç bir fiili tesiri görülmedi. Yalnız, evvelce Yemişçi - Hasan paşa tarafından defterden silinmiş olan dört - beş bin sipâhî yeniden hizmete alındı.

(23 Mayıs 1605) te Nasuh paşa bir kere daha Bağdad eyâleti uhdesinde olmak üzere serdar tâyin edildi. Fırat nehrine geldiği vakit Basra'dan mazul Piyâle paşaya rastladı ve ondan, Taval - oğlu Mehmed'in, sahte bir fermanla Bağdad'ı ele geçirdiğini öğrendi

Bunun üzerine Nusaybin'e giderek evvelâ Cizre hâkimi ve Rakka beylerbeyi Mir Şeref ile buluştu. Bir kısım Kürt beylerini davet ederek bir müddet vakit geçirdi, fakat oyalandığını anlıyarak Şehr-iZur beylerbeyi Veli paşa, Piyâle paşa ve Mir Şeref kuvvetleriyle birlikte Bağdad önüne vâsıl oldu (4 Aralık 1606). Taval - oğlu, Nasuh paşanın ücretli sebanlarına el altından 30.000 altın göndererek kendi lehine çevirdikten sonra Bağdad'dan çıkarak Nasuh paşa kuvvetlerinin üzerine atıldı. Veli paşa şehit düştü, Nasuh paşa ordusu bir kere daha mağlûp oldu. Ve Nasuh paşa da bir kere daha kaçarak Cizre'ye sığındı.

Kısa bir müddet sonra Tavail - oğlu Bağdad'da hançerle öldürüldü.

Canbolat - oğlu isyanı:

Anadolu birdenbire Celâli eşkiyalarının korkunç cevelangâhı oluvermişti. Memleketin her köşesi bir şekavet yuvası haline gelmişti. Bir âsi tenkil edildiği vakit, yerine bir diğeri, hattâ birkaçı daha çıkıyordu. Meselâ Kalender - oğlu ile Kara - Said Saruhan'ı yağma ve tahrip ediyorlardı, Kınalı, Bursa havalisine dehşet saçıyordu, Muslu - Çavuş Silifkeyi altüst etmekte idi. Cemşid, Konya'dan Adana'ya giden boğazları tutmuştu. Fakat bütün bunların en tehlikellisi Halep ve Lübnan'da Canbolat - oğlu Ali paşa isyanı idi.

Canbolat âilesi vaktiyle Kilis taraflarında yerleşmişti. Türk veya Kürt oldukları ihtilâflıdır, fakat mezhep itibariyle Dürzidir. Yavuz Selim zamanında bu âileye adını veren Kasım - oğlu Canbolat, Kilis beyliğine tâyin edilmişti. Cağala - zâde Sinan paşa Doğu serdarlığına tâyin edildiği vakit Canbolat - zâde Hüseyin paşaya Halep valiliğini tevcih etmişti. Nasuh paşa, İrsî sancak mütasarrıflarına eyâlet vermek usul ve kanuna muhalif olduğunu İstanbul'a bildirdi ise de faydası olmadı ve Canbolat - oğlu Hüseyin paşanın Halep beylerbeyliği tasdik edildi.

Cağala - zâdenin İran seferi esnasında, Hüseyin paşa, orduya iltihak etmekte gecikmişti. Cağala - zâde lüzumsuz ve hunharca bir şiddet göstererek Hüseyin paşayı idam etmişti.

Bunun üzerine Hüseyin paşanın askerleri Halep'e dönerek, yeğeni Ali paşanın başkanlığı altında isyan etmişler ve devletin başına büyük gaile açmışlardır.

Cağala - zâdenin bu ikinci hiyanetidir. Birinci hiyaneti, Haç - Ova meydan muharebesi akabinde, firari kaydıyla 30 bin askeri idama mahkûm etmekle, Anadolu'da Kara - Yazıcı isyanının çıkmasına sebep olmuştu. Bu kere de haksız yere Hüseyin paşayı katletmekle Canbolat - oğlu isyanının çıkmasına âmil olmuştur.

Bu sırada devlet hem Avusturya ve hem de İran ile harp halinde idi. Anadolu isyanlarıyla meşgul olacak halde değil-

di. Bu yüzden Canbolat - oğlu Ali paşaya Halep beylerbeyliği verilerek yatıştırılmak istenmiş ise de, Ali paşa istiklâlini ilân ederek bu tevcihe kıymet vermemiştir.

Canbolat - oğlu Ali paşa, Lübnan Dürzi Emiri Maan-oğlu Fahrüddin ile de birleşerek Trablus - Şam hâkimi Emir Seyfuddin oğlu Yusuf üzerine yürüdü ve mağlûp ederek Trablus'a kapanmağa mecbur etti. Daha sonra onunla barışarak, Şam taraflarını yağma ve tahrip etti. Bundan sonra artık müstakil bir devlet reisi gibi hareket etmeğe, teşkilât yapmağa başladı.

Canbolat - oğlu, Osmanlı teşkilâtını örnek alarak başına topladığı askere Sekban adını verdi ve Osmanlı ordusu gibi taksim etti. Piyâde askeri 16700 adet olup bunları 160 bölüğe dağıttı ve her birine üçten sekiz akçeye kadar yevmiye, ve koyun akçesi adıyla üç ayda bir verilir para tahsis etti. 18 bin süvarisini de altı bölüğe tevzi ederek bunlara da hassa askeri ve sancak muhafızları adını verdi.

Canbolat - oğlu daha da ileri giderek, namına hutbe okuttu ve para bastırdı. İyiden iyiye müstakil bir devlet reisi gibi hareket eden Ali paşa, Toskana hükümdarı Arşidük Ferdinand ile (2 Ekim 1607) de bir muahede akdetti. Diğer Avrupa devletleriyle de Osmanlı devleti aleyhine ittifaklar akdine çalıştı.

Koyucu - Murad paşanın Celâli tenkili harekâtı:

Canbolat - oğlu isyanı birdenbire devletin bekasını tehlikeye düşürecek bir mahiyet almıştı. Suriye'nin elden gitmesi mümkündü. Binaenaleyh cezri tedbirler almak zamanı gelmişti, esasen bu sırada Zitva - Torok muahedesi de akdedildiği için devlet Avusturya harbinden kurtulmuş, kuvvetleri serbest kalmıştı.

Anadolu'daki isyan hareketlerinin tenkiline, vezir-i âzam Kuyucu - Murad paşa tâyin edildi. Murad paşa, Tiryaki - Hasan paşayı Rumeli beylerbeyi, Maryol Hüseyin paşayı Anadolu beylerbeyi, Çakırcıbaşı Halil'i, Yeniçeri ağası, Bâki paşayı defterdar tâyin ettikten ve Bursa vâlisi Mustafa paşayı

sadâret kaymakamlığına getirdikten sonra (2 Temmuz 1607) de Halep'e müteveccihen yola çıktı.

Yukarıda da yazdığımız gibi bu sırada Saruhn taraflarında Kalender - oğlu, Aydın havalisinde Türk - Yusuf paşa, Silifke'de Muslu Çavuş, Kırşehir'de Meymun ve Halep'te de Canbolat - oğlu faaliyet halinde idi. Şu haliyle Anadolu, neredede ise Osman oğullarının elinden çıkmış gibi idi. Kuyucu-Murad paşa, işte bu Celâli isyanlarını bertaraf edip, Anadolu'yu tekrar Osmanlı idaresine almak için çalışacaktı.

Evvelâ en mühim âsi olan Canbolat - oğlu üzerine gitmeğe karar veren Murad paşa, Orta Anadolu'dan geçtiği sırada kendisine ileride müşkülât çıkarabilecek olan âsilerden bir kısmını temizlemekle işe başladı.

Murad paşa Konya'ya geldiği vakit, o taraflarda huzuru bozan, halkı zarara sokanlara karşı amansız bir mücadele açmış olan Sıraç - zâde Ahmed bey adında cesur bir kimse vardı. Murad paşa mahallî âsiler için af ilân ederek ordugâhına çağırırdı. Konyalılar, Murad paşadan, Konya'da memleketi fesada veren şerirlerin hakkından ancak bu Sıraç - zâde Ahmed beyin gelebileceğini bildirerek, onun öldürülmemesini rica ettiler. Murad paşa, bu ricacıların huzurunda Ahmed bey sordu:

— Ahmed bey, seni Konya'da alıkoymak isterim, ben Canbolat'tan intikam alıncaya kadar şehri bir güzel muhafaza et, lâkin imdat lâzım gelirse ne kadar asker toplayabilirsin? dedi. Ahmed paşa, Kuyucu'nun gizli maksadını anlıyarmıyarak, açık kalble cevap verdi:

— Pek kolay dedi, 30.000...

Murad paşa (Pek güzel..) diyerek onu dışarı çıkardıktan sonra şefaatçilerine:

— Böyle derhal 30.000 kişi toplamağa muktedir bir adamı arkamda bırakıp gittikten sonra askeriyle Konya hisarını zaptederse hal nice olur?

Dedikten sonra, devlete hizmeti samimî olarak arzu eden bir vatandaş olan Ahmed beyin, hemen oracıkta boynunu vurdurmuştu.

Eşkiya tenkili bahanesiyle Kuyucu Murad paşanın Anadolu'da döktüğü Türk kanının hesabı yoktur. Onun için suç-

lu suçsuz bile mevzuu bahis değildir. İnsan kellesinden kaleler yaparak, öldürdüklerini kuyularak doldurarak, sel gibi kan akıtarak Anadolu'yu dermansız, kımıldayamayacak bir hale koymak... İşte Murad paşanın siyaseti...

Müthiş bir zulüm... Bu kanlı zulüm siyaseti ile susturulmuş, korkutulmuş bir Anadolu.. Açlık ve sefalet...

Kuyucu Murad paşadan sonra Anadolu'da nisbî bir sükûnun husule gelmesinin sebebi budur.

Murad paşa, Canbolat - oğlu ile işini bitirinceye kadar, kadar, Orta Anadolu'yu kasıp kavuran Kalender - oğlunu vâatlerle avutmağı düşünerek ona Ankara Sancak beyliğini verdi ve beratını gönderdi. Kalenderoğlu derhal 400 Celâli ile mütesellimini Ankara'ya gönderdi ise de, Ankara kadısı olan Vildan - zâde Mevlânâ Ahmed, Kalenderoğlunu şehre kabul etmedi, kapıları kapadı. Bunun üzerine Kalender - oğlu Ankara'yı muhasara etti. Murad paşa, Tekeli - Mehmed paşa kumandasında mühim bir yardım kuvveti gönderdi ise de bu da Kalender - oğluna mağlûp oldu ve kaleye kapandı.

Muslu ve Cemşid Çavuş:

Muslu - Çavuş Silifke taraflarında dolaşıyordu. Murad paşa bunun üzerine de Karaman'dan mühim bir kuvvet gönderdi. Birkaç kale zaptedilerek ahali kılıçtan geçirildi. Fakat âsilerin tamamı imha edilemedi. Büyük bir kısmı, sarp ve geçilmez dağlara sığındı.

Canbolat - oğlunun ileri karakolu vazifesini gören ve Adana taraflarını tutan Cemşid üzerine gönderilen kuvvet, vazifesini tam ifa etti. Asiler tamamen mağlûp ve imha edildi. Cemşid te kaçarak bir daha görünmedi.

Canbolat - oğlu ile Oroç - Ova muharebesi ve zaferi:

Canbolat - oğlu, müttefiki Dürzî Emîri Maan oğlu Fahreddin ile birlikte Boğras boğazında istihkâm altına girdi. Murad paşa bunu öğrenince Bilân boğazı yolunu tuttu ve «Güvercinlik sahrasına» indi. Burada Maraş beylerbeyi Zülfi-

kar paşa 40.000 Zülkadriye askeriyle serdarın ordusuna iltihak etti (21 Ekim 1607).

Ordu çok yorgun olduğu için burada üç gün kadar dinlendirdi. Canbolat - oğlu, sadrâzamanın hareketini öğrendiği vakit çadırlarını kaldırdı ve ona karşı yürüdü. İki ordu Oruç - Ovası mevkiinde karşılaştı. Asilerin öncülerinden mühim bir kısmı pusuya düşürülerek imha edildi. Ertesi gün (24 Ekim 1607) iki ordu karşılaştı.

Canbolat, kethüdasını, Sadrâzamanın Anadolu askerlerinden mürekkep sağ cenahına karşı göndererek kendisi sol cenah üzerine yüklendi. Bu cenahta meşhur Kaniye kahramanı Tiryaki - Hasan paşa vardı.

Canbolat muharebeye başlamadan evvel Sadrâzama anlaşma teklif etti ise de bütün teklifleri reddedildi.

Muharebe çok şiddetli ve kanlı oldu. Murad paşanın otağının önünde 20 cellât, mütemadiyen alınan esirlerin boynunu vurmakla meşgul oluyordu. Böylece sadrâzamanın çadırı önünde 20.000 baştan mürekkep bir kule meydana geldi.

Dürzi Emiri Fahreddin kaçarak Şakik kalesine kapandı. Canbolat - oğlu da kaçtı ve doğduğu yer olan Kilis kasabasına ve oradan Halep'e geldi. Halep'te ancak bir gün kalabildi. Halkın küfür ve hakaretleri ve damlardan attıkları çamurlar arasında oradan da çıktı. Halk, bin kadar âsiyi yakalıyarak parçaladı.

Murad paşa Halep'e geldi. Oradan, Tavi - Ahmed oğlu Mehmed'in ölümünden sonra Bağdad'ı istilâ etmiş olan kardeşi Mustafa'nın tenkili için Cağala - zâdenin oğlu Mehmed paşayı Bağdad'a gönderdi. Mustafa, çekilip gitmek üzere Bağdad'ı teslim etti.

Canbolat - oğlu Halep'ten beraber kaçtığı atlı sekbanlarıyla birlikte Eskişehir'e gelmişti. Buradan ihtiyar amcası Haydar beyle, kethüdası Hüseyin ağası, affını isticram için İstanbul'a gönderdi. Affedildiğini öğrendikten sonra İstanbul'a gitti. Sultan Ahmed kendisine iltifatta bulundu ve âsinin sergüzeştini merak ederek Boğaziçinin Anadolu sahilindeki Sultaniye köşkünde bir hafta müddetle her gün huzuruna kabul etti.

Bundan sonra Canbolat - oğlu Tameşvar beylerbeyliğine

tâyin olundu. Bir müddet sonra Celâli Deli - Hasan gibi o da Belgrad'da idam edildi.

Kalender - oğlu:

Biraz yukarıda Kalender - oğlunun Ankara kalesini muhasara ettiğini görmüştük. Kalenler - oğlu bir müddet sonra Ankara'dan çıkarak Kınalı - oğlu ile birlikte Bursa taraflarına gitti. Bursa'yı zaptederek kışı burada geçirdi. Bu müddet zarfında Kuyucu - Murad paşa Anadolu'daki müteferrik eşkiya gruplarını kâh vaatlerle, kâh tehditlerle, ekseriya birbirlerine düşürerek oldukça temizlemişti. Şimdi mühim olarak Kalender - oğlu, Kara - Sait ve Meymun ile Aydın ve Saruhan taraflarında Yusuf paşa kalmıştı.

Kalender - oğlu ve Kara - Said'in maiyetindeki eşkiya reislerinin bir kısmı şunlardı:

«Göynüklü - Halil, Kör - Haydar, Geç Mehmed, Ağaçtan-Piri, Dağlar delisi, Tanrıbilmez, Baldırı kısa, Kör - Mahmud, Köse - Ahmed, Gedüzlü Akdaması, Lâz - Hüseyin, Kâfir-Murad, Şakloz - Ahmed...»

Biraz sonra Kalender - oğlu Mihaliç üzerine yürüdü. Nilüfer nehrinin yukarı mecrası İnegöl beyi İlyas'ın oğlu Ali bey emri altındaki Kirmasti halkı tarafından muhafaza ediliyordu. Kalender - oğlu Tahtalı denilen yerde, bayram gecesini bekledi. Ve bu sırada nehri geçerek Kirmasti ovasına indi ve oradan Mihaliç'e gitti. Mihaliç'i kan ve ateş içinde bıraktı.

Celâlilerin İstanbul'a yakın Bursa taraflarını ellerine geçirerek yağma ve tahrip etmeleri ve devlet otoritesini hiçe indirmeleri İstanbul'da telâşi mucip oldu. Bir ordu ile Nakkaş paşa âsiler üzerine gönderildi. Kalender - oğlu ile Nakkaş paşa ordusu Ulubad ovasında karşılaştı. İki ordu uzun bir müddet birbirlerine hücum etmeden bekledi. Nihayet Nakkaş paşa, Silistre sancak beyi Dalgıç Mimar Ahmed paşanın ve Dobrice Tatar gönüllülerinin kuvvetleriyle birleşerek Manyas gölü sahilinde âsilere hücum etti ve onları tam bir mağlûbiyete uğrattı. Fakat Dalgıç - Ahmed paşa şehit oldu.

Bu mağlûbiyet üzerine Kalender - oğlu Hamid ve Kara-

man taraflarına gitti. Burada kendisine Ağaçtan - Piri denilen âsinin getirdiği 1000 kişi ile yeniden kuvvetlendi.

İstanbul hükûmeti, Kalender'in güneye doğru çekilmesi üzerine biraz nefes aldı. Bahar mevsiminde, Rumeli askeriyeler, Halep'te bulunan Murad paşanın takviyesine karar verildi.

Ekmekçi - zâdenin uhdesine Rumeli eyâleti tevcih edilerek asker ve paranın serdara yetiştirilmesi işi ile vazifelenirildi.

Murad paşa bunları haber alınca Halep'ten çıkarak Maraş havalisinde Mısır askerini, Gökşun yaylasında Emir-Yusufoğlu Emir Hüseyin'in Trablus Şam'dan getirdiği Suriye fırkasını da alarak Kalender - oğlu üzerine yürüdü.

Murad paşanın hareketi eşkiyayı da telâşa düşürdü. Bütün eşkiya reisleri toplandı. Kara - Sait, Meydan muharebesi verilmiyerek Anadolu'nun yağmasını teklif etti ise de dinlemedi. Kalender - oğlu bu sırada Silfke taraflarını elinde tutan Muslu - Çavuş ile de münasebetler tesisine çalıştı ve ona bir mektup yazdı.

Celâli isyanlarının devamı boyunca belki en enteresan bir vesika olan bu mektup şöyle yazılmıştı:

«Sergüzeştimiz âleme malûmdur. Fitne-engiz ve ahd-şiken Osmaniyân mütegalibe olmakla gururları kemale erip âleme cevru-cefâyı pişer kilmakla itaatlerinden yüz çevirip izhar-ı hulûsu terk eyledikten sonra Mihaliç, Aydın, Saruhan illerini tâlân eyleyip hudsutsuz ganaim ile döndük. Cemiyetimiz günden güne arttı. Konya şehrine geldiğimizde Karaman beylerbeyi Deli - Zülfikar paşa kaleye kapandı. Üzerine varılıp etraf ve eknan yağma ve gaaret olundu. Bâdehû küçük Karaman'a indik. Bu âne kadar Âl-i Osmandan tamamiyle ümit kedilmediği cihetle serkeşlik edilmezdi. Artık can ten-de oldukça serfuru etmek yoktur. Hak teâlâ muîn olursa yanımızdaki hesapsız kâr-güzâr dilâverler ile ol Koca Fertûtu (Kuyucu-Murad paşayı) bertaraf edip, Üsküdardan birisini Osmanlıya ferağat ettirmek vardır. Eğer fırsat kocanın olursa bizim ettiğimiz işlerin dillere destan olduğu bize kâfidir. (1)»

Şu mektuptan anlaşılıyor ki Kalender - oğlu doğrudan doğruya Osmanlı hânedanına cephe almıştır. Saltanatı yıkmaya ve Anadolu'da yeni bir hükûmet kurmağa niyet etmiştir.

Elbette bu hal, pâdişahı da, etrafındakileri de telâşa düşürmeğe kâfi idi. İstanbul hükûmeti o kadar telâşa düşmüştü ki, İstanbul şehrinin muhafazası için tertibat almağa karar vermiş ve muhafızlığına Hadım - Yusuf paşa tâyin edilmiştir.

Murad paşa, Muslu - Çavuşun Kalender'le birleşmesini önlemek için ona İç - El sancak beyliğini verdi. Bunu haber alan Kalender - oğlu da Murad paşa üzerine giderek bir hile ile harp etmeğe karar verdi. Kalender - oğlunun maiyetindeki ordunun miktarı 30.000 kadardı.

Alaca - Çayır bozgunu:

Kalender - oğlu askerine bir resmi geçit yaptırdıktan sonra geçtiği yerleri yağma ede ede Elbistan'dan Göksun yaylasına geldi. Maksudı boğazı, sadrâzam ordusuna kapamaktı. Asi reisin ordusunda 20 adet te büyük top vardı. Murad paşa, Kalender - oğlunun kendisinden evvel boğazı ele geçirmesini önlemek için Deli - Piri ağayı otuz takım Yeniçeri ile ileri gönderdi. Bunlar büyük bir sür'atle hareket ederek üçüncü günü Derbend'e vâsıl oldular. Daha sonra ordu da geldi. Sadrâzamanın otağı yüksek bir tepeye kuruldu. Yeniçeri ve diğer kapı - kulu askeri tepenin eteğine ve Mısır askeri de sağ tarafına bitişik sahraya kondu. Ordunun ağırlığı tepenin arkasına yerleştirildi. Yeniçeriler metrise girdi. Celâli eşkiyası saff-ı harp nizamında Osmanlı ordusu üzerine yürüdü. Sağ cenahlarında Kara - Said ve Ağaçtan - Piri, sol cenahlarında Kalender - oğlu ve diğer eşkiya reisleri vardı.

Sağ cenahın karşısında Malatya sancağı mütasarrıfı Karakaş - Ahmed paşa, serdar kethüdası Ömer Ağa ve Sipâhiler, sol cenahın karşısında Suriye askerleriyle Seyf - oğlu mir - Hüseyin vardı.

Çok şiddetli, korkunç ve kanlı bir mücadele oldu. İki ta-

raf sayanı hayret bir şecaat ve cesaret gösterdi. Öyle ki, her dakika harp talihi bir taraftan diğer tarafa geçiyordu. En buhranlı bir zamanda, doksanlık ihtiyar Murad paşa kılıcını çekerek muharebeye bizzat iştirâk etti. Bu sırada Osmanlı topları da birden ateşe başladı. Yine aynı zamanda âsiler arasında, Zülfikar paşanın Karaman askeriyle arkalarını çevirdiği haberi yayıldı. Eşkiya birdenbire paniğe yakalandı. Kaçan Celâlîler şiddetle takip olundu. (5 Ağustos 1608).

«Göksun veya Alaca - Çayır» bozgunu denilen bu bozgunu müteakip Halep beylerbeyi Hüseyin paşa 10.000 kişilik bir kuvvetle takibe memur edildi. Perişan bir halde kaçan eşkiyanın bir kısmını Kalender - oğlu toplayarak Bayburd yakınlarında bir daha talihini denedi. Bir kere daha mağlûp oldu ve İran'a kaçarak, Şah Abbas'ın Revan vâlisi Emir-Güne Hana iltica etti. İran hükûmeti bunları, Kızılbaş olmak şartıyla kabul etti ve ikişer üçer yüz kişilik gruplara ayırarak İran'ın muhtelif yerlerine dağıttı.

Tavil'in kardeşi Meymun ve âsilerin Kara Hasan Gediği bozgunu: (2 Eylül 1608).

Murad paşa Sivas - Kayseri üzerinden Ankara'da Çubuk ovasına geldi, burada iken Cağala - zâde Sinan paşanın oğlu Mehmed paşanın, Tavil - oğlu Mustafa'yı Bağdad'dan söküp attığı haberini aldı.

Murad paşa, Çubuk ovasından Sivas'a döndü. Burada Tavil'in kardeşi Meymun'un, 5 - 6 bin kişilik bir kuvvetle Kırşehir taraflarını yağma ettikten sonra Kalender'in arkasından İran'a kaçmak niyetinde olduğunu öğrendi. Derhal, İran'a ilticalarının önüne geçmek için 2000 Yeniçeri ve bir miktar tımarlı Sipâhîsi ile takibine çıktı. Ordunun ağırlıkları ile askerin bir kısmı, Defterdar Bâkî paşa idaresinde Sivas'ta kaldı.

Eşkiyayı muhakkak yakalamak azminde olan doksanlık Murad paşa, yanına çadır bile almadan büyük bir sür'atle altı gün yedi gece at üstünde yol aldı. Hem ihtiyar, hem yorğun ve bitkindi. Arada bir, yaşayan ölü gibi atından iner, bir kaç dakika hiç bir hayat eseri göstermeksizin istirahat eder-

di. Hattâ birkaç kere kendisini öldü bile zannetmişlerdi. On-
dan sonra son bir gayretle yine atına binerdi. Şarkı - Kara-
hisar'a varıldığı sırada, âsilerin bir gece evvel orada kalmış
olduklarını ve sabahın erken saatlerinde çıkıp Kara - Hasan
gediğinde çadır kurduklarını öğrendi. Murad paşa, Çerkes
Piyâle paşayı 2000 kişi ile ileri gönderdi. Murad paşanın bu
kadar sür'atle kendilerine yetişeceğini tahmin edemiyen eş-
kiya, eşyalarını hayvanlarına yükletirken Piyâle paşa yetişti.
Osmanlı askeri eşkiyanın bozulduğunu görerek yağmaya ko-
yuldu. Adana hâkimi Mustafa paşa maktul düştü. Bu sırada
sadrâzam yetişti. Eşkiya Gelûrat sahrasına çekildi. Burada
yapılan muharebede de bozularak bütün ağırlıklarını bırakıp
kaçmağa mecbur oldu. Üç gün takip devam etti. Yakalanan-
lar aman verilmeden katledilerek sadrâzamanın önünde yine
kellelerden tepeler vücuda geldi.

Kurtulabilenler, Kalender - oğlu gibi İran'a kaçtı.

Murad paşa Bayburd civarında iken Nasuh paşa gelip
orduya iltihak etti (26 Eylül 1608). (Murad paşa ile Nasuh
paşa arasında geçen hâdise, Nasuh paşanın vefatı dolayısıy-
le tafsilen yazılmıştır.)

12 gün sonra da Defterdar ve Rumeli beylerbeyi Ekmek-
çi - zâde Ahmed paşa Rumeli askeri ve hazine ile gelerek or-
ruya iltihak etti. Karaman vâlisi Zülfikar paşa da bu sırada
geldi (8 Ekim 1608).

Murad paşanın bazı garip icraâtı:

Beyşehir'de Emir - Şah denilen bir bey vardı. Softa âsi-
lerini tenkil etmekte gösterdiği şiddetle tanınmıştı. Bu yüz-
den Murad paşanın iltifatına mazhar olmuştu. Fakat maiye-
tindeki sekbanlar, Beyşehir ve Seydişehir halkına eziyet et-
meğe başlamışlardı. Canbolat - oğlu, Kalender - oğlu, Kara -
Said ve Meymun'un bertaraf edilmesinden sonra Murad Pa-
şa Emir - Şâh'a Alâiye sancağını vererek mükâfatlandırmıştı.

Emir - Şâh, Çorum ordugâhında Murad Paşa'ya veda e-
deceği sırada Seydişehir âyanından Fîl - zâde Abdürrahim
Çelebi, Emir - Şâh'ın zulûmlerinden bahsederek Murad Pa-
şa'ya şikâyetlerde bulundu. Murad Paşa :

— Sabret, efendi.

Cevabıyla karşılık verdi. Daha sonra Sadrâzamın kethüdası gelerek Emir - Şâh'ın vedâ için çadıra gelmiş olduğunu bildirdi. Sadrâzam da :

— Boğ mel'unu, aman verme! dedi.

Kethüda Emir - Şâh'ın yanına dönerek :

— Yemek yiyelim, sonra beraber sâhib-i devlet hazretlerine gidelim, dedi.

Çorba içildiği sırada kuvvetli bir muhafız arkasından bir kement atarak şiddetle sıktı ve boğdu.

Murad Paşa, tarihin kaydettiği en korkunç kan dökücülerinden biridir. Onun yanında ihtiyar, genç, kabahatli, kabahatsiz yoktur. İnsaf ve merhamet bilmezdi. Yine bir gün, öldürülen eşkiyanın başlarını, kazdırdığı kuyulara doldururken bir sipahinin atının terkesinde bir çocuk bulunduğunu gördü. Huzuruna çağırıp nasıl olup da âsiler arasında bulunduğunu sordu. Çocuk da sâfiyane bir şekilde :

— Babam kıtlık sebebiyle eşkiyaya karışmak mecburiyetinde kaldı, dedi.

Murad Paşa :

— Babanın sanatı ne idi? dedi. Çocuk :

— Saz çalardı, cevabını verince :

— Ya.. dedi, demek Celâlileri şevke getirirdi ha?!..

Diyerek çocuğun katlini emretti. Fakat cellâtlar çocuğun göz yaşlarına ve yalvarmasına dayanamıyarak :

— Bu kadcarcık bir mâsumu nasıl öldürelim?

Diyerek emri yerine getirmediler. Bu defa Murad Paşa, çocuğun öldürülmesini yeniçerilere emretti. Onlar da :

— Biz cellât mıyız? Cellâtlar buna merhamet ettiği halde biz cellâtlardan daha mı insafsız olacağız? cevabını verdiler. Sadrâzam, bu defa emrini hademe-i hassasına verdi. Onlar da uzağa çekilerek çocuğu Murad Paşa ile yalnız bıraktılar.

Bunun üzerine doksanlık ihtiyar, çocuğu kuyunun kenarına götürdü ve kadit olmuş parmaklariyle boğarak kuyuya attı. Sonra yanındakilere şu izahatı verdi :

— Kalender - oğlu gibi, Kara-Said gibi eşkiya, analarının karnından at ile, mızrak ile çıkmadılar. Onlar da bunun gibi

çocuk idiler. Bunun gibi yâni, katil ve cinayet içinde terbiye gördüler. Bu çocuk da onların tabiatlarından almıştır. Terbiyesine ne kadar çalışılsa, tabiatindeki fesadı izale etmek mümkün değildir.»

Şu sahne ve şu sözler, Murad paşanın ne müthiş bir zalim olduğunu ve Anadolu'da nice mâsumları öldürdüğünü ve hanümanları söndürdüğünü ispata kâfidir.

Murad paşaya, bundan sonra İran seferine gitmesi pâdişah tarafından emredildi ise de, bir takım mazeretler serdederek İstanbul'a döndü.

Kuyucu - Murad paşa siyasi tedbirlerle Celâîleri imha ediyor:

Murad paşa İstanbul'a tantanalı bir şekildi girmişti. Ordunun önünde, mağlûp Celâî zorba başılarının kalın yazılarla yazılmış isimleri olan 400 bayrak gidiyordu. Pâdişah, bu hizmetinden dolayı serdara iki hil'at giydirdiği gibi kendi eliyle de murassa' bir sorğu ihsân etti.

Murad paşa bu Celâî hareketlerinde, kayıtlara nazaran 100.000 den fazla insan telef edilmişti.

Kışın nihayetine doğru Murad paşa, İran seferi bahanesiyle (15 Haziran 1609) da Üsküdar'a geçti. Hakikatte maksadı İran seferine gitmek değildi. Üsküdar'da kalarak, Anadolu'da hâlâ mevcut olan bazı eşkiya reislerini de siyasi muhaberele ve tedbirlerle imha etmekte.

Hâlen Kilikya'da Muslu Çavuş, Aydın, Saruhan, Menteşe taraflarında Üveys paşa kethüdası Celâî Yusuf paşa devlete âsi durumda idiler.

Murad paşa Muslu Çavuşa, Acem seferine gelmek şartıyla kendisine Karaman eyâletini vereceğini yazdı. Fakat ayrıca ve mahrem olarak ta Karaman beylerbeyi Zülfikar paşaya şu mektubu gönderdi:

«Muslu çavuşu yakalamak için sarfettiğim tedbirlerden bir fayda olmadı. Kendisine, senin memuriyetin olan Karaman beylerbeyliği vaadedildi. Sen de onu mektuplarınla okşa, aldatmağa çalış, yanına davet et, gelirse fevkalâde hürmet

göster. Tamamiyle sana emniyet edip te, yalnız olarak gelmeğe başlayınca bir fırsatını yakala ve başını kes. Bu hizmetine karşılık sana vezirlik ve Anadolu eyâleti, oğluna da Karaman eyâleti verilecektir.»

Bundan sonra da Celâli Yusuf paşaya şu mektubu yazdı:

«Benim oğlum, senin evsafını işittim, beğendim. Berhudar ol! Bu kadar adamı başına toplamış olduğun halde hiç zulmün işitilmedi. İşte adalet bu kadar olur. Lâkin her ne kadar zulmün yoksa da adın yine Celâlidir. Keşki şu «Zorba» namını üzerinden atabilsen. Bir taze yiğitsin, sana acırım. Asker çekip Kızılbaş vuracak adamsın. Üzerine asker gönderilmek lâzı mgelir, sonra pişman olursun. Bu Osmanlı devleti Allah vergisidir. Bu devlete karşı isyan edenler felâh bulmaz. Canbolat - oğlu, Kalender - oğlu, Kara - Sait senden kuvvetli idiler, ne oldular? Sözümü dinle, dünya ahret oğlum ol. Seni inandırmak için yemin ederim ki pâdişahtan sana bir zarar gelmez (1). Evvel baharda bu Pir-i nâtuvan Kızılbaş üzerine gitmek ferman olmuştur. Sana, benimle gel sefer eyle, diyemem.

Manisa sancağı arpalık olarak yerinde dur, pâdişaha kol kanat ol. Belki Celâlilerden bir yenisi çıkar, onları tenkil edersin. Bu nasihatimi tutmazsan Acem seferini bırakır, senin üzerine gelirim. Gel, Üsküdar'da orduya mülâki ol. Seferli olmadığın için kapın halkı yerinde dursun. Çok hengâme ile gelmek lâzım değil. Birkaç gün bizimle müşerref olup saadetlû pâdişahın elini öperek selâmet ve ikbal ile gidersin. Eğer inadında musır olup ta bildiğini yapmaktan geri durmazsan küfrüne ve katline fetvâ verilir. Üzerine asker gider. Ukala ile meşveret et, sana faydalı olan ne ise sen bilirsin, mektubuma cevap ver.»

Yusuf paşa bu mektubu alınca etrafındakilerle istişare etti. Bir kısmı (Bu hilekâr ihtiyarın sözüne inananların hepsi felâkete uğradı, sakın sözüne kanma) dediler. Bir kısmı (madem ki yemin ediyor, inanmalıdır. Meselâ Türkçe bilmez Hüseyin, Tekeli Mehmed paşa, Zülfikar paşa da Celâli idi. Onları ele geçirdiği halde bir şey yapmadı) diyerek Üsküdar'a gitmesini muvafık buluyorlardı.

(1) Murad paşa, kendi namına değil, pâdişah namına yemin ediyor. Başkası namına yeminin kıymeti olmayacağını biliyor.

Nihayet Yusuf paşa Üsküdüre gitmeğe karar verdi.

Etrafindakilerin teşvikiyle pâdişah Murad paşaya (Bir an evvel İran seferine hareket et!) diye haber gönderdi. Murad paşa, pâdişahla gizli bir konuşma yaptı. Mahrem kalacağına pâdişaha yemin ettirdikten sonra (Muslu ile Yusuf paşayı elde etmek için bir müddet daha Üsküdüre, İran seferi bahanesiyle durmak icap ettiğini) anlattı.

Bir ay sonra Yusuf paşa geldi. Murad paşa ona fevkalâde itibar etti. Hil'atler giydirdi. Pâdişahın elini öptürdü.

Bir ay daha geçti. Yusuf paşa her gün, eyâletine gitmek için izin istiyor, fakat bahaneler icadederek Murad paşa onu alıkouyordu. Çünkü Murad paşa, Muslu-Çavuşun yakalanmasını bekliyordu. Yusuf paşayı derhal katletmek mümkündü. Fakat böyle yaparsa, Muslu - Çavuş derhal dağlara çıkardı.

Nihayet Muslu - Çavuş, Zülfikar paşaya o kadar inandı, onunla o kadar dost oldu ki, nihayet bir gün Konya'nın Meram bağlarında işret ederken Zülfikar paşanın adamları tarafından hücumu uğrayarak başı kesildi ve kesik başı İstanbul'a, Kuyucu - Murad paşaya gönderildi.

Artık Yusuf paşanın da başı kesilebilirdi. Bir sabah Murad paşa, Yusuf paşayı davet ederek «Behey oğlum, sana muhabbetimi bilirsin, sensiz kahve içebilir miyim? Gel, çadırın arkasına gidelim, yalnız oturalım. Geleni de yanımıza bırakmasınlar. İnşallah yarın size icâzet verilir, gidersiniz» dedi.

Kahvaltı geldi. Daha el sürmeden Kapıcılar Kethüdası içeriye girerek «Sultanım, Avlonya beyi Hüseyin bey şimdi geldi, ne diyelim» dedi. (1) Murad paşa da, sanki pek canı sıkılmış gibi:

«İnsanı da bir dakika rahat bırakmazlar ki... Ben biraz çıkayım, hemen dönerim» dedikten sonra Kethüdasıyla birkaç ağasına «Siz oturunuz, oğluma arkadaşlık ediniz» diyerek dışarı çıktı.

(1) Bu bir hile idi. Murad paşa daha evvelinden tenbih etmişti. Yusuf paşayı yalnız bırakmak için alınmış bir tedbirdi.

Mertebâni tabak içinde paça getirilmişti. Yusuf paşa «Buyurun!» diyerek el sunduğu sırada çaşnigirler kethüdası arkasından elini uzattı, sarığını başından aldı. Bir başkası da sofranın yanına yıkarak ellerini tuttu. Üzerine çullanıp başını kestiler.

Bu suretle son iki eşkiya reisini de ortadan kaldırdıktan sonra Murad paşa Üsküdar'dan İstanbul'a geçti, pâdişah Bircinci Ahmed'den büyük iltifatlar gördü. Pâdişah onu «Anadolu'yu yeni baştan fethedip kendisine hediye eden bir kahraman» olarak takdir ediyordu.

Zitva - Torok muâhedesinin tâdili:

1606 yılında, Osmanlı devleti ile Avusturya arasındaki harbe son veren Zitva - Torok muâhedesinden sonra, muâhedenin bazı maddelerinin iki hükûmet tarafından da ayrı ayrı tefsirlere yol açması yüzünden, ihtilâflar tamamen halledilmiş olmadı.

Avusturya hükûmeti, Anadolu'da Celâli eşkiya ile meşgul olmakta olan Osmanlı devletinin müşkül durumlarından istifade ederek, daha fazla müsaadeler koparmak peşinde koşuyordu.

Her iki taraf murahhasları arasında muhtelif zamanlarda, muhtelif yerlerde yapılan müzakerelerden sonra ihtilâfların halli için (12 Mayıs 1615) te Osmanlı hükûmeti tarafından Ali bey ile Gaspar Gratyani Viyana'ya gönderildi. Kardinal Klezel ile müzakerelere giriştiler. Bu müzakereler sonunda, ilâve edilen yeni maddelerle birlikte muâhedenin muaddel şekli (28 Haziran 1615) te Viyana'da imzalandı. Bu muâhede pâdişah tarafından (9 Eylül 1615) te, imparator tarafından da (1 Ocak 1616) da imzalandı.

Muaddel muâhedenin mühim kısımları şunlardı:

- 1 — Muahedenin müddeti 20 senedir.
- 2 — Zitva - Torok muahedesi maddeleri aynen mer'idir.
- 3 — Sınır boyunda, Estergon mintakasinda, Osmanlılara vergi veren 158 köyden 60 tanesi Türklere vergi verecektir.

4 — Zitva - Torok muahedesinden sonra iki tarafça alınan esirler iade edilecektir.

5 — Bu muahedenin akdinden sonra yapılacak kaleler yıkılacaktır.

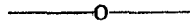
6 — Osmanlı hudutları içindeki hristiyan kiliseleri tamir edilebilecektir.

7 — İki taraf tüccarları serbestçe ticaret yapabileceklerdir.

8 — Bundan böyle beylerbeyi, voyvoda ve subaşlar vergi için köyleri dolaşmıyacak, halk, vereceklerini kendileri getirip teslim edecektir.

Bundan sonra da Avusturyalılar, muahedenin pâdişah tarafından tasdik edilen nüshasıyla, imparator tarafından tasdik edilen nüshası arasında bazı farklar olduğunu ileri sürerek bir kere daha müzakere kapısı açtılar. Yapılan karşılıklı toplantılarda bunlar da halledildi.

Bu sırada Herman Çernin ve Sezar Gallo adlarında iki Avusturya elçisi İstanbul'a geldi. Elçinin, üzerinde haç resmi olan bayrağını açarak İstanbul'a girmesi hayreti mucip oldu ve bu yüzden elçinin huzura kabulü geciktirildi. Çernin, (4 Eylûl 1616) da huzura kabul olunarak 50.000 altın florin kıymetinde gümüşten yapılmış bir eczane hediye etti.



Böylece, Birinci Ahmed devrinde üç mühim hâdise, Osmanlı devletinin zaafını meydana çıkaracak şekilde halledilmiş oluyordu. Bu üç mühim hâdise:

- 1 — Avusturya harplerinin tasfiyesi,
- 2 — İran harplerinin sona erer gibi olması,
- 3 — Anadolu'daki Celâli isyanının kanlı bir şekilde bastırılması.

Avusturya ile yapılan tasfiyede, daha yukarılarda da izah edildiği gibi Osmanlı devleti, Avrupa devletlerine karşı o güne kadar devam eden üstünlük iddiasından vaz geçiyor, mühim tâvizler vererek sulh akdetmiş oluyordu.

İran harplerinin tasfiyesi ise çok daha zararlı olmuştu.

Üçüncü Murad zamanında elde edilen bütün Kafkas fütûhâtından vaz geçilmiştir.

Celâli isyanları ise kanlı bir şekilde bastırılmış, Anadolu'da nisbî bir sükûn temin edilmişti. Fakat bu sükûn ârizî idi. Asıl huzursuzluğun sebepleri üzerinde durularak köklü ıslâhat yapılmamıştı.

Birinci Sultan Ahmed'in vefatı:

(21/22 Kasım 1617 = 22/23 Zilka'de 1026)

Birinci Sultan Ahmed, 14 yaşında tahta çıkmıştı. 28 yaşında vefat etti. Vefatının sebebi olarak su'î mide veya hummay-ı muhrika gösterilir. Rivâyete göre 20 - 30 gün rahatsızlık çekmiştir.

Onun vefatıyla, o güne kadar carî olan usul ve an'aneye muhalif olarak oğlu Osman yerine, kardeşi Mustafa tahta geçmiştir. Yani hânedanın en yaşlı olanı hükümdar olmuştur. Bu suretle, verâset usulü de değişmiştir.

Birinci Ahmed'in karakteri:

Sultan Ahmed, pek genç yaşında olmasına rağmen, devlet umuruna vukufu, imparatorluğun meselelerini ele alışındaki anlayışı bakımından cidden dikkate şayan bir şahsiyettir. Zeki, faal, münevver ve azimkâr bir hükümdardır. İmparatorluğun yorgunluğunu dikkate alarak, Avusturya ve İran cephelerinde yıllardan beri devam eden harplere nihayet vermek istemesi yerinde bir hareketti. Vâkıa harplerin tasfiyesinde, imparatorluk büyük fedakârlıklar göstermiştir.

Sefahate ve içkiye iptilâsı olmadığı harekâtından anlaşılmaktadır. Fevkalâde dindar olduğu ise muhakkaktır. Dedesi ve babası gibi, tahta çıktığı vakit kardeşlerini katlettirmemi şolması da onun lehine kaydedilecek hususattandır. Bununla beraber devlet idaresinde merhametsiz olduğu aşîkârdır.

Anadolu'da, muhtelif sebeplerle baş kaldırmış olan Ce-

lâililere karşı, Kuyucu - Murad paşa gibi korkunç bir zalimi musallât etmesi onun insanî hisleri hakkında bizi düşündürecek hususlardandır. Vâkıa, bütün Anadolu'yu saran isyan ve ihtilâl yangınıni söndürmek, Osmanlı devletinin bekası namına lâzımdı. Fakat bu tenkil hareketi, daha insanî şartlar içinde yapılabilirdi. Murad paşa ise, yalnız hakiki eşkiya-yı değil, kabahaltli kabahatsiz yüz bini aşan mâsum insanların da katlederek kuyulara attırmıştır. Tamamen Türklerden mürekkep olan Anadolu halkına karşı bu kadar korkunç bir zulüm hareketini terviç etmiş olması, onun lehine kaydedilemese gerektir.

At meydanında medrese, imaret ve timarhane ile bir de, İslâmın ve Türklüğün en muhteşem dinî âbidelerinden olan Sultan Ahmed camiini yaptırmıştır. Mekke ve Medine'ye milyonluk değerde tezyinat göndermiştir. Sarayda her cuma gecesi Kur'an okuturdu. Şarabı menetmesi de onun dindarlığına delâlet eder.

Değerli ve hassas bir şâirdi. Şiirde mahlâsı «Bahti» idi.

Bir kanunnâme hazırlatmıştır ki, vefatından iki sene sonra Müezzîn - zâde Ali efendi tarafından neşredilmiştir. Vâkıa bu kanunnâme, yeni hükümler ihtiva etmiyor idi ise de, mevcutları tasnif ediyordu. Sancak ve eyâletleri, timar zeâmetleri daha güzel bir şekilde taksim ve kara ve deniz kuvvetlerini tâyin, pâdişahın iç ve dış saray erkân ve memurlarını tanzim, zabıtaya, malî hususlara, timar ve zeâmetlere dâir eski emirleri daha muntazam bir şekilde düzenliyordu. 1

**SULTAN MUARD, SULTAN MEHMED
VE SULTAN AHMED ZAMANLARI
DEVLET RİCALİNE AİT LİSTE
SADRAZAMLAR**

ÜÇÜNCÜ MURAD DEVRİ:

Sokullu . Mehmed Paşa : Kanûnî'nin son sadrâzamıdır. İkinci Selim devrinde de aynı vazifeyi ifa etmiştir. Üçüncü Murad zamanında 4 sene, 9 ay, 21 gün sadrâzamlık yapmış ve bir Boşnağın hançeriyle öldürülmüştür. (12 Ekim 1597). Kendisi aslen Boşnak'tır. Üç pâdişah devrindeki sadâret müddeti 14 sene, 3 ay, 15 gündür.

(Hayatı hakkındaki izahat, metinde, ölümü bahsinde yazılmıştır-)

Ahmed Paşa (Semiz).

Sokullu'nun ölümünden sonra (13 Ekim 1579) da sadrâzam olmuştur. Milliyeti Arnavuttur. Kanûnî zamanında yaşamış olan meşhur İskender - Çelebi'nin kölelerinden ve onun yetiştirmelerindendir. Saraydan kapıcı başılık ile çıkmış, Yeniçeri ağası ve sonra Rumeli beylerbeyi olmuştur. Mihrimah Sultanın kızı Ayşe sultanla evlenerek damat olmuştur.

Ahmed paşa, Sokullu'ya cephe alan partiye mensuptu. Kayde değer hiç bir hususiyeti olmıyan silik bir şahsiyetti.

(28 Nisan 1580) da vefat etmiştir.

Bundan sonra, vezir-i âzamlık makamına göz diken iki devşirme vezir arasındaki rekabet yüzünden sadâret makamı ilga olunarak 3 ay, 9 gün bu makam münhal kalmıştır. Bu müddet içinde Lala Mustafa paşa vekil-i saltanat ünvanı ile sadâret kaymakamlığı vazifesini görmüştür.

Koca - Sinan paşa:

Arnavuttur. (25 Ağustos 1580) de vezîr-i âzam olmuştur. Üçüncü Mehmed ve Üçüncü Murad devirlerinde 5 defa sadrâzam olmuştur. Enderundan yetişmiştir. Yavuz Sultan Selim'in kızının kızı ile evlenmiştir.

Mağrur, mütekebbir, inatçı, zalim, yalancı ve hudutsuz ihtirası ile tarihte kötü bir nam bırakmıştır. Bu ilk sadâretinden azline sebep, İran Şahının sulha talip olduğuna dair pâdişaha yalan söylemesi olmuştur. (6 Aralık 1582).

Saraya intisabından sonra taşra hizmetine Sancak beyliği ile çıkmış, Malatya, Kastamonu, Gazze ve Nablus Sancak beyliklerinde bulunmuş, daha sonra Erzurum, Halep ve Mısır beylerbeyliklerinde bulunmuştur. 1565 te Yemen serdarlığına tâyin edilmiştir. 1571 de kubbe veziri olmuştur. (Hayatı hakkında metinde, ölümü münasebetiyle mufassal malûmat vardır.)

Siyavuş paşa (Kaniçeli)

Koca - Sinan paşadan sonra (24 Aralık 1582) de sadrâzam olmuştur.

Saraydan yetişmedir. Hırvat veya Macar olduğu anlaşılmaktadır. İkinci Selim'in kızlarından Fatma sultanla evlidir. Sarayda Hazine kethüdalığı, büyük mirahorluk yapmış, daha sonra Yeniçeri Ağası ve sonra Rumeli beylerbeyi olmuştur. 1580 de kubbe vezirliğine yükselmiştir.

Sadâretten azlinin sebebi, meşhur Kafkas fâtihi Özdemir - oğlu Osman paşayı kıskanarak, onun gaza mükâfatı olarak askerlerine verdiği terfileri iptal ettirmek olmuştur. Siyavuş paşanın maksadı, bu suretle askerleri, Osman paşa aleyhine kışkırtmaktı. (25 Temmuz 1584) te azledilmiştir.

Özdemir - oğlu Osman paşa:

Devrinin en değerli kumandanlarından, cesur, vatanperver bir şahsiyettir. Babası Özdemir paşa, Yemen ve Habeş fütûhatiyle tanınmıştır. Osman paşa Mısır'da 1527 de doğmuştur. Türk veya Çerkes bir aileye mensuptur.

Osman paşa da babası gibi Habeş beylerbeyi olmuş ve bu vazifede 7 sene kaldıktan sonra azledilmiştir. Daha sonra 1569 da Yemen harekâtına memur edilmiştir. Fakat bu vazifede Koca - Sinan paşa ile geçinemediği için azledilerek İstanbul'a gelmiştir.

Sokullu - Mehmed paşa ile arası iyi değildi. Onun Kafkas harekâtı bir kahramanlık destanı gibi halkın hâtıralarında yıllarca yaşamıştır. Şirvan ve Dağıstan'ın Osmanlı ülkesine katılması onun kahramanlıkları sayesinde olmuştur.

İran harpleri sırasında, eski dostu Lala - Mustafa paşa ile de arası açılmış, Lalanın kıskançlığı yüzünden pek çok mahrumiyetlere uğramıştır. İran harekâtı ve Kırım Hanları ihtilâfını hallettikten sonra İstanbul'a geldiği vakit pâdişah Üçüncü Murad tarafından fevkalâde iltifata nâil olmuştur. 1578 de kendisine vezaret rütbesi verilmiş ve nihayet (28 Temmuz 1584) te sadrâzam olmuştur.

Sadrâzam ve serdar olarak tekrar İran serhadine gittiği vakit İran Azerbaycanı'nı fethettikten ve Tebriz'i tahkim ettikten sonra «Acı - Çay» da konakladığı sırada (29 Ekim 1585) te vefat etmiştir. Türk tarihinin yetiştirdiği en değerli kumandanlardandır. «Meşale savaşı» meşhurdur.

Hadım - Mesih paşa:

Osmanlı tarihinde hadım vezir-i âzamların dördüncüsüdür. (1 Aralık 1585) te doksan yaşında olduğu halde vezir-i âzam olmuştur. Mesih paşa da Enderundan yetişmiştir. 1574 te Mısır beylerbeyi olmuş ve orada kaldığı beş sene zarfında Mısır'ı gayet güzel idare etmiştir. Bu hizmeti mukabilinde kubbe veziri olmuştur. Özdemir - oğlu Osman paşanın vefatından sonra sadrâzam olmuş ise de bu vazifede çok kalmamış (14 Nisan 1586) da istifa etmiştir. İstifasına sebep Reis-ül-küttabın değiştirilmesi hakkındaki arzının, Üçüncü Murad tarafından reddi keyfiyetidir. Bu suretle doksanlık ihtiyar, sadâret makamının salâhiyetlerini müdafaa ve sarayın devlet işlerine müdahalesini kabul etmediğini göstermiştir. (1592) yılında vefat etmiştir.

Kaniye'li - Siyavuş paşa:

Hadım Mesih paşanın istifasından sonra Siyavuş paşa, (15 Nisan 1586) da ikinci defa sadrâzam olmuş ve bir Yeniçeri isyanı dolayısıyla (2 Nisan 1589) da azledilmiştir.

Koca - Sinan paşa:

Sinan paşa bu ikinci sadrâzamlığına (2 Nisan 1589) da tâyin edilmiş ve (1 Ağustos 1589) da, bir Yeniçeri isyanı dolayısıyla azledilmiştir.

Ferhad paşa:

Macar veya Hırvat olduğu söylenilen Ferhad paşa, Koca - Sinan paşanın azlini müteakip (1 Ağustos 1592) de vezir-i âzam olmuştur. Milliyetinin Arnavut olduğu da rivâyet edilir. Kanûnî Süleyman'ın teveccühünü kazanmış bir kimse idi.

Üçüncü Murad devrinde 1581 de Yeniçeri Ağası olup kısa bir müddet sonra sadrâzam Sinan paşa tarafından azledildi. Koca - Sinan paşa sadâretten düştükten sonra Rumeli beylerbeyi oldu. Daha sonra da kubbe veziri olarak İstanbul'a alındı ve akabinde 1583 te Doğu serdarlığına tâyin edildi. İkinci doğu serdarlığı sırasında 1590 da Osmanlı - İran sulhu için çalışmalar oldu. Bu yüzden (1590) Osmanlı-İran sulhuna «Ferhad paşa sulhu» denilmiştir.

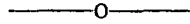
İkinci Sadrâzamlığından azlinin sebebi, müzevir, müfsit ve muhteris Koca - Sinan paşanın entrikaları yüzündendir.

Kaniye'li - Siyavuş paşa:

(4 Nisan 1592) da ikinci defa sadrâzam olmuştur. Hırvat veya Macar olduğu rivâyet edilir. Her iki sadrâzamlığı sırasında da İstanbul'da Yeniçeri isyanı çıkmasından dolayı düşmanları onu pâdişaha «Uğursuz» diye gammazlamaları üzerine bu ikinci sadâretinden (28 Ocak 1593) te azledilmiştir.

Koca - Sinan paşa:

Bu defaki sadâreti Üçüncü sadâretidir. Bundan evvel müzevirliklerine nihayet verilebilmek için Malkara'ya nefye-dilmişti. Bu defaki tâyini (28 Ocak 1593) tür. Bu defaki azlinin sebebi, kendisi Avusturya hududunda bulunurken, sadâret kaymakamı olarak İstanbul'da bulunan rakibi Ferhad paşa tarafından pâdişaha, aleyhinde bir takım isnatlarda bulunulmuş olmasıdır. (16 Şubat 1595) te azledilerek tekrar Malkara'ya sürülmüştür.

**ÜÇÜNCÜ MEHMED DEVRİ:****Ferhad paşa:**

Arnavud'tur. (16 Şubat 1595) te ikinci defa sadrâzam olmuş, fakat rakibi Koca - Sinan paşanın tezvirleriyle (7 Temmuz 1595) te azledilerek, azlinden 3 ay sonra intikamcı Koca - Sinan paşa tarafından (9 Ekim 1595) te idam edilmiştir.

Koca - Sinan paşa:

Ferhad paşanın azli üzerine (7 Temmuz 1595) te dördüncü defa sadrâzam olmuştur. Sırf kıskançlığı, şahsî ihtirası yüzünden açılan Avusturya seferinin, Türk milletine ne büyük fedakârlıklara mal olduğu metinde yazılıdır. Kendinin ve oğlu Mehmed paşanın Avusturya serhadında sebep oldukları felâketler yüzünden (19 Kasım 1595) te azledilerek yine Malkara'ya sürülmüştür. (Hayatı hakkında metinde ve bundan evvelki sadrâzamlıklarında tafsilât vardır.)

Lala - Mehmed paşa:

(19 Kasım 1595) te sadrâzam olmuş, Türk asıllıdır. Sadrâzam olduğu vakit esasen hasta idi, ancak bir gün divana çıkabilmiştir. Şir-i pençeden vefat ettiği rivâyet edilir. (28 Kasım 1595) te Üçüncü Mehmed'in lalalığında bulunduğu için «Lala» lâkabını almıştır. Sadrâzamlığı ancak on gün kadar sürmüştür. Dürüst, temiz ahlâklı ve değerli bir vezirdi.

Koca - Sinan paşa:

Lala - Mehmed paşanın vefatını müteakip, on gün evvel sadrâzamlıktan azledilmiş olan Koca - Sinan paşa, beşinci ve sonuncu defa sadrâzam olmuştur. (1 Aralık 1595). Siyasette ve kumandanlıkta beceriksiz, haris, intikamcı, anut ve müfsit bir şahsiyet olan bu doksanlık ihtiyar, her defasında sadrâzamlığı, saraya milyonlarca liralık rüşvet takdimi suretiyle elde etmiştir. Vefatında muazzam bir servet bırakmıştır. (Hayatı hakkında, vefatına ait metindeki yazıda malûmat vardır.)

Vefatı, 3 Nisan 1596 dır.

Damat - İbrahim paşa:

Boşnak ve Hırvat asıllıdır. Üçüncü Murad'ın kızı Ayşe sultanla evlenmiştir. Binaenaleyh Üçüncü Mehmed'in eniştesidir. (4 Nisan 1596) da sadrâzamlığa tâyin edilmiştir. Haç-Ova meydan muharebesinde, rakibi Cağale - zâde Sinan paşanın entrikasıyla sadâretten azledilmiştir. (27 Ekim 1596)

Cağale - zâde Sinan paşa:

Cineviz korsanlarından «Visconti di Cicala» nın oğludur. Piyâle paşa tarafından esir edilmiştir. Asıl adı «Sicipione Cicala» dır. (28 Ekim 1596) da Haç - Ova meydan savaşının kazanıldığı günün akşamı sadrâzam olmuş, bozguna uğrayan askerlerin hepsini firari addederek 30.000 kişinin idamına hüküm vermek suretiyle Anadolu Celâli eşkiyalığının pat-

lak vermesine sebep olarak devlete büyük fenalıklar yapmıştır. Şahsiyeti ve hayatı hakkında metinde geniş malûmat vardır. (5 Aralık 1596) da azledilmiştir. İstanbul'daki Cağal-oğlu semtinin adı bu karışık adama izâfeten verilmiştir. Türk milletine en fazla zararı dokunan devşirmelerden biridir.

Damat - İbrahim paşa:

Bu ikinci sadâretidir. (5 Aralık 1596) da tâyin edilmiştir. İdaresizliği yüzünden Kırım'da kanlı kardeş kavgaları çıkmasına sebep olmuştur. (3 Kasım 1597) de azledilmiştir. Milliyeti Boşnak veya Hırvattır.

Hadım - Hasan paşa:

Hadım vezir-i âzamların beşincisidir. Valide sultana rüşvet vererek bu makama gelmiştir. İdam edilmesinin sebebi de boşboğazlığıdır. Memuriyetleri rüşvetle satan Hasan paşa, rüşvet aldığı kimselere «Sizden aldığım bu paralar bana kalıyor zannetmeyiniz, valide sultan beni haraca kesti.» demek suretiyle valide sultanı dile getirmiş, daha sonra da pâdishahın en ziyade yakını olan Kızlar Ağası Gazanfer ağayı idam ettirmeğe teşebbüs edince, Hoca Sadüddin efendinin de aleyhinde olmasından dolayı evvelâ (6 Ocak 1599) da azledilmiş, kısa bir müddet sonra da idam edilmiştir.

Cerrah - Mehmed paşa:

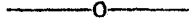
Vaktiyle Üçüncü Mehmed'i sünnet eden kimsedir. (9 Nisan 1598) de sadrâzam olmuştur. Ehliyetsiz bir şahıs idi. Sekiz aylık sadâretten sonra 6 ocak 1599) da azledilmiştir.

Damat - İbrahim paşa:

Üçüncü sadrâzamlığıdır. (6 ocak 1599) da sadrâzam olmuş, (10 Temmuz 1601) de Belgrad önünde vefat etmiştir. Cenazesi İstanbul'a getirilmiştir.

Yemişçi - Hasan paşa:

Milliyeti Arnavud'tur. (22 Temmuz 1601) de sadrâzam olmuştur. Kendisine Ayşe Sultan da verilerek damat olmuştur. Damat olduktan sonra kibir ve gururu büsbütün artmış, haklı haksız pek çok kimselerin kanına girmiş, etrafındaki-lerin hepsini hakaretleriyle kendine düşman etmiş, kendinden başka kimseye kıymet vermemiş olan bu devşirme ve çok karaktersiz vezir, Yeniçerilere dayanarak pâdişaha bile kafa tutacak hale gelmiştir. (4 Ekim 1603) te azledilmiştir.

**BİRİNCİ AHMED DEVRİ:****Malkoç - Ali paşa:**

Üçüncü Mehmed'in son günlerinde, Mısır beylerbeyliğinden sadrâzamlığa tâyin edilmiş, onun vefatını müteakip İstanbul'a gelerek Birinci Ahmed tarafından sadrâzamlıkta ipka edilmiştir. (16 Ekim 1603). Milliyeti Boşnaktır. Zalim, hunhar, mağrur bir kimse idi. (28 Temmuz 1604) te Belgrad'da ölmüştür.

Lala - Mehmed paşa:

Sokullu ailesindendir. Macaristan serdarlığından vezir-i âzam olmuştur. Milliyeti Bosnaktır. Değerli bir kumandan, iyi bir devlet adamı idi. Fakat Derviş - Mehmed paşa gibi entrikacı bir kimsenin kurbanı olmuş, hattâ, kendi makamına göz diken hain Derviş paşa tarafından zehirletilerek öldürülmüştür. (5 Ağustos 1604) te vezir-i âzam olmuş, (21 Haziran 1606) da vefat etmiştir. Eğer su-i kaste kurban gitmeseydi, ve

pâdişah tarafından maruzatı kabul edilerek hiç olmazsa Avusturya cephesine gönderilseydi, (1606) Zıtva - Torok muahedesi her halde daha iyi şartlarla tanzim ve tasdik edirdi.

Derviş - Mehmed paşa:

Lala - Mehmed paşanın vefatı üzerine yerine (21 Haziran 1606) da, sadâret kaymakamlığından getirilmiştir. Hilekârlığı, garezkârlığı, hasisliği ve yalancılığı ile tanınmıştır. (Metinde hayatı hakkında malûmat vardır).

Kuyucu - Murad paşa:

Hırvat asıllı olan Kuyucu - Murad paşa, Anadolu'daki Celâli isyanlarını bastırmakta gösterdiği zulüm ve insafsızlıkla meşhurdur. Haklı ve haksız yüz bini geçen insan öldürmüştür. «Aralık 1606» da sadrâzam olmuş, Doğu serdari olarak İran üzerine giderken Diyarbakır civarında vefat etmiştir. Bir rivâyete göre, ötedenberi sadrâzamlığa göz diken, bütün hayatı boyunca haksızlık ve katil ile tanınmış olan Nasuh paşa tarafından zehirlenerek ölmüştür.

İran harpleri sırasında bir kuyuya düşerek esir edilmesi üzerine «Kuyucu» denilmeğe başlanmış ise de, asıl bu «Kuyucu» lâkabı, Celâli isyanları sırasında öldürdüğü yüz bini mütecaviz insanı, kuyulara doldurmasından ileri gelmiştir.

1554 te Mısır vâlisi Mahmud paşanın yanında kethüdarlık etmiş, daha sonra iki sene kadar Yemen beylerbeyi olmuştur. Bundan sonra muhtelif Sancak beyliklerinde bulunmuştur. İranlılara esir olup tekrar memlekete döndükten sonra Kıbrıs beylerbeyliği yapmış, daha sonra uzun bir müddet Rumeli harplerinde ve Hoç - Ova muharebesinde bulunmuştur.

1606 Zıtva - Torok muahedesi müzakereleri sırasında rolü olmuş ve Derviş paşanın idamından sonra vezir-i âzam olmuştur.

Vefatı (5 Ağustos 1611) dedir.

Nasuh paşa:

Makamına göz dikerek öldürttüğü Kuyucu - Murad paşadan sonra (22 ağustos 1611) de vezîr-i âzam olmuştur. Gümülcine'de doğmuş, fakat ailesi Drama'da yerleşmiştir. Arnavud asıllıdır. Bir rivâyete göre babası bir Rum papasıdır. Zülüflü -Baltacı ocağından yetişmiştir. Daha sonra Divan-ı hümayûn çavuşluğu, müteferrikalıkta bulunmuş, bir müddet Zile voyvodalığında bulunduktan sonra tekrar saray hizmetine girerek Kapıcılar kethüdası ve Küçük mirahor olmuştur.

Diyarbakır beylerbeyi olduğu sırada, Celâli isyanlarıyla meşgul olan Kuyucu - Murad paşanın davetine çok geç olarak icabet etmiştir.

Kuyucu - Murad paşanın vefatı üzerine sadrâzam olunca, pâdişahın, pek küçük yaşta olan kızı Ayşe sultana nişanlandıktan sonra gurur ve azameti büsbütün artmıştır. 1612 yılında İran'la aktedilen sulh bunun zamanında yapılmıştır.

Garezkâr ve kanlı bir adamdı. (Hayatı hakkında metinde, ölümü bahsinde mufassal malûmat vardır.)

(17 Kasım 1614) te idam edilmiştir.

Öküz - Mehmed paşa:

Kara - Mehmed paşa da denilir. Türk asıllıdır. İstanbul Karagümrük semtinde Kara - Hasan veya Kara - Hüseyin adındaki bir nalbandın oğlu olduğu için bu isimle anıldığı anlaşıyor. Osmanlı saray usulüne göre saraya ancak devşirme suretiyle girilebildiği halde Türk asıllı olan Mehmed Ağa nasılsa bir ara saraya girerek muhtelif saray hizmetlerinde bulunmuş, Silâhtarlık yapmış, 1607 da vezirlikle Mısır vâlisi olmuştur. Mısır vâliliğinde bulunduğu sırada halka karşı çok iyi muamele ederek, lüzumsuz vergileri kaldırmış, dört sene zarfında hazine gelirini artırmış, imar hareketlerinde bulunmuştur.

İstanbul'a dönüşünde pâdişahın kızı Gevher Han sultanla evlenerek damat oldu (1612). Ve yine bu sırada Kaptan-ı Deryalığa tâyin edildi.

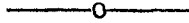
(17 Ekim 1614) te sadrâzam oldu. (17 Kasım 1616) da azledildi. Zekâsı, dürüstlüğü, hakşinaslığı ve cesareti ile tanınmış değerli bir vezirdir. Mevlevî tarikatine mensuptu.

İkinci Osman zamanında bir kere daha vezîr-i âzam olmuştur. Son vazifesi Halep vâililiğidir ve orada vefat ederek Şeyh Bekir zâviyesine gömülmüştür.

Doğduğu semt olan Karagümrükte câmi, çeşme ve mektep yaptırmıştır. Ulukışlada da câmi, mektep, medrese ve köprü yaptırmış olduğuna göre oralı olması ihtimali vardır.

Halil paşa:

Kayseri veya Maraş taraflarındaki bir Ermeni ailesinden olduğu rivâyet edilir. Derya kaptanlığından (17 Kasım 1616) da vezîr-i âzam olmuştur. İran cephesindeki muvaffakiyetsizliklerinden dolayı, İkinci Osman zamanında azledilmiştir.



ŞEYHÜLİSLÂMLA

(Üçüncü Murad, Üçüncü Mehmed, Birinci
Ahmed zamanlarında)

ÜÇÜNCÜ MURAD DEVRİ:

Hâmid Mahmud Efendi:

İkinci Selim zamanında (25 Ağustos 1574) te Şeyhülislâm olmuş, Üçüncü Murad devrinde (16 Ekim 1577) de vefat etmiştir. Yenişehir kadısı Mehmed efendinin oğludur. Âlim, fâdıl, dürüst bir insandı.

Kadı - zâde Ahmed Şemsüddin efendi:

(18 Ekim 1577) de Şeyhülislâm olmuş (25 Mayıs 1580) de vefat etmiştir. Babası, Kanûnî devrinde Edirne kadılığında bulunmuş olan Bedrüddin Mahmud efendidir. Muhtelif müderrislikler, kadılıklar ve kadı-askerliklerde bulunmuştur.

Ma'lul - zâde Mehmed efendi:

Babası, Kanûnî devri kadı-askerlerinden «Ma'lul - Mehmed» efendidir. Meşhur Ebussuud efendinin damadıdır. (25 Mayıs 1580) de Şeyhülislâm olmuştur. İstifa veya azil suretiyle bu vazifeden (12 ocak 1582) de ayrılmıştır. (14 Ocak 1585) te vefat ederek Zincirlikuyuda defnedilmiştir.

Çivi - zâde Hacı - Mehmed efendi:

Babası, Kanûnî devri Şeyhülislâmlarından Çivi - zâde Muhiddin efendidir. Muhtelif kadılıklarda, kadı-askerliklerde bulunmuştur. (21 Ocak 1582) de Şeyhülislâm olmuş (6 Mayıs 1587) de vefat etmiştir.

Müeyyed - zâde Abdülkadir efendi:

Babası, tanınmış mütasavvıflardan Şeyh Kerim - Hacı efendidir. 1514 te doğmuş, (6 mayıs 1587) de, 73 yaşında Şeyhülislâm olmuştur. 1589 daki Yenigeri isyanı dolayısıyla (2 Nisan 1589) da bütün vükelâ ile birlikte azledilerek 1594 te vefat etmiştir. Mezarı Eyüptedir.

Bostan - zâde Mehmed efendi:

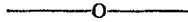
Babası, Kanûnî devri ulemâsından Bostan - Mustafa efendidir. 1535 yılında doğmuş (3 Nisan 1589) da Şeyhülislâm olmuş (10 Mayıs 1592) de azledilmiştir. Türkçe ve Arapça şiirleri vardır.

Bayram - zâde Hacı - Zekeriya efendi:

Değerli bir âlimdir. Büyük Divan şâiri Yahya efendinin babasıdır. Bütün ilmiye mertebelerini katettikten sonra (10 Mayıs 1592) de 78 yaşında Şeyhülislâm olmuştur. Kıymetli ilmi eserleri olduğu gibi şiirleri de vardır. Şiirde mahlâsı «meyli» dir. (11 Temmuz 1593) te vefat ederek Sultan Selim-de yaptırmış olduğu Dâr-ül-Hadis'e defnedilmiştir.

Bostan - zâde Mehmed efendi:

Bu ikinci Şeyhülislâmlığına (11 temmuz 1593) te tâyin edilmiş ve (1 nisan 1598) de vefat etmiştir. Mezarı, Şehzâde câmii yanındadır.

**ÜÇÜNCÜ MEHMED DEVRİ ŞEYHÜLİSLAMLARI****Bostan - zâde Mehmed efendi:**

Üçüncü Murad'ın son Şeyhülislâmıdır. (Üçüncü Murad devrine müracaat.)

Hoca - Mehmed Sadüddin efendi:

Yavuz Sultan Selim'in nedimi ve onun vefatı sırasında başucunda bulunan Hasan - Can'ın oğludur. 1536/37 yılında İstanbul'da doğmuştur. Üçüncü Murad Manisa'da veliaht şehzâde iken onun hocalığına tâyin edilmiş, Sultan Murad pâdişah olduktan sonra da Hâce-i Sultânî olmuştur. Üçüncü Mehmed'in, şehzâdeliği sırasında hocası vefat etmiş olduğu için, onun pâdişahlığı zamanında da pâdişah hocalığı sıfatını muhafaza etmiştir.

Haç - Ova meydan muharebesi sırasında pâdişahın bir ara orduyu bırakıp İstanbul'a dönmek istemesine muhalefet ederek, bu harbin kazanılmasında başlıca âmillerden olmuş. Fakat bu harpten dönüşü müteakip, metinde de izah edildiği gibi azledilmiş, kısa bir müddet sonra tekrar aynı mevkie getirilerek hem meşihati, hem pâdişah hocalığını uhdesinde birleştirdiği için «Câmi'ür-riyâseteyn» adıyla anılmağa başlamıştır. Şâir ve hattat olan hocanın en mühim eseri, «Tâc-üt-tevârih» tir. Bu eseriyle en meşhur Osmanlı müverrihleri arasında yer almıştır. Bundan başka «Selim-nâme» adlı bir eseri ve daha bir takım küçük eserleri ve tercümeleleri vardır. (1 Nisan 1598) de Şeyhülislâmlığa tâyin edilmiş ve (2 Ekim 1599) da vefat etmiştir.

Sun'ullah efendi:

Meşhur Ebuussud efendinin amca - zâdelerinden Cafer efendinin oğludur. Ebuussud efendiden feyiz almıştır. 1552/1553 yılında doğmuş, muhtelif ilmiye mertebelerinde bulunduktan sonra (2 Ekim 1599) da Şeyhülislâm olmuştur. Devrinin ahlâk, fazilet ve ilim bakımından en ileri bir şahsiyeti idi. (2 Ağustos 1601) de azledilmiştir.

Mehmed - Çelebi efendi:

Meşhur Hoca - Sadüddin efendinin büyük oğludur. 1568 senesinde Bursa'da doğmuş ve 34 yaşında olduğu halde (2

Ağustos 1601) de Sun'ullah efendinin yerine Şeyhülislâm olmuştur. Değerli bir âlimdi. Türkçe, Arapça ve Farsça da kıymetli şiirleri vardır. (4 Ocak 1603) te azledilmiştir.

Sun'ullah Efendi:

Sun'ullah efendinin bu, ikinci Şeyhülislâmlığıdır. (4 Ocak 1603) te bu makama gelmiş, fakat 1 ay, 4 gün sonra tekrar azledilmiştir. Azlinin sebebi, devşirme Yeniçerilere karşı, Sipâhileri isyana teşvik etmesi ve sadrâzamlar bahsinde karakterini yazdığımız Arnavud vezîr-i âzam Yemişçi - Hasan paşanın katline fetvâ vermesi olmuştur. (8 Şubat 1603) te azledilmiştir.

Ebu-l-meyâmin Mustafa Efendi:

İlmiye silsilesini katederek Anadolu kadı-askerliğine kadar yükseldikten sonra Sun'ullah Efendinin yerine (8 Şubat 1603) te Şeyhülislâm olmuş, (8 Haziran 1604) te azledilmiştir. Birinci Ahmed devrinin de ilk Şeyhülislâamıdır.

BİRİNCİ AHMED DEVRİ ŞEYHÜLİSLAMLARI

Sun'ullah efendi:

Bu, üçüncü Şeyhülislâmlığıdır. (8 Haziran 1604) te tâyin edilmiş (28 Temmuz 1606) da azledilmiştir.

Ebü'l - Meyâmin Mustafa efendi:

İkinci Şeyhülislâmlığıdır. (28 Temmuz 1606) da tâyin edilmiş (23 Kasım 1606) da vefat etmiştir.

Sun'ullah Efendi:

Dördüncü Şeyhülislâmlığıdır. (23 Kasım 1606- da tâyin edilmiş (5 Haziran 1608) de azledilmiştir. 60 yaşı sırasında

(10 Nisan 1612) de vefat etmiş, Kırkçeşme civarında Hüseyin bey mescidinde defnedilmiştir.

Mehmed - Çelebi Efendi :

İkinci Şeyhülislâmlığıdır. Hoca Sadüddin efendinin oğludur. Bu ikinci Şeyhülislâmlığına (5 Haziran 1608) de tâyin edilmiş (2 temmuz 1615) te vefat etmiştir.

Mehmed Çelebi efendi, Birinci Sultan Mustafa'nın da ilk Şeyhülislâmıdır.



ÜÇÜNCÜ MURAD, ÜÇÜNCÜ MEDMED BİRİNCİ AHMED DEVRİ KAPTAN-I DERYALARI

Üçüncü Murad devri:

Kılıç - Ali paşa: 1572 — 1587 seneleri arasında... Milliyeti Türktür. Bu tarihte vefat etmiştir.

Damat - İbrahim paşa: 1587 — 1588.. Azledilmiştir. Milliyeti Boşnak veya Hırvattır.

Uluç - Hasan paşa: 1583 — 1591.. Bu tarihte vefat etmiştir. Milliyeti Türktür.

Cağala - zâde Sinan paşa: 1591 — 1595 azledilmiştir. Cınevizli bir muhtedidir. (Sadrâzamlar listesine de bakınız.)

ÜÇÜNCÜ MEHMED DEVRİ:

Cağala - zâde Sinan paşa: 1595 — 1598 azledilmiştir.

BİRİNCİ AHMED DEVRİ:

Cağala - zâde Sinan paşa: 1598 — 1605 Bu sene azledilmiştir.

Kubad - Mustafa paşa: 1605 — 1606 azledilmiştir.

Derviş Mehmed paşa: 1606 — 1606 (Sadrâzamlar listesi-ne bakınız) Milliyeti Boşnaktır.

Cafer paşa: 1606 — 1608 azledilmiştir.

Müezzın - zâde Hafız . Ahmed paşa: 1608 — 1608 Şam vâililiğine nakledilmiştir. Milliyeti Pomaktır.

Halil Paşa: 1608 — 1610 Azledilmiştir. Milliyeti Ermenidir.

Öküz Mehmed paşa: 1610 — 1613 Azledilmiştir. Milliyeti Türktür.

Halil paşa: İkinci defa, 1613 — 1616 sadrâzam olmuştur. Ermenidir.

ÜÇ PÂDİŞAH DEVRİNDE BAŞ DEFTERDARLAR

ÜÇÜNCÜ MURAD DEVRİ:

Lâlezar Mehmed Çelebi: 1573 — 1575 azledilmiştir.

Kara Uveys Paşa: 1575 — 1578.. Budin beylerbeyi olmuştur. Milliyeti Türktür.

Lâlezar Mehmed Çelebi: 1578 — 1581 azledilmiştir.

Kara Uveys Paşa: 1581 — 1582 azledilmiştir.

Okçu - zâde Mehmed paşa: 1582 — 1583 azledilmiştir.

Hacı İbrahim efendi: 1582 — 1583 azledilmiştir.

Mahmud efendi: 1583 — 1585 azledilmiştir. Türktür.

Hüsrev bey: 1585 — 1585 azledilmiştir. Defterdarlık müddeti 3 ay 20 gündür.

Burhaneddin Efendi: 1585 — 1586 azledilmiştir.

Kara Uveys paşa: Üçüncü defa 1586 — 1587. Mısır vâilîliğine tâyin edilmiştir.

Ramazan efendi: 1587 — 1587 azledilmiştir. Kara Uveys paşanın kardeşidir.

Hacı İbrahim efendi: İkinci defa 1587 — 1588 azledilmiştir.

Ramazan Efendi: 1588 — 1588 azledilmiştir.

Mahmud efendi: kinci defa 1588 — 1589 Yeniçeri isyanında öldürülmüştür.

Emîr - Mehmed efendi: 1589 — 1593 azledilmiştir. Milliyeti Acemdir.

Hacı İbrahim Efendi: Üçüncü defa 1593 — 1594 azledilmiştir.

ÜÇÜNCÜ MEHMED DEVRİ

Nuh Paşa: 1594 — 1595 azledilmiştir.

Hasan efendi: 1595 — 1595 azledilmiştir. Müddeti 6 ay, 3 gündür.

Emir Mehmed efendi: İkinci defa 1595 — 1595 azledilmiştir.

Mezbele Turpu Mehmed efendi: 1595 — 1596 azledilmiştir.

Hacı İbrahim paşa: 1596 — 1596 azledilmiştir.

Ali Efendi: 1596 — 1597 azledilmiştir. Milliyeti Tütktür.

Tophaneli Mahmud efendi: 1597 — 1597 azledilmiştir. Türktür.

Ali Çavuş : 1597 — 1597 azledilmiştir. İkinci defa.

Tophaneli Mahmud efendi: 1597 — 1598 azledilmiştir. İkinci defa.

Tezkereci - zâde Mahmud paşa: 1598 — 1599 azledilmiştir.

Burhanüddin paşa: 1599 — 1600 vefat etmiştir. İkinci defa.

BİRİNCİ AHMED DEVRİ:

Tophaneli - Mahmud paşa: 1600 — 1603 azledilmiştir. Üçüncü defa.

Mehmed paşa: 1603 — 1604 azledilmiştir.

Hafız Mahmud Efendi: 1604 — 1605 azledilmiştir.

Tophaneli Mahmud paşa: Dördüncü defa 1605 — 1606 vefat etmiştir.

Ekmekçi - zâde Ahmed efendi: 1606 — 1613 azledilmiştir. Arnavud'tur.

Lonka - zâde Mustafa efendi: 1613 — 1614 azledilmiştir.

Bâki Efendi / Paşa: 1614 — 1615 azledilmiştir.

Lonka - zâde Mustafa efendi: 1615 — 1617 azledilmiştir.

Rizeli - Hasan paşa: 1617 — 1618 azledilmiştir.

ÜÇ PÂDİŞAH DEVRİNDE NİŞANCILAR

ÜÇÜNCÜ MURAD DEVRİ:

Feridun Ahmed efendi/paşa: 1573 — 1576 azledilmiştir. Meşhur «Münşeât-üs-salâtin» sahibidir.

Mahmud Çelebi (Muallim - zâde): 1576 — 1577 azledilmiştir.

Boyalı . Mehmed paşa (Kara . Nişancı): 1577 — 1580 kubbe veziri olmuştur.

Hamza Çelebi: 1580 — 1581 azledilmiştir.

Feridun Ahmed Efendi / Paşa : 1581 — 1583 vefat etmiştir.

Muhyî Çelebi/Paşa: 1583 — 1588 azledilmiştir.

Mehmed Çelebi (Tâci . Bey . zâde): 1588 — 1588 vefat etmiştir.

Boyalı . Mehmed paşa: Üçüncü defa, 1588 — 1589.

Muhyî Çelebi / Paşa: İkinci defa 1585 — 1592

ÜÇÜNCÜ MEHMED DEVRİ:

Hamza Paşa: 1592 — 1596 azledilmiştir.

Lâm . Ali Çelebi: 1596 — 1596 azledilmiştir.

Musa Çelebi: 1596 — 1598 azledilmiştir.

Hamza Paşa: Üçüncü defa 1598 — 1599 Rumeli beylerbeyi olmuştur.

Şah - Mehmed efendi (Okçu - zâde) : 1599 — 1600 azledilmiştir.

Yahya Çelebi / paşa: 1600 — 1601 azledilmiştir.

Şah - Mehmed efendi: İkinci defa. 1601 — 1601 azledilmiştir.

Hamza paşa: 1601 — 1604 azledilmiştir. Birinci Ahmedin ilk nişancısıdır.

BİRİNCİ AHMED DEVRİ:

Hamza Paşa: 1601 — 1604 azledilmiştir.

Hazır Efendi: 1604 — 1613 azledilmiştir.

Şah - Mehmed efendi: (Üçüncü defa) 1613 — 1614. Azledilmiştir.

Hükmî - Hasan efendi: 1614.. Birinci Mustafa devrinin ilk nişancısıdır.

BİBLİOĞRAFYA

- Abdurrahman Şeref: Özdemir** - oğlu Osman paşa hakkında
Abdül'aziz ef. (Kara Çelebi - zâde: Ravzat-ül-Ebrar
Abdül'aziz ef. (Kara Çelebi - zâde: Süleymannâme
Abdülgaflar (Hacı) : Umdet-üt-tevarih (Kırım tarihi)
Abdülkadir ef. (Topçular kâtibi) : Târih-i Âli Osman
A. de la Jonquiére: Histoire de l'Empire Ottoman
Ahmed Refik: Âlimler ve sanatkârlar, Hicrî on birinci asır -
da İstanbul hayâtı
Ahmed Resmî Ef.: Sefinet-ür-rüesâ
Ahmed Ef. (Taşköprülü - zâde) : Şakayık-ı Numâniye.
Ahmed Ef. (Taşköprülü - zâde) : Mevzûât-ül-ulûm
Âlem - ârây-ı Abbâsî : İskender - Beğ - Münşi (İran şahı Ab-
bas I. devrine ait acemce)
Ali Haydar Emîr: Kılıç Ali Paşa ve Lepanto
Âli Çelebi : Kûnh-ül Ahbar
Âli Çelebi : Nusretnâme
Amasya tarihi : Hüseyin Hüsameddin
Âsafi (Dal-Mehmed Çelebi) : Şecâatname
Atâ : Enderun târihi
Ata bey : Hammer tercümesi.
Atâyî (Nev'i - zâde : Şakayık zeyli
Aynî Ali Ef. : Kavânîn- i Âli Osman
Ayvansaraylı Hâfız Hüseyin : Hadikat-ül-Cevâmî
Aziz Sâmiş : Şimâli Afrika'da Türkler

Baudier : Türklerin târih-i umumisi
Brosset : Chronique Géorgienne
Bolu tarihi : Zekâi Konrapa
Bursalı Tahir bey : Osmanlı müellifleri

Cemalüddin : Osmanlı tarih ve müverrihleri

Cemâlüddin : Âyine-i zurafâ

Chronique Géorgienne : Brosset

Cihannüma : Kâtip Çelebi

Dal - Mehmed Âsafi - Çelebi : Şecâatname

Devhat-ül-meşâyih : Rifat efendi

de la Croix : Abrégé chronologique de l'Histoire Ottomane

Dîvan edebiyâtı antolojisi : Fuat Köprülü

E. Lavissee ve A. Rambaud : Histoire Général

Edirneli Hacı Mehmed Ef. : Nuhbet-üt-tevârih

Esfâr-ül-bihar : Kâtip Çelebi

Evliyâ Çelebi : Seyahatname

Ferâizî - zâde Mehmed Said : Gülşen-i maarif

Ferîdun Ahmed efendi /paşa : Münşeât-üs-salâtin

Fezleke : Kâtip Çelebi

Gabriel (Prof. Albert) : Les mosquées de Constantinoples

Gencîne-i Feth-i Gence : Rahîmî-zâde İbrâhim Harîmî çavuş

Gonçe-i bâğ-ı Murad : » » »

Gülşen-i maarif : Ferâizî - zâde Mehmed Said

Hadikat-ülcevâmi' : Ayvansaraylı Hâfız Hüseyin

Hadikat-ül-Vüzera : Osman-zâde Tâib

Halil Edhem bey : Düvel-i islâmiye, meskûkât-ı Osmaniye

Hâmid Dereli : Kraliçe Elisabeth devrinde Türkler ve İngilizler.

Hammer : Devlet-i Osmâniye tarihi (Atâ bey tercümesi)

Harîmî çavuş : Zafername, kitâb-ı gencîne-i feth-i gence, gonçe-i bâğ-ı Murad

Hasan bey - zâde tarîhi : Hasan bey - zâde Ahmed bey

Hayrullah Ef. : Hayrullah Ef. tarihi

Henri de Valois et la polgne : Marquise de Novaille

Hoca Sadüddin Ef. : Tâc-üt-tevârih

Hüsameddin Ef. : Amasya tarihi

İorga : Osmnalı tarihi

İskender - Beğ - Münşi : Târih-i Âle-ârây-ı Abbâsî

İslâm Ansiklopedisi

İsmail Galip Bey : Takvim-i Meskûkât-ı Osmâniye

İsmail Hâmî Dânişmend: Osmanlı tarihi kronolojisi

İsmail Hakkı Uzunçarşılı : Osmanlı tarihi

Jonqui  re : (A. de la) : Histoire de l'Empire Ottoman

Kaam  s-  l-  lam : Sems  ddin S  m  i bey

Kara   elebi - z  de Abd  l  ziz Ef. : Ravzat-  l-ebrar, S  ley-mann  me.

K  tip   elebi : Fezleke, Esf  r-  l-bihar, Ke  f-  z-z  nun

Ke  f-  z-z  nun : K  tip   elebi

K  nh-  l-ahbar : Gelibolul   li

L  r  i (Molla Muslih  ddin Mehmed) : Mir'  t-  l-Edvar ve Mir-kaat-  l-ahbar

Lavall  e (Th  ophile) : Histoire de la T  rquie

Marquise de Noaille : Henri de valois et la Pologne

Marsigli (Conte de) : Osmanlı imparatorluğunun zuhur ve terakkisinden inhit  tı zamanına kadar asker   vazi-yeti (Nazmi terc  mesi)

Mehmed Hemdem   ef. : Solak - z  de tarihi

Mehmed S  reyye : Sicill-i Osm  n  

Mevz  at-  l-ul-m : Ta  k  pr  l   - z  de Ahmed ef.

Mir'  t-  l-Edvar ve Mirkaat-  l-ahbar: L  r  i

Michel Baudier : Histoire general d   serai et de la Cour de grand seigneur.

Mu  hed  t-  l umumiye mecmuası:

Muradgea d'Ohsson : Tableau general de l'Empire Ottaman

Mustafa Ef. (Sel  n  k  i) : Sel  n  k  i t  r  hi

M  cella Ef. : E  ri seferi menzilm  mesi

M  neccimba  ı T  r  hi : M  neccimba  ı Derv    Mehmed    ik  i

M  n  e  t-  s-sal  tin : Fer  d  n Ahmed Ef. / pa  a

Naima târihi : Naima

Netaic-ül-vukuât : Mansur - zâde Mustafa Nuri paşa

Nev'i - zâde Atâyî : Şakayık zeyli

Nuhbet-üt-tevârih : Edirneli Hacı Mehmed Efendi.

Nusretname : Gelibolulu Âlî

Orhan Burian : Bâbı Âli nezdinde III. İngiliz elçisi Lallo'nun muhtırası.

Osman - zâde Tâib : Hadikat-ül-vüzerâ ve Hadikat-üs-salâtın

Osmanlı tarihi Kronolojisi : İsmail Hâmi Danişmend

Peçevî İbrahim Ef. : Peçevî Tarihi

Poljagalı - Mücellâ Ef.: Eğri Seferine dair menzilname

Ravzat-ül-Ebrar : Kara Çelebî-zâde Abdülâziz Ef.

Ricaut : Histoire de l'état presente de l'Empire Ottoman

Rinieri : Clementi VIII. e Sinan Bassa Cicala.

Rifat Ef.: Devhat-ül-meşâyah

Sagredo : Histoire de l'Empire Ottoman

Selânîkî Mustafa Ef. : Selânîkî târihi

Saint - Priest: Memoire sur l'Ambassade de France en Turquie.

Salaberry : Histoire de l'Empire Ottoman

Sicill-i Osmânî : Mehmed Süreyya bey.

Solak - zâde Mehmed Hemdemi : Solak - zâde târihi.

Süreyya bey (Mehmed) : Sicill-i Osmânî

Şakayık-ı Nûmâniye : Taşköprülü - zâde

Şakayık zeyli : Nev'i - zâde Atâ

Şemseddin Sami : Kaamûs - ül - Âlâm

Tâc-üt-tevârih : Koca Sadüddin Ef.

Tâhir bey (Bursalı) : Osmanlı müellifleri

Takvîm - üt - tevârih : Kâtip Çelebi

Târîh-i Âlem - ârây-ı Abbâsî : İskender-Beg-Münşi (Acemce)

Târîh-i Osmânî encümeni mecmuaları

Taşköprülü - zâde Ahmed Ef. : Şakayık-ı Nûmâniye

Thevenot : Relation d'un voyage Fait au levant

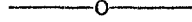
Tuhfet-üt-tevârih (Kırım tarihi) : Hacı - Abdülgaftar

Umdet - üt - tevârih : Hacı Abdülgaftar

Vanel : Abrégé nouveau de l'Histoire generale des Turcs

Zekâi Konrapa : Bolu tarihi

Zübtet-üt-tevârih : Sâfi



KRONOLOJİ

- 1490 Osmanlı - Lehistan sulhu
1498 Osmanlı - Lehistan sulhu
1526 6 Nisan : Feridun Paşa, Kanûni'nin kızıyla evlenir.
1532 Osmanlı - Lehistan ittifakı
1546 4 Temmuz : Murad III ün doğumu.
1553 Osmanlı - Lehistan ittifakı
1555 Osmanlı - İran Amasya sulhu
1566 26 Mayıs : III. Mehmed'in doğumu
1568 Osmanlı - Lehistan ittifakının uzatılması.
1568 Osmanlı - Avusturya muahedesinin uzatılması.
1572 Sigismound II. nin ölümü.
1573 11 Mart : Selim II nin Lehistan Diet Meclisine mektubu.
1573 11 Mayıs: (Henri de Valois Leh Kralı olur).
1574 22 Aralık: Murad III. ün tahta çıkışı
1574 25 Aralık Murad III. ün ilk cülûs bahşisi.
1575 Ocak Etien Bathory Lehistan kralı olur.
1575 Temmuz (Avusturya elçisi Pireyner'in İstanbul'a gelişi.)
1576 Avusturya İmparatoru Maksimilien'in ölümü.
1576 5 Mayıs İran Elçisi Tokmak Han.ın İstanbul'a gelişi
1576 13 Mayıs İran Elçisi Tokmak Han huzura kabul edilir
1576 21 Mayıs İran Elçisi Tokmak Han İstanbul'dan ayrılır.
1576 12 Ekim Rudolf II. Avusturya İmparatoru olur.
1577 İspanya Kralı II. Filip İstanbul'a Don Marigliano'yu gönderir.
1578 5 Nisan Türk ordusu İran seferine çıkıyor.
1578 1 Temmuz (Özdemir - oğlu Osman paşa Cinis konağında) orduya iltihak eder.
1578 5 Temmuz (Floransa elçisi huzurda).

- 1578 9 Ağustos Özdemir - oğlu Osman paşanın meşhur Çıldır zaferi.
- 1578 24 Ağustos Tiflis'in Türkler tarafından zaptı.
- 1578 9 Eylül Özdemir - oğlu Osman paşanın Koyun geçidi zaferi.
- 1578 12 Eylül Ereş kalesi Türklerin eline geçer.
- 1578 10 Ekim Sokullu Mustafa paşanın ölümü.
- 1578 11 Kasım Osman paşanın birinci Şamahî zaferi.
- 1579 19 ocak Avusturya imparatorunun pâdişaha gönderdiği hediyelerin gelişi.
- 1579 15 Şubat (Avusturya elçisi İstanbul'a gelir.)
- 1579 30 Mart Tiflis muhasara edildi.
- 1579 12 Ekim (Sokullu Mehmed paşanın ölümü.)
- 1579 28 Ekim İngiliz William Horborne İstanbul'a gelir.
- 1580 7 Ağustos: Lala Mustafa paşanın ölümü.
- 1581 26 Kasım Sünnet düğününe Venedik doç'unun davet edilmesi.
- 1582 29 Nisan Büyük sünnet düğünü.
- 1583 29 Şubat ilk İngiliz elçisi İstanbul'da.
- 1583 16 Mart: Münşeat sahibi Feridun beyin vefatı.
- 1583 24 Nisan Niyâz - Âbâd vak'ası.
- 1583 11 Mayıs: Özdemir - oğlu Osman paşanın Meş'ale savaşı.
- 1583 18 Mayıs: İngilizlere serbest ticaret müsaadesi verilir.
- 1584 2 Nisan: Yeniçeri isyanı.
- 1584 5 Temmuz (Özdemir - oğlu Osman paşanın III. Murad tarafından kabulü.)
- 1585 23 Eylül: Tebriz Osmanlı ordusu tarafından işgal edilir.
- 1585 16 Ekim: Tebriz katliâmı
- 1585 25 Ekim: Fahusfene ırmağı kenarında Osmanlı - İran muharebesi.
- 1585 29/30 Ekim: Özdemir - oğlu Osman paşanın vefatı.
- 1586 14 Ocak Ferhad paşa Doğu serdarlığına tâyin edilir
- 1587 Osmanlı pâdişahı İsveç prensinin Lehistan kralı olmasına müsaade ediyor.
- 1587 Buhara Hanı tarafından III. Murad'a elçi gönderilir

- 1587 Ağustos: (Türk kuvvetleri Kanije ovasında mağlûp olur.
- 1588 (Ortodoks Patriği Jeremie Moskova'ya gider).
- 1588 1 Eylül: İran ordusu Gence'yi tahliye eder.
- 1590 21 Mart: Osmanlı - İran sulhu
- 1590 18 Nisan: Ahmed I. in doğum tarihi.
- 1591 29 Ekim: (Osmanlı - Avusturya muahedesinin son defa uzatılması).
- 1591 (Sapanca - İzmit - Sakarya kanalı açılma teşebbüsü)
- 1592 15 Haziran (Telli Hasan paşanın Avusturyalılara hücumu).
- 1592 19 Haziran: Telli Hasan paşa Siska kalesini muhasara eder.
- 1593 26 Ocak (Sipahi isyanı).
- 1593 4 Temmuz (Avusturya'ya harp ilânı).
- 1593 19 Temmuz: Koca Sinan paşa Avusturya seferine çıkmak üzere Rüstem Çelebi çayırına çıkar.
- 1593 29 Temmuz (Koca Sinan paşa Avusturya seferine çıkar).
- 1593 4 Eylül: (Türk ordusu Belgrad'a vâsıl olur.)
- 1593 27 Eylül Türk ordusu Essek köprüsünü geçer.
- 1593 6 Ekim: Wesprim kalesi Türklere teslim olur.
- 1593 14 Ekim: (Paluta kalesi Türklere teslim olur.)
- 1594 4 Mayıs: (Hatvan kalesi muhasara edilir.)
- 1954 5 Mayıs Türk ordusu Sirmi sahrasında toplanır.
- 1594 1 Haziran: Estergon kalesi muhasaradan kurtarılıyor.
- 1594 29 Temmuz: Saint Martin kalesi teslim alınır.
- 1594 7 Ağustos: (Raab kalesi muhasara edilir.)
- 1594 11 Ağustos (Kırım Hanı Gazi - Giray orduya iltihak eder.)
- 1594 27 Eylül: Raab kalesi Türklerin eline geçer.
- 1594 3 Ekim: Papa kalesi Türklerin eline geçer.
- 1594 16 Ekim (Komorn kalesi Türkler tarafından fethedilir.)
- 1595 6 ocak (Eflâk voyvodası Silistre'yi yakar.)
- 1595 15/16 Ocak: Murad III. ün ölümü.
- 1595 27 Ocak: Mehmed III. ün hükümdar oluşu.

- 1595 16 Şubat: (Ferhad paşanın sadrâzamlığı.)
 1595 22 Nisan (Sipahi ayaklanması.)
 1595 27 Nisan: Ferhad paşa Eflâk seferine çıkar.
 1595 28 Ağustos: (Türklerin Bükreşi işgal etmeleri.)
 1595 9 Ekim (Ferhad paşanın idamı.)
 1595 27 Ekim (Köprü faciası ve akıncıların imhası.)
 1595 19 Kasım (Lala Mehmed paşanın sadrâzamlığı.)
 1595 28 Kasım (Lala Mehmed paşanın vefatı.)
 1596 3 Nisan (Koca Sinan paşanın ölümü.)
 1596 4 Nisan (Damat İbrahim paşa sadrâzam olur.)
 1596 20 Haziran (III. Mehmed Eğri seferi için Davut paşa ordugâhına geçti.)
 1596 21 Haziran: (III. Mehmed Eğri seferine hareket eder.)
 1596 9 Ağustos: (III. Mehmed Eğri seferinde Hünkâr tepesine otağını kurar.)
 1596 3 Eylül (Hatvan kalesi Türklere teslim olur.)
 1596 24 Eylül: (Eğri kalesinin muhasarası.)
 1596 12 Ekim (Eğri kalesi Türklere teslim olur.)
 1596 26 Ekim: (Haç-ova meydan muharebesi.)
 1596 2 Kasım: (III. Mehmed Eğri seferinden dönüyor.)
 1598 28 Mart: (Yanık kalesi düşman eline geçiyor.)
 1598 8 Aralık (Satırcı Mehmed Paşanın idamı).
 1599 2 Kasım (Hoca Sadüddin efendinin vefatı.)
 1600 1 Nisan: Yahudi Ester Kira'nın öldürülmesi.
 1600 7 Nisan: Bâki'nin vefatı.
 1600 12 Eylül (Kaniçe kalesi Türkler tarafından muhasara ediliyor.)
 1600 22 Ekim (Kaniçe kalesi Türklere teslim oluyor.)
 1601 19 Ağustos (Eflâk voyvodası Mihail'in öldürülmesi)
 1601 9/10 Eylül: (Kaniçe muhasarası başlıyor.)
 1602 Karayazıcı'nın ölümü.
 1602 20 Nisan Sokollu - zâde Hasan paşanın ölümü.
 1603 7 Haziran: Şehzâde Mahmud'un idamı.
 1603 21 Ekim: (Tebriiz İranlıların eline geçer.)
 1603 26 Ekim (Nahcivan İranlıların eline geçer.)
 1603 15 Kasım (İranlılar Erivan kalesini muhasara eder)
 1603 20/21 Aralık: Mehmed III. ün vefatı.

- 1603 21 Aralık: (I. Ahmed hükümdar olur.)
 1604 23 Ocak: Ahmed I. sünnet olur.
 1604 26 Temmuz: Yavuz Ali Paşanın vefatı.
 1604 5 Ağustos: Lala Mehmed paşa Macaristan serdarı.
 1604 25 Eylül: Peşte'nin Türkler tarafından işgali.
 1604 7 Ekim: (Nasuh paşanın idamı).
 1604 18 Ekim: (Estergon kalesinin muhasarası.)
 1605 21 Mayıs Lala Mehmed paşa Estergon seferine çıkar
 1605 29 Ağustos: (Estergon Türkler tarafından muhasara-
 raya başlanır.)
 1605 29 Ağustos: (Ciğer - delen kalesi Türkler tarafından
 işgal edilir.)
 1605 19 Eylül: Saint Thomas kalesi Türkler tarafından iş-
 gal edilir.
 1605 20 Kasım: (Bosckay Erdel kralı ilân edilir.)
 1605 2 Aralık: (Cağala - zâde Sinan Paşanın ölümü.)
 1606 21 Haziran: Lala Mehmed paşanın vefatı.
 1606 25 Haziran: Deli Ferhad paşa doğu serdarı.
 1606 17 Kasım: Zitva - Torok muahedesi
 1606 9 Aralık: Derviş Mehmed paşanın idamı.
 1607 11 Aralık Kuyucu - Murad paşa Celâliler üzerine ser-
 dar olur.
 1608 2 Eylül: (Celâli Meymun'un Karahasan gediginde
 mağlûp olması.)
 1611 5 Ağustos Kuyucu - Murad paşanın ölümü.
 1612 22 Kasım: (İranlılarla Nasuh paşa musalehası)
 1614 17 Kasım: Nasuh paşanın idamı.
 1615 28 Haziran: Zitva - Torok muahedesinin tâdili.
 1616 17 Nisan: (Boğdan seferi.)
 1616 11 Eylül: Erivan'ın muhasarası.
 1617 27 Eylül: Osmanlı - Lehistan sulhu.
 1617 21/22 Kasım : Ahmed I. in vefatı.

ŞAHİS İSİMLERİ

A

- Abbas I** (İran Şahı): 53, 88, 89, 159, 160, 161, 216, 219, 224, 225, 226, 229.
- Abdullah** (Şehzâde, Selim II nin oğlu): 6
- Abdullah - el - Galip** (Fas sultanı): 26
- Abdurrahman bey** 1578 Şark seferinde Ardahan sancak beyi): 59
- Abdurrahman efendi** (Kazasker): 7
- Abdüllâtîf Han** (Özbek Hanı): 25
- Abdül Mansur** (Fas sultanı): 27
- Abdülmelik** (Fas sultanı): 27
- Abdürrahim** (Fil-zâde): 257
- Adil - Giray** (Kırım hanı Mehmed Giray'ın kardeşi): 64, 66.
- Adolf Scharzenberg** (Avusturya kumandanı) : 114
- Ağaçtan - Piri** (Celâlîlerden): 170, 253, 254, 255
- Ahmed I:** 41, 161, 186 189, 190, 191, 193, 209, 211, 215, 228, 231, 232, 240, 242, 245, 246, 263, 264.
- Ahmed bey** (Murad III. devrinde, Bakû muhafızı): 70
- Ahmed Bey** (Sıraç - zâde, Konya eşrafından): 250
- Ahmed Paşa** (Semiz, Sadrâzam: 267.
- Ahmed Paşa** (Mihalıçlı Bosna, sonra Tameşvar beylerbeyi) : 46, 114, 20
- Ahmed Paşa** (Maraş beylerbeyi): 58.
- Ahmed Paşa** (Sadrâzam): 7, 70
- Ahmed Refik** (Müverrih): 31.
- Ahmed Şemdüddin efendi** (Murad III. devrinde Şeyhülislâm) : 277
- Aksak Mustafa Çavuş:** 177.
- Alda Brandini** (Papa Clement'in yeğeni): 140, 147.
- Aleksandr** (Levendoglu Kakhati Gürcü devleti kralı): 217
- Alfonso Cordero** (Abbas I. nezdinde İspanya elçisi): 159.
- Âli** (Gelibolulu müverrih): 57, 82, 91, 100.
- Ali Ağa** (Çaşnigirbaşı): 85
- Ali Çavuş** (Divan-ı Hümayun tercümanı): 13, 23
- Ali Han** (İran kumandanı): 68, 87
- Ali paşa** (Kalaylı Koz) (Murad III devrinde Budin beylerbeyi) : 39
- Ali Paşa** (Zincirkıran) (1603 te Tebriz beylerbeyi, (Lala paşa) da denilir: 160
- Ali Paşa** (Rakka Beylerbeyi): 46
- Althan:** 209
- Anna** (Jagellon hânedanından Lehistan kralı Sigismund II. nin kızı): 32
- Anthony Sherley** (Abbas I. nezdinde İngiliz elçisi): 159
- Antonio Cicala** (Çağala Sinan paşa sülâlesinden bir papaz): 162

Arabacı Süleyman (Celâli reislerinden) 170.

Aron (Zalim, Boğdan voyvodası) : 49, 50.

Auersberg (Avusturya kumandanlarından).

Ayşe - Sultan (Murad III. ün kızı): 98

Ayşe Hanım - Sultan (Kanûni'nin kızı Feridun paşanın karısı) : 11.

B

Bâki (En büyük Divan şâirlerinden): 70

Bâki paşa (Defterdar): 249, 256

Baldırı kısa (Celâli reislerinden): 253.

Barbaros Hayreddin: 94.

Barbiano (Avusturya başkumandanı): 199

Baron Preyner (Avusturya elçisi) 36.

Bartolomeo (Dominik papazlarından): 22

Basta (Avusturya'nın Erdel kumandanı): 199, 200

Batakçı Hasan (Koca Sinan Paşayı bataklıktan kurtaran adam) 115.

Bathory - Gabor (Yukarı Macaristan kralı ve Erdel voyvodası): 201

Bathory Istvan (Lehistan kralı) seçtirilen Erdel kralı): 18

Bayram - zâde Hacı Zekeriya Efendi (Şeyhülislâm): 278

Behram Ağa (Nasuh Paşanın kethüdası): 235.

Behram Çavuş (Dergâhı Âli Çavuşlarından): 87

Behram Paşa (Mehmed III. dev-

rinde Erzurum vâlisi): 58, 59, 61.

Bekir bey (1578 seferinde Bayburt Alay beyi): 59

Bethlen - Gabor (Orta Macar kralı ve Erdel prensi): 201

Bonjiano (Don - Floransa elçisi) 21.

Bocskey (Osmanlı devleti tarafından orta - Macar kralı ilân edilen Erdel voyvodası): 198, 199, 200, 201, 209, 211.

Bostan - zâde (Şeyhülislâm)): 43 110, 131, 177, 278

Burhani Ali (Şirvan Şahlardan) 54

Burnaz - Mehmed (Sipahi elebaşlarından): 184

C

Cafer paşa: (Kefe Sancak beyi) : 73, 74.

Cambek - Giray (Kırım hanı): 232

Canbolat - oğlu Ali paşa: 22, 246, 248, 249, 251, 252, 257, 260.

Canbolat - oğlu Hüseyin Paşa: 221, 222.

Canfedâ Hatun: (Murad III. devrinde Harem kethüdası): 109

Carlo Cicala (Cağala - zâde Sinan paşanın kardeşi): 162

Celâl (Bozoklu) (Yavuz devrinde ilk isyan eden): 169

Cemşit Çavuş (Ahmed I. devrinde celâlilerden Adana'da): 251

Cerrah Mehmed Paşa: (Mehmed III. devri vezir-i âzamı): 96, 121, 132, 272.

Charles (Arsidük): 37, 50

Charles IX (Fransa kralı): 30, 31.

Charles Quint (Almanya imparatoru): 22, 212,

Christophe Teufenbach (Avustur-

ya kumandanı): 45, 46, 47.

Cihangir (Şehzâde, Selim II. nin oğlu): 6

Clément VIII (Papa): 49, 140, 147, 162.

Comte de Dampierre (Almanya hizmetinde Fransız kumandanı): 202

Ç

Çağala - zâde Sinan paşa: 79, 81, 120, 121, 125, 126, 128, 129, 130, 131, 162; 169; 170; 175, 194, 196, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 248, 252, 271.

Çerkes Mahmud Paşa : 114, 172.

Çırağ - Sultan (Ustaçlı): 231

Çivi - zâde Mehmed efendi: 277

d'Acqs (Fransanın İstanbul elçisi) 30.

D

Dağlar delisi (Celâli): 253

Dalgıç Mimar Ahmed paşa: 253

Dal - Mahmud bey: 71, 78, 79, 82

Dal - Mehmed Âsafi Çelebi (Şecacatname müellifi): 62

Damat İbrahim Paşa: 113, 119, 120, 121, 124, 128, 129, 130, 131, 134, 138, 271, 272.

Davut ağa (Mimar): 176.

Dawith (Gürcistan'ın Karthli hükümdarı): 55, 60, 85

Dédis - İmedi Débora: (Samtskhe krallarından Keyhüsrev'in karısı): 60

Deli - Hasan paşa (Celâli): 157, 158, 170, 173, 174, 175, 195, 219, 245, 253.

Deli Zülfikar (Celâlilerden): 170.

Derviş Paşa: 58, 59, 61, 95, 157

Derviş Mehmed Paşa (Ahmed I.

sadrâzamlarından) 204, 205, 215, 216, 274.

Dev - Süleyman Paşa: 156.

Ditmar Von Koenisberg (Avusturya kumandanı): 125

Don Sebastiano (Portekiz kralı): 27.

E

Ebubekir - Mirza (Şirvan şahlarından): 55, 73.

Ebû-Eyub-il - Ensâri: 9

Ebul - Meyâmin Mustafa Efendi (Şeyhülislâm): 181, 281.

Eduard Barton (2 nci İngiliz elçisi): 17.

Eduard Osborne (İngiliz tüccarlarından): 16

Eggenbert (Avusturya kumandanlarından): 42

Ekmekçi - zâde Ahmed paşa: 254, 257

Elisabeth (İngiltere kraliçesi): 15, 16, 23.

Emir - Gûne Han: 218, 256.

Emir - Han (İran'ın Tebriz vâlisi) 58, 61.

Emir Şah (Beyşehirli): 257, 258

Emmo (Venedik Amîrali): 14.

Ernest (Arşidük Avusturya'nın Lehistan krallık namzedi): 29

Ensar - Halife (İran'ın Karacadağ vâlisi): 61

Erdoedy (Avusturya kumandanı): 42.

Etien Bathory (Erdel voyvodası) : 32, 33, 34, 49.

Etienne Kakach de Zalonkemeni (Avusturya elçisi): 159

F

Feodor İvanoviç (Rus Çarı): 18, 19

Ferdinand (Avusturya kumandanı Arşidük) 140, 141, 147, 149, 151 152.

Ferhad Ağa/Paşa - Deli (III. Mehmede saltanat haberini ulaştıran adam): 109, 222, 223.

Ferhad paşa (Budin vâlisi): 40

Ferhad paşa (Sadrâzam): 8, 43, 44, 49, 50, 60, 78, 84, 85, 86, 95, 111 112, 195, 269, 270.

Feridun bey / paşa (Münşeat-üs-Salâtin sahibi): 5, 10

Feth - Giray (Kırım prensi): 125, 128, 131.

Filip II. (İspanya kralı): 20, 24.

Filip Emmanuel Mercœur (Lorraine dukası): 137, 139.

Firley (Lehistan asilzadelerinden): 30.

François I. (Fransa kralı): 22

François Nadasdy (Macar kumandanı): 114.

François Savary (Fransız elçisi): 24.

G

Gaspar de Herbersdorf (Avusturya kumandanlarından): 37.

Gâvur - Murad (Celâlîlerden): 170

Gazanfer ağa: 91, 92, 109, 111, 129, 132, 182, 187.

Gazi - Giray (Kırım hanı): 47, 64, 70, 71, 79, 128, 131, 133, 156

Gazi Salih (Tapseran hakimi): 63

Gedüzlü Aktarması (Celâlî) 253

Geçdehan Ali Paşa: 232, 233, 246, 247.

George Basta (Avusturya kumandanı): 119.

Georges Paradiser (Kaniye muhafız kumandanı): 136

Germales (Baron de) (Fransa kralının

İstanbul'a gönderdiği me-
mur): 23

Giovanni Cover (Venediğin İstanbul elçisi): 13

Gniezen (Lehistan tahtına namzet): 30

Gorkin (Gürcistan prensi): 218.

Göynüklü Halil (Celâlî): 253

Gregoire (Gürcü beyi): 59

Güzelce Kasım paşa: 181, 182, 183

H

Hadım - Cafer paşa (Anadolu ve Rumeli beylerbeyi): 65, 68, 82, 113, 120, 121, 122, 123

Hadım Hafız Ahmed paşa (Bosna vâlisi, sadaret kaymakamı): 134, 196.

Hadım Hasan paşa: 98, 120, 132, 184.

Hadım Hüsrev paşa: 175, 202.

Hadım Mesih paşa: 97, 267.

Hadım - Yusuf paşa: 255

Halil II (Şirvan Şahlardan): 54

Halil Paşa (Kaptan-ı Derya): 237, 276.

Halil Efendi (Budin kadısı): 155

Halim - Şah (Karayazıcı): 174

Hâmid Mahmud efendi (Şeyhülislâm): 277.

Hammer: (Avusturyalı, Osmanlı tarihi müellifi): 21, 33, 34, 43, 50, 179, 208, 209, 213.

Hamza Çelebi (Nişancı) 120

Hamza - Mirza: 53, 65, 66, 78, 79, 80, 81, 83, 85, 87, 159.

Handan Sultan (Mehmed III. ün zevcesi): 188, 189.

Hardek (Kont, Avusturya kumandanı): 47

Harimî - Çavuz: 82

Hasan Ağa (Yeniçeri ağası): 70

Hasan Bey - zâde (Osmanlı müverrihlerinden): 137
Hasan Can (Hoca Sadüddin efendinin babası): 176
Hasan çavuş (Murad III e Pâdişahlığını tebliğ eden adam) : 4, 5, 8,
Hasan paşa (Kaptan-ı Derya): 15
Hasan paşa: (Bak Tiryaki Hasan paşa).
Hasan paşa (Telli) (Bosna vâlisi) 41.
Hasan paşa (Budin beylerbeyi): 46
Hasan Paşa (Alaca atlı): 138, 220
Hasan Paşa (Sokullu - zâde): 45, 65, 88, 103, 123, 173, 174, 175
Hasan Paşa (Cezayir Beylerbeyi): 26.
Haydar - Mirza (İran şehzâdesi): 44, 52, 53, 85, 87, 88.
Haydar paşa (Sivas beylerbeyi): 73
Hayrüddin çavuş (Kuyucu Murad paşanın Şah Abbasa gönderdiği elçi): 224, 225, 226.
Henri III. (Fransa kralı): 23, 24, 30.
Henri IV. (Fransa kralı): 24
Henri d'Anjou (Lehistan kralı): 23
Herman Çernin (Avusturya elçisi) 263.
Hızır Paşa (Karaman beylerbeyi): 120.
Hikmetî Çelebi (Ordu Tabibi): 83
Hoca Sadüddin (Şeyhülislâm): 16, 43, 44, 91, 110, 120, 124, 125, 127, 128, 129, 130, 176, 181, 183, 279.
Hürrem Ağa (Sipahiler ağası): 45
Hüseyin Ali Bey (İran elçisi): 159
Hüseyin Bey (Niğbolu beyi): 115
Hüseyin Halife (Sipahi zorbalarm-

dan): 181, 182

Hüseyin Hüsamettin Bey (Amasya tarihi müellifi): 168
Hüseyin Kuli - Han (İran kumandanlarından): 80
Hüseyin paşa (Habeş beylerbeyi) : 170, 171.
Hüseyn-i Yezdî (İran murahhası) 229.
Hüsrev paşa (Van vâlisi): 54.

I

İbrahim Hân-ı Türkmânî (İran elçisi): 71
İbrahim paşa (Rumeli beylerbeyi) 97.
İmam - kulu - Han (İran'ın Gence vâlisi): 53, 61, 64, 67.
İncekara (Topçu başı) 152
İskender bey (Pojea sancak beyi) 39.
İskender bey Münşi (Âlem Ârây-ı Abbâsî müellifi): 79, 81
İskender paşa (Eğri beylerbeyi) : 240.
İslâm - Giray (Kırım Hanı): 75, 78
İsmail (Tahmasb I in oğlu): 53, 55.
İstivan Bathori (Lehistan kralı) : 239.
İstivan Korlath (Erdel elçisi): 200

J

Jazlowiecki (Lehistan tahtı namzetlerinden): 30
Jean III (İsveç kralı): 29
Jeremie Mogila (Boğdan voyvodası): 240
John Wirght (İngiliz memurlarından): 16.
Joseph Clement (İngiliz Tüccarlarından): 16

K

Kadı Han (İranlı Safevî murahhası): 229.

Kâfir - Murat (Celâli): 253
250, 251, 253, 254, 255, 256, 257,
258, 260

Kalender - oğlu Mehmed (Celâli reislerinden): 170, 224, 233, 246

Kalın dudak - Mahmud (Celâlilerden): 170.

Kambur Çavuş (Divân-ı Hümayun çavuşlarından): 39

Kanûnî Süleyman: 18, 29

Kara Ali Bey (İstolni - Belgrad beyi): 40

Kara - Balî (Mutfak Emîni): 96

Karakas - Ahmed Paşa (Celâlilerden): 170, 175, 219, 221, 255.

Kara Ömer ağa (Beşli ağası. Kaniye kahramanlarından): 144.

Kara - Pence Osman (Kaniye kahramanlarından): 141, 143, 145, 148, 149, 152, 154.

Kara - Sait (Celâlilerden): 170, 246, 248, 253, 254, 255, 257, 258, 260.

Kara - Yazıcı (Abdül Halim): 169, 170, 171, 172, 173, 174, 246, 248

Kasım Paşa (Sadaret kaymakamı): 190, 191.

Kâtip Cezmi (Sipahi elebaşlarından): 181, 182, 184.

Kâtip Çelebi: 172

Kaytas paşa (Saruhan sancak beyi, sonra ilk Şirvan beylerbeyi): 62, 64.

Kazzaz Ali (Sipahi elebaşlarından): 184.

Kekedy (Erdel elçisi): 200

Kenan Ağa (Selâm çavuşu): 69

Keyhüsrev (Samtskhe krallarından): 60 .

Kılıç - Ali Paşa: 5, 7, 24, 26, 51, 75, 97.

Kınalı (Celâlilerden): 248, 253.

Kırkık - Ali Reis (Mehmed III. ün. kadırgasına bindiği kaptan): 109.

Kıra (Yahudi): 13, 24, 92, 232.

Kirli Hasan paşa (Tameşvar beylerbeyi): 41.

Kızır Mustafa (Celâlilerden): 170

Koca Memi bey (izvornik sancak beyi): 41

Koca - Sinan paşa (Sadrazam): 7, 23, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 49, 56, 57, 67, 69, 71, 72, 96, 112, 113, 114, 115; 117; 118, 171, 267, 269, 270, 271.

Kör - Haydar (Celâli): 253

Kör Mahmud (Celâli): 253

Köse - Ahmed: 253

Köse - Cafer Paşa: 84

Köse - Hüsrev Paşa (Van vâlisi) : 58, 70.

Köse - Sefer Paşa: 219, 220, 221.

Kulaksız - Ömer Bey (Szolnd sancak beyi): 134

Kuyucu - Murad paşa: 83, 204, 216
223, 224, 225, 227, 228, 229, 233,
234, 249, 250, 251, 253, 254, 256,
257, 258, 259, 261, 265, 274.

L

Lâdislas (Transilvanya elçisi): 96

Lala Mehmed Paşa: 112, 118, 154, 155, 156, 157, 158, 175, 182, 197, 199, 200, 202, 204, 205, 209, 232, 271, 273.

Lala Mustafa Paşa: 7, 56, 57, 58, 59, 62, 63, 64, 65, 67, 69, 70, 94, 200.

Laz Hüseyin (Celâli) 253

Lenscome (Fransanın İstanbul el-cisi): 24.

Lucrée: (Çağala - zâde Sinan Paşanın annesi): 162

M

Maan-oğlu Fahrettin (Dürzi Emir-i): 98, 99, 100, 249.

Mahmud Han (Gürcü prenslerinden): 60.

Mahmud Paşa (Sivas beylerbeyi): 58.

Mahmud Paşa (Maraş beylerbeyi): 46.

Maksut Sultan (İran kumandanı): 68.

Malkoç (Yavuz) Ali Paşa (Sadrâzam): 192, 194, 195, 196, 197, 273

Mâlûl - zâde Mehmed efendi: 277

Mamia (Guria Prensi): 63

Mansfeld (Avusturya kumandanı): 114.

Marigliano (Milânlı don): 20

Maryol - Hüseyin paşa: 249

Mathias (Arşidük) 46, 47, 146, 155, 156, 208, 209.

Maximilien (Avusturya imparatoru): 37, 122, 126,

Mehdi Kuli - Han (İran'ın Erdebil vâlisi): 87, 88.

Mehmed III: 41, 107, 109, 120, 122, 126, 130, 161, 162, 168, 169, 177, 178, 181, 185, 186, 187, 190, 191, 217.

Mehmed Ağa (Yeniçeri ağası Şahin oğullarından): 46

Mehmed Bey (Kara Feryeli): 46

Mehmed bey (Halep beylerbeyi): 61

Mehmed Bey (Kostamonu sancak beyi): 60

Mehmed Bey (Kefe sancak beyi): 68.

Mehmed Bey (Hersek sancak beyi): 41

Mehmed Çelebi efendi (Şeyhülislâm): 280, 281.

Mehmed Efendi (Mangır kuşu): 138.

Mehmed Efendi (Hocazade. Müftü): 139.

Mehmed Efendi (Kazasker): 7

Mehmed - Giray (Kırım Hanı): 68, 71, 75.

Mehmed Hüdabende (İran Şahı): 53, 65, 78, 80.

Mehmed Paşa: (Bak Sokullu Mehmed paşa).

Mehmed paşa (Koca Sinan paşa oğlu): 47, 114, 118, 119, 172, 194

Mehmed Paşa (Rumeli beylerbeyi): 45, 46.

Mehmed Şeybânî (Özbek Hanı): 25

Men»çehr (İmedi Debora'nın oğlu): 60, 85.

Mesih paşa (Sadrâzam) 39, 84.

Mevlânâ Mehmed Ali (Tebriz müftüsü): 80

Meymun (Tavil Halil'in kardeşi, Celâli): 233, 246, 250, 256, 257.

Mihai (Mihal - Eflâk voyvodası): 49, 50, 113, 115, 117, 119, 133, 134, 137.

Mir - Şeref (Rakka beylerbeyi): 247.

Mirza - Selman (İran kumandanlarından): 65, 66

Michel Sereni (Avusturya kumandanlarından): 40

Mollar (Zitva-Torok muahedesi).

- de Avusturyalı sulh baş mu-
rahhası): 209.
- Moses - Szekeley** (Erdel voyvoda-
sı): 155
- Mubaşek - Giray** (Kırım Hanının
oğlu): 64
- Muhammed - ül-Mehdi** (Fas sul-
tanı): 26
- Müzz-i İsfahâni** (İran murahhası)
229.
- Murad. III:** 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 13,
15, 16, 17, 21, 23, 24, 25, 26, 27,
32, 36, 37, 41, 42, 50, 51, 60, 72,
81, 89, 90, 91, 92; 93, 95, 97, 98,
162, 177, 178, 188, 232, 264.
- Murad Paşa** (Karaman valisi):
82, 83,
- Murad Sultan** (İran'ın Mogan vâ-
lisi): 61
- Muslu - Çavuş** (Celâlılerden) 246,
124, 248, 250, 251, 254, 255, 259,
261.
- Mustafa** (Şehzâde, Selim II. nin
oğlu): 6
- Mustafa Bey** (Silistre sancak be-
yi): 50
- Mustafa Çavuş** (İncili. İrana gön-
derilen Türk elçisi): 230, 231
- Mustafa Çavuş** (Lehistan'a gönde-
rilen Türk elçisi): 34, 35
- Mustafa Çelebi** (Gümüş - zâde
dergâhı Âli mukaatçılarından)
62.
- Mustafa Paşa** (Kilis sancak beyi) :
41.
- Mustafa paşa** (Budîn vâlisi): 37
- Mustafa Paşa** (Sokulu): 93
- Mustafa paşa** (Maraş beylerbeyi):
61.
- Mustafa Sultan** (III. Murad'ın oğ-
lu): 110
- Muytap - zâde Ahmed paşa** (Ma-
raş beylerbeyi): 59
- Muzaffer Şah** (Gilan hanı): 54
- Müeyyed - zâde Abdülkâdir efen-
di** (Şeyhülislâm): 278.
- Müezzin - zâde Ali paşa:** 94
- Müneccimbaşı** (Osmanlı müverrih-
lerinden): 82
- Müthiş İvan** (Rus Çarı): 29, 33
- N**
- Nadasdy** (Avusturya kumandanı):
39, 45.
- Nâima:** 47, 111, 147, 153, 173, 179,
194, 197, 200, 217, 226, 254.
- Nasuh paşa:** 227, 229, 232 233, 234,
235, 240, 246, 247, 248, 257, 275
- Nazar Paşa:** 85
- Nicola Palffy** (Macar kumandanı)
114
- Nicolas Istvanfi** (Avusturya ku-
mandanlarından): 37
- Nicolas di Melo** (İspanya elçisi) :
159.
- Nuh paşa (Darendeli):** 175
- Nûr - Bânû** (Murad III. ün vali-
desi): 4, 13, 91, 105,
- O**
- Oroshan** (İran'ın Şirvan vâlisi): 64
65,
- Osman** (Şehzâde, Selim II. nin oğ-
lu): 6
- Osman paşa:** (Bak. Özdemir - oğlu
Osman paşa): 10
- Osman paşa** (Arnavud, Yanık bey
lerbeyi): 48, 69, 114.
- Özdemir - oğlu Osman Paşa:** 19,
58, 59, 60, 62, 65, 66, 67, 68, 69,
72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 82, 83,
87, 267.

Ö

Öküz Mehmed paşa: (Kara) 184,
231, 232, 275.

P

Palffy (Avusturya kumandanı) :
45, 133,

Paradeiser (Avusturya kumandan-
larından): 42

Paul Nyary (Eğri kalesi muhafızı)
121

Peçevi İbrahim efendi (Osmanlı
Tarihi müellifi): 5, 56, 78, 82,
92, 95, 126, 129, 156, 198, 242

Perican (İran Prensesi): 53

Peyker Han (İran'ın Şirvan vâli-
si): 71

Pezzen (Avusturya elçisi): 40, 41,
43.

Philippe II. (İspanya kralı): 27

Pier Cercel (Eflâk beylerbeyi nam-
zedi): 24

Piyâle Paşa (Vezir): 233, 247, 257

Pol Contareno (Venedik Balyozu):
14.

Poppel de Lobkovitz (Avusturya
elçisi): 43

Potur - Ali Paşa (Lori beylerbeyi)
85.

Poyraz Osman (Sipahi zorbalardan):
181, 182, 183.

Qwarqwaré: 55, 60

R

Ramazan paşa (Trablus vâlisi): 14,
26.

Râziye Hatun : (Murad III. dev-
rinde Harem vekilhacı): 92.

Rıdvan Ağa (İstanbul'a gönderilen
ulak) : 45

Richard Stapel (İngiliz tüccarlar-
ından): 16

Redern (Avusturya kumandanla-
rından): 42

Redit Minkuiz (Avusturya elçisi):
36

Rodolphe (Almanya imparatoru) :
50, 199

S

Saâdet - Giray (Kırım Hanının
kardeşi): 64

Saatçi Hasan Paşa: 161, 181, 182

Safiye Sultan (III. Murad'ın hase-
kisi): 13, 14, 15, 17, 24, 40, 91,
92, 107, 109, 120, 130, 178, 182,
187, 188, 192

Salih paşa (Cezayir beylerbeyi): 26
Salomon Natan Eskinazi (Yahudi)
13.

Samasko Osman (Kaniye kahra-
manlarından): 151.

Samuel Korezky (Leh asilzadesi) :
240.

Sarhoş İbrahim Paşa: 240

Sarı Abdurrahman (Nadajlı) : 178
179.

Sarı Şaban (Celâlilerden): 170

Sasy (Fransız elçisi): 24

Satırcı - Mehmed paşa (Anadolu
beylerbeyi): 46, 115, 130, 133,
134.

Scipione Cicala (Çağala - zâde Si-
nan paşa): 162

Sefer - dayı (Trablus sergerdele-
rinden): 237

Selânîkî Mustafa efendi: (Osman-
lı Tarihi müellifi): 6, 7, 9, 17,
82, 86, 88.

Selim II: 4, 5, 18, 21, 30, 31, 51,
105.

Selman - Han (Ustaçlıoğlu. İran
kumandanlarından): 70

Sevündük (Adanalı, Celâlıilerden) : 170

Sezar Gallo: (Avusturya sulh mu-
rahhası): 209, 210, 263

Sigismund Auguste II (Lehistan
kralı): 28, 29, 32.

Sigismund Balassi (Erdel elçisi) :
201

Sigismund Bathory (Erdel voyvo-
dası): 49, 122.

Sigismund Rakoçi (Avusturya ku-
mandanlarından): 40

Sikist V. (Papa): 21

Simon (Tiflis hükümdarı): 55

Simon Luarsap (Gürcistan prensi)
218

Siyavuş Paşa (Sadrazam): 7, 39, 51
72, 267, 269.

Sofu - Sinan Paşa: 122, 195, 199

Sokolu Mehmed paşa: 5, 6, 7, 8, 10
18, 19, 23, 33, 34, 36, 38, 56, 67,
91, 93, 94, 95, 266,

Solak - Ferhad paşa: 67

Stanislas Zolkiewski (Leh başku-
mandanı): 241

Stefan Thomas: (Boğdan voyvo-
dası): 240

Sun'ullah efendi (Şeyhülislâm) :
184, 280, 281

Süleyman (Şehzâde, Selim II. nin
oğlu): 6

Ş

Şah İsmail (İran hükümdarı): 25

Şah-Ruh (Şirvan Şahlardan): 59

Şah-Verdi (Deli Hasan'ın Kethü-
dası): 175

Şakloz Ahmed (Celâli) 253

Şakşakî İbrahim Paşa (Ahmed I.
devrinde Karadeniz muhâfızı):
240

Şamhal (Kumuk emiri): 63

Şemhal (İran sarayında Çerkes
prensi): 53

Şemsi paşa (Kızıl Ahmedli) : 90,
91, 99

Şeref - Han (Bitlis kürk beylerin-
den): 61, 65, 66

T

Tabut - Ağa (İran elçisi): 70

Tahmsab I. (İran Şahı): 52

Tanrı-Bilmez (Celâli): 253

Taranowsky (Lehistan elçisi): 32

Tavil - Ahmed oğlu Mehmed: 252

Tavil - Bölükbaşı (Uzun Halil) :
175, 246

Tavil - Halil (Celâl): 232, 233

Tavil - oğlu Mehmed (Celâli): 247
248

Tekeli - Mehmed: (Celâliilerden) :
170

Tekeli - Mehmed Han (İran'ın Ke-
şan vâlisi): 80

Tekeli - Mehmed Paşa: 261

Telli Hasan paşa (Bosna beylerbe-
yi): 40, 42, 43.

Tepesi Tüylü (Celâliilerden): 170

Tırnakçı - Hasan paşa: 182, 184

Tiryaki - Aslan bey: 47

Tiryaki Hasan Paşa: 114, 138, 139,
140, 141, 142, 143, 144, 145, 146,
147, 148, 149, 150, 151, 152, 153,
154, 249, 252.

Tokmak - Han (İran elçisi): 51, 58
59, 61, 65.

Toktamış Han (Kırım hanının oğ-
lu): 198.

Türk Ahmed Ağa: 184

Türk - Yusuf Paşa: 250

U

Ungand (Avusturya elçisi): 37, 38

Ustaçlı oğlu Hüseyin bey (İran saray erkânından): 53

Uzun Halil (Celâlılerden): 170

Ü

Ulrich Königsberg (Arşidük Charles'in kançıları): 38

Üveys Paşa (Kara, Budin beylerbeyi): 38, 39, 94, 99

V

Vâlihî efendi (Şair): 60.

Veli Ağa (Osmanlı - İran sulh müzakerelerinde bulunmuştur): 87, 120, 121

Veli paşa: (Şehrîzor beylerbeyi): 233

Visconti di Cicala (Çağala - zâde Sinan paşanın babası): 162

W

William Harborne (İngiliz elçisi): 16

Y

Yakup bey (Silistre sancak beyi): 73

Yavuz Selim: 25

Yemişçi Hasan paşa: 138, 139, 141, 143, 151, 154, 155, 156, 157, 181, 182, 183, 184, 247, 273.

Yıldızlı İbrahim (Celâlılerden): 170.

Yunus Bey (Müteferrika ağası): 125

Yusuf paşa (Celâli): 259, 260, 261, 262.

Z

Zal - Mahmud paşa (Vezir): 7

Zamoisky (Lehistan elçisi): 35

Zinzendorf (Avusturya elçisi): 38

Zriny (Avusturya kumandanı): 39, 39, 45.

Zülfikar Han (Erdebil vâlisi): 160

Zülfikar Paşa (Maraş beylerbeyi): 252, 256, 257, 259, 261.

YER İSİMLERİ

A

Acı - Çay: 226
Acı - Su : 83
Adana: 248
Adriyatik: 15
Afyon Karahisar: 175
Ahılkelek: 60
Akçakale: 59, 60, 85, 218
Akdeniz: 12, 16, 17, 20, 21,
Akıska: 55, 60, 64, 85
Akkerman: 113
Aksaray: 171
Akşehir: 130
Alaca - Çayır: 256
Alahisar: 240
Alâiye: 257
Alahüekber dağı: 58
Alt - Ofen (Eski Budin): 157
Anadolu: 162, 163, 164, 165, 166, 167,
168, 169, 171, 174, 185, 194, 220,
222, 224, 250, 251, 255, 265,
Ankona: 23
Ardahan: 58, 59
Arnavutluk: 15
Asila: 25
Atlas denizi: 20
Avrupa: 29
Avusturya: 18, 28, 29, 30, 31, 35,
36, 38, 39, 42, 43, 47, 50,
Aydın: 259
Azarbeycan: 81, 224

B

Bağdad: 57, 65, 174, 175, 233, 252

Bahçekapı: 5
Bakü: 224
Banyaluka: 138
Bayburt: 256, 257
Becâye: 26
Beçkerek: 133
Behke: 40
Belgrad: 44, 45, 49, 121, 130, 133,
135, 155, 197,
Boğdan: 119, 240
Bolondvar: 136
Bolu: 58, 78, 102
Bolvadin: 246
Budin: 49, 93, 94, 114, 121, 133, 134,
136, 138, 145, 155, 157, 158, 182,
197, 202, 209, 210.
Bujak: 46
Bursa: 247
Busin: 37, 38
Bükreş: 50, 115, 116

C

Cambaz Çukuru: 58
Cebeli Tarık: 15
Cehennem Deresi: 172
Cerbe: 162
Cezayir: 26
Charstoviz: 40
Çiğerdelen (Parkany): 134, 135, 155
202
Cizre: 233, 247

Ç

Çaldıran: 25, 55
Çatalca: 197

Çıldır: 62, 65, 69, 85
Çoruh Nehri: 55, 65
Çorum: 172
Çubuk Ovası: 256

D

Dağıstan: 19, 54, 56, 58, 59, 62, 63, 69, 74, 86
Dalmaçya: 14, 15, 40
Demirkapı (Derbent): 62, 66, 67, 68, 72, 73, 74
Derbent: 224
Dniestr: 241
Diveni Kalesi: 37
Diyanbakır: 59, 81, 85, 172, 174, 227, 233
Don - Vol: 18, 58, 240
Drava nehri: 138
Dregely: 46

E

Edirne: 51, 120, 234
Eflâk: 38, 119, 201, 240,
Eğri kalesi: 120, 188
Elbistan: 255
Erdel: 119, 202, 241
Ereş: 61, 62, 63, 64
Erivan: 58, 68, 160, 217, 219
Erzincan: 78
Erzurum: 58, 63, 69, 79, 221, 224, 226.
Eskişehir: 252
Essek: 45, 136, 137, 138
Estergon (Gran): 46, 47, 135, 198, 199, 202, 209, 262

F

Fahusfene ırmağı: 82
Fas: 26, 27
Filibe: 120
Floransa: 21, 22

Fransa: 18, 22, 24, 30, 32
Funyat Kalesi: 37
Füle: 39, 45

G

Gede: 37
Gence (Karabağ): 69, 72, 85, 86, 224
Genova: 23
Gerede: 78
Gilân: 54
Gora: 40
Gori: 85
Gratz: 37
Gökçe - Göl: 231
Göksun Yaylası: 254, 255
Gradatz: 37
Gross - Waradin: 133
Gürcistan: 55, 56, 58, 67, 74, 217

H

Haçova (Keresztes) 123.
Hajataky: 46
Halep: 22, 231, 249, 250, 252, 254
Hama: 22
Hatwan: 39, 46, 47, 121, 122, 209
Hazar denizi: 19, 62, 67,
Herat: 25, 159
Hırsova: 113
Hırtız kalesi: 60
Hırvatistan: 37, 41
Hollokoc: 45

I

Irak: 56
İbrail: 113
İmerethi (Başaçık) 55, 59
İnegöl: 253
İngiltere: 15, 16, 20, 23
İran: 19, 24, 51
İsakçı: 113

İsmail: 113
 İspanya: 15, 20, 24
 İstanbul: 5, 10, 13, 14, 15, 16, 17, 24,
 37, 38, 42, 43, 46, 64, 75, 78, 82,
 86, 87, 88, 118, 133, 134, 137,
 166, 240, 247, 262.
 İstirya: 46
 İstolni - Belgrad: 49, 139, 143, 154
 İsveg: 29, 35
 İzmit: 103

K

Kabur (Jora) suyu: 61
 Kafkasya: 18, 19, 54, 55, 57, 69
 Kahkaha kalesi (Almut) 53, 55, 80
 Kallo kalesi: 36
 Kanak nehri: 61
 Kaniye: 136, 137, 142, 146, 147, 151
 208
 Karabağ: 224
 Karadeniz: 18, 54
 Karniol: 39
 Kars: 58, 86, 218
 Karthli: 67
 Kastamonu: 78
 Kâşân: 53
 Kazablanka: 28
 Kazvin: 53, 80, 86, 87
 Kefe: 24, 71, 75
 Keke Kalesi: 37
 Kekkoe: 45
 Kerç: 75
 Kıbrıs: 56
 Kırım: 29, 34, 78
 Kırşehir: 250
 Kızılağaç: 69
 Kızlar adası (Csepel) 157
 Kilis: 41, 248
 Kirmasti: 253
 Klausenburg: 50
 Komorn (Komran): 54, 45, 135

Konya: 58, 171, 172, 248, 250, 261
 Korfu: 92
 Korint: 237
 Koyun - Geçidi: 61, 62, 64
 Köstendil: 10, 138
 Kudüs: 22
 Kulpa suyu: 40, 41
 Kum: 53
 Küçük Çekmece: 118
 Kür nehri: 60, 64, 65, 69
 Kütahya: 233, 247

L

Lehistan: 18, 23, 28, 29, 30, 32, 33,
 36, 241.
 Lihtenstein: 39
 Lipva: 201
 Litros çiftliği: 113
 Lituanya: 28
 Lori: 224
 Lübnan: 248, 249,
 Macaristan: 94, 118, 199, 201.

M

Mahulat: 25
 Malkara: 118, 237
 Manisa: 4, 5, 107, 109, 177
 Mantua: 140
 Manyas Gölü: 253
 Marmara: 5
 Masım: 37
 Menteşe: 259
 Merv: 159
 Meşhed: 159
 Mihaliç: 253
 Moldavya - Boğdan: 28
 Mudanya: 5
 Musul: 22

N

Nadin: 179, 208

Nahcivan: 65, 160, 219, 231
Neograd: 46
Nicolsburg: 39
Nilüfer Çayı: 253
Niş: 120
Nişabur: 25
Niyâz - Abâd: 72, 73
Nusaybin: 247

O

Oltu: 60
Oran: 26
Oruçova: 251
Ostroviz: 37

P

Palota: 45, 134
Peçuy: 137
Peste: 134, 155, 182, 197, 202
Petervaradin: 130
Petrina (Yenihisar): 40
Pinar-başı: 233, 246
Pirzerin: 138
Polonya: 16, 28
Ponti kalesi: 67
Portekiz: 23, 25, 27,
Prag: 43
Preveze: 14

R

Raab (Yanık) kalesi: 44, 131, 133
Revan: 256
Rion Nehri: 67
Rio - Salâd: 26
Roma: 22
Ruşuk: 113
Rusya: 17, 18, 19, 20, 28, 29, 31, 32
 33, 35

S

Sainte Thomas (Tepedelen): 202
Saint - Martin kalesi: 47
Salankamen: 120
Saruhan: 259
Sebzvar: 25
Semendire: 10, 240
Senb-i Gazân: 79
Septe: 26
Seydişehir: 233, 246, 257
Sibirya: 18, 29
Sicilya: 23
Sillifke: 248
Silistre: 50, 113, 240
Sinop: 78, 239, 240
Sirmî (Siren): 46
Siska kalesi: 41
Sofya: 120
Soğanlı Dağı: 58
Sohum kalesi: 62
Somosku kalesi: 37, 46
Stuhl Weisenberg (İstolni - Bel-grad): 40, 45, 49
Sunç Suyu: 74
Suriye: 249
Szecszen: 46
Szegedin: 121, 130
Szeyeny: 37
Sziget: 39
Szigetvar: 137, 150
Szolnok: 121, 130, 134

Ş

Şam: 22
Şamahî: 63, 66, 224
Şeki: 224
Şemb-i Gazân: 83
Şikloş: 137
Şimali Afrika: 16, 20

Şirvan: 54, 58, 61, 62, 63, 64, 68, 69,
71, 72, 86, 220, 224, 230

T

Tabaseran: 59
Tameşvar: 49, 195, 201, 252
Tanca: 26
Tata (Dotis kalesi): 47, 131, 134
Tebriz: 53, 78, 79, 80, 81, 82, 160,
161, 219, 220, 226,
Theiz nehri: 36
Telemsen: 26
Terek nehri: 19, 72
Tergovizte: 115
Tiflis: 55, 58, 59, 67, 224
Tisa Nehri: 122, 199
Tokat: 78, 174
Toskana: 140
Trablus - Garb: 237
Transilvanya: 38, 50, 115, 137
Tumanis: 224
Tuna nehri: 41, 47, 120, 197, 239
Tunus: 26
Turla (Diniestr): 241
Türkiye: 17, 55,

U

Ulubat: 253
Urfa: 22, 170, 171, 172
Urmiye gölü: 224
Uyvar (Nerihausel): 134, 200

Ü

Üsküdar: 51, 57, 184, 205, 224, 231,
261, 262

V

Vaç: 135, 209
Vâdi's-sebil: 25, 27
Valpo:
Van: 58, 79, 220
Varadin: 120
Varat: 134
Venedik: 12, 13, 14, 23, 38
Vişgrad: 202
Viyana: 210

W

Weitzen: 131
Wesprim: 45, 134, 209
Wikacyz: 41

Y

Yakova köprüsü: 138
Yanık - Raab: 47
Yanova: 201
Yeni hisar: 40
Yerköy: 115

Z

Zanta: 38
Zeçeni: 39
Zemlin (Zemon): 139, 156, 202
Zezin: 37
Ziştovi: 113
Zitva - Torok: 210, 212, 213, 214,
223, 230, 246, 249, 262, 263,
Zocol: 37

DEVLET, MİLLET, HÂNEĐAN VE AİLE İSİMLERİ

Arnavutlar: 40
Astarhan Hanlığı: 18, 19, 54
Avusturyalılar: 41, 134, 143, 150,
152, 197, 201.
Berberiler: 26
Boğdan Voyvodalığı: 35
Buhara Hanlığı: 19
Dniepr Kazakları: 239
Eflâk voyvodalığı: 23, 35, 49
Erdel Voyvodalığı: 32, 49
Fransızlar: 16
Guria Prenslığı: 63
Habsburglar: 30
Heidükler: 135
İranlılar: 54, 55, 63, 81, 83
İmerethi krallığı: 63
İspanyollar: 15
Japellon hanedanı: 28, 29, 32
Karthli krallığı: 55, 58, 60
Katyaklar: 59
Kazaklar: 36, 241
Kazan Hanlığı: 18, 54, 55
Kırım Hanlığı: 36, 62
Komuklar: 59
Macarlar: 143, 150, 151

Manyatlar (Lehistan asılzadeleri):
35, 238
Meriniler: 26
Nastûriler: 22
Osmanlı Devleti: 12, 15, 16, 17, 19,
20, 24, 25, 27, 28, 30, 31, 32, 34,
35, 37, 38, 39, 49, 54, 55, 58, 64,
162, 176, 199, 201, 213, 220, 230
Osmanlı İmparatorluğu: 20, 28, 29,
33, 36, 55, 130, 163, 169, 211.
Özbek Hanlığı: 24, 25, 84
Portekizliler: 25
Ruslar: 25, 54, 55, 62, 75, 86, 95
Putenler: 239
Safeviler: 55, 78, 231, 217, 224
Samtskhé Atabeyliği: 55, 60
Sarıkamış Kazakları: 240
Şirvan Şahları: 59
Toskana Dukalığı: 249
Türkler: 15, 16, 22, 165, 241.
Uskuklar: 14, 40
Venedikliler: 12, 15.
Yakubiler: 21
Zaporogues Kazakları: 239

İÇİNDEKİLER

Sayfa

4	ÜÇÜNCÜ MURAD
4	Tahta cülûs ve ilk günler
8	Cülûs bahşîşi, ihsân-ı şâhâne
12	AVRUPA DEVLETLERİYLE MÜNASEBETLER
12	Osmanlı - Venedik münasebetleri
15	Osmanlı - İngiliz münasebetleri
17	Osmanlı - Rus münasebetleri
20	Osmanlı - İspanya münasebetleri
21	Osmanlı - Floransa - Papalık münasebetleri
22	Osmanlı - Fransa münasebetleri
24	Özbek Hanlığı
25	Osmanlı - Portekiz, Vâdi's - sebil
28	Osmanlı - Lehistan münasebetleri
36	Osmanlı - Avusturya münasebetleri
42	Osmanlı - Avusturya harbi
47	Estergon ve Hatvan'ın zaptı
48	Raab (Yanık) Türkler elinde
49	Mukaddes ittifak
51	OSMANLI - İRAN HARPLERİ
52	İran sarayında karışıklık
54	İran harplerinin sebepleri
57	Lala Mustafa paşa serdar

Sayfa

59	Özdemir - oğlu Osman paşa (Çıldır zaferi)
61	Gürcistan'ın ilhâkı
61	Koyun - Geçidi zaferi, Şirvan'ın işgali
63	Özdemir - oğlu Osma npaşa (Şamâhi zaferi)
65	İkinci Şamâhi vakası
66	Şirvan'ın tahliyesi
67	Koca - Sinan paşa serdar
72	Niyâz - Abâd vakası
73	Meş'ale savaşı
74	Özdemir - oğlu Osman paşa İstanbul'da
79	Tebriz'in işgali
81	Neheng muharebesi
83	Şenb-i gazân zaferi, Osman paşanın vefatı
84	Ferhad paşa serdar
85	Gence'nin işgali
86	Osmanlı - Safevî sulhu
90	MURAD III. ZAMANINDA SARAY HAYATI VE BA- ZI İÇ OLAYLAR
93	Sokullu Mustafa paşanın idâmı
94	Sokullu Mehmed paşanın vefatı
97	Muhteşem taht
99	Maan - oğlu Fahreddin
100	Yeniçeriler kelle istiyor
102	Sapanca - İzmit körfezi kanalı
103	Sipahi isyanı
104	Murad III. Karakteri ve vefatı
109	ÜÇÜNCÜ MEHMED
109	Tahta cülûs ve ilk günler
110	Şehzâdelerin idâmı
111	Sipahi ayaklanması

Sayfa

112	Eflâk seferi
116	Köprü - başı fâciası, akıncıların imhası
118	Koca - Sinan paşanın ölümü
119	Mehmed III. ün Eğri seferine hareketi
124	HAÇ - OVA ZAFERİ
131	Kırım hanları meselesi
133	Raab (Yanık) kalesi düşman eline geçiyor
136	Kanije'nin zaptı
138	TİRYAKİ - HASAN PAŞANIN KANIJE MÜDAFAASI DESTANI
150	Düşman kumandanları şaşkına dönüyor.
155	Avusturya ordusunun ric'atı
157	Peşte bozgunu
159	OSMANLI - İRAN MÜNASEBETLERİ
160	Tebriz'in sukutu
163	İÇ OLAYLAR
163	Anadolu'daki huzursuzluğun sebepleri
169	Kara - Yazıcı (Abdülhalim) isyânı
171	Kara - Yazıcı Urfa muhasarası
176	Yeni câmi, Hoca Sadüddin ef. vefatı
177	Yahudi Ester - Kira'nın parçalanması
178	Bâki'nin vefatı, Nadajlı meselesi
181	Sipahi isyanı
185	Şehzâde Mahmud'un idamı
186	Üçüncü Mehmed'in vefatı
189	BİRİNCİ AHMED, İLK GÜNLER

Sayfa

192	Sultan Ahmed'in sünneti
194	Yavuz Ali Paşa
197	Lala Mehmed paşa, Hatvan ve Vaç kalelerinin zaptı.
198	Estergon muhasarası
199	Erdel meselesi
202	Estergon seferi
204	Derviş - Mehmed paşanın entrikaları
206	Zitva - Torok muahedesi

217 OSMANLI - İRAN MÜNASEBETLERİ

220	Urmiye bozgunu.
222	Cağala - Sinan paşanın ölümü
223	Kuyucu - Murad paşa doğu serdarı
229	Nasuh paşa sulhu

237 DENİZLERDEKİ VUKUAT

237	Kazakların Sinop akını
240	Boğdan seferi
241	Osmanlı - Lehistan sulhu
242	Türkiyede ilk tütün, muhteşem düğün

245 ANADOLU'DA CELÂLÎ İSYANLARI

246	Tavil - Halil
248	Canbolat - oğlu isyanı
249	Kuyucu - Murad paşa
251	Oruç - Ova zaferi
253	Kalender - oğlu
255	Alaca - Çayır bozgunu
256	Kara - Hasan gediği bozgunu
259	Kuyucu - Murad paşanın siyasi tedbirleri

318	Osmanlı imparatorluğu Tarihi
262	Zitva - Torok muahedesinin tādili
264	AHMED I. VEFATI
266	ÜÇ PADİŞAH DEVRİ DEVLET ADAMLARI LİSTESİ
287	Bibliografya
291	İNDEKSLER (YER, ŞAHIS, SULÂLE İSİMLERİ VE KRONOLOJİ CETVELİ).

